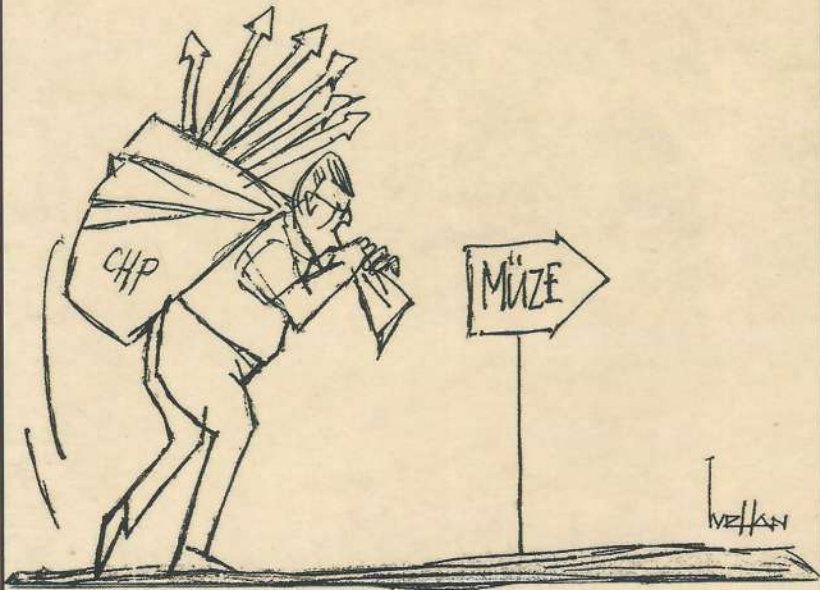

Atakan Hatipoğlu
CHP'NİN
İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ
Kemalizmden Sosyal Demokrasiye

2. Basım

Atakan Hatipoğlu

**CHP'NİN
İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ**

Kemalizmden Sosyal Demokrasiye

© Bu kitabın yayın hakları

Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Kasım 2012

İkinci Basım: Aralık 2012

Düzeltili: Hadiye Yılmaz

Sayfa ve Kapak Tasarım: Çağlar Yalçın

Kapak Karikatürü: Turhan Selçuk (*Cumhuriyet*, 22 Mart 2005)

Baskı: Analiz Basım Yayın • 0212 501 82 87

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 14071

ISBN: 978-975-343-653-3

KAYNAK YAYINLARI: 631

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA

TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 6/3

34430 Galatasaray-İstanbul

web adresi: www.kaynakyayinlari.com

e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com

Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Atakan Hatipoğlu

CHP'NİN

İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ

Kemalizmden Sosyal Demokrasiye

*Can dostlarım Gökhan Algan ve Nizamettin Şen'in
ölümsüz anılarına ithaf edilmiştir...*

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	11
ÖNSÖZ	13

I. BÖLÜM KEMALİZM VE SOSYAL DEMOKRASİ

I.1. SOSYAL DEMOKRASİ	39
I.1.1. Sosyal Demokrasinin Ortaya Çıkışı	39
I.1.2. İkinci Enternasyonal ve Avrupa Sosyal Demokrasisi	45
I.1.3. Sömürgeler Sorunu ve Avrupamerkezcilik	47
I.1.4. Reformizmin Altyapısı: Bürokratikleşme ve İşçi Aristokrasisi	51
I.1.5. Eduard Bernstein ve Revizyonizm	54
I.1.6. Karl Kautsky: Devrime Karşı Parlamenterizmin Kutsanması	59
I.1.7. Emperyalist Savaş ve Sosyal Demokratların Tutumu	63
I.1.8. İki Savaş Arası Dönem: Faşizmi Kızdırmama Siyaseti	67
I.1.9. Sosyal Refah Devletinin Yarattığı Fırsat	71
I.1.10 Refah Devletinin Çözülmesi ve Sosyal Demokrasinin Krizi	81
I.1.11. Brandt Komisyonu ve Üçüncü Dünya İle İlişkiler Sorunu	83

I.1.12. 1980'ler: İdeolojik Kriz ve Arayış	87
I.1.13. Neoliberalizm Karşısında Özeleştirme ve Uyum Süreci	91
I.1.14. Üçüncü Yol: Geleniğin Reddi ve Sosyal Liberalizme Yöneliş	98
I.1.15. Sosyal Demokrat İdeoloji Hakkında Genel Bir Değerlendirme	103
I.2. KEMALİZM	109
I.2.1. Kemalizmin Tarihsel Arkapları: Sömürgeleşme ve Direnişin Diyalektiği	110
I.2.2. Devrimi Örgütleyen Dünya Görüşü	123
I.2.3. Devrimin Öncü Partisi: CHF	132
I.2.4. Cumhuriyetçilik: Monarşinin Tasfiyesi ve Reşit Millet	137
I.2.5. Halkçılık: Feodal İmtiyazlar Hiyerarşisine Karşı	140
I.2.6. Laiklik: Kendini Yöneten Özgür İnsan	147
I.2.7. Milliyetçilik: Ulus-devletler Çağının Toplumsal Örgütlenmesi	150
I.2.8. Devrimin Topluma Mal Edilmesi Dönemi (1931-1938)	154
I.2.9. Devletçilik: Kemalist Karma Ekonomi Modeli	160
I.2.10. Devrimcilik: Rehber İlke	172
I.2.11. Kemalizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme	176

II. BÖLÜM

KEMALİZMDEN SOSYAL DEMOKRASİYE

II.1. TARİHSEL KIRILMA	189
II.1.1. Tek Parti dönemi uygulamaları ve CHP'nin Halktan Kopmaya Başlaması	189
II.1.2. CHP'nin Sağa Savrulması	194

II.1.3. Çok Partili Düzene Geçiş (1946-1950)	201
II.1.4. Taviz ve İdeolojik Kırılma Dönemi	204
II.1.5. 7. Büyük Kurultay:	
Kırılmanın Sonuçlarının Su Yüzüne Çıkması	210
II.1.6. İktidarı Kaybetmeye Doğru	219
II.1.7. Muhalefette CHP: Bunalım ve Arayış	223
 II.2. "ORTANIN SOLU" NUN YÜKSELİŞİ (1960-1972)	 235
II.2.1. 1960 Sonrasında Türkiye'nin	
Toplumsal Yapısındaki Gelişmeler	237
II.2.2. 1961-1965 İnönü Hükümetleri Dönemi	240
II.2.3. CHP'nin Sola Kayması: Ortanın Solu	245
II.2.4. Parti İçi Hesaplaşma Süreci:	
1960'larda CHP'de Kanatlar	250
II.2.5. Kemalizmden Kurtuluşun Teorisi:	
Sivil Toplumculuk	256
II.2.6. Altyapı Devrimciliği ve Reddi Miras	259
II.2.7. I. Demokratik Sol Düşünce Forumu:	
Reddi Mirasın İlanı	269
II.2.8. Sivil Toplumcu Tezler:	
Kemalizmin Sağdan Aşılması	274
II.2.9. 1969 Seçim Bildirgesi:	
Düzen Karşıtlığının Sınırları	280
II.2.10. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sonrası	283
 II. 3. ECEVİT VE DEMOKRATİK SOL PROGRAM	
(1972-1980)	287
II.3.1. Ecevit'in Genel Başkanlığı Dönemi (1972-1980)	287
II.3.2. 1973 Seçim Bildirgesi: Ak Günlere	290
II.3.3. CHP-MSP Koalisyonu ve Tarihsel Yanılgı Tezi	295
II.3.4. 1976 Programı: Kemalizm ile	
Sosyal Demokrasi Arasında Uzlaşma	300

II.3.5. Bağımsızlık ve Dış Politika	304
II.3.6. Halkçılığın Ekonomik Temeli: Halk Sektörü	308
II.3.7. Demokratik Solda Ekonomi ve Devletçilik Anlayışı	312
II.4. 1980 SONRASI SOSYAL DEMOKRASİ VE KEMALİZM	319
II.4.1. Türkiye'nin Sosyoekonomik Dönüşümü: 12 Eylül ve Özal Dönemi	319
II.4.2. 1980 Sonrası Sosyal Demokratların Bölünmesi	326
II.4.3. Sosyal Demokrasinin Kimlik Krizi	336
II.4.4. Uzlaşmanın Sonu: Tarihsel Miras Tartışmaları	341
II.4.5. Bağımsızlık ve Dış Politika	349
II.4.6. Neoliberalizmin İnisiyatif Yıllarında Devletçilik	360
II.4.7. Muhafazakârlığın Yükselişi Yıllarında Laiklik	364
II.4.8. Kılıçdaroğlu ve Geleneğin Devamı	366
SONUÇ	369
KAYNAKÇA	391
YAŞAMÖYKÜSÜ	403

SUNUŞ

Türk toplumu, hızlı bir toplumsal değişim süreci yaşıyor. Bütün toplumsal kurumlar, partiler, ideolojiler ve bireyler bu değişimden etkileniyor ve dönüşüyorlar. Değişimin kendisi kadar hızı da bir dizi sorunun kaynağını oluşturuyor. Olan biteni anlamak için zamana ihtiyaç duyarız. Olayların kargaşası bitip, ortalık sakinleştikten sonra gerçekte neler olduğunu anlamamızı sağlayacak muhasebenin koşulları oluşur. Ancak toplumsal değişimin hızı, çoğu kez ne olduğunu anlamadan, başa çıkmamızı gerektiren başka olayların meydana gelmesine yol açar. Böyle toplumlarda, gündelik hayata olduğu kadar düşünce hayatına da, derinlikli analizler üzerinden ilerleyen sosyal bilimler ve bilim insanları yerine medya organları ve gazetecilerin damga vurması kaçınılmaz olmaktadır.

Kemalizm, modern Türkiye'nin kurucu fikir akımı olarak ortaya çıktı. Toplumsal değişim sürecinden etkilenmesi kaçınılmazdı. Bu etkilerden biri, çok partili dönemde sosyal demokrasi akımının ortaya çıkması ile ilişkilenebilir. Kemalizm ile sosyal demokrasinin ilişkisine dair çok sayıda görüş ve değini vardır. Ancak bu etkinin yönü ve biçimi ile ilgili çok az bilimsel araştırma yapıldı. Bu kitapta işlenen temel tez, bana ait değildir. Türk sosyal demokrasinin Kemalizmin mantıksal bir sonucu olamayacağı tezini daha önce işlemiş olan ve bende bu konunun geniş bir çerçevede ele alınması gerektiği düşüncesine yol açan sosyal bilimciler arasında Prof. Dr. Alpaslan Işıklı'nın adını zikretmeliyim. Sayın Işıklı, yoğun uğraşlarından zaman ayırarak kitaba bir önsöz yazma nezaket-

tini de göstermesiyle beni onurlandırmıştır. Kendisine bu vesileyle bir kez daha teşekkür ederim. Türk sosyal demokrasisinin Kemalizmin doğal evrimi sonucu varılmış mantıksal bir aşama değil, aksine Kemalizm'in inkârıyla varılmış bir sonuç olduğu tezini savunan isimler arasında Dr. Doğu Perinçek, Arslan Kılıç ve Dr. Vakur Kayador'un da adları anılmalıdır.

Bu kitabın ortaya çıkmasına neden olan görüşlerimi, Bilim ve Ütopya Kooperatifi İzmir Bürosu'nun 2005 yılı Kasım ayında Alsancak Kültür Merkezi'nde düzenlediği konferansta yaptığım konuşmada dile getirdim. Konuyu bir makalenin sınırlarını aşacak kapsamda ele alma ve bir kitaba dönüştürme amacıyla üzerinde çalışmaya başlamam ise 2008 Ağustos'unu buldu. Ancak kitabın yazımı, doktora tezi, askerlik, yoğun ders yükü ve diğer bilimsel çalışmalar nedeniyle uzun bir zamana yayıldı. Bunun anlamı, yazım sürecinde çevremdeki insanlara verdiğim sıkıntının da uzun zamana yayılması oldu. Bir akademisyenin dersler ve benzeri faaliyetlerden arda kalan sürede yazmak için gereken zamanı ailesinden çalmak dışında seçeneği yoktur. Bu nedenle gösterdikleri sabır için başta eşim Nilüfer ve oğlum Deniz'e teşekkür ederim. Kitabın, gerek Adnan Menderes Üniversitesi'nde proje desteği almasındaki yardımlarından gerekse moral desteklerinden dolayı değerli hocalarım Halil Mutioğlu ve Kayhan Delibaş'a, 2005 yılında verdiğim konferanslarda gerek soruları gerek katkıları gerekse sunumlarımı yazılı bir metne dönüştürmem konusundaki cesaretlendirmeleriyle ismini sayamayacağım kadar çok katılımcıya teşekkür borçluyum. Kitabın yazımına gerek metni okuyarak gerekse görüşleri, önerileri ve eleştirileriyle katkı yapan Cüneyt Akalın, Hatice Erol, Taner Bulut ve Murat Bilgin'e, Kaynak Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Arslan Kılıç'a ve yayınevi çalışanlarına teşekkür ederim.

*Atakan Hatipoğlu
Ayдын, Ekim 2012*

ÖNSÖZ

Toplumların Kafası

"İnsanı kafasından yakalayacaksın; kolu, bacağı, gövdesi nasıl olsa geriden gelir" diyor Gramsci. Çok anlamlı bulduğum bu sözü, değişik vesilelerle anımsamışım.

Genç akademisyen Atakan Hatipoğlu'nun elinizdeki çalışmasını okurken de bu söz zihnimde bazı çağrışımlara neden oldu. Hiç kuşkusuz, toplumların da kafaları vardır. Herhangi bir toplumu belli bir yere sürüklemek veya belli bir yöne doğru ilerlemekten alıkoymak isteyenlerin, öncelikle o toplumun kafası konumundaki odakları hedef aldıkları bilinen bir durumdur.

Üniversiteler, toplumun kafasının oluşumunda en önemli unsurları oluştururlar. Daha doğrusu öyle olmaları gerekir. Bu nedenledir ki, bir toplumu yozlaştırmak, özgür ve eleştirel düşüncenin aydınlığından uzak tutmak isteyenler de üniversiteleri öncelikli hedef olarak belirlemişlerdir.

Hitler'in iktidarı ele geçirişinin hemen ardından yaptığı ilk işlerden biri olarak, üniversitelerde yaygın bir tasfiye gerçekleştirmiş ve ağır bir terör uygulamış olması düşündürücüdür. Bizim ülkemizde de demokrasiyi ve özgür düşüncüyü yok etmeyi amaç edinmiş olanların iktidar sahibi oldukları her dönemde attıkları ilk adımlar, üniversitelerin özerkliği ve bilimsel özgürlük gibi alanlarda sağlanmış olan kazanımların tahribi yönünde olmuştur.

Üniversite Kısımları

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, ülkemizin tam bağımsızlıkçı Kemalist çizgiden emperyalizmin bayraktarlığını İngiltere'den devralan Amerika'nın yörüngesine savrulmasının başlıca sonuçlarından birisi, üniversiteler üzerindeki baskıların yoğunlaşması ve bazı tasfiyelerin gerçekleştirilmesi olmuştur. Bir grup değerli öğretim üyesinin DTCF'den uzaklaştırılmaları, bu dönemin ürünüdür. 1960 öncesinde DP'nin tek parti hegemonyasını kurma yolundaki niyetlerinin önemli bir yönü, üniversiteleri bağımlılaştırma çabalarıyla bütünlenmiştir. Fakültesinin 1956 yılı açılış töreninde yaptığı konuşmada, öğrencilerine "nabza göre şerbet veren sözde münevverlerden olmayın" öğüdünü veren dönemin SBF Dekanı'nın bakanlık ėmrine alınması, bu yöndeki uygulamaların örneklerinden birisi olarak anımsanır.

Bu yöndeki uygulamalar, demokrasiye indirilen darbelerin bir-biri ardından geldiğı 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde doruğı ulaşmıştır. Bu defaki saldırıların hedefi de, yine, söz konusu darbelerin asıl amacını oluşturan IMF ve Dünya Bankası güdümündeki modelin dayatılmasına karşı başlıca engel olarak görülen aydınların önemli bir bölümüne ortam oluşturan üniversiteler olmuştur. 1402 sayılı yasaya dayandırılan uygulamalar, hapisler, tutuklamalar, bu döneme damgasını vurmuştur.

Üniversiteler ve bilim özgürlüğü üzerindeki baskılar sona ermemiş, bu sürecin devamı olarak 12 Eylül'ün eseri olan YÖK'ün asli unsurunu oluşturduğu bir sistem kurumsallaştırılmıştır. Yasal temeli olmayan tutuklama ve gözaltıların yaygınlaştırılması ve inandırıcı temelden yoksun suçlamaların sıradanlaşması sonucunda, genel olarak aydınlar üzerinde estirilen terör havasının akademik dünyayı da etki alanına alması, mevcut sistemin ayrılmaz bir parçası olarak işlevini sürdürmektedir.

Bu noktada sormamız gerekiyor: Bu karanlık tabloya rağmen, üniversiteler bünyesinde ülkemizin bugününü ve yarınını aydınlatmaya namzet hiçbir umut ışığı yok mudur?

Özgür Düşünce ve Eleştirel Bakışın Gücü

Genç bilim insanı Atakan Hatipoğlu'nun elinizdeki çalışması, her şeye rağmen gençlerden umut kesilmemesi gerektiği yönündeki beklentilerin haklılığını doğrulayan yeni bir örnek olarak karşımıza çıkmış bulunuyor. Hatipoğlu, özellikle, çoğu özel üniversite niteliğindeki birtakım anlı şanlı kurumlarda küresel egemenlerin borazanlığını yapmakta olan sözde bilim insanlarının kol gezdiği günümüz koşullarında ortaya çıkardığı bu çalışmasıyla, özgür düşüncenin ve eleştirel bakış açısının öldürülmesinin mümkün olamayacağını bir kere daha kanıtlamıştır.

Hatipoğlu, bu yazdıklarıyla pek çok önyargının dokunulmazlığını çığnemiştir. Kanımca Hatipoğlu'nun çalışmasında en dikkate değer yan, ele aldığı konuyu emperyalizm olgusunu temel nitelikte bir yere oturtarak tahlillerini geliştirmiş olmasıdır. Bu husus, günümüzde birçok alanda en çok hissedilen bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkalarındaki emperyalizm olgusu nazara alınmadığı takdirde, Öcalan'ı bir halk kahramanı, Gülen'i yenilik arayışı içinde olan bir din adamı olarak göstermek isteyenlerin işi kolaylaşmaktadır.

Hatipoğlu'nun çalışmasının konusunu oluşturan Kemalizm ve Sosyal Demokrasi bağlamında temel unsur olarak emperyalizm olgusunun ele alınması, pek çok yanlışlığın ve yüzeyselliğin aşılmasını mümkün kılmış bulunuyor.

Kemalist Devrimin Temel Çelişmesi

Bu çalışmada, Kemalizm'in temel özelliğinin ve önde gelen varlık nedeninin antiemperyalizm olduğuna önemle parmak basılmış

olduğunu görmekteyiz. Kemalizm, bu özelliği dolayısıyladır ki, insanlık tarihinin yakın dönemlerinde belli bazı dönüm noktalarının tezahürü olarak ortaya çıkmış olan diğer iki büyük devrim hareketinden farklı bazı yanlara sahip bulunmaktadır. Bu büyük devrimlerden birisi, 1789 Fransız Devrimi'dir. Fransız Devrimi, oluşumunun belli bir aşamasına ulaşmış olan burjuvazinin, iktidarı aristokrasinin elinden almaya yönelmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Diğer önemli devrim, 1917 tarihli Rus Devrimi'dir. Emek-sermaye çelişkisinin önem kazandığı bir evrede, işçi sınıfı ile asker-köylü birlikteliğine dayanılarak gerçekleştirilen bir harekettir.

Kemalist Devrim, (bazı irksal saplantılardan arınmış bir ifadeyle Türk Devrimi), "kapitalizmin en son aşaması" olarak tanımlanan emperyalizm evresinde gerçeklik kazanmıştır. Bu yönüyle bağlantılı olarak, temel çelişkinin -Atatürk'ün deyişiyle- emperyalizm ile mazlum milletler arasındaki karşıtlığa taşınması, Kemalist Devrim'in niteliklerinin somutlaşmasında belirleyici olmuş, sonuçta, Kemalizm, mazlum milletlerin emperyalizme karşı başkaldırısının öncüsü olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Kemalizm, bu özelliğinden dolayıdır ki, günümüzde diğer önemli düşünce akımlarına kıyasla küresel egemenlerin (bir başka deyişle fincancı katırlarının) saldırılarının en başta gelen hedefi olmaktadır. Çünkü Kemalizmin, günümüzde temel nitelikte bir konum kazanmış olan emperyalizm ile mazlum milletler arasındaki çelişkinin ön saflarındaki yeri, giderek daha çok önem kazanmış bulunmaktadır. Çünkü günümüzde, tüm yeryüzü ile birlikte tarihsel olarak en ciddi bunalımlarından birisinin içine yuvarlanmakta olan emperyalizmin, bu bunalımı aşmak için dünya çapındaki baskılarını ve saldırılarını yoğunlaştırma yolunu seçmiş olması, mevcut çelişkiyi daha da derinleştirmektedir.

Altı Ok ve Sosyal Demokrasi

Böylesine önemli bir tarihsel aşamada ve bu aşamanın temel değişkenleriyle bağlantılı olarak, CHP'nin Kemalizmden sosyal demokrasiye doğru evrimleşen dönüşümünün ayrıntılı ve özenli bir tahlilini Hatipoğlu'nun elinizdeki çalışmasında izlemek olanağına sahip bulunuyoruz. Bu süreç, Hatipoğlu'nun ağırlık tanıdığı bakış açısına göre, Altı Ok'un müzeye kaldırılması olarak algılanabilir. Buna karşı bir görüşün savunulması kolay görünmüyor. Ancak, yanıtlanması gereken bir dizi soru geride beklemektedir.

Altı Ok ve onun önemli bir unsurunu oluşturduğu Kemalizmin bıraktıkları, kolay mı kazanılmıştır? Dolayısıyla bu kadar kolay kaybedilmeleri mümkün olabilir mi?

Kemalizm sahipsiz midir?

Kemalizmin yeni bir güçle ve bütünlükle yeniden doğuşu mümkün olacak mıdır? Mümkün olacaksa nasıl olacaktır?

Bütün bunlar, Hatipoğlu'nun yazdıklarına önem kazandıran ve bu çalışmasının okunmasını bitirdikten sonra zihinleri biraz daha derinden kemirmeye namzet olan sorulardır.

Hiç şüphe yok ki, bu soruların yanıtlarını ancak halkımız verebilecektir.

*Prof. Dr. Alpaslan Işıklı
2 Kasım 2012/Ankara*

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Türk sosyal demokrasisinin krizinin ideolojik arka planının çözümlemesidir. Neoliberalizmin sosyal refah devletine yönelttiği eleştiriler ve bu eleştirilerin hükümet pratiklerine yansımalarıyla başlayan devletin küçültülmesi hareketi, Avrupa sosyal demokrasisini 1980'ler boyunca bir krize sokmuştu. Sosyal demokratlar, uzun bir süre boyunca, cevap üretmekte zorlandıkları neoliberal eleştirilere karşı yeni bir sosyal demokrat yaklaşımın ideolojik ana hatlarını inşa etmekle ilgilendiler. 1990'larda Avrupa sosyal demokrasisi, 1970'lere damga vurmuş eski sosyal demokrasinin yerine "üçüncü yol" gibi adlarla tanınan, bir tür sosyal liberalizm inşa ederek krizden çıktı. Türk sosyal demokrasisinin krizi ise Avrupa'dan farklı olarak kendine özgü bir yol izlemekte olduğundan, daha uzun sürdü ve sürmeye devam ediyor. Türk sosyal demokrasisinin amiral gemisi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), hem neoliberal eleştirilere karşı hem de kendi tarihsel mirasına yeniden dönüşü önerenlere karşı iki boyutlu bir kriz yaşamaktadır. Bu çalışma, CHP'nin neden son otuz yılda tek başına hükümet kurmasına yetecek bir oy almayı başaramadığı sorusunu, bu partinin yaşadığı ideolojik dönüşüm sürecine yönelik tarihsel bir okuma yapmak suretiyle cevaplamaya çalışmaktadır.

Yakın dönem Türk siyasi tarihinde karşımıza çıkan, modern anlamda ilk siyasi parti İttihat ve Terakki Fırkası'dır. O günden bugüne, Türk siyasi hayatından yüzlerce siyasi parti gelip geçtiği halde, siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi alanlarında siyasi partiler üze-

rine yapılmış çalışmaların yeterli olduğunu söylemek oldukça zor görünmektedir. Türkiye'de siyasi partiler üzerine yapılmış bilimsel araştırmalar içinde, hakkında görece en fazla çalışma üretilmiş partilerin başında CHP gelmektedir. Bunun başlıca nedeni, 1923-1950 yılları arasında Cumhuriyet'in tarihi ile CHP'nin tarihinin iç içe geçmiş olmasıdır. Yeni bir devleti örgütlemek için söz konusu örgütlemeyi yapacak kadroları ve örgütü kurmak gerekliydi. CHP, bu kurucu misyonla doğdu. Şüphesiz, CHP'nin de ideolojik, siyasi ve örgütsel kökleri İttihat ve Terakki Fırkası'na kadar giden tarihsel bir arka plana sahiptir.

Geniş anlamıyla ideoloji, bir öznenin kendisini toplumsal yaşamın neşesinde tanımladığını gösterir. Kendisi açısından önemli olan ile olmayanı ayırt etmesini sağlar. Bir siyasi partinin ideolojisi örneğinde olduğu gibi dar anlamıyla ideoloji ise, onun dünyayı görüş/algılayış biçimini yansıtır. Siyasi mücadelenin, "kime karşı ve kimle beraber" yürütüleceği sorusunu yanıtlar. Siyasal ideolojiler, belirli sınıf ya da toplumsal tabakaların çıkarlarını sistematize eder ve somutlaştırır. Bir partinin ideolojisi, onun iktidar olduğunda hayata geçireceği çözümlerinin kaynağıdır. Partilerin örgütsel yapıları ve işleyişleri ile ideolojileri arasında da ilişki vardır. Bir partinin siyasal kimliğini, partinin programı, örgütlenme biçimi ve siyasal kadrolarının niteliği gibi etkenlerin toplamı tanımlar. Bu niteliklerin oluşumunu sağlayan başlıca belirleyici ise partinin ideolojisi. Bir başka deyişle bir siyasi parti, hangi ideolojiyi savunuyorsa, o ideolojik amaçlarını gerçekleştirmeye uygun bir program üretir; bu amaçlara uygun bir örgütlenme biçimini benimser ve kadrolar devşirir. Bu nedenle bir siyasi partinin değerlendirmesini yaparken atılması gereken ilk adımlardan birinin, onun ideolojisinin özelliklerini ortaya koymak ve bu ideolojinin toplumdaki hangi sınıfların nesnel çıkarlarına hizmet ettiğini göstermek olduğu söylenebilir. Türkiye'de genel olarak partiler, özel olarak ise CHP üzerine yapılmış çalışmalarda bu boyutun görece daha az incelendiği görülmektedir. Bu çalışmanın temel ilgisi, Türkiye'de sosyal

demokrat ideolojinin ortaya çıkış ve inşa sürecini CHP'nin tarihi üzerinden incelemektir. Bunu yaparken, bugüne kadar gerek CHP'nin resmi kaynakları gerekse bazı sosyal bilimciler tarafından iddia edilen bir görüşün geçersizliği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın problemi, sosyal demokrasinin, hayata Kemalist bir parti olarak başlamış olan CHP'nin ideolojik açıdan dönüşmesiyle gerçekleştiğini göstermektir.

Sosyal demokrat aydınların bir kısmı, yazdıkları bazı kitaplarda sosyal demokrasinin Atatürk'ün hedeflediği bir ideolojik doğrultu olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüşün esas kaynağı, şüphesiz CHP'nin genel başkan demeçleri, program, seçim bildirgeleri, kurtulay sonuç bildirgeleri ve propaganda broşürleri gibi resmi kaynaklarıdır. 1960'larda "ortanın solu" açılımı ilan edildiğinde, bunun Kemalizm ile ilişkisi merak konusu olmuş ve CHP kaynakları, yaşanan açılımın Kemalizmin olumlu yönde evrilmesi ve gelişmesi olduğu görüşünü işlemişlerdi. Kemalizm ile sosyal demokrasinin çeşitli açılardan karşılaştırmasına girmeden önce, bu görüşleri ana hatlarıyla değerlendirmek uygun olacaktır.

CHP TBMM Grubu, birkaç günlük tartışmaların ardından, 10 Temmuz 1966'da bir bildiri yayımladı. Bu bildirinin Kemalizm ile sosyal demokrasinin birbirini tamamladığı, birbirinin devamı olduğu tezlerinin kaynaklarından biri olarak görülmesi mümkündür. Bildiride, "ortanın solu" deyiminin CHP için yeni bir ilke ve yeni bir yolun ifadesi olmadığı, CHP'nin Atatürk tarafından da ifade edildiği üzere liberal-kapitalist ya da sosyalist bir parti olarak kurulmadığı belirtiliyordu.¹ Benzer bir şekilde, 28 Nisan 1967 tarihli 4. Olağanüstü Kurtulay'da İnönü, "ortanın solu" tabirinin CHP'nin halkçılığı, devletçiliği ve devrimciliğinin zamanın ihtiyaçlarına ve programın icaplarına göre özet olarak anlatılabilen kısa bir tarifi olduğunu söylemişti.²

1 Bildirinin tam metni için bkz. Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s.223-224.

2 Suna Kili, *age*, s.237.

Prof. Dr. Muammer Aksoy, öldürüldüğü 1989 yılına kadar merkez sol çizginin saygı duyulan aydınlarından biriydi. Aksoy, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi* adlı çalışmasında, Kemalizmin sosyal demokrasi gibi sol/sosyalizan bir özü olduğunu ve böylece sosyal demokrat CHP'nin Kemalizmin ideolojik mirasını sürdürdüğünü göstermeye çalışmıştır. Aksoy'a göre, Kemalizmin siyasi çizgisi milli nitelikteki ılımlı toplumculuktu.³ Aksoy, sosyal demokrasinin Kemalizme içkin, onda gömülü (mündemiç) bir ideoloji olduğuna dair en önemli dayanaklarından birini Mahmut Esat Bozkurt'tan yaptığı bir alıntıda bulmaktadır. Buna göre Bozkurt, yeni Türkiye'nin iç ve dış ekonomik ve sosyal kalkınmasını eskinin sosyal demokrasisine, şimdiki devlet sosyalistliğine borçlu olduğunu belirtmiştir.⁴ Fakat Aksoy, bu alıntıda Bozkurt'un neden hâlâ sosyal demokrasi kavramını kullanmaya devam etmek yerine devlet sosyalistliği kavramını tercih ettiğinin üzerinde durmamaktadır. Oysa bu fark, son derece önemlidir. Devlet sosyalistliği kavramının tercih edilmesi, basit bir ayrıntı olmanın ötesinde, ideolojik bir farkındalığı yansıtmaktadır. Atatürk ve arkadaşları, toplumun gelişmesi sonucunda sosyal demokrat bir düzene varmayı amaçlamış olsalardı, "sosyal demokratız" demekten kaçınırlar mıydı? Mahmut Esat Bozkurt'un "eskinin sosyal demokrasisi" diye anlattığı şey, I. Dünya Savaşı öncesinde kalmış olan ve o dönemde Marksizmden ciddi biçimde etkilenen devletçi bir ideolojeydi. I. Dünya Savaşı'nda kendi liberal hükümetleri ile saf tutarak, "Batı dışı" dünyanın sömürgeleştirilmesi için savaşıyan sosyal demokrat akım, Kemalistlerin gözünde, bir model olmaktan çok uzaktı. Mahmut Esat Bozkurt, 1930'lara gelindiğinde Batılı sosyal demokrasinin sadece burjuva sınıfının çıkarlarına cevap vermekte olduğunu ve sosyal demokrasinin sosyal değil, "sadece siyasal ve hukuksal demokrasi" anlamı-

3 Muammer Aksoy, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s.15.

4 M. Aksoy, *age*, s.32.

na geldiğini tespit etmekteydi.⁵ İlginç bir şekilde Aksoy, Kemalizmin sosyal demokrasiyi hedeflediği çıkarımlarını yanlışlayan bu tespitleri hesaba katmamıştır. Bunun nedeni, kitabın ilerleyen kısımlarında, özellikle de Kurtuluş Savaşı döneminde Türk-Sovyet dostluğunun ele alındığı kısımlarda daha iyi anlaşılmaktadır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal tarafından yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yazılan başyazılar ya bizzat Atatürk tarafından ya da onun onayıyla ve ona yakın kimseler tarafından yazılıyordu. Başyazılar, Türk ve Sovyet devrimlerinin ortak noktalarını işlemekteydi. Aksoy, bugün okuyanları şaşırtabilecek ölçüde samimiyet ve dayanışma tonu taşıyan bu yazıları, SSCB ile "aramızdaki dostluğu sarsmamak, hatta kuvvetlendirmek için bir 'taktik' ürünü" olarak değerlendirmektedir. Bu durumda Aksoy'un iddiası, Kemalistlerin SSCB dostluğu politikasının, gerçek niyetlerin gizlenmesine dayanan samimiyetsiz bir politika izledikleridir. Ancak Aksoy, *Hâkimiyet-i Milliye*'nin bazı başyazılarında komünizme karşı sert ithamlar olduğu ve Türkiye için bu rejimin reddedildiğini de saptamaktadır.⁶ Aksoy, SSCB ile dostluğu sarsmamak için "taktik" yazıların yayımlandığı *Hâkimiyet-i Milliye*'deki bu komünizm eleştirilerinin dostluk taktiğine zarar verip vermediğini belirtmemekte ve bu çelişkiyi açıklamamaktadır. Aksoy'un maddeyi kendi bütünlüğü içinde görmekten imtina etmesi, Kemalist Türkiye'nin Sovyetler ile neden stratejik müttefik olduğunu anlamak istemediğini düşündürmektedir. Aksoy'a SSCB ile dostluk politikasının stratejik değil taktik nitelikte olduğunu söyleten neden, II. Dünya Savaşı'ndan sonra CHP'nin içine girdiği sosyal demokratlaşma yönelimidir. Avrupamerkezci ve antikomünist/Soğuk Savaş eklenli sosyal demokrasi benimsenince, Sovyetler Birliği'ne, emperyalizme karşı kurtuluş savaşı veren Kemalistlerin gözünden değil

5 Age, s.69

6 Age, s.41.

de Batı'nın konumlanması açısından bakmak kaçınılmaz olmuştur. Bu koşullarda, "despotik SSCB" ile "Batılı Türkiye"yi yan yana düşünmek zorlaşmaktadır. Öyle görünmektedir ki, bu tür değerlendirmeler yaparken sosyal demokrat aydınların bilincini belirleyen koşullar, Soğuk Savaş saflaşmaları içinde meselelere sosyal demokrasi-nin ideolojik ufkundan bakmasıyla sınırlanmaktaydı.

Kemalizm ile sosyal demokrasi-nin birbirleriyle organik bütünlük ve tarihsel bir ardaşıklık izlediği düşüncesini savunan bir diğer isim, Ahmet Taner Kışlalı'dır. Kışlalı, esasen, Batıcı sosyal demokrasiye karşı Kemalist özlere dönme denilebilecek bir anlayışa daha yakın durmaktaydı. Kışlalı'ya göre Kemalizm'i tanımlayan Altı Ok'un laiklik, milliyetçilik ve cumhuriyetçilikten oluşan üçü Fransız Devrimi'nin, halkçılık, devrimcilik ve devletçilik de Sovyet Devrimi'nin etkisini yansıtmaktaydı. Buradan da anlaşılabacağı üzere Kemalizm, liberalizm ve sosyalizmin geri kalmış ülke koşullarındaki bir senteziydi ve bu açıdan liberalizm ile sosyalizmin bir sentezi olan sosyal demokrasiyle aynı öze sahipti. "Bu nedenledir ki, CHP'nin 70'li yıllarda 'demokratik sol' olduğunu programına geçirmesi, aslında bir nitelik değiştirmesinden çok, Kemalizmin değişen koşullar içinde, kendini -ana doğrultusuna uygun olarak- yenilemesinden, geliştirmesinden başka bir anlama gelmiyordu."⁷

Kemalizm ile sosyal demokrasiyi organik bir bütün olarak gören bu bakış açısı, sosyal demokrasiyi ideolojik niteliğinden soyutlamakta ve sosyal demokrasiyi, salt demokrasi-nin sosyalleştirilme-

⁷ Ahmet Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s.24. Bu konuda Esmer de aynı saptamalara katılmaktadır. "Sosyal demokrasi, sosyalizmin liberalizmin ilkeleri doğrultusunda yeniden yorumlanmasıdır. 1950 sonrasında Marksizmden farklılaşarak sosyalizm + liberalizm sentezinin oluşumudur. Oysa bu sentez 1920'li yıllardan itibaren Kemalizm tarafından gerçekleştirilmiştir." Esmer, Kışlalı'nın "Kemalizm, Fransız Devrimi ve Sovyet Devrimi'nden üçer adet ilke almıştır" düşüncesini yineleyerek Kemalizmin yapısı gereği sosyal demokrasiyle örtüştüğünü belirtmektedir. Bkz. Gülsüm Tütüncü Esmer, *Türk Siyasal Yaşamında "Ortanın Solu"*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s.175.

si olarak sunma hatasına düşmektedir. Bu bakış açısı kanımızca, hem Kemalizm gerçeğine yaslanmamakta hem de demokrasiyi devrimci biçimde kavramamaktadır.

Kışlalı'ya göre sosyal demokrat ideoloji, Türkiye'ye Kemalizm ile birlikte girmeye başlamıştır. Genel ve eşit oy hakkı, sekiz saatlik işgünü, çeşitli sosyal sigortalar, gelir düzeyine göre değişen vergi sistemi, parasız eğitim gibi Kemalist uygulamalar, sosyal demokrat dünya görüşünün yansımalarıdır. "Yurtta barış dünyada barış" ilkesi, aynı zamanda sosyal demokrasinin barışçı ilkesinin bir ifadesidir. "Sınıflararası barışçı denge" şeklindeki sosyal demokrasi ilkesi, Kemalizmde de vardır. Özel sektörü yadsımayan ama toplum yararına ekonomiye müdahale eden devlet görüşü, hem sosyal demokrasinin hem de Kemalizmin bir başka ortak noktasıdır. Bundan dolayı, "Kemalizmin bir liberal demokrasiyi değil, sosyal demokrasiyi hedeflediği açıktır."⁸

Kışlalı'ya göre sosyal demokrasi, liberalizm ile sosyalizmin sentezi olan bir ideolojidir.⁹ Bilindiği gibi sentez, tez ile antitezin çelişmesinin bir üst aşamada çözülmesi anlamına gelir. Oysa bu açıdan bakıldığında, sosyal demokrasi bir sentezden çok eklektizme yakın durmaktadır. Sentez olabilmesi için sosyal demokrasinin ne kapitalizm/liberalizm ne de sosyalizm olan "sağın ve solun ötesinde" bir ideoloji olması gerekir. Oysa sosyal demokrasi, bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak gösterildiği üzere, esas olarak kapitalizmdir.

Anıl Çeçen'e göre, Atatürk'ün amacı ve ulaşmak istediği hedef sosyal demokrasi idi. Nitekim ekonomi alanında yapılanlar bu hedefi doğrulamaktadır. Altı Ok'u kabul etmesi, CHP'nin sosyal demokrasiyi hedeflediğini göstermektedir. Bu durumda Çeçen, sosyal demokrasinin devletçilik, milliyetçilik ve devrimcilik gibi ilkeleri içerdiğini varsaymaktadır. Oysa birinci bölümde görüleceği üzere, sosyal demokrat ideolojinin tarihinin hiçbir döneminde bu ilkeler

⁸ Kışlalı, *age*, s.141.

⁹ *Age*, s.124.

tanımlayıcı unsurlar olarak kabul edilmemektedir. Nitekim yazar da bu çelişkinin bir miktar farkında olmalı ki, ilerleyen satırlarda Kemalizmin, "hiçbir ideolojiye bağlanmadan, ulusal nitelikteki sosyal demokrasiye yönelme örneği" olduğunu ekleyerek bir uzlaştırma denemesi yapmaktadır.¹⁰ Fakat bu durumda da sosyal demokrasinin bir ideoloji olmadığı kabul edilmiş olmaktadır. Bu sorunu çözmek için Çeçen, sosyal demokrasinin kuramsal bir akım olmadığını ve sınırlarının belirsiz olduğunu belirtiyor. Fakat sonuç olarak, bu durumda Atatürk'ün Türkiye için hedeflediği ideal çerçeve ve sınırları belirsiz ve ideoloji olmayan bir "şey" olmaktadır.¹¹ Çeçen'in demokrasi anlayışının biçimsel burjuva demokrasisiyle sınırlı olan çerçevesi, ona Atatürk'ün "yeterince demokrat olmadığını" söyletmektedir: "Atatürk, kendi döneminin özellikleri içinde belki tümüyle demokrat değildi; ama, demokrasiyi amaçladığı ve bu demokrasinin sosyal yapıda olmasını istediği açıktır."¹² Kemalizmden bir sosyal demokrasi çıkmayınca, sosyal demokrasinin Kemalizm kaynaklı olması aradaki bağlantının doğrudanlığına bir kanıt olarak sunulmaktadır. Çeçen'e göre, ülkemizdeki sosyal demokrat akımın kaynağının Atatürk'ün halkçılığı olması, Atatürk'ün sosyal demokrasiyi hedeflediğinin kanıtları arasındadır.¹³

CHP hakkında önemli bir bilimsel araştırmanın sahibi olan Suna Kili de, sosyal demokratlaşma sürecinin Kemalizmden evrildiği düşüncesini paylaşanlardanır. "Ortanın solu hareketi, Türkiye'nin modernleşmesinin hızlı ve radikal tedbirlerle gerçekleştirilmesini isteyen görüştür. Böylece bu hareket, Kemalist düşüncenin içerisinde bulunan devrimcilik ilkesi doğrultusunda gelişmiştir."¹⁴

10 Anıl Çeçen, *Sosyal Demokrasi*, Devinim Yayınları, Ankara, 1984, s.33.

11 Age, s.93. Maalesef Çeçen'in kitabı, bir taraftan bu gibi mantık hatalarını diğer taraftan da çeşitli maddi hataları içermektedir. Örneğin Çeçen'in iddiasına göre, Lenin ihtilalci amaçlarını gizlemek için partisinin adını sosyal demokrat koymuş! Bkz. Age, s.28.

12 Çeçen, age, s.226.

13 Age, s.214.

14 Suna Kili, age, s.436.

Günümüz CHP'sinde, parti içi eğitim notu olarak kullanılan bir metinde, Algan Hacaloğlu, parti ideolojisinin Kemalizm ilke ve değerleri, sosyal demokrasi kuralları ve Türkiye gerçeğinin öncelikleri olmak üzere üç kaynaktan beslendiğini belirttikten sonra, "CHP pratiğinde, Kemalizm ve sosyal demokrasi bir diğeri antitezi değildir; biri, diğeri dışlamaz; aksine, bir diğeri tamamlayan vazgeçilmez kaynaklardır" demektedir.¹⁵

Atatürkçü sosyal demokratların Kemalizme ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında, kendisini Sovyet tehdidine karşı başını ABD'nin çektiği Batı kampında tanımlamış olan Türkiye'nin verili siyasal koşullarda ve Soğuk Savaş'ın antikomünizm cereyanı içinde, meseleyi Avrupa merkezci-Batıcı bir bakış açısı ile ele aldıkları ve analizlerine bu koşullardan doğan reel siyasal kaygıların damgasını vurduğu görülmektedir. Cumhuriyet rejiminin toplumu çağdaştırma yolunda amaçladığı belli başlı atılımları gerçekleştirmiş olmasının sonucu, Sosyal demokrat aydınlar var olanı koruma eksenli muhafazakâr bir düşüncenin etkisine girmiş görünmektedirler. Devrimci bakış açısının yerini muhafazakâr bir bakış açısının alması, onlara Atatürk'ün demokrat olmadığını ve SSCB ile taktik bir barış politikasının izlendiğini ve amacın Batılılaşmak olduğunu söyletmektedir.

Türkiye'de sosyal demokrasinin, Kemalizmin doğal evrimi sonucu ulaşılmış bir ideoloji olduğu düşüncesi rakipsiz değildir. Bazı sosyal bilimciler ve aydınlar, sosyal demokrasinin ideolojik nitelik-

15 Algan Hacaloğlu, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Temel Özü", Aralık 1999, http://test.chp.org.tr/index.php?module=reports&page=show_reports&report_id=25&pid=412. Hacaloğlu, bu eğitim notunda "Kemalizmin bir sol felsefe değil ama ulusal sola açılan pencere olduğunu" söylüyor ve Kemalizmi antiemperyalizmin ifadesi olarak tanımlıyor. Aslında, bu eğitim notunda halkçılığa sadece üç satır, buna karşılık laikliğe on üç satır yer ayrılması, sosyal demokrasinin 1980 sonrasında merkezi duyarlıklarının ne olduğu konusunda fikir vermektedir. Devrimciliği anlatırken kullanılan "barış içinde kökten değişim", "çağı paylaşma" ve "geleceğe atılım" gibi ifadelerin yeterince derinleştirilmemiş reklam sloganlarını çağrıştırdıkları söylenebilir.

leri de Kemalizmı başdaştırmanın mümkün olmadığı dşncesindediler. Ebasen "ortanın solu" siyasetinin CHP'de egemen olma mücadelesi verdiği süreçte, Kemal Satır gibi parti iler gelenleri yazmamakta olanın bir reddi miras olduğunu ileri sürmüşlerdi. Ancak toplumun sola açılmakta olduğu dönemin koşullarında reddi miras itirazı, teorik bir uyarıdan çok CHP'nin süreci okuyamayan ve toplumun ihtiyaçlarını kavrayamayan bürokratik yöneticilerinin muhalazakr bir itirazı olarak görüldü. 1970'lerde CHP'nin gösterdiği siyasi başarılar, Kemalizm ile sosyal demokrasi arasındaki ideolojik çelişmenin gündemden düşmesinde etkili oldu.

Türkiye'de özellikle 1990'larda, radikal dincilik ve mikro milliyetçilik yükselirken sol irtifa kaybetmeye başladı. CHP ve DSP'nin oluşturduğu merkez solun iki büyük partisinin oylarının toplamı giderek erime eğilimine girdi. 18 Nisan 1999 genel seçimlerinde DSP seçimlerden birincilikle çıktı; fakat CHP, tarihinde ilk kez parlamento dışı kaldı. Bu dönemde Türk sosyal demokrasisinin bunalımı, kaçınılmaz olarak ideoloji tartışmalarını teşvik etti. Türk sosyal demokrasisinin Kemalizmin doğal ve mantıksal evriminin bir sonucu olarak ortaya çıktığına ilişkin yukarıda aktarılan tezler, bu dönemde daha esaslı bir eleştiri süzgecinden geçirilmeye başlandı. Sosyal bilim çevrelerinde bu tezin savunucuları arasında Prof. Dr. Alpaslan Işıklı ne çıkmaktadır. Işıklıya göre sosyal demokrasi ideolojik karakteri bakımından esas olarak Batı emperyalizminin ufku içinde yer almaktadır. Bu nedenle Türk Kurtuluş Savaşı'na hiçbir Batılı sosyal demokrat parti destek vermemiş, hatta kınamışlardır. XX. yüzyıl siyasi tarihinde emperyalist ülkelerle üçüncü dünya ülkelerinin karşı karşıya geldiği her durumda, sosyal demokrat partiler, kendi ülkelerinin emperyal çıkarlarının yanında yer almışlardır. Bu durumun tek istisnası, 1970'lerde Willy Brandt, Olof Palme ve Tony Benn gibi liderlerin öncülüğünde, sosyal demokrat yeniden-dağıtımcı ekonomik mantığı küresel bir uygulamaya dönüştürme yönündeki çağrılar olmuştur. Dünya-

nın yoksul ülkelerinin emperyalistler aleyhine kollanması gerektiğine ilişkin bu girişim, söz konusu liderlerin şu ya da bu biçimde tasfiye edilmeleriyle sonuçsuz kalmış ve sosyal demokrasi, emperyalist işbirlikçisi karakterinden kurtulamamıştır. Bu nedenle Kemalist ideal ve duyarlılıklar ile sosyal demokrasinin yan yana getirilmesi mümkün değildir.¹⁶

Işıklı, Kemalizmin Türkiye açısından tamamlanmış ve aşılmış bir program olmadığı düşüncesindedir. Bu nedenle, ülkenin sorunlarına cevap verme yeteneğinin ortadan kalkmış olması ve sosyal demokrasiye doğru evrilerek güncellenmesi diye bir ihtiyaç, Kemalizm açısından söz konusu değildir. Kemalizm, güncelliğini ve geçerliliğini sürdürmektedir. Bu koşullarda CHP'nin sosyal demokratlaştırılması, tarihsel çizgisinden bir sapma anlamına gelmektedir. Özellikle 1990'lar ve sonrasında, yüzde 10 barajının altında kalmak da dahil, CHP'nin yaşadığı siyasal başarısızlıkların kaynağında tarihsel çizgisinden sapmış olmasının payı büyüktür.¹⁷

Kemalizm ile sosyal demokrasinin çeliştiği tezini savunan bir diğer isim olan Dr. Doğu Perinçek, Kemalizmin Ezilen Dünya devrimciliği anlamına geldiğini belirtmektedir. Biri emperyalist, diğeri antiemperyalist, biri pazar ekonomisinden yana rekabetçi, diğeri halkçı ve devletçi iki akımın uzlaşmasının koşulları olmadığını savunmaktadır. Perinçek'e göre sosyal demokrasi Kemalist Devrim yıkıcılığının soldaki uzantısıdır. Bu nedenle Altı Ok'a karşı olan sosyal demokratlar daha tutarlı bir davranış içindedirler.¹⁸ Benzer bir bakış açısını paylaşan Arslan Kılıç'a göre, Türk sosyal demokrasisinin doğuşu, Türkiye'nin Batı ile entegre olma süreciyle bağlantılıdır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Batı ile iktisadi

16 Alpaslan Işıklı, *Neoliberalizm ve 3. Dünya Savaşı*, Kırmızıkeçi Yayınları, İstanbul, 2011.

17 Alpaslan Işıklı, *Devlet ve Demokrasi*, Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul, 1999.

18 Doğu Perinçek, "CHP, Sosyal Demokrasi ve Kemalizm", *Aydınlık*, 31 Mayıs 1998.

ve siyasi açıdan entegre olmaya yönelmesi, Kemalizmin bağımsızlıkçı hedefleriyle çelişmekteydi. Bu koşullarda CHP'nin yönetici kadrolarının sadakati Kemalizme değil Batı ile entegrasyonun gereklerine olmuştur. Kemalizm söylem düzeyinde terk edilmese dahi, fiilen terk edilmiştir.¹⁹

Bu çalışma, Kemalizm ile sosyal demokrasinin esastan çeliştiği tezini savunan teorik geleneğin içinde konumlanmaktadır. Çalışmada esas olarak CHP tarafından temsil edilen sosyal demokrat akımın bir evrimle değil bir dönüşüm/başkalaşma sürecinin sonucunda doğduğu savunulmaktadır.

Her ne kadar Mütareke Dönemi'nde ve çok partili yaşama geçilen 1946 yılında sosyal demokrat adını taşıyan partiler kurulmuşsa da, bunlar kalıcı toplumsal ve siyasal etkiler bırakamadıklarından, Türkiye'de sosyal demokrasi, CHP'nin, 1960'ların ortalarında bazı çevrelerce "reddi miras" diye adlandırılan bir hareketinin sonucu olarak doğdu. Bu ideoloji, CHP'de günden güne daha net biçimde benimsendi. 1970'ler boyunca sosyal demokrat söylem ile Kemalizmin etkileri bir arada yaşamaya devam etti. Parti, yeni ideolojik kimliğini netleştirme yolundaki en önemli atağını, 1980'den sonra yaptı. 1980 sonrasında Altı Ok'un açıkça tartışılmaya başlandığı ve sosyal demokrat ideoloji ilkelerinin Kemalizme üstün geldiği bir dönem yaşandı. Fakat tüm bu süreç, düşünsel planda sosyal demokrasinin Kemalizmin doğal gelişiminin bir parçası olduğu, değişen ve gelişen Türk toplumunun ihtiyaçlarına Kemalist bakış açısından çözüm üretme çabasının doğal ve kaçınılmaz çerçevesinin sosyal demokrasi olduğu yönünde bir önkabul ile birlikte ilerledi.

Atatürk'ün sosyal demokrasiyi savunduğuna dair açık bir beyanının olmaması bir yana, Batı'da sosyal demokrat ideolojiyi var eden tarihsel ve toplumsal koşulları görmezden gelerek yapılan analizler, Kemalizmin Batıcı bir yorumuna varmıştır. Kanımızca

19 Arslan Kılıç, "Kemalizm, Sosyal Demokrasinin Bize Özgü Biçimi midir?", *Teori*, Nisan 2007. Ayrıca bkz. "Emperyalizmin Yedek Lastiği Sosyal Demokrasi", *Teori*, Temmuz 2012, s.2-12.

Kemalizm ile sosyal demokrat ideoloji, dayandıkları nesnel toplumsal koşullar ve karşıladıkları ihtiyaçlar (işlevler), hem temel politik yönelimler hem de yöntemleri açısından birbirleriyle çeşitli düzeylerde çelişmektedirler. Kemalizm ve sosyal demokrasi, şüphesiz örtüşen niteliklere de sahiptirler; fakat kendilerini karakterize eden esasa ilişkin önkabulleri açısından uzlaşmazlıkları daha ön plandadır. Bu çalışmada, söz konusu çelişmeler ortaya konulmaktadır. Bu amaçla, CHP'nin kuruluş döneminden yakın geçmişe kadar yaşadığı ideolojik dönüşümün belli başlı tarihsel dönüm noktalarına işaret edilmektedir.

CHP, Türk siyasi hayatında üzerinde en çok tartışma tüketilen partilerden biridir. Hem taraftarları hem de muhalifleri için CHP, kendisinden beklenenler ve beklentilerin gerçekleşmesiyle ilgili sorunlar üzerinden bir ilginin nesnesi olagelmıştır. Basit bir gözlemle bile, Türkiye'de sosyal demokrat partilerin kendi tabanları ve sol kamuoyundan onlarca konuda sert eleştiriler aldıkları görülebilir. Bunlar arasından geçmişten günümüze ilk akla gelenler sıralanacak olursa, Köy Enstitüleri'nin kapatılması, MSP'nin hükümet ortağı yapılması, HEP üzerinden PKK'yı Meclis'e taşımak, Sivas Katliamı sırasında alınan basiretsiz tutum, İkiz Sözleşmelerin kabulü, Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığının önünün açılması (CHP, Tayyip Erdoğan'ın başbakanlığının önünü açmak için 312. maddeyi değiştirme yönünde oy kullanmıştı), Kemal Derviş'e kapıların açılması, hükümet ortağıyken Gümrük Birliği'ni imzalaması, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyeliğinden yana olmak, Ecevit'in Fethullah Gülen övgüsü, ABD'nin stratejik ortak kabul edilmesi gibi konular sıralanabilir. Bu çalışmada, yukarıda anılan ve bir kısmı gerçekten ülkenin geleceğiyle ilgili ve solun temel siyasi tercihlerine ilişkin olan böylesi konularda, sosyal demokrat partilerin kendi toplumsal tabanları arasında bile neden ideolojik bir netliğin sağlanamamış olduğunun tarihsel gelişme süreci içindeki kökleri gösterilmeye çalışılmıştır. Partilerin siyasi başarıları ile ideolojik tutarlılıkları arasın-

da bir ilişki olduğu açık bir gerçektir. Bu çalışma, CHP'nin ideolojik dönüşümünü oluşturan tarihsel kırılma noktalarına işaret etmek ve sosyal demokratlaşma sürecinin Kemalizm ile yolların ayrılması suretiyle gerçekleştiğini göstermektedir. Böylece, yukarıda bahsedilen eleştirilerin ne ölçüde ya da nereye kadar haklı olabileceğine ilişkin bir tarihsel kavrayış sağlanmaya da çalışılmıştır.

Bu çalışmanın kapsamı içinde, çok sayıda yayın yapılmıştır. Bunları iki kısma ayırmak mümkündür. İlk kısımda, doğrudan sosyal demokrasiyi ideolojik nitelikleri açısından ele alan çalışmalar gelmektedir. Bu amaçla kaleme alınmış metinlerin bir kısmı bilimsel incelemeler iken, bir kısmı sosyal demokrasiyi övmek ya da yermek gibi güdülerle yazılmış metinlerdir. Çalışmaların bazıları, sosyal demokrasinin ideolojik niteliğiyle ilgiliyken, bir kısmı Türk sosyal demokrasisi ile ilgilidir. İkinci kısım da doğrudan CHP ya da Türk sosyal demokrat partileriyle ilgili (SHP-DSP) çalışmalardır. Bunların bir kısmı da siyaset bilimi-siyaset sosyolojisi kapsamındaki bilimsel çalışmalardır. Bir kısmı ise gazeteciler ya da politikacılar tarafından kaleme alınmış hatıra ya da polemik kitaplarıdır. Çalışmalarda öne çıkan konular, CHP'nin örgüt yapısı, liderleri ya da belli bir dönemle sınırlı olarak siyasi faaliyetleridir. CHP'nin bütün tarihi boyunca savunduğu ideolojik değerlerin dönüşümüyle ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Elinizdeki kitabın bu açıdan bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Araştırma, literatür taraması tekniğiyle yapıldı. Gerek CHP tarafından yayımlanmış program, tüzük, kurultay raporu, seçim bildirgesi ve bildiriler gibi resmi metinlere gerekse konu ile bağlantılı bilimsel araştırma ve tezlere ulaşıldı. Konu, zaman kapsamı açısından geniş bir dönemi ele aldığından, ulaşılması gereken kaynakların yaygınlığı, çalışmayı zamana yaydı.

Bir partinin ya da bir siyasal akıma yönelik analitik incelemelerde onun tarih içinde geçirdiği evrimin aşamalarını saptamak, büyük önem taşımaktadır. CHP'nin tarihinde geçirdiği siyasi evreler

açısından ilk dönemleştirme, bizzat CHP tarafından 1963 tarihli bir parti yayınında yapılmıştır. Buna göre CHP, kendi siyasi tarihini şu dönemlere ayırmaktaydı:

1) Sivas Kongresi'nden CHF'nin kuruluşuna kadar olan dönem. Kurtuluş Savaşı ve milli egemenlik dönemi.

2) CHF'nin kuruluşundan 1950'ye kadar geçen 27 yıllık iktidar dönemi.

3) DP karşısındaki on yıllık ana muhalefet dönemi (1950-1960).

4) 27 Mayıs 1960'tan 1961 genel seçimlerine kadar Milli Birlik İdaresi'nce yapılan hazırlık ve çalışmalara katılma dönemi.

5) 1961 sonrası koalisyon hükümetleri dönemi.²⁰

Tarihçi Şerafettin Turan ise CHP tarihini aşağıdaki dönemlere ayırmaktadır:

1923-1931 yapılanma dönemi. Bu dönemde ayrıntılı bir tüzük ve program inşa edildi.

1931-1947 etkinliklerin arttığı dönem. 1947 Kurultayı'na kadar sürdü.

1947-1965 yeni kimlikten sonra yeni bir sloganla ortaya çıkıldı. "Ortanın solu"na yöneliş.

1965-1974 "Ortanın solu"ndan "demokratik sola" geçiş dönemi.

1974-1981 koalisyon hükümetlerinden partinin kapatılmasına kadar olan dönem.

1992'den günümüze, yeniden siyasal ortama katılma.²¹

Ayrıca Turan, 1947-1965 dönemini kendi içinde 1950'ye kadar-ki evre, 1950-1960 muhalefet yılları evresi ve 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni izleyen Danışma Meclisi'ndeki etkinlik ile iktidar ortaklıkları evresi olmak üzere üç alt evreye ayırmaktadır.

Bu çalışmada, ele alınan partinin ideolojik dönüşümü konusu açısından yeni bir dönemleştirme yapılmaktadır. Sosyal demokrat-

20 *Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.*, Parti Tanıtım Broşürü, Ankara, 1963, s.17.

21 Şerafettin Turan, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2000, s.43.

laşma süreci, Kemalizmin kendi içindeki bir dizi toplumsal ve ideolojik kırılmanın hazırladığı bir sonuçtur. İkinci bölümden itibaren, CHP'nin tarihindeki ideolojik inşa ve dönüşüm problemine uygun olarak yapılan dönemleştirmeler, çalışmanın alt bölümlerini oluşturmaktadır. Buna göre CHP'nin ilk dönemi Kemalizmin inşa edildiği 1923-1938 yıllarını kapsamaktadır. Atatürk'ün ölümünden sonra, 1939'dan 1960'ların ilk yarısına kadar süren bir dönem başlamaktadır. Bu, II. Dünya Savaşı, savaştan sonra ortaya çıkacak olan dönüştürücü dinamiklerin parti içinde egemenliği ele geçirdiği dönem olarak görülebilir. İkinci dönemde, Kemalizmin inşa ve derinleştirilme çabası durmuş, bunun yerine Demokrat Parti'nin siyasi başarısı karşısında CHP bir şaşkınlık ve bocalama evresine girmiştir. DP iktidarı, hem iktidarda yıpranmış CHP'yi düşürdü hem de Batı ile bütünleşme programını CHP'den daha tutarlı olarak yerine getirecek olan kadroları işbaşına getirdi. CHP'nin krizi, bu aşamada başladı. Kendisini, aynı hedefleri benimsediği bir rakibinin aynasında görünce, CHP'de, ideolojik netlik çağrıları ve tartışmaları başladı. 50'li yıllar, adım adım bu ihtiyacın kavranması süreciydi.

Dönüşüm 60'larda başladı. Ancak DP'nin büyük ve ezici seçim başarıları, CHP'nin ideolojik açıdan DP'nin etkisinde kalması sonucuna yol açmıştı. Bu yüzden CHP, sol kimliğe doğru dönüşürken, kendi DP öncesi geçmişini, DP gibi eleştirerek aşmaya -sağdan aşma- çalıştı.

1960'ların ilk yarısında başlayan ve 1980'e kadar süren üçüncü dönemi, Kemalizm ile sosyal demokrasi arasındaki çelişmenin, uzlaşma yoluyla çözülmesine çalışıldığı geçiş dönemi olarak tanımlamak mümkündür. Gerek sağda gerekse solda, kendisini açık ideolojik göndermelerle tanımlayan ve net programlar üreten rakiplerine karşı CHP, büyük ideolojik geleneklerden birine eklenmek ihtiyacını şiddetle hissediyordu. Önce "ortanın solu" diye ifade edilen bu çıkış formülü, bekleneneği üzere parti içinde bazı kanatların direnci bazı kanatların ise daha da netleştirerek tutarlı hale getirme

abalarına yol açtı. Ecevit'in genel başkan seçildiği 1972 yılına kadar parti içinde etkili bir kanada mal edilen "ortanın solu"/demokratik sol program, bu tarihten itibaren resmen CHP ideolojisi haline geldi. Ancak Batı tipi bir sosyal demokrat parti haline gelmek ve tutarlı bir sosyal demokrat programı savunmak için kaynağını Kemalizmden alan bazı engeller bulunduğu, daha en başından fark edilmişti. Sosyal demokrasinin, Kemalizmin doğal evrimi sonucu ulaşılmış bir mantıksal uzantı olduğu tezleri, bu dönemde üretildi. Ecevit ve yakın çevresinin yazı ve konuşmalarında gözlenen, Demokratik Sol Düşünce forumlarında ayrıntılı olarak karşımıza çıkan arayış, Kemalizm ile sosyal demokrasi arasındaki çelişkileri aşmayı hedefliyordu. Sonuç, 1976 programında Altı Ok'un yanına altı ok daha eklenmesi suretiyle bir uzlaşma yapmak oldu.

1980 darbesinin yeniden harmanladığı Türk siyasi yaşamında, CHP'nin ideolojik dönüşüm tarihi açısından, dördüncü ve son dönem başladı. Bu dönem, Kemalizm ile sosyal demokrasi arasındaki çelişkinin, Kemalizmden kurtulmayla çözülebileceği düşüncesinin daha rahat ifade edilebilmesiyle karakterize olmuştur. Program ve uygulama düzeyinde de, 1980 sonrası, uzlaşma değil Kemalizmden kurtulma dönemi oldu. Söylem ve uygulama düzeyinde doğal olarak, Ecevit (DSP) ile İnönü-Baykal-Kılıçdaroğlu (SHP-CHP) hattının kendilerine özgü tonlar taşıyan farklılaşmaları görüldü. Daha genel düzeyde CHP'nin dönüşümü, Batı'da sosyal demokrasinin, neoliberalizm karşısında içine düştüğü krizden izler de taşıdı. Sosyal demokrasi sosyal liberalizme doğru dönüşürken, CHP de üçüncü yol ve liberal demokrasi vurgularına doğru evrildi.

Küreselleşme ile ulus-devletin çelişmesi, özellikle CHP tabanında ulusalcılık adı verilen refleksleri yükseltince, CHP program düzeyindeki netleşmesine karşın, tabanı ile programı arasındaki denge ve uzlaşmayı sağlamaya dönük bir gerilimin içine girdi. Gerek program gerek liderlik gerekse de uygulama düzeyinde, CHP geleneginin Kemalizm ile bağlarını çözmüş olma konusunda her-

hangi bir kafa karışıklığı görülmemesine rağmen, bu partinin tabanını oluşturanlar arasında, kendisini Kemalist, Kuvayi Milliyeci, devrimci gibi sıfatlarla tanımlayan ve partilerinden bu tanımlara uygun refleksler göstermesini bekleyen anlamlı bir kitle bulunmaktadır. İdeoloji ve program düzeyinde değil, ancak gündelik siyaset düzeyinde, CHP liderlerinin zaman zaman bu kitleye yönelik söylemler dile getirmesi, söz konusu taban baskısının yol açtığı pratik bir sonuç olarak görünmektedir. Bir başka deyişle, bugün CHP'nin en büyük sorunlarından biri, yönetimleri üzerinde oluşturdıkları Kemalist duyarlılık baskısı nedeniyle, partinin ideolojik olarak yalpalıyormuş gibi görünmesine yol açan tabanıdır.

Çalışma, sosyal demokrasinin, Türkiye'de Kemalizmin evriminin değil terk edilmesinin bir sonucu olarak doğduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, CHP'nin son 40 yıllık tarihinin, ideolojik planda Kemalizm ile sosyal demokrasi arasındaki çelişmenin sosyal demokrasi lehine çözülmeye çalışılmasının tarihi olduğu söylenebilir.

Sovyetler Birliği'nin dünya kapitalizmini dışarıdan tehdit ettiği on yıllar boyunca, Batı kampı Türkiye'nin kendisine ait bir milli tarım, sanayi ve ticaret kapasitesine sahip olmasını gerekli görmüş, bu nedenle Türkiye, gerek ekonomide gerek toplumsal planda Kemalizm mirasını şu ya da bu ölçüde korumuştur. Bu koşullarda, CHP'nin Kemalizm hilafına sosyal demokratlaşması büyük bir muhalefetle karşılaşmamıştır. 1960'ların parti içi muhalefeti, tutucu bir Kemalizm yorumuna sahip olduğundan, sosyal demokratların işini kolaylaştırdıkları dahi söylenebilir. Buna karşılık 1990'ların ortalarından itibaren, Sovyet sonrası dünyada ABD'nin dünya jandarmalığının somut sonuçları görülmeye başladıktan sonra, CHP tabanında ve toplumun diğer kesimlerinde Kemalist programın temsil ettiği ulus-devlet, ulusal çıkar, ulusal ekonomi, modern ve özgür birey gibi talepler yükselmeye başladıkça, CHP'den beklentiler de ikiye bölünmüş ve giderek berraklaşan iki kampa ayrılmıştır. Bunların birincisi, 40 yıllık ideolojik dönüşümle tutarlı olarak daha Ba-

tıcı bir politika izlemesine dönük, daha çok egemen sınıflardan gelen talepler iken, ikincisi daha Kemalist politikalar izlemesine dönük, daha çok tabandan gelen taleplerdir.

Çalışmanın birinci kısmında, sosyal demokrasi ile Kemalizmin birbirlerini tamamlayan niteliklere sahip olmak bir yana, aralarındaki farklılıkların basit ya da yüzeysel dahi olmadığı, aksine birbirleriyle taban tabana zıt niteliklere sahip oldukları gösterilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, öncelikle sosyal demokrasinin ve Kemalizmin ideolojik kimliklerini belirleyen dinamikler, tarihsel gelişim süreçleri içinde saptanmaktadır. İlk olarak sosyal demokrasinin ortaya çıkış süreci ve bu süreçte yaşanan tartışmalar ortaya konulmakta, ardından II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan programatik netleşme ve Refah Devleti dönemi uygulamaları anlatılmakta, en son olarak SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte içine girilen yeni dönem ve Üçüncü Yol tartışmalarına değinilmektedir. Tarihsel süreç içinde biçimlenen ve netleşen sosyal demokrat ideoloji, yine kendi tarihsel süreci içinde anlatılmaktadır. Ardından aynı mantık içinde Kemalizmin ideolojik analizi yapılmakta ve iki düşünce sistemi karşılaştırılmaktadır.

İdeolojiler, siyasi programlar ve fikir sistemleri belirli toplumsal/sınıfsal zeminlerde üretilir ve belirli toplumsal güçlerin nesnel çıkarlarını yansıtırlar. Bu nedenle, Kemalizm ile sosyal demokrasinin birbirlerine göre "nerede durduklarını" anlamanın yolu, hangi toplumsal koşullarda ortaya çıktıklarını ve hangi ihtiyaçlara cevap verdiklerini saptamaktan geçmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, çalışmanın ilk bölümünde öncelikle sosyal demokrat ideolojinin temel önkabulleri ortaya konulacaktır. Böylece, CHP'nin reddettiği mirasa karşılık hangi ideolojiyle yoluna devam etmeyi seçtiği gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde, sosyal demokrasinin Kemalizmin genel kabulleri açısından eleştirisi amaçlanmaktadır. Bu nedenle, sosyal demokrasinin özel mülkiyete bakışı ve sınıf mücadelesi anlayışı gibi kendi solundan yöneltilen eleştiri başlıkların-

dan çok, Kemalizmin teorik ve pratik temelinden uzaklığı ekseninde saptamalar yapılmaya çalışılacaktır.

İkinci bölüm, esas olarak CHP'nin ideolojik dönüşümünün temel tarihsel dönüm noktaları üzerine odaklanmaktadır. Atatürk'ün ölümünden sonra yaşanan süreç, CHP'nin ideolojik dönüşümü ölçütü açısından, kendi içinde bölümlere ayrılmıştır. İlk olarak, II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ideolojik kırılma ve bunun Demokrat Parti karşısında yol açtığı bunalım işlenmiştir. Ardından, 1960 sonrası "ortanın solu" ve demokratik sol adı altında tanımlanan arayış dönemi ele alınmıştır. İdeolojik dönüşümün 1980 sonrasında esas olarak tamamlandığını gösteren son bölüm, günümüze kadar uzanmaktadır. 1980'den sonra, merkez solda farklı siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Fakat SHP'nin 1980 öncesinin CHP mirasını benimsemesi, DSP'nin ise 1980 öncesi CHP'sinin belirleyici figürü olan Bülent Ecevit tarafından kurulmuş parti olması, bir ideolojik sürekliliğin izlenmesine izin vermektedir. Bu nedenle partilerin kendi aralarındaki farklara dikkat edilmekle birlikte, sosyal demokrat sol, esas olarak bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM

KEMALİZM VE SOSYAL DEMOKRASİ

Bu kısım iki ana başlıktan oluşmaktadır. Bu ana başlıklar altında, tarihsel olarak ortaya çıkış sırasıyla sosyal demokrasi ve Kemalizmin ideolojik çerçeveleri ortaya konulmaktadır. Kemalizmden sosyal demokrasiye geçişliliğin imkânlarını tartışabilmek için, kavramsal bir netliğin sağlanması zorunludur. Bu amaçla, birinci ana başlıkta sosyal demokrasinin günümüzde sahip olduğu ideolojik çerçevenin tarihsel evrimi ortaya konulmuştur. Benzer bir biçimde, ikinci ana başlıkta Kemalizmin hangi toplumsal ihtiyaçlara cevap vermek üzere, nasıl bir tarihsel sürecin ürünü olduğu açıklanmaktadır. Böylece, daha sağlıklı bir karşılaştırma ve değerlendirme yapılması mümkün olacaktır.

I.1. Sosyal Demokrasi

I.1.1. Sosyal Demokrasinin Ortaya Çıkışı

Bir ideoloji olarak sosyal demokrasinin temel niteliklerini anlamak için, mutlaka değinilmesi gereken noktaların başında, onun Marksizm ile ilişkisi gelir. Çünkü, bu akımın Marksizm kökenli olduğu ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Marksizmin revizyonu sonucunda doğduğuna ilişkin yaygın bir düşünce vardır. Oysa bunun gerçekte bir ilgisi yoktur. İşin gerçeği, sosyal demokrasinin Marksizm ile ilişkisinin hiçbir zaman organik bir bütünlük göstermemiş olduğudur. Rusya hariç, bütün Avrupa sosyal demokrat hareketi

içinde Marksizm ile görece en yakın teması kurmuş ve ondan görece en fazla etkilenmiş olanı, Alman sosyal demokrasisidir. Kaldı ki, onun bile Marksizm ile ilişkisi XIX. yüzyıl sonlarından I. Dünya Savaşı öncesine kadar sürer ve Marksizm hiçbir zaman Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin merkezi görüşü olmamıştır.

XIX. yüzyıl ortalarında, bilimsel sosyalist teori Marks ve Engels tarafından oluşturulurken, Avrupa'da toplumcu düşünceler "sosyal demokrasi" adı altında tanınmakta ve örgütlenmekteydi. 1880'lere gelindiğinde Marksizm, sosyal demokrat hareketin genel ideolojik çerçevesini oluşturan düşünsel bileşenlerden biri haline gelmişti. Fakat I. Dünya Savaşı, Marksizm ile sosyal demokrasi arasında büyük bir ayrışmanın yaşanmasına yol açtı. Bugün Marksizmden farklı olarak sosyal demokrasi adıyla bilinen ideolojinin temel önkabulleri ve karakteri, XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında şekillendi. Sosyal demokrasi sözcüğü, kullanılmaya başlandığı XIX. yüzyıl ortalarından Marksizmin etkili olduğu 1880'lere kadar, bazen devrimci bazen reformcu içeriklerle yüklenmiş bir belirsizlik içinde kullanıldı. Alman sosyal demokrat hareketinin, kendisini ideolojik ve örgütsel olarak bu sözcükle tanımlaması ise, ilk kez 1869 Eisenach Kongresi'nde gerçekleşti. Sözcük, 1880'lerin başlarından I. Dünya Savaşı başlangıcına kadar, esas olarak Marksizmin etkisiyle, proleter-devrimci anlamında kullanıldı.¹ Bu dönemin sonunda ise modern anlamını kazanarak günümüze kadar geldi.

XIX. yüzyıl ortalarından başlayarak, Avrupa'daki sosyal demokrat örgütler ideolojik ve siyasi olarak Ferdinand Lassalle'in (1825-1864) etkisi altında idiler. Lassalle, insanlık tarihini, o dönemin tarih felsefesi incelemelerinin büyük boy teori (grand theory) üretme eğilimine uygun olarak, üç döneme ayırmaktaydı. Buna göre insanlığın birinci dönemi, feodal düzene tekabül eden "özgürlüksüz dayanışma", ikinci dönemi, kapitalist/liberal düzene tekabül

1 Deniz Kavukçuoğlu, *Sosyal Demokraside Temel Eğilimler*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, 2003, s.13.

eden "dayanışmasız özgürlük" ve üçüncü dönemi ise, 1848 ayaklanmalarıyla girilen "özgürlük ve dayanışma" dönemi idi. Lassalle, insanlığın yaşamakta olduğu son dönemi, öncekilere kıyasla en olumlu niteliklere sahip olarak görmekte, fakat burjuvazinin egemenliğindeki kapitalist devletin amacını, kişisel özgürlükleri korumakla sınırlayan liberal yaklaşımdan bir miktar uzaklaşmak gerektiğini düşünmekteydi. Devlet yönetimine daha toplumcu bir yön verilerek çıkarların dayanışması, gelişmede ortaklık ve karşılıklılık gibi ilkeler eklenmeliydi. Devletin amacı, insanlara özgürlüklerine sahip çıkmalarını sağlayacak eğitimi vermektir. Marks'tan farklı olarak Lassalle, devletin, egemen sınıfların bir baskı aygıtı olmadığı düşüncesindeydi. Bu nedenle, genel oy hakkı işçi sınıfının kuruluşunu sağlamaya yetebilirdi. Geniş işçi yığınlarının genel oy hakkı kazandıklarında elde edecekleri siyasal güç sayesinde devlet, toplumsal dengesizlikleri giderici yasalar ve vergi düzenlemeleri yapabilecekti.²

Marks ve Engels, aktivist kişiliğiyle tanınan fakat ideolojik önderlik açısından görece olarak zayıf olan Lassalle'ın sosyal demokrat örgütler üzerindeki etkisine karşı yoğun bir ideolojik mücadele yürüttüler. Marks ve Engels, bir yandan I. Enternasyonal adıyla bilinen Uluslararası Emekçiler Derneği'ni kurarak işçi sınıfı hareketini yönlendirmeye çalışırken, bir yandan da Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde farklı anlayışlara karşı ideolojik bir tartışmayı sürdürdüler. Bu fikir mücadelesinin sonucu olarak, Alman sosyal demokrasisinin partileşme kongresi olan 1869 Eisenach Kongresi ve programında Lassalleci ve Marksçı etkiler bir arada görülmekteydi.

1875'ten önce Almanya'da, August Bebel'in önderliğindeki Alman İşçileri Genel Birliği ile Wilhelm Liebknecht önderliğindeki Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi faaliyet gösteriyordu. 1875'te Gotha'da Sosyal Demokrat İşçi Partisi ile o tarihte ölmüş olan Las-

2 Ahmet Taner Kışlalı, *age*, s.126-127.

salle'in takipçilerinin toplandığı Genel Alman İşçi Birliği birleşme kongresi yaptı. Kurulan yeni parti, Almanya Sosyalist İşçi Partisi (SAP) adını aldı.³ 1875'teki birleşimde kabul edilen "Gotha Programı"nın ruhu, esas olarak işçi sınıfının siyasal sistem içinde meşru bir güç olarak tanınması ve durumunun iyileştirilmesi üzerine oturmaktaydı. Marks, bu programı Lassalleci etkiler taşıması, gerekenden daha geri demokratik talepleri ve *Manifesto*'dan tutarsız bir biçimde yararlanmış olması gibi nedenlerle eklektik bulmuş ve eleştirmişti.⁴ Gotha Programı, Marksizmden esintiler taşımakla birlikte esasa ilişkin hiçbir konuda Marksizm ile ilgisi olmayan bir içeriğe sahipti.

Bu dönemde Avrupa sosyalist hareketinde, Alman Sosyal Demokratları belirleyici rol oynamaktaydı.⁵ Beer, Alman sosyal demokrasisinin, özellikle 1875 ile 1914 arasındaki dönem boyunca dünya işçi hareketinin başını çektiğini belirtmektedir.⁶ Sözü edilen yıllar, boyunca, Alman sosyal demokrasisinde siyasi önderler olarak Bebel ve Liebknecht, teorisyen olarak ise Kautsky'nin adı öne çıkmaktaydı. Alman sosyal demokrasisinin Avrupa sosyal demokrasisi içinde en belirleyici ve önder hareket olması, o dönemde endüstriyel, toplumsal ve siyasal gelişmelerin hızı ile yakından bağlantılıdır. Alman ekonomisi, XIX. yüzyılın sonlarına doğru baş döndürücü bir hızla büyümekte, toplumsal ve siyasal yapı da bu hı-

3 Haluk Özdalga, *Çağdaş Sosyal Demokrasinin Oluşumu*, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s.13, 45.

4 Bkz. *Marks ve Engels, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabgil, Sol Yayınları, Ankara, 1969.

5 İktidar pratikleri açısından en başarılı örnekleri sergilemiş olan ve başlangıçta teorik olarak çok etkin olmasa da özellikle 1940'lardan sonra siyasal başarılarından dolayı teorik açıdan da sözü geçen bir parti haline gelen İsveç Sosyal Demokratları, Kıta Avrupası'nın Almanlar ile birlikte en önde gelen sosyal demokrat geleneğini temsil ederler. İsveç Sosyal Demokratları, kendilerini diğer partilere ve genel siyasal yapıya kabul ettirebilmek için parlamenter kurallara çok sıkı bağlı kalmış olmalarıyla tanınırlar. Bkz. Haluk Özdalga, *age*, s.26.

6 Max Beer, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi*, (çev. Galip Üstün), Can Yayınları, İstanbul, 1989, s.579.

za uygun bir şekilde altüst olmaktaydı. 1872'de Bismarck tarafından kurulan Alman İmparatorluğu, 1890'a kadar sanayi üretiminde yüzde 100'ün üzerinde büyüdü. Bu tarihten I. Dünya Savaşı arifesine kadar, aynı oranda büyüme sağlandı. Yeni teknolojilerin uygulanması, bir teknik devrimin yaşanmasına yol açtı. Bu arada, ekonomide hızlı bir şekilde tekelleşme gerçekleşti. AEG ve Siemens-Schuekert elektro sanayisini, Abs, Thyssen ve Krupp gibi birkaç aile, demir-çelik sanayisini ve beş banka ise tüm bankacılık hizmetlerini denetlemeye başladı. Alman kapitalizmi, karşı konulamaz bir büyüme gösteriyor ve kapitalizm yükselen bir ekonomik seçenek olarak kendini kanıtlıyordu. Endüstrideki sıçrama, işçi sınıfı ağırlıklı kentlerin ortaya çıkmasına ve toplumsal yapıda işçi sınıfının hem sayı hem de bilinç düzeyi açısından önemli gelişmeler sağlamasına yol açmıştı. Buna bağlı olarak, Almanya Sosyalist İşçi Partisi (SAP), oylarını büyük bir hızla artırmaya başlamıştı. SAP'ın 1878-1890 yılları arasında yapılan genel seçimlerde almış olduğu oy sayısı şöyledir: 1878'de 478.000 oy, 1881'de 311.000 oy, 1884'te 550.000 oy, 1887'de 763.000 oy, 1890'da 1.477.000 oy.⁷ Görüldüğü gibi, sadece on iki yıl içinde SAP'ın oyları üç kat artmıştı.

Şansölye (Başbakan) Bismarck, sosyal demokrasinin büyük bir hızla güç toplaması karşısında endişe duyuyordu. Kendisine yönelik iki suikast girişimini fırsat sayarak, 1878'de antisosyalist yasa olarak bilinen ve sosyal demokratları gizlilik koşullarında çalışmaya iten "sosyalizmle mücadele" yasasını çıkardı. Yasa, zorlu bir mücadelenin ardından 1890'da yürürlükten kaldırıldı. Sosyal demokratlar, kısa da olsa yasadışı koşullarda yürütülen yeraltı mücadelesinin ne kadar zorlu bir biçim olduğunu tecrübe etmiş oldular. Bu tecrübeyi bir daha yaşamama isteği, ilerleyen yıllarda sosyal demokrasinin ideolojik çerçevesinin çizilmesinde belirleyici olacaktı. 1891'de Erfurt kentinde bir araya gelen sosyal demokratlar, partiyi

7 Kavukçuoğlu, *age*, s.35 vd.

Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) adıyla yeniden kurdular. Kuruluş kongresinde, Erfurt Programı adıyla bilinen yeni bir program kabul edildi. Parti programının kuramsal bölümü Engels'e de danışılmak suretiyle Kautsky ve Bernstein tarafından yazılmıştı.⁸ Bismarck'ın baskı yasası, Alman sosyal demokrasisinde Lassalle'den kaynaklanan devletin tüm toplumun ortak çıkarlarına hizmet edebilecek ve sadece seçim galibiyetleri yoluyla dönüştürülebilecek bir aygıt olduğunu vaaz eden güven duygusunun yanlış olduğu düşüncesini güçlendirmiş ve partiyi, Marksizmin etkisine daha fazla açarak radikalleştirmişti.⁹ Bunun sonucu olarak, kongrede Lassallecilik ile teorik ilişkinin önemli ölçüde kesilmesine yönelik bir tutum gelişti. Alman sosyal demokrasisi içinde, Marksist eğilimin ağırlık kazandığı bir dönem başladı. Fakat bu durum, SPD'nin tümüyle Marksizmi benimsemiş bir parti olduğu anlamına gelmemektedir. Erfurt Programı, her ikisi de iddia ve saygınlık taşıyan ve birbirleriyle rekabet halinde olan evrimci ve devrimci fikirler arasında dengeleri gözetten, uzlaştırmacı bir programdı.¹⁰ Programda, Marksist bir bakış açısı savunulmakta, fakat Marksizmin en ayırt edici özelliklerinden biri olan proletarya diktatörlüğü görüşüne yer verilmemektedir. Bu program, 1921 Görlitz Programı'nın kabulüne kadar otuz yıl boyunca SPD'nin temel programı oldu.

Programın uzlaştırmacı niteliği, SPD'nin fikir düzleminde homojen bir parti olmadığı anlamına geliyordu. Kuruluşundan itibaren, SPD içinde üç hizibin şekillendiği görülmektedir. Bunların ilki "Merkezciler"di ve Bebel ile Kautsky bu grubun önderleriydi. İkincisi, "Reformcular" adıyla bilinen ve Bernstein, David ve Von Volmar'ın önderliğinde hareket eden gruptu. Son grup ise önde gelen

8 Age, s.36; Özdalga, age, s.46.

9 Susan Tegel, "İmparatorluk Almanyası'nda SPD (1871-1914)", *Batı Avrupa'da Sosyal Demokrasi*, (çev. Yurdakul Fincancı), TÜSES Yayınları, İstanbul, 1991, s.16.

10 Kavukçuoğlu, age, s.45.

isimleri Rosa L xemburg, Karl Liebknecht, Clara Zetkin, Mehring olan ve "Radikaller" diye adlandırılan gruptu.¹¹

1.1.2. İkinci Enternasyonal ve Avrupa Sosyal Demokrasisi

1889'da, Avrupa sosyal demokrat partilerinin çatı örgütü olan İkinci Enternasyonal'in kurulmasının, esas olarak Marksizmin etki- siyle gerçekleştiği söylenebilir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi sosyalizmin Marksist yorumu, hiçbir zaman Avrupa sosyal demok- rat hareketinin rakipsiz ideolojisi olmamıştır. Avrupa sosyal de- mokrat partileri içinde, Marksizme görece en aşına olanlar, Alman sosyal demokratlarıydılar. Alman sosyal demokrat partisinin  nder- leri, Marks ile ve onun ölümünden sonra Engels ile her zaman bi- rebir uyuşma içinde olmasalar da, sürekli kişisel temas halindeydi- ler. Ancak SPD içinde de Marksizm rakipsiz değildi. Diğer  lkele- rin sosyal demokrat hareketlerine oranla Alman sosyal demokrasi- si, Avrupa'nın en etkili ve gelişmiş hareketi olduğu için SPD, İkin- ci Enternasyonal içinde itibar sahibiydi. Marksizmin İkinci Enter- nasyonal'deki itibarı ise Alman Sosyal Demokrasisi  zerindeki et- kinliğinden kaynaklanan dolaylı bir nitelik taşıyordu. İngiliz ve Fransız sosyal demokrasi hareketlerinde, Marksist ilkeler hiçbir za- man tam anlamıyla hâkim görüş olamamıştı. Öte yandan kuramsal önderliğini Eduard Bernstein'in yaptđı revizyonizm akımı, Alman Sosyal Demokrat hareketi içinde giderek güçlenen bir kanat olarak varlığını sürdürmekteydi.

İkinci Enternasyonal'de Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin  n- der konumunu sağlayan faktörlerden biri ideolojik tartışmalarda de- rinlik ise, bir diğer de proletaryanın gelişmişliği idi. 1895'te 269.000 işçiye sahip olan Almanya'da 1909'a gelindiğinde işçi sayı- sı 3 milyona çıkmıştı.¹² Fakat her şeye rağmen söz konusu  nder

11 Özdalga, *age*, s.47-48.

12 James Joll, *İkinci Enternasyonal*, ( ev. Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları, İs- tanbul, 2002, s.23.

konum, sadece SPD'nin başarısı değil, aynı zamanda İsviçre ve Belçika sosyal demokrat partilerinin ülkelerinin küçük olmasına bağlı olarak Alman partisine eşit güçte olmamaları, Avusturya ve Macaristan'da siyaset ve sanayi açısından Almanya'ya oranla geri olunması gibi faktörlerin de etkili olduğu bir durumun sonucuydu. Kendine özgü siyasi çizgi geliştirebilen ülkelerden biri, Belçika sosyal demokrasisi idi. İkinci Enternasyonal'de Almanlar ile kıyaslanabilecek tek güç Fransız sosyal demokrat hareketi idi.¹³ İtalya ve İspanya'da hem işçi sınıfı daha zayıftı hem de öğretide birliğe sahip değillerdi. İspanya'da anarşistler, işçi sınıfı içinde sosyal demokratlardan çok daha etkilidiler. Rusya ve İngiltere'deki sosyal demokrat hareketler, daha kendine özgü özellikler taşımaktaydılar.¹⁴ Örneğin, İngiliz sosyal demokrasisinin kaynakları arasında Fabiancılık oldukça belirleyici bir role sahipti. Fabian hareketi, var olan rejimi devirmek değil, sosyalizmi toplumun kurumlarına sızdırmak amacını taşıyan antimarksist bir sosyalizm anlayışını savunmaktaydı. Fabiancılar, sosyalizmin gerçekleşmesinde esas rolü işçi sınıfından çok aydınlara veriyorlardı. Rusya ise, gerek tarihsel, toplumsal ve ideolojik mirasının bir sonucu olarak gerekse Çarlık despotizminin zorlayıcı koşulları altında sosyal demokrasinin devrimci yorumlarına ve Marksizme en yakın duran siyasi harekete sahipti. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin önder konumunu sağlayan faktörlerden bir diğeri, sendikalaradaki gücüydü. Fransa ve İtalya'da, sosyal demokrasi işçi sınıfının sendikal örgütlenmesi içinde çok zayıftı. Bu ülkelerde, sendikal hareket komünistlerin etkisindeydi. Bu nedenle sosyal demokratlar ya burjuva ya da komünist partilerin yan gücü olmaktan daha etkili hale gelemiyorlardı. Bu gelişme, sosyal demokrasinin işçi sınıfında ve onun sendikal örgütlerinde kök salamadığı müddetçe hiçbir etkisinin olamadığını gösteriyordu.¹⁵

13 Joll, *age*, s.21.

14 *Age*, s.26.

15 F. Fejtö, *Herşeye Rağmen Sosyal Demokrasi*, V Yayınları, Ankara, 1989, s.69.

Avrupa sosyal demokrasisinin genelinde, toplumsal sözleşme teorilerinin de etkisiyle, devlete sınıflar üstü bir nitelik atfetme eğilimleri ağır basmaktaydı. Örneğin İkinci Enternasyonal'in ve Fransız sosyal demokrasisinin önderlerinden Jean Jaures'a göre devlet, egemen sınıfın bir aracı değil, sınıflar üstü bir hakemdi. Devleti niteleyen temel karakter, onda bir sınıfın değil, sınıf ilişkilerinin yani sınıflar arası güç dengesinin yansımasıdır. Jaures, Marks'tan etkilenmekle birlikte, tarihsel materyalizm ile idealizmi birleştirmeye çalışmak gibi ütöpik düşüncelerle bağını sürdürmüş ve sosyalizmin kaynağının İnsan Hakları Bildirisi'nde olduğunu savunmuştur.¹⁶ Lassalle'dan başlayarak sosyal demokratlar arasında kabul gören liberal devlet yaklaşımı ve evrimci/uzlaşmacı sosyal analizlerin etkisinden dolayı sosyal demokrasi, kapitalizmi ve emperyalizmi tehdit edebilecek sistem dışı bir harekete dönüşme konusunda başından beri güçlü engellere sahipti. Hatta bu eğilimler içinde biri vardı ki, sosyal demokrasiyi Batı emperyalizminin organik bir parçası olma yoluna sokabilecek en ciddi potansiyeli barındırıyordu. Söz konusu eğilim, sömürgeler sorununa bakış konusunda ortaya çıkmaktaydı.

1.1.3. Sömürgeler Sorunu ve Avrupamerkezcilik

Avrupa sosyal demokrasisi içinde başlangıçtan günümüze, emperyalist sömürgeciliğin Batı ülkelerinde ve özellikle işçi sınıfında yarattığı refahın bir siyasi mevzi olarak görülmesinin yarattığı çelişkiyi, teorik bir meşrulaştırmayla çözmeye yönelik bir eğilim var olmuştur. Bu eğilimin kendisini, en açık biçimiyle II. Enternasyonal kongrelerinde ifade ettiği görülür. XIX. yüzyıl Avrupa'sında, sosyal demokrat partilere sahip ülkelerin önemli bir kısmı, aynı zamanda sömürgelere sahiptiler ve kendi toplumlarının

16 Jean Jaures, *Seçmeler*, (çev. Asım Bezirci), Ararat Yayınları, İstanbul, 1967, s.98 vd.

refahını sağlamada sömürgelerin vazgeçilmez önemde pay sahibi olduğu biliyorlardı. Sosyal demokratlar, henüz hiçbir yerde iktidar değillerdi; fakat iktidara taliptiler ve onları bekleyen en önemli sorunlardan biri de sömürgelerin ne olacağıydı. Bu can alıcı sorunu, sosyal demokrat ideoloji çerçevesinde çözmeye dönük en cesur tutumlar, Hollanda sosyal demokratlarından gelmekteydi. İkinci Enternasyonal'de bu konu üzerine yapılan tartışmalarda, Hollanda delegeleri meseleyi sosyal demokratların, geri halkların yaşam standartlarını yükseltmek gibi bir görevleri de olduğu noktasında ele alıyorlardı. "Geri halklar" dedikleri sömürgelerde yaşayan topluluklardı ve onları daha ileri yaşam standartlarına taşımak için, sömürge toprakların rakip kapitalist iktidarların sömürüsüne terk edilmemesi gerektiğini savunmaktaydılar. Sömürgeciliğin meşru görülmesinin bazı sosyal demokratları, kendi hükümetleri adına görevler almaya sevk ettiğine tanık olunuyordu. Örneğin, eski sosyalist militanlardan biri olan Avgagneur, 1905'te Madagaskar Valisi bile oldu.¹⁷

Sömürgeler sorununa yaklaşım elbette tüm sosyal demokratlar arasında ortak bir tutumla ele alınmıyordu. Hatta denilebilir ki, sömürgeciliği olumlayan eğilimler, başlangıçta İkinci Enternasyonal içinde azınlık olarak kalmışlardı. Sömürgeciliği olumlayan eğilim başlangıçta tepkiyle karşılanmıştı. Sosyalist Enternasyonal'in 1904 ve 1907 kongrelerinde sosyalist sömürgecilik olarak adlandırılacak olan eğilimi kınayan tasarılar kabul edilmişti.¹⁸ Ancak burjuva hükümetlerden sömürgeci tutumu devralmaktan yana olanlar kesin bir yenilgiye uğratılamamışlardı. Bu nedenle, sonraki yıllarda da etkili olmaya ve güç toplamaya devam ettiler.

¹⁷ Joll, *age*, s.115.

¹⁸ H.C. D'encausse ve S.R. Schram, *Marksizm ve Milliyetçilik*, (çev. Ersoy Doğan-yurt), Yol Yayınları, İstanbul, 1976, s.30-31.

Esas mesele, sosyal demokratlar içinde bir kesimin sömürgeciliği olumlarken, onlara karşı çıkan ve çoğunluğu oluşturan kesimin bu konuda "orta yolcu" bir tutumu benimsemiş olmalarıydı. Gerek 1907 Stuttgart Enternasyonal Kongresi'nde sömürgeler sorunu tartışılırken gerekse SPD'nin 1912 Parti Kongresi'nde emperyalizm üstüne kuramsal bir tartışma gündeme geldiğinde ve bunun gibi birçok olayda, sosyal demokratlar arasında egemen olan görüş, bu konuda yapacakları bir şey olmadığı yönündeydi. Emperyalizme karşı olduklarını söylemekteydiler; fakat bu konuda ancak burjuvazinin çöküşü ve proletaryanın zaferi sonrası bir çözüm bulunabileceğini düşünüyor ve o günün gelmesini beklemeyi daha uygun buluyorlardı. İngiltere ve Hollanda gibi hem sömürge imparatorluğu olan hem de etkin meclise sahip ülkelerden temsilciler ise, sömürgelerden kolayca kurtulman mümkün olmadığını ve sosyal demokratların önlerine sömürge yönetimlerinin düzeltilmesi görevini koymaları gerektiğini savunarak sömürgecilikten yana daha net tutumlar alıyorlardı. İngiliz ve Hollandalı sosyal demokratların tezleri, kısa bir süre içinde Alman sosyal demokratları içinde de belirli bir etki yarattı. "1912'ye gelindiğinde Alman Partisi'nin sağ kanadından bazı aydınlar sömürgelerin ekonomik zorunluk olduğu, hatta Alman işçi sınıfının kendi yaşam standartlarını yükseltmek için Almanya'nın sömürgeci rekabete girmesinin haklı görüleceğini savunan sonuçlar çıkarmaya başlamışlardı."¹⁹

Kongrelerde güçlü biçimde ifade edilen fakat egemen hale gelemeyen sömürgecilik eğiliminin, modern sosyal demokrasinin kurucu babası sayılan Bernstein tarafından da savunulması, sömürgeciliğin olumlanmasının Batı sosyal demokrasisinin karakteristiklerinden biri olarak görülmeye başlanmasında belirleyici olmuştur. I. Dünya Savaşı öncesi, Avrupa devletlerinin sömürgecilik eğilimleri çerçevesinde Bernstein, Alman sosyalistlerinin tutumunun ne ol-

19 Joll, *age*, s.115-116.

ması gerektiği hakkındaki görüşleriyle özgün bir ideolojik tavır sergilemiştir. Bernstein, Marksist kanattan tamamıyla farklı olarak Avrupalıların daha ileri bir uygarlığın temsilcileri oldukları için tropikal topraklarda hak iddia edebileceğini savunmuştur. Bernstein'a göre, Marks, kapitalizmde sınıf sömürüsü sonucu burjuvazinin nicel olarak giderek küçüleceğini ama sömürü derecesinin yükselmelerinden dolayı proleteryanın niceliğinin ve yoksulluğunun artacağını iddia etmiştir. Sömürgeler sorununa Marksistlerin yanlış bakışı da, işte bu "Batıl inançtan" kaynaklanmaktadır.²⁰ Oysa Bernstein, artan üretim düzeyinin, genel toplumsal refahı artırdığını düşünmekteydi. Üstelik demokrasi sayesinde, zenginliklere sahip sınıfların üyeleri de azalmamış, tersine artmıştı. Bu nedenle Bernstein, sömürge soruna Alman sosyal demokrasisinin önyargısız yaklaşması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, "tropikal toprakların Avrupalılar tarafından işgalinin yerlilerin yaşamlarını kötü etkilemesi gerekmez; bu genellikle de böyle olmamıştır. Yerlilerin, yaşadıkları toprak üzerinde sadece koşullu hakları tanınabilir. Son aşamada, daha ileri olan uygarlık daha fazla hak iddia edebilir".²¹

Bernstein'ın sosyal demokrat ideolojinin inşası açısından taşıdığı önemi göz önünde tutacak olursak, onda en berrak ifadesini bulan Avrupamerkezci bakış açısının sosyal demokrat ideolojinin doğumu aşamasında yer almış, bir anlamda onun mayasını oluşturmuş özelliklerden olduğunu söylemek mümkündür.²² Sosyal de-

20 Eduard Bernstein, *Evrimsel Sosyalizm*, (çev. B. Alkım Cerit, Evren Bülayıcı), Kavram Yayınları, İstanbul, 1991, s.59.

21 Bernstein, *age*, s.129.

22 XX. yüzyılda bu olguyu doğrulayan çeşitli tarihsel örnekler de yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan günümüze dek Kuzey ülkeleri de denilen Batı Avrupa ülkelerinin, Güney ülkeleriyle tek tek ya da toplu halde karşı karşıya geldiği bir dizi olay meydana geldi. Süveyş krizinde İngiltere ile Mısır; Cezayir iç savaşında Fransa ile Cezayir; Falkland Adaları savaşında İngiltere ile Arjantin karşı karşıya geldiler. Bu olayların hepsinde, Batılı sosyal demokrat partiler mazlum ülkelerin değil, emperyalist Batı çıkarlarının yanında tutum takındılar. Bu tutumun klasik örneklerinden biri, Fransız Sosyalist Partisi iktidarında yaşanmıştır. Fran-

mokrası, dünyaya Avrupa'dan bakan bir ideoloji olarak doğdu ve gelişti.

1.1.4. Reformizmin Altyapısı: Bürokratikleşme ve İşçi Aristokrasisi

Sosyal demokrasi ile Marksizm arasında zaten yarım yamalak kurulmuş olan ilişkide köprülerin atılması, esas olarak I. Dünya Savaşı başlangıcında gerçekleşmiş olsa da, bu noktaya gelininceye kadar kesin sonucu hazırlayan bir dizi alt süreç yaşanmıştı. Herşeyden önce, SPD'ye egemen olan işçi sınıfının iktidarı ve düzeni değiştirme yoluna ilişkin algılar, Marksizme oranla bir hayli farklılaşmıştı. SPD'nin 1903 seçim zaferi, sosyalizmin zafer kazanmaya çok yaklaşmış olduğu düşüncesini güçlü bir biçimde beslemişti. Güçlü ve etkili çalışan bir parti örgütü ile genel seçimlerin iyi örgütlenmesi sonucu alınacak olan seçim başarılarının, tarihin kaçınılmaz yasası olan proletaryanın iktidarı ve sosyalizmin kuruluşu için yeterli olabileceği düşüncesi, çok geniş bir kabul görüyordu.²³ Ancak, sosyal demokrasiyi kendi özgün ideolojik mecrasına sokan başka etmenler de vardı.

İkinci Enternasyonal'in 1907 Stuttgart Kongresi'nde Fransız delege Herve, SPD'yi bürokrasi ve burjuvalaşma ile suçlayan bir konuşma yaptı ve aldıkları üç milyon oyun verdiği etkiyle, bu partinin bir oy ve para sayma makinesine dönüştüğünü söyledi.²⁴ Gerçekten de I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde SPD, Almanya'nın hemen hemen tüm şehirlerinde örgütlenmişti. Yine hemen tüm şehirlerde işçi sendikaları örgütlü idi. Neredeyse her şehirde günlük

sız Sosyalist Partisi'nin genel sekreterliğini Leon Blum'dan sonra 1946-1969 arasında Guy Mollet devraldı. Mollet, 1956-57'de Cumhuriyetçi Cephe'nin iktidarında başbakanlık yaptı. Başbakanlığı sırasında Cezayir'de patlak veren ayaklanmayı bastırmak için Cezayir'e askeri bir birlik gönderdi; ama başarısız oldu. Yine bu dönemde Mısır Süveyş Kanalı'nı millileştirmek istediğinde İsrail, Mısır ile savaşa girdi. Mollet, İngiltere ile birleşip İsrail'e yardım etmekte gecikmedi.

²³ Joll, *age*, s.94.

²⁴ *Age*, s.123.

sosyal demokrat gazete ve dergiler, tüketici kooperatifleri, kültür dernekleri ve işçi spor klüpleri bulunmakta idi. Partinin üye sayısı 1914'te 1.086.000'e yükselmışti ve son yapılan 1912 seçimlerinde aldığı oy, 4.250.000 (yüzde 34,8) düzeyine çıkmış ve parti 110 milletvekili çıkarmıştı. Parti örgütü, yüzlerce profesyonel kadronun oluşturduğu büyük bir mali gücü titizlikle yöneten kurumsal bir örgüt bürokrasisi oluşturmakta idi.²⁵ SPD parlamentoda 110 milletvekili ile temsil ediliyordu.

SPD'nin I. Dünya Savaşı öncesi ulaştığı büyük bürokratik örgütlenme, aynı zamanda "yaşamlarını artık işçi hareketi için değil, işçi hareketi üzerinden" sürdüren bir kadro birikimi yaratmıştı. SPD'nin reformizminin, parti içindeki esas kaynağı buradaydı. SPD içinde etkili bir güç olan sendika yöneticilerinin oluşturduğu bir kesim, zamanla işçi hareketinin düzenin egemen güçlerinde endişe yaratabileceğini düşündükleri her türlü eyleme engel olan birer uzlaşma kalesine dönüştüler. Ulaşılmış olan mevcut gücü korumak için uzlaşmacılığın kutsanması şeklindeki tutum, sosyal demokrasinin ilerideki yıllarda da başına sorunlar açacak olan kalıcı bir "siyasal hastalık" olarak bu dönemde berraklaştı. Gerçekten, yaklaşık otuz yıl sonra Weimar Cumhuriyeti, zamanın iktidar partisi SPD'nin eliyle uzlaşma adına nasyonal sosyalizme teslim edilecektir.²⁶

Sosyal demokrasinin ideolojik özellikleri ile onun toplumsal tabanı arasında ilişki ve etkileşim olduğu açık bir gerçektir. Sosyal demokrasi, bir işçi sınıfı ideolojisi olmasına ve toplumsal tabanını işçi sınıfının oluşturmaya karşın, işçi sınıfı kendi içinde homojen bir yapıya sahip değildir; vasıfsız işçilerden ücretli yöneticilere kadar uzanan geniş bir altyapısı vardır. Bu nedenle sosyal demokrat ideoloji, işçi sınıfının heterojen yapısı içinde ağırlıklı olarak dayandığı kesimlerin sınıfsal karakteristiklerini taşımaktadır.

²⁵ Özdalga, *age*, s.74-75.

²⁶ Kavukçuoğlu, *age*, s.61.

Sosyal demokratlar arasında yaşanan çeşitli teorik ve pratik tartışmalarda, özellikle sendikaların ve sendika kökenli kadroların devrimci değil evrimci ve reformcu çözümlerden yana net tutumlar geliştirdikleri görülmektedir. Devrimcilik ile reformculuk arasındaki bu tarihsel saflaşmada, sendikaların reformculuğun kalesi olması tesadüf değildi. Bu durum, işçi sınıfının yapısında meydana gelen yeni ve nesnel bir farklılaşma ile yakından ilgilidir.

1870'lerden başlayan ve kapitalizmin yapısında oluşan değişim ile ilgili olan bir süreç, 1914'e gelindiğinde artık tüm sonuçları ile hissedilmeye başlanmıştır. Görece küçük işletmelerin serbest rekabet içinde oldukları eski dönemden farklı olarak, belli başlı sanayi kuruluşları kendi alanlarında tekelleşmeye başlamışlardır. Buna büyük bankaların tekelleşmeleri de eşlik etmekteydi. İşte 1870'lerden başlayarak tekelleşmiş sanayi kuruluşları ile tekelleşmiş bankalar arasındaki ilişkiler giderek yoğunlaştı ve işbirlikleri oluştu. Böylece, bir mali oligarşi ortaya çıktı.

Kapitalizmin yapısındaki bu gelişmeler, kaçınılmaz olarak işçi sınıfının yapısında da değişime yol açtı. Üretim sürecinin gelişmesi, işçi sınıfı içinde uzmanlaşmış bir kesimi ve devasa işletmeleri yönetecek büyük bir yönetim örgütünü gerektirmekteydi. Böylece bir taraftan işçi sınıfı içinde kalifiye bir tabaka diğerlerinden ayrılmaya başlarken, diğer taraftan ücret karşılığı çalışan fakat görevi, diğer işçileri yönetmek olan bir yönetici ara tabakanın doğması da bunu izledi. Bir başka deyişle tekelci kapitalizm aşaması, bir işçi aristokrasisinin doğmasına yol açtı. Bu tabakanın ortaya çıkması, nesnel ekonomik ve toplumsal değişimlerin işçi sınıfının toplumsal yapısında da bir dönüşüme yol açması şeklinde tezahür eden zorunlu bir sonuçtu. Ne var ki, ortaya çıkan bu nesnel durum, kalifiye işçilerin siyasal tercihlerinde öznel değişimleri beraberinde getirdi. Yeni gelişmelerden olumlu yönde etkilenen işçiler, durumlarını "iyi bir şey" olarak kabul etmek suretiyle, mevcut kapitalist durumun korunmasında kendileri için yarar görmeye başladılar. Böylece

kendileri gibi kalifiye olmayan, dolayısıyla gelir düzeyi ve statü açısından aynı avantajları paylaşmayan işçi sınıfı içindeki diğer kesimlerle dayanışmadan vazgeçme ve daha orta yolcu, oportünist eğilimler gösterme yoluna girdiler.²⁷

Söder'e göre, oportünizmin gelişmesinde işçi aristokrasisinin yanı sıra rol oynayan bir diğer etken de işçi bürokrasisinin (parti, sendika, kooperatif) kurulmasıdır.²⁸ Robert Michels'in "Oligarşinin Tunç Kanunu" adını verdiği bir örgütsel bürokratik eğilim, sosyal demokrasinin gelişmesinde belirleyici bir sosyolojik etmen olmuşa benzetilmektedir. Michels, geçmişte işçi sınıfı içinde alt kademelerde bulunmuş olsalar bile sendikal veya partisel mücadelede belirli bürokratik mevkileri bir kez işgal eden kimselerin, artık o konumları kaybetmemek için mücadele edeceği ve gerekirse risk almaktan kaçmak suretiyle kendi çıkarlarını, örgütün ve sınıfın çıkarlarının önüne koyacağını belirtiyordu.²⁹ Bu sürecin sonunda, sosyal demokrasinin ideolojik karakterine damgasını vuran toplumsal taban işçi sınıfı aristokrasisi, parti düzeyinde kararlara damgasını vuran kadrolar ise sendika ve parti bürokrasisi olarak belirginleşti. Sosyal demokrat ideolojinin kurucu babaları olan Eduard Bernstein ve Karl Kautsky'nin yaptıkları, esas olarak bu toplumsal temeldeki siyasi hareketi, yani "Alman Sosyal Demokratlarının XIX. yüzyılın son on yılında zaten benimsemiş oldukları pratiği kuramsallaştırmak olmuştur."³⁰

1.1.5. Eduard Bernstein ve Revizyonizm

Marksizm ile sosyal demokrasinin kesin kopuşunu ve böylece sosyal demokrasinin ayrı bir ideoloji olarak netleşmesini sağlayan

27 G. Söder ve diğerleri, *Sosyal Demokratların Çıkması*, (çev. Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 1966, s.10-13.

28 G. Söder, *age*, s.15.

29 Robert Michels, *Political Parties*, Collier Books, New York, 1962, s.342 vd.

30 Chris J. Arthur, "Bernstein: Sosyal Demokrasinin Öncüsü", *11. Tez*, sayı 4, 4 Ekim 1986, s.60.

belli başlı tartışma konularının hemen hepsinde Bernstein'ın (1850-1932) adı geçmektedir. Gerçekten Bernstein, uzun yıllar SDP içindeki revizyonist muhalefetin sözcüsü, Erfurt Programı'nın "Talepler" bölümünü ve 1921 Görlitz Programı'nı kaleme almış biri olarak, uzun yıllar etkili olmuş bir figürdür.³¹

XX. yüzyılın başlarında, Marksizm akımı içinde kapitalizmin Marks tarafından öngörülmüş çöküşünün geciktiği, aksine ekonomik krizlerin yumuşaması ve işçi kitlelerinin durumlarında görece düzelmelerin olduğu gözleniyor ve bu durum açıklanmaya çalışılıyordu. Hilferding bu durumu finans kapitalin yeniden örgütlenmesi, tekelleşmeyi hızlandırması ve yeni dengeler kurması ile açıkladı. Kautsky, buna politik bir boyut ekledi ve finans kapitalin uluslararası örgütlenmesinin bir süper emperyalizm doğurabileceğini, emperyalistlerin kendi aralarındaki çatışmaları uzlaştırmayı başarmaları halinde dünya halklarını kolonileştirerek kapitalizmin kendini güçlendirebileceğini belirtti. Lenin ve Lüksemburg ise emperyalizmin kapitalist düzene zaman kazandırdığını ve bir işçi aristokrasisi yarattığını tespit ettiler.³² Kapitalizmin geciken çöküşünü açıklamaya çalışan Marksist eksenin yanı sıra SPD içinde Bernstein'ın temsilcisi olduğu bir başka eğilim daha gelişti. Bu eğilim, gelişmeleri Marksizm adına açıklamıyor, gelişmelerden yola çıkarak Marksizmin revizyonunu öneriyordu.

Bernstein'ın başında bulunduğu parti içi muhalefet "revizyonistler" adıyla bilinmektedir. Çünkü Bernstein'ı kuramsal olarak öne çıkaran tezlerin temelinde, Marks'ın öngörülerinin doğru çıkmadığı ve Marksizmin önemli ölçüde revize edilmesi düşüncesi yatmaktadır. Bernstein'a göre, Marks'ın sermaye birikiminin belirli ellerde yoğunlaşması sonucu küçük işletmelerin yok olacağı öngörüsü doğru çıkmamıştır. Kapitalistlerin sayısı azalmamış, aksine artmış-

31 Kavukçuoğlu, *age*, s.47.

32 Onur Kumbaracıbaşı, "Önyazi", *Sosyal Demokrasi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984, s.VII.

tır. Toplumsal sınıflaşma, orta sınıfların giderek erimesi, işçi sınıfının nicel olarak büyümesi, sınıfların kapitalistler ve işçi sınıfı arasında basitleşmesi biçiminde gelişmemiş, aksine yeni katmanların ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Üstelik işçi sınıfı eskisinden daha kötü durumda değildir. Kapitalizmin gelişmesi yoksullaşmayı değil, toplumsal refahın artışı getirmiştir. Bernstein'a göre bu koşullarda kapitalizmin çöküşünü beklemek gerçekçi değildir.³³ İşçi sınıfının yaşama standartının yükselmesi karşısında mevcut düzenin tamamıyla yıkılmasını sağlayacak bir devrim, yalnız olanaksız değil gereksiz de olabilirdi.³⁴

Bernstein'a göre, işçi sınıfını türdeş (homojen) bir sınıf olarak görmek doğru değildir. İşçi sınıfı içinde pek çok ara katman vardır ve bunların çıkarlarının benzeşen yanları olduğu kadar farklılaşan yanları da bulunmaktadır. Türdeş olmayan bir sınıfın, ortak bir sınıf çıkarının varlığından söz edilemez. Bu durumda, herkes için ortak olabilecek başlıca yarar, sivil toplumun korunması ve geliştirilmesi olmalıdır. Bir başka deyişle Bernstein için, siyasal sorun analizinin odak noktasında sınıf yapısı kavramının yerini "sivil toplum" almıştır. "Bernstein, açıkça, çağdaş toplumun sınıf çatışmasına dayanan tahlilinin yerine, sivil toplumun ilkeleri gerçekten evrenselleştiği ölçüde insanların bireyler olarak özgürleşeceğini ortaya koyan bir tahlil getirmiştir."³⁵ Bunun kaçınılmaz sonucu, hem sınıf mücadelesine bakışta hem de sosyalizmin amaçlarında Marksizmin özünden köklü bir kopuş yaşanmasıdır. Nitekim ilk olarak Bernstein, Marksist vurgunun aksine toplumsal çelişkilerin derinleştirilmesini değil, köreltilmesini öngörmüştür.³⁶ Söz konusu öngörü, kapitalizmin dönemsel olarak yaşadığı krizleri bir devrime yol açabilecek fırsatlar olarak görmek yerine, kapitalizmin bu kriz-

33 Ahmet Taner Kışlalı, *age*, s.129.

34 Joll, *age*, s.87.

35 Chris J. Arthur, *age*, s.64.

36 Kavukçuoğlu, *age*, s.46.

lerden sağ salım kurtulabilmesi için burjuvazi ile işbirliği ve uzlaşmaya gitmeyi gerekli görmektedir. İkinci olarak, Bernstein'a göre, sosyalizm Marks'ın iddia ettiği gibi kapitalizmin gelişmesinin zorunlu sonucu değildir. "Sosyalizm ancak, özgür, rasyonel bir kararın sonucu olarak gelebilirdi. Kapitalizmin gelişmesiyle 'ekonomik güçlerin temel etkisi' zayıfladığına göre, bireyler ve tüm uluslar, arzuları hılasına onları zorlayan ihtiyacın etkisinden kendilerini özgürleştirebilirlerdi. İdeolojik ve ahlaki öğeler, eskiye bakışla daha bağımsız bir davranış için, daha geniş bir çerçeve yaratabilirdi."³⁷

Sosyalizmin kuruluşunu tümüyle bireysel irade konusu olarak tanımladıktan sonra, Bernstein ve revizyonistler için sosyalist bir topluma ulaşmak, artık esas olarak bireyin ahlak duygusunu geliştirmekle ilgili bir sorun olmaktadır. Sosyalizme yönelişin temelini, objektif çıkarlar yerine subjektif ideale kaydırmakla, felsefi düzlemde Hegel yerine Kant'ı rehberleri haline getirmiş olmaktadır.³⁸ Kant etiğinin sosyalizmin teorik meşrulaştırımına temel yapılması, Marks ve Engels'in aksine sosyalizmin bilimsel bir analiz çerçevesi içine yerleştirilmiş gerekçelendirilişi yerine etik bir gerekçelendirme ve bir tercih sorunu haline getirilmesi anlamına gelmektedir.³⁹

Marksist ve revizyonist kanatlar arasındaki ideolojik ayrılıklar başka konularda da sürmüştür. Bunların en önde geleni demokrasi konusundadır. Bernstein'a göre sosyalizmin nihai bir amacı olmalıdır. Bir başka deyişle, sınıfsız toplumun kurulması gibi nihai amaçlar yerine "sosyalist hareket, çalışan ve üretenlerin çıkarları doğrultusunda yönlendirilen bir demokrasinin gerçekleştirilmesini ana hedef olarak belirlemelidir"⁴⁰ denmiş, çünkü "demokrasi ilke

37 Carl E. Schorske, "Erfurt Sentezi ve Reformizmin Yükselişi", *Batı Avrupa'da Sosyal Demokrasi*, s.22.

38 Carl E. Schorske, *agm*, s.22.

39 Kavukçuoğlu, *age*, s.53.

40 Bernstein, *age*, s.20.

olarak, sınıfların olmasa da sınıf yönetiminin ortadan kaldırılmasıdır ve bu gerek burjuvazi gerekse proleterya için kanlı bir devrime seçenektir"⁴¹ anlayışı benimsenmiştir. Bernstein, demokrasiyi amaç olarak görmekten ziyade burjuvazinin ortadan kaldırılması fikrini reddederek sınıflar arası uzlaşma temeline dayalı mevcut demokrasiyi kabullenmektedir. Bunun nedenlerinden biri, Bernstein'a göre işçi sınıfının devrim ve özgürlük için yeterli olgunluğu kazanamamış olmasıdır. "Eğer işçi sınıfı kendine ait çok güçlü ekonomik örgütlere sahip değilse ve öz-yönetim yapılarında eğitim yoluyla bağımsız bir kafa yapısı elde edememişse, proleteryanın diktatörlüğü, kulüp hatiplerinin ve yazarların diktatörlüğü anlamına gelecektir".⁴² Öyleyse olgunlaşmamış bir işçi sınıfının diktatörlüğünü savunmak, mevcut demokrasiden daha geri bir sistemi savunmak demek olacaktır. Bu durumda sosyal demokrasi, devrim ve proleterya diktatörlüğü yoluyla sınıfsız toplumu kurma hedefi yerine, kapitalist burjuvaziden üretici kesimler lehine daha fazla kazanım elde etmeye yönelik bir strateji izleyecektir. Bir başka deyişle, daha ileri toplumsal düzene devrimle değil, zaman içinde, pratik çabalarla ve evrim yoluyla ulaşılabilecektir. Dolayısıyla demokrasi, sosyalizmin gelişmesi için olmazsa olmaz bir önkoşuldur.⁴³

Ayrıca, sınıf yönetimlerinin ortadan kaldırılabilmesi düşüncesi, devlet teorisi düzeyinde de Marksistlerden farklı bir bakış açısına işaret etmektedir. Marksizm, devletin hiçbir zaman sınıflar üstü düşünülemediği görüşündedir. Oysa Bernstein, sosyal demokrasi-nin amaçları arasında devleti sınıflar üstü bir konuma çekmenin ol-

41 Age, s.111.

42 Age, s.151. Bu düşünceler, daha sonra İskandinav sosyal demokratlarının uyguladığı ve önemli ölçüde onlardan ilham alarak Türkiye'de 1970'lerde CHP'nin savunduğu Halk Sektörü programının teorik temelini oluşturmaktadır.

43 Eduard Bernstein, "Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokratların Ödevleri'nden Seçme Parçalar", *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar*, c.3, Derleyen Mete Tunçay, (çev. Osman Hızır), Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.188.

duğunu belirtmiştir. Bununla bağlantısı içinde Bernstein, analizlerinde emperyalizm olgusuna yer vermemiştir.

Bernstein, SPD'nin 1899 Hannover ve 1901 Lübeck Kongrelerinde görüşleri nedeniyle eleştirilmiş, 1903 Dresden Kongresi'nde ise "revizyonizm" alınan bir kongre kararıyla resmen dışlanmış. Kongrede, Bernstein'ın tezlerinin kabul edilmesinin, mevcut burjuva düzenini sosyalist bir düzene çevirmek hedefinin yerine burjuva toplumunu reforme etmekle yetinen bir anlayışı kabul etmek anlamına geleceği tespit edilerek, revizyonist tezler, kongre kararıyla devrimcilik adına reddedilmiştir.⁴⁴ Ne var ki, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Bernstein'a itibarı iade edilecek ve XX. yüzyıl sosyal demokrasisi onun tezleri temelinde inşa edilecekti.

Sosyal demokrasinin bir diğer kurucu ismi olan Karl Kautsky ise, bu unvanını, uzun yıllar Bernstein'ın revizyonist görüşlerine Marksizmi savunmak adına karşı çıktıktan sonra, "Bolşevik Devrimi'ne karşı aldığı ve burjuva demokrasisinin savunulması temeline oturan" kuramsal tavrıyla kazanmıştır.

1.1.6. Karl Kautsky: Devrime Karşı Parlamentarizmin Kutsanması

Karl Kautsky, geçmişte Bernstein ile bir dizi kuramsal tartışmaya girmiş olmasına karşın, 1917 Bolşevik Devrimi sonrası görüşleri ile Bernstein'ı revizyonizmi, çeşitli açılardan yaptığı katkılarla güçlendirmiştir. Zaman zaman görüşleri itibarıyla karşı karşıya gelmiş olmalarına karşın* Bernstein ile Kautsky'yi birleştiren ortak noktalar, demokrasi ve proleterya diktatörlüğü konularında birbirlerini tamamlamaları olmuştur.

⁴⁴ Kavukçuoğlu, *age*, s.47-54.

* I. Dünya Savaşı öncesinde Bernstein, orta sınıfların büyüdüğünü ve toplumun burjuvazi ile proleterya şeklinde kutuplaşmadığını, dolayısıyla Marks'ın yanlışlığı ileri sürmüştü. Kautsky'nin bu iddiaya verdiği karşılık, Bernstein'ın istatistikleri yanlış yorumladığı şeklinde olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kautsky, *Seçilmiş Politik Yazılar*, (çev. Celal A. Kanat), İstanbul, 1990, s.37-38.

Kautsky'ye göre, 1917 Rus Devrimi, 1871 Paris Komünü'ne oranla çok daha büyük bir olay olmasına karşılık, Komün'ün tam tersine proletaryanın tamamının ve sosyalist hareketin tüm renklerinin yer almadığı bir harekettir. Aksine Rus Devrimi, Bolşeviklerin diğer sosyalist partileri dışladığı bir diktatörlük olayıdır.⁴⁵

Kautsky'nin görüşleri SPD'nin XIX. yüzyılın sonlarından beri kazandığı bir dizi seçim başarısının bir sonucu olarak, sosyalizmin kuruluşunu burjuva demokrasisinin kuralları içinde düşünme ve Bolşevik tipi bir devrimin kategorik olarak reddedilmesi noktasında odaklanmaktadır. Ona göre "demokratik bir devlette proleterya, var olan özgürlükleri kullanarak politik erki ele geçirebilecek sayı ve güce ulaşabilirse, kapitalistlerin demokrasiyi ortadan kaldırma-ları zorlaşacaktır".⁴⁶ Öyleyse mevcut demokratik yapıyı korumak bile sosyalistlerin amaçlarına zaman içinde ulaşabilmeleri için yeterlidir. Nitekim bu görüşü ile tutarlı olarak Kautsky, parlamenta-rizmi de savunmuştur. Sosyalist partilerin parlamentoda çoğunlu-ğa sahip oldukları zaman işin değişeceğini ve siyasal sistemin "burjuva" karakterli olmaktan çıkacağını belirtmiştir.⁴⁷ İçeriği açı-sından bu görüş, sosyalistlerin seçimler yoluyla parlamentoda ço-ğunluk elde etmelerine ve hükümet kurarak sistemi dönüştürmele-rine egemen sınıfların onay vermek zorunda kalacakları önkabulü-ne dayanmaktadır.

Kautsky, demokrasinin amaç olarak görülmesi ve "burjuva dik-tatörlüğünün" seçimlerle kazanılan iktidar sayesinde değiştirilebi-leceği görüşüne uygun olarak, "proleterya örgütlenmesinin de gizli olamayacağı" düşüncesindedir.⁴⁸ Kautsky'de gizlilik hem gereksiz-dir hem de gerekli olduğu anlarda bile kaçınılması gereken yanlış

45 Karl Kautsky, *Proletarya Diktatörlüğü*, (çev. Mehmet Karaoğlu), Yazılama Ya-yınları, İstanbul, 2008, s.15.

46 Kautsky, *Seçilmiş Politik Yazılar*, s.119.

47 Age, s.150.

48 Age, s.114.

bir yöntemdir. Çünkü gizli bir örgüt mecburen antidemokratik bir işleyişe sahip olacaktır. "Kitleler gizlice örgütlenemez ve hepsinden önce, gizli bir örgüt demokratik olamaz. Her durumda tek bir liderin veya bir liderler kümesinin diktatörlüğüne neden olur."⁴⁹

Demokratik bir devlette, yani kitlelerin oy hakkının olduğu, serbest ve özgür seçimlerin yapıldığı, işçi sınıfının siyasal temsilcilerinin de parlamentolarda yer alabildikleri ve hükümetlerin muhaliflere yönelik özel baskı tedbirleri almadıkları rejimlerde sosyalizmin parlamenter yollardan kurulabileceğini savunan Kautsky'ye göre, demokratik koşulların Almanya ile kıyaslanmayacak kadar geri olduğu Rusya'da bir devrim meşru görülebilir mi? Bu soruya olumsuz cevap veren Kautsky'ye göre Rusya'da sosyalizmin kurulması için koşullar yeterince olgun değildir. "Koşulların olgunlaşmasına, sanayinin gelişmesi için gerekli düzeye, sosyalizmin gerçekleşmesi için proletaryanın olgunlaşmasını da eklemek gerekir."⁵⁰ Rusya'da bu olgunluk olmadığından dolayı, Bolşevikler sosyalizm adı altında diktatörlük uygulamaya başlamışlardır.

Bolşeviklerin yaptıkları uygulamaları, proletarya diktatörlüğü adı altında meşrulaştırmalarının mümkün olmadığını savunan Kautsky'ye göre, bir sınıf yalnızca egemen olabilir; fakat hükümet edemez. Proletarya diktatörlüğü kavramı, bir egemenlik durumunu anlatmaktadır; yoksa ondan bir hükümet biçimini anlamamız mümkün değildir. Çünkü böyle bir durumda diktatörlük proletaryanın değil, bir kişi, örgüt ya da partinin diktatörlüğünden başka bir anlama gelmeyecektir. Ne olursa olsun proletarya diktatörlüğü kavramından işçi sınıfının demokrasi temelinde hükmetmesi dışında hiçbir şey anlayamayız.⁵¹

Bolşeviklerin proletarya diktatörlüğü adı altında bir hükümet biçimi olarak diktatörlük kurmaları, bir dizi nedene dayanmaktadır.

49 Karl Kautsky, *Proletarya Diktatörlüğü*, s.27.

50 Age, s.25.

51 Age, s.43-50.

İlk olarak Bolşevikler, bir genel Avrupa devriminin kendi eylemlerini izleyeceği beklentisi ile hareket ettiler. Ancak bu beklentinin gerçekleşmemesi, onları yeni bir karar vermeye mecbur bıraktı. Aldıkları karar ise, onları çözümsüz sorunlarla karşı karşıya getiren bir yola soktu. Bir taraftan güçlü ve acımasız düşmanlara karşı Rusya'yı savunmak zorunda kalmışken, bir taraftan da genel bir karmaşa ve yoksulluk durumunda bir refah rejimi kurmak zorundaydılar. "Yapmak istedikleri şeyler için maddi ve entelektüel koşullar ne kadar azsa, eksik olanı yalın güçle, yani diktatörlükle doldurmak konusunda kendilerini o kadar zorunlu hissettiler. Kitleler arasında onlara muhalefet arttıkça bunu daha da fazla yapmak zorunda kaldılar."⁵²

Kautsky'ye göre bir toplumda sosyalist üretim düzeninin kurulabilmesi için toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal açılardan olgunlaşmış olması gerekir. Eğer kapitalist üretimin imkânsız hale gelmiş, proletarya, sendikalar ve kent konseyleri aracılığıyla öz yönetim konusunda deneyim kazanmış, yasama ve hükümetin idare edilmesine katılmış ve çok sayıda entelektüel, kendi hizmetleriyle yeni yöntemleri desteklemeye başlamışsa orada sosyalizmin kuruluşu mümkün hale gelir. Rusya'da olduğu gibi proletaryanın yalnızca bir azınlık oluşturduğu kadar az gelişmiş bir ülkede proletaryadan sosyalizmi kuracak olgunluk beklenemez.⁵³ Bir başka deyişle, Rusya'da yaşanan devrim bir erken doğumdur ve doğan bebeğin yaşaması imkânsızdır. Sistemin yaşaması için Bolşeviklerin almakta olduğu tedbirler, iddia edilen amaçlarından tümüyle uzak başka bir sonuç doğurmuştur ve bunun sosyalizmle ilgisi yoktur.

Bütün olarak ele alındığında Bernstein ile Kautsky'nin ortak noktalarının, proletarya diktatörlüğü kavramına karşı çıkmaları ve burjuva demokrasisini siyasi faaliyet için temel çerçeve kabul etmeleri olduğu görülmektedir. Kautsky, diktatörlük kavramının de-

⁵² *Age*, s.54.

⁵³ *Age*, s.71-72.

mokrazi kavramının seçeneği olduğunu ve "vahşı orman yasına yol açtığını" söylemektedir.⁵⁴ Kautsky'ye göre proleteryanın burjuvazi karşısındaki ezici sayısal üstünlüğü, sosyal demokratların iktidarında burjuvaziye karşı herhangi bir diktatörlük uygulamasına gitmeyi gereksiz kılmaktadır. Böylece sosyal demokrasi, devrim fikri ve devrimci siyasal eylem tarzı ile arasına keskin bir sınır çizmiş olmaktadır. Bu durumda siyasal faaliyetin merkezi, üretimin yapıldığı ve toplumsal yaşam dinamiklerinin olduğu her yer değil, seçimler sonucu oluşmuş parlamentodan ibaret kalmaktadır.

1.1.7. Emperyalist Savaş ve Sosyal Demokratların Tutumu

I. Dünya Savaşı'na doğru, iktidarda olan sağ partilerin savaş için gerekli bütçeleri onaylatmak üzere parlamento gündemine taşımaları, sosyal demokrat ideolojinin tarihi açısından en önemli kırılmalardan birinin yaşanmasına yol açtı. Sosyal demokratlar, bu dönemde pek çok Avrupa ülkesinde ana muhalefet partisi ya da etkili birer siyasi muhalefet konumundaydılar. Almanya'da hükümetin savaş kredileri talebi, 1914 Ağustos'unun ilk günlerinde Reichtag gündemine getirildi. Radikal kanat, SPD merkez yönetiminin yumuşak tutumuna muhalefet ediyor ve partinin Burgfreiden'e (sivil mütareke) katılmasına karşı çıkarak, kredi talebinin reddi yönünde oy kullanılmasını istiyordu. Parlamentodaki 110 sosyal demokrat milletvekilinin en az dörtte biri, sosyal demokrat hareket içindeki reformcu eğilimin kalesi olan sendikalardan gelmekteydi. Geriye kalanların önemli bir çoğunluğunun da sendika kökenli milletvekilleri ile aynı yönde düşünmelerinin sonucu, SPD'nin eğilimi, radikal kanadın istediğinin tam tersi yönde belirmişti.⁵⁵

Durum, Almanya dışındaki sosyal demokrat partiler arasında da pek farklı değildi. Savaş yaklaşırken İkinci Enternasyonal'i oluştu-

54 Kautsky, *Seçilmiş Politik Yazılar*, s.150.

55 Özdalga, *age*, s.83.

ran partiler, ortak bir savaş karşıtı tavır geliştiremediler. Savaşın çıkacağına kesin gözüyle bakılıyordu ve böyle bir durumda, Fransız sosyal demokratları, ülkelerinin bir Alman, Almanlarsa Rusya saldırısına uğrayacağını biliyorlardı. Dolayısıyla, Fransızlar arasında kendilerini Alman saldırısına karşı koruma, Almanlar arasında ise hem sistem dışına itilme korkusu hem de Rusya'nın saldırısına maruz kalma çekincesi ağır basıyordu. Avusturya sosyal demokratları arasındaki egemen duygu ise, savaş harcamalarını desteklemek dışındaki tutumların tabanın çıkar ve isteklerine ihanet anlamına geleceğiydi. İngiltere'de İşçi Partisi, birkaç milletvekili hariç savaşı destekliyordu. İkinci Enternasyonal'in büyük partileri arasında, enternasyonal bir kardeşlik tavrı yerine milliyetçi eğilimler öne çıkıyordu. Savaşan ülkelerin sosyal demokratları içinde, yalnızca Rusya ve Sırbistan'ın meclislerde zaten çok az sayıda bulunan milletvekilleri (Sırbistan'da iki, Rusya'da Bolşevik ve Menşeviklerin toplamı on dört kişi) savaş harcamaları aleyhine oy kullandılar. İtalya, Hollanda ve Romanya sosyalistleri, bu büyük saflaşmada tarafsız kaldılar. Fakat İtalya sosyalist hareketi, kısa bir süre sonra kendi içinden bölünecek ve Mussolini savaşı destekleyerek kendi siyasi çizgisini inşa etme yoluna girecekti.⁵⁶

Alman sosyal demokratları başta olmak üzere, Avrupa'nın önemli sosyal demokrat partileri böylece I. Dünya Savaşı'nı haklı görerek kendi hükümetlerinin yanında yer aldılar ve savaşı desteklediler.⁵⁷ Bu koşullar altında, dünya sosyalist partilerinin çatı örgü-

⁵⁶ Joll, *age*, s.159 vd.

⁵⁷ Sosyal demokrasi ile Marksizmin yollarının ayrılmasında, savaş bütçelerine verilen destek sorunu, pratik bir konu olarak öne çıkmaktadır. Teorik düzeyde sosyal demokrasiyi Marksizmden ayrı bir ideolojik hatta sokan kurucu babalar Bernstein ve Kautsky, kendi partilerinin savaş aleyhtarı azınlığı içinde yer almışlardı. Kautsky'nin, savaşı destekleyenlerle karşı çıkanlar arasında pasif bir tutum alarak savaş taraftarlarına dolaylı destek verdiği savunulmuştur. Bkz. Karl Kautsky, *Seçilmiş Politik Yazılar*, s.85. Özdalga da, Kautsky'nin "I. Dünya Savaşı'nın partide doğurduğu bunalımda SPD'nin milliyetçi çizgisi ile ihtilalci hizip arasında orta yolu izlemiş" olduğunu belirtiyor. Bkz. Özdalga, *age*, s.66.

tü olan İkinci Enternasyonal, resmen olmasa da fiilen sona ermiş oluyordu. Savaşın haksız bir paylaşım savaşı olduğunu ve sömür-gelerin artmasının Avrupa'da sosyalizmin gerçekleşmesini engelle-yeceğini ileri süren partiler ve gruplar, İkinci Enternasyonal'den koptular.

Gerek sosyal demokrasinin önde gelen kuramcılarının yukarıda belirtilen görüşleri ve gerekse sosyal demokrat partilerin savaş büt-çesi konusunda aldıkları tavırlar, Marksistler içinde tartışılmış ve eleştirilmiştir. Avusturya'da Otto Bauer, Almanya'da Rosa Lüksem-burg ve Rusya'da Lenin ile Troçki farklı açılardan olmakla birlikte Bernstein-Kautsky çizgisini eleştirmişlerdir. Fakat onların çizgisi-ne Ortodoks Marksist cepheden yapılan ve siyasi sonuçları bakı-mından dünya ölçeğinde belirleyici olan eleştiriler Lenin'e aittir.

Lenin öncelikle sosyal demokratların I. Dünya Savaşı'nda ken-di hükümetlerine verdikleri dolaylı ya da dolaysız desteği eleştiri-miş ve bu tutumu "sosyal şövenizm" diye adlandırmıştır. Lenin'e göre, I. Dünya Savaşı emperyalist karakterdedir ve "sosyalistlerin savaş karşısında kendi burjuvasına karşı proleter devrimci eylemi savunmayı ve desteklemeyi reddetmesi sosyal şövenizmdir".⁵⁸ Çünkü sosyal demokratlar, Marksizmde yeri olmayan bir tavır al-makta ve egemen sınıflarla işbirliğine gitmektedirler.

Lenin, Dünya Savaşı'nı destekleyen kişi, grup ve partileri "oportünist" olarak nitelemiş ve bunların devrimci hedeflerden vazgeçtiklerini belirtmiştir. Lenin'e göre "oportünizm ile sosyal şövenizmin politik muhtevası aynıdır; yani sınıfsal işbirliği, pro-leterya diktatörlüğünün tanınmaması, devrimci eylemin tanınma-ması, burjuva kanuniliğinin kayıtsız şartsız kabulü, burjuvaya gü-ven ve proleterya güvensizliktir".⁵⁹ Bir başka deyişle Lenin'e göre, Bernstein ve Kautsky'nin savunduğu siyasi çizginin Mark-

58 Lenin, *Proleterya İhtilali ve Dönek Kautsky*, (çev. Arif Gelen), Ankara, 1969, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, s.53.

59 *Age*, s.81.

sizm ile ilgisi yoktur. Her ne kadar onlar kendilerine sosyalist deseler de artık ortada iki farklı ideoloji bulunmaktadır. Bu iki ideoloji, başlangıçta referanslarını önemli ölçüde Marks'tan alıyorlardı. Ancak İkinci Enternasyonal döneminde, işçi sınıfının yasal örgütleri büyük bir kitleselleşme yaşadılar. En çok Alman Sosyal Demokrat Partisi ve onun güdümündeki örgütler kitleselleşmişlerdi. I. Dünya Savaşı yasal kitle örgütleriyle ilgili bir kararı sosyal demokratlara dayattı. Savaşa karşı devrimci-antiemperyalist bir tutum almaları halinde, binbir güçlkle inşa ettikleri kitle örgütleri burjuva hükümetleri tarafından ortadan kaldırılacaktı. Lenin'e göre, sosyal demokratlar, yasal kitle örgütlerini ve kitleler içinoe kazandıkları mevzileri korumak uğruna, devrimci hedefleri feda ettiler.⁶⁰

Görüldüğü gibi Lenin bu ideolojik ayrışmayı, yığınsal büyüklükteki yasal örgütleri koruma kaygısıyla açıklamaktadır. Kautsky'nin proleterya diktatörlüğünü reddetmesi ve gizli örgütlenmelerin lider diktasına yol açacağı için yanlış olduğunu söylemesi, partisinin mevcut sistem içinde kazandığı gücü koruma kaygısına bağlanmaktadır. Sosyal demokrasi, açık ve yasal partilerin varlığının şart olduğunu ileri sürerken, Marksist akım, gerekli durumlarda yasal olmayan partilerin kurulabileceğini ve gizli siyasi çalışma yapılabileceğini kabul etmektedir. Sosyal demokrasi, burjuvazinin demokratik muhalefet karşısında bazı egemenlik haklarından vazgeçmek zorunda kaldığını savunurken, Marksist akım, parlamenter demokrasinin bir burjuva diktatörlüğü olduğunu savunmaktadır. Buna bağlı olarak sosyal demokrasi, seçimlere katılıp parlamento da çoğunluk kazanmak suretiyle sosyalizmi evrimsel bir süreçte adım adım kurmak gerektiğini savunmaktadır. Marksist akım ise, burjuva diktatörlüğü altında bu yolun kapalı olduğunu, burjuvaziyi

60 Age, s.64.

bir devrimle alt ederek proletaryanın diktatörlüğünü kurmak gerektiğini ileri sürmektedir.

İkinci Enternasyonal'deki bölünmenin sonunda, Marksizme bağlı parti ve gruplar, kendilerini revizyonist kanattan ayırmak ve Marksizme bağlı kaldıklarını belirtmek için isimlerini değiştirdiler.⁶¹ Böylece sosyal demokrasi kavramı, Marksizmde revizyonu savunan akımın ideolojik tanımlayıcısı haline gelirken, komünizm ve bilimsel sosyalizm kavramları ise Marksist tezlere bağlı kalanların tanımlayıcısı oldu. Sonuç olarak XIX. yüzyıl sonlarından başlayarak, inişli çıkışlı bir ideolojik mücadele süreci içinde Marksizmden önemli esinlenmeler taşımaya başlayan ve parti kadroları içinde önemli Ortodoks Marksist kadroları barındıran sosyal demokrasi, XX. yüzyılın ilk çeyreği içinde Marksizm ile olan bağını kesin bir biçimde kopardı ve kendi ideolojik hattını inşa etmeye başladı.* 1917 Ekim Devrimi ile birlikte, bu devrime karşı alınacak tavır meselesi, ardından 1929 Krizi, faşizmin yükselişi, II. Dünya Savaşı, ABD'nin kapitalist dünyanın lideri olması ve Soğuk Savaş gibi önemli gündemler içinde alınacak tutumlar, sosyal demokrasinin ideolojik kimliğinin belirlenmesinde belirleyici duraklar oldular.

1.1.8. İki Savaş Arası Dönem: Faşizmi Kızdırmama Siyaseti

SPD içinde, revizyonizm akımının kurucusu olan Bernstein'ın görüşlerinin muhtelif parti kongrelerinde mahkûm edildiğinden da-

61 Bkz. Beer, *age*, 1989.

* Sosyal demokrasi ile Marksizmin I. Dünya Savaşı öncesindeki ilişkisine dair tartışmalarda, ortak bir kanaatin olmadığı görülmektedir. Örneğin Fincancı, SD'nin Marksizmden ayrı bir tarihi olduğunu, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin bile çok kısa bir yeraltı çalışma dönemi dışında Marksist argümanları sahiplenmediğini savunmaktadır. Ercan Karakaş ise Avrupa'da sosyal demokrat partilerin çoğunun Marksist felsefeyi esas aldığını belirtmekte, ancak Bad Godesberg Programı ile kendilerini işçi sınıfı partisi olarak tanımlamaktan vazgeçtiklerini eklemektedir. Bkz. Ercan Karakaş, "Sosyal Demokrasiye Siyaset Biçimi ve Yöntemi/Örgütlenme/Uluslararası İşbirliği", *Sosyal Demokrat Yaklaşımlar*, SODEV ve TÜSES Ortak Yayını, İstanbul, 2003, s.43-61,54.

ha önce bahsedilmişti. Buna karşılık, 1921'de Görlitz kentinde yapılan ve yeni bir parti programının kabul edildiği kongreye gelindiğinde, gerek ısrarlı mücadelesinin etkisi gerekse 1917'de Bolşeviklerin yaptığı devrimin siyasi etkisinin sonucu olarak Bernstein, Görlitz Programı'nı hazırlayan komisyonun etkin bir üyesi olmuştur. Bernstein'a göre, Bolşevikler ve Lenin, Marksizmi subjektivizm (öznellik) ve bilim dışı bir iradecilik doğrultusunda saptırmışlardı. Bolşeviklik, tarihte iradeye hiçbir sınır çizmemekte, devrimcinin iradesini mutlaklaştırmaktaydı. Bolşevikler, işçi sınıfının yaşaması gereken zorunlu bir gelişme döneminin üzerinden keyfi eylemler ve yönetsel önlemlerle atlamaya çalışmaktaydılar. Parti, kendisini tarihin oluşumunun yerine geçirmeye kalkmıştı.⁶² Fakat Bernstein'ın SPD içindeki etkisinin ağırlık kazanmasını sağlayan başlıca etmen, Bolşevizme yönelik bu eleştirilerinden çok, Sovyetler Birliği'nin komünist hareketi bütünüyle denetlemeye yönelik bir eğilime girmesinden kaynaklanmıştır, denilebilir.⁶³

1921 Görlitz Programı, açıkça Bernstein'ın etkisini taşımaktadır ve ilkeler bölümünde SPD'nin kendisini ilk kez işçi sınıfı partisi değil "bütün halkın partisi" olarak tanımladığı bir program olarak bilinmektedir. Her ne kadar çok kısa ömürlü olmuş olsa da, bu program, SPD'nin kendisini işçi sınıfı partisi olarak tanımlamaktan tümüyle vazgeçtiği 1959 Bad Godesberg Programı'na giden yolda atılmış ilk adım olarak değerlendirilmektedir.⁶⁴ Buna karşılık Görlitz Programı, daha çok bir geçiş programı niteliğindedir ve bu yüzden büyük ekonomik işletmelerin kamulaştırılması ve nihai olarak tüm kapitalist ekonominin sosyalist ekonomiye dönüştürülmesi gibi devrimci etkilerin programda varlıklarını yer yer sürdürdükleri görülmektedir. Buna karşılık program, burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf çatışmasının giderek şiddetlenmesi türünden

62 F. Fejtö, *age*, s.45-46.

63 Kavukçuoğlu, *age*, s.52.

64 Kavukçuoğlu, *age*, s.48-50.

Marksizmin klasik argümanlarına yer vermemiştir.⁶⁵ Program bu haliyle devlet kavrayışında Lassalleci içeriğe bir geri dönüşü de temsil eder. Kapitalizmin benimsenmesi süreci, onun devlet biçimlerinden biri olan parlamenter demokratik cumhuriyetin benimsenmesi ile birlikte ilerlemiştir.

İdeolojik açıdan inişli çıkışlı olduğu söylenebilecek bir süreci yaşamakta olan sosyal demokrasi, Marksizm ile arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlama ihtiyacının sancılarını yaşamaktaydı. SPD'nin 1925 Heidelberg ve Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin 1928 Linz Kongrelerinde kabul edilen programlarında, sınıf mücadelesi vurgusu ve üretim araçlarının devletleştirilmesi hedeflerine yer vermeleri, Marksizmin güçlü etkilerinin halen varlığını sürdürdüğünü gösteriyor;⁶⁶ fakat bir yandan da sosyal demokratlar, Marksizmden ayrı ve özgün bir ideolojik çizgi geliştirmeye çalışıyorlardı.

I. Dünya Savaşı, tüm Avrupa'da yıkıcı etkiler bıraktı. Savaş sonrasında başlıca siyasal etkisi, birikmiş ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında ağır kaldığı düşünülen parlamentarizmin çöküşü ve otoriter tek adam rejimlerinin yükselişi oldu. Faşizm, bu zemin üzerinde güç toplamaya başladı ve İtalya'da, 1921 gibi erken bir tarihte iktidar oldu.

1929'da patlayan kriz ise, iki boyutlu bir siyasal etkiye sahipti. Bir taraftan krizin yol açtığı yaygın işsizlik, sosyal adalet taleplerini güçlendiriyor ve gerek sosyal demokratların gerekse komünistlerin çeşitli toplum kesimleri içinde güç toplamasına yol açıyorken, bir taraftan da kapitalistlerin işçi sınıfı üzerinde yeni baskı yöntemleri uygulamasını ve emekçi kesimlere verilen sosyal hakların geri alınmasını istemelerine yol açıyordu. Kapitalistler, kriz koşullarında toplumun memnuniyetsizliğinin bir sonucu olarak yükselen emekçi hareketini parlamenter demokratik yollardan denetim altına çalıştı-

⁶⁵ Kavukçuoğlu, *age*, s.85-89.

⁶⁶ Tanju Akad, "Avrupa'da Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler", 11. Tez, s.72-73.

lar. Almanya'da SPD başta olmak üzere reformcu sendikalar bu gelişmelere karşı direnemediler ve "toplum genelinin ve devletin çıkarları adına" bu sosyal haklardan taviz vermeye razı oldular. 1930 Mart'ında SPD'nin yönettiği koalisyon hükümeti, sosyal güvencele-ri geri almaya kalkınca, sendikaların direnişiyle karşılaştı ve düştü. Muhalefete geçen SPD, işçi düşmanı bir hükümet olan Brüning Hükümeti'ni destekledi. Ne var ki, işçi sınıfı hareketini tam denetim altına almak isteyen burjuvazi, daha doğrudan ve şiddet içeren yolları meşru görmeye başladığında, faşizmi desteklemeye yöneldi. Bu koşullar altında sosyal demokratların, örneğin Almanya'da faşizme karşı parlamento içi ve dışı mücadeleyi birleştiren ve tüm güçlerini seferber eden bir demokrasi mücadelesi vermeleri beklenirdi. Oysa bunun tam tersine, 1933'te Hitler Şansölye olduğunda SPD taraftarlarına her türlü eylemi yasakladı ve tabanını seçimleri beklemeye yöneltti.⁶⁷ Sosyal demokrasinin artık kemikleşmiş olan devleti, sınıflar arasında hakem olarak görme yönündeki algısı, Almanya'da yaşanan faşizm tecrübesinde görüldüğü üzere, sosyal demokrasinin "en gerektiği anlarda bile parlamento dışı mücadele"yi parlamentarizm ve demokrasi adına reddettiğini gösterdi.⁶⁸

Kısa bir süre içinde Hitler faşizmi tarafından tasfiye edilen ve II. Dünya Savaşı yıllarında önce Fransa'ya, oranın da işgal edilmesiyle İngiltere'ye kaçmak zorunda kalan SPD önderleri, kısa bir süreliğine devrimci bir üslup benimsemiş gibi göründüler. Ancak devrimci üslup, tutarlı bir biçimde benimsenmemiş olduğundan, daha II. Dünya Savaşı sıralarında terk edilmişti.⁶⁹ 1940'lı yılların başından itibaren, Bernsteincilik, geri dönülmez bir biçimde Alman sosyal demokrasisinin merkezi önkabullerini oluşturmaya başladı.

Savaş döneminde, başka pek çok noktada ayrı düşünseler bile faşizme karşı olmak konusunda birlikte düşünen siyasal güçler, iş-

67 Kavukçuoğlu, *age*, s.133 vd.

68 *age*, s.139.

69 *age*, s.171.

birliğine yöneldiler. Bernsteinciliğin SPD'ye kesin bir biçimde ege-
men olmasında, sosyalist söylemli, fakat antimarksist görüşleri ile
bilinen önemli bazı isimlerin katılması önemli rol oynadı. Fakat bir
bu kadar önemli olan faktör de, İngiltere'de sürgünde yaşayan Al-
man sosyal demokrat önderlerinin birçoğunun İngiliz İşçi Parti-
si'nin savunduğu "fabiancı sosyalizm"den etkilenmeleri oldu.
Üçüncü faktör ise, parti yöneticilerinin Alman toplumunu faşistle-
rin denetiminden çıkarma ve antifaşist mücadeleye kazanmak ama-
cıyla ürettikleri orta sınıfları kucaklama stratejisidir. Sosyal demok-
ratların savaş döneminde ürettikleri bu strateji, komünistlerin pro-
letarya diktatörlüğü siyasetleri ve salt emekçi sınıfların ittifakını
merkeze koyan yaklaşımları, orta sınıfları korkutmaktadır. Çünkü
orta sınıflar, farklı mülkiyet ilişkileri içinde bulunmaktadır ve ko-
münistlerin tarzları, onları karşı saflara iten korkutucu bir nitelik ta-
şımaktadır. Bu durumda orta sınıfları kazanabilmenin yolu, "kendi-
leriyle komünistler arasına kalın bir çizgi çekerek, komünistlerle
her türlü ilişkiyi başından önlemek ve her türlü ittifak olasılığının
önünü keserek kazanılması hedeflenen orta sınıflara 'ürkütücü' ge-
lebilecek her türlü girişimden kaçınmaktadır."⁷⁰

1.1.9. Sosyal Refah Devletinin Yarattığı Fırsat

1929 Krizi, kapitalizmin bir sistem olarak güvenilirliğin sorgu-
lanmasına yol açmıştı. Serbest piyasa ekonomisine ve liberalizmin
sorun çözücü niteliğine olan güvenin sarsılması, iktisadi ve sosyal
bunalımın derinleşmesi ölçüsünde çeşitli ülkelerin korumacı politi-
kalar uygulamaya başlamasıyla sonuçlandı. Ancak bir dünya siste-
mi olan ve doğası gereği kendisini sürekli genişletmesi gereken ka-
pitalizm, her ülkenin, kendi çıkarlarını ön plana alan ulusalcı poli-
tikalarla bunalımdan çıkmaya kalkışması sonucu, bir işlerlik sıkın-
tı yaşama riski ile karşılaştı. Bu durum, 1945 sonrası kapitalist

dünya düzeninde yeni örgütlenmelere gitmeye neden oldu. Savaş sonrasının yeni uluslararası dengesinde Batı kampına dahil ülkeler, kendi içlerindeki ekonomik düzenlemeleri de yeniden kurdular ve refah devleti (welfare state) adıyla anılacak olan yeni bir olgunun ortaya çıkmasını sağladılar.

Kuramsal arka planı Keynes tarafından oluşturulan refah devletin meşruiyet ölçütü, devletin toplumda üretilen mal ve hizmetlerin bölüşümüne, elindeki kamu kuruluşları aracılığıyla müdahale etmesiydi. 1929 Krizi, hiçbir denetim olmaksızın isteyen herkesin üretim yapabildiği pazar ekonomisinin bir üretim anarşisine yol açtığını, fakat ortaya çıkan aşırı üretimi talep edecek yeteri büyüklükte tüketim pazarlarının ya da yeterli alım gücüne sahip tüketicilerin olmadığı koşullarda, kapitalizmi ölümcül krizlerin beklediğini ortaya koymuştu. Kapitalizmin yaşayabilmesi için, çalışan kesimlerin belli bir alım gücüne sahip olmasının devlet tarafından garanti edilmesi gerekiyordu. Bir başka deyişle, devlet klasik liberalizmin vaz ettiğinin aksine, işleri piyasanın görünmez eline bırakmayıp, bizzat ekonomiye toplumsal refah amacıyla müdahale etmeliydi. Böylece, kapitalistlerden çalışan sınıflara kâr transferi yapılmasını sağlayacak bir dizi önlem, II. Dünya Savaşı'ndan sonra devreye girdi. Asgari ücret, grev ve toplu sözleşme hakkı, sosyal güvenlik kurumları, eğitim ve sağlığın ikinci kuşak insan hakları⁷¹ şeklinde adlandırılması ve herkes için parasız hale getirilmesi, konut edindirme yardımları vs. türünden uygulamalarla, refahın topluma yayılması ve devletin sosyal bir nitelik kazanması sağlandı.

Batı Avrupa'yı, sosyal refah devleti modeline yönelten bir dizi etmen bulunmaktaydı. İlk olarak, 1929 ekonomik krizinin kapitalizmin

71 Refah devletinin düşünsel/manevi temeli, ikinci kuşak insan hakları düşüncesidir. Yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakları birinci kuşak, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi ya da yumuşatılması yoluyla insanların özgürleştirilmesi de ikinci kuşak insan haklarıdır. Bkz. Gencay Şaylan, *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.84.

geleceğine duyulan güveni ciddi biçimde sarsmıştı. Devletin ekonomiye müdahalesine kesin bir biçimde karşı olan, Adam Smithçi görünmeyen el teorisinin geçerliliği sorgulanıyordu. Devletin ekonomiye müdahale etmesi ve düzenleyici rol oynaması düşüncesi, artık akla daha yakın geliyordu. ABD Başkanı Roosevelt'in adıyla özdeşleşen New Deal politikası, sosyal refah devletine giden yolları döşemekteydi. İkincisi, Sovyetler Birliği faktörüydü. 1920'lerin sonlarından itibaren hızlı bir kalkınma modeline dönüşen Sovyet ekonomisi, kapitalizmin insanlığın önündeki tek geçerli seçenek olmadığını gösteriyordu. Nitekim ilerleyen yıllardaa, 1949 Çin Devrimi ile başlayan ve özellikle Asya coğrafyasında etkili olan Marksist rejimler, birbiri ardına kurulacaktı. Marksizm, bu niteliğiyle kapitalist Batı Avrupa ülkelerinde işçi ve köylü kesimlerin sosyal hakları konusunda daha tavizkâr tutumlar alma yönünde bir baskı oluşturmaktaydı.

İkinci etmen, II. Dünya Savaşı yıllarında faşizme karşı en kararlı direnişi göstermiş olan Avrupa komünist partilerinin halk kesimleri içindeki büyük saygınlığı ve buna bağlı olarak edindikleri önemli siyasal güçtü. Nazi işgaline karşı kıta Avrupa'sında yeraltında yürütülen yurtsever direnişin önderliğini komünistlerin yapmış olmasıydı. Savaş boyunca Avrupalı sanayiciler kendi ülkelerini işgal etmiş faşistlerle işbirliği yaptıkları halde, komünistler direnişi örgütlemişlerdi. Savaş sonunda Avrupa'da komünist partilerin adları yurtseverlikle özdeşleşmiş ve toplum içinde büyük bir siyasal itibar ve güç kazanmışlardı.⁷² Gerçekten, Avrupa komünist partileri II. Dünya Savaşı sonrası kendi ülkelerinde hükümetlere koalisyon ortağı olabilecek ya da ana muhalefet yapabilecek konumlara gelebildiler. Bu, kapitalizmin bizzat kendi içinden ve demokratik yollarla yıkılabilme riskini doğurmakta ve egemen sınıflar açısından, işçi sınıfını bir biçimde komünist partilerin etkisinden uzak tutabilme arayışlarına yol açmaktaydı. Üçüncü etmen ise, ulusal ekonomi ile ilgiliydi. 1929 Krizini kapitalizm içinde kalarak atlatabilmenin, Keynes tara-

72 William K. Tabb, *Ahlaksız Fil*, (çev. Ercüment Özkaya), Epos Yayınları, Ankara, 2002, s.65.

fından önerilmiş yegâne geçerli yolu olarak, devletin sosyal bir nitelik kazanması gerekliliğini kabul etmeye dayanıyordu. Hem SSCB'nin şahsında dışarıdan hem kendi komünist partilerinin şahsında içeriden karşılaştığı baskı, Batı burjuvazisinin iktidarını kaybetmemek için zorunlu olarak bir uzlaşmaya gitmesine yol açmıştı.

Kapitalizmin yaşayabilmesi ve bir krize girmemesi için, iç pazarda tüketicilerin alım güçlerinin yüksek olmasını garanti altına alacak olan sosyal refah devleti döneminin iktidar modelinin, sosyal demokrat bir karakter taşıması gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Bu durum, liberallerin artık kendi programlarını uygulamalarıyla çelişen nesnel gereklilikleri dayattığı için, onları adeta gönüllü olarak iktidardan uzak kalmaya iterken, sosyal liberaller ve sosyal demokratların altın çağı başlıyordu. Gerçekten de II. Dünya Savaşı sonrasında 1970'lerdeki krize kadar olan dönem, sosyal demokrasinin altın çağı olarak yaşanmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında, sosyal demokrat partiler ve işçi sendikaları, refah devletinin önde gelen savunucuları oldular. Liberal ve muhafazakâr partilerin bu sistemi gönülsüz de olsa desteklemeleri, yükselen sosyalizm dalgasına karşı bir önlem alabilmeye yönelikti. Siyasal açıdan örgütlenmiş emek, iş dünyası ve devlet arasındaki bir kontrata (uzlaşmaya) dayanan refah devleti, 1970'li yılların sonlarına kadar uygulanmış ve bu yılların sonunda en yüksek noktaya varmıştır.⁷³ Şüphesiz bu sözleşmenin egemen sınıflar açısından komünizmin yükselişi karşısında eldeki mevzileri koruma zorunluğundan kaynaklanan gönülsüz bir sözleşme olduğu ortadaydı.

Egemen sınıflarla sağlanan tarihsel uzlaşma, sosyal demokratların iktidar olmalarının önündeki zorluğu önemli ölçüde ortadan kaldırmakla birlikte, aşılması gereken bir zorluğun daha var olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Sosyal demokratlar, iktidar olmaları halinde, faşizm benzeri bir tepki hareketine egemen sınıfların destek olmayacaklarını bilmek zorundaydılar. Buna karşılık, burjuvazinin de sosyal demokratların düzen içinde emperyalist karakter kazan-

73 Şaylan, *age*, s.123.

mış kapitalizmin niteliğini değiştirmeyecek düzeyde reformlar yapmaktan daha öteye gitmeyeceklerine emin olmaları gerekiyordu. Bu koşullar altında, sosyal demokratların hesabına düşen şey, ideolojik düzlemde, Avrupa egemen sınıflarının önerdiği tarihsel uzlaşmayı hiçbir biçimde bozmayacakları güvenliğini yaratacak düşünsel çerçeveyi oluşturmaktı. Böylece, sosyal demokratların 1940'ların sonlarından başlayarak, öncelikli mesaisi, Avrupa burjuvazisinin çerçevesini çizdiği sosyoekonomik oyun sahasını esas kabul ettiklerini ve bu çerçevenin içinde kalarak politika yapacaklarını göstermeye yoğunlaştı. Bu ihtiyaç, sosyal demokratların Marksistler ile hiçbir ortak noktalarının kalmadığını egemen sınıflara göstermeleri gereğinden kaynaklanıyor ve Marksistlerin aksine, sosyal demokratların demokratik yöntem ve araçlara bağlılık vurgusunun kuvvetle öne çıkmasına yol açıyordu. Bu yaklaşıma göre, Marksistler, Sovyetler Birliği pratiğinde de görüldüğü üzere demokratik olmayan yöntemleri kullanarak iktidara gelmeyi uygun bulmakta ve kurdukları rejimde de demokratik duyarlılıklara yer vermemekte idiler. Sosyal demokratlar ise, özgür ve eşitlikçi bir düzene ilerleyişte sınırlarını burjuvazinin çizdiği demokratik çerçevenin esas kabul edileceğini ısrarla vurgulamaya özen gösterdiler.

Savaş sonrasında dünya emperyalizminin liderliğini İngiltere'den devralan ABD, Avrupa'yı yeniden ayağa kaldırmak için girişimlere başlamıştı. Önemli miktarlarda sermaye girişi yaşayan ve yeniden inşa edilen Batı Avrupa'da kapitalizm bir yükseliş dönemi yaşıyordu. SPD ise güç kaybediyor ve 1949 genel seçimlerinde aldığı mağlubiyet ile 20 yıl sürecek bir muhalefet dönemi başlıyordu. Geniş seçmen kitleleri, bir bahar dönemi yaşayan kapitalizmin çekim alanına girmekteydiler ve SPD oy kaygısıyla kendisini bu eğilimlere uyarlayarak seçmenlerin gözüne girme çabaları sonuçsuz kalmış görünmekteydi.⁷⁴ Savaş yıllarında, SPD esas olarak seçim başarısı üzerine odaklanan parlamentarist bir yönelimi tek başarı

74 Kavukçuoğlu, *age*, s.228 vd.

ölçütü haline getirmişti. Bu nedenle, 1949'dan başlayarak yaşanan her seçim başarısızlığı, SPD'nin biraz daha sağa yaklaşmasına ve popülistleşmesine yol açtı.

Sosyal demokrasinin savaş sonrası kan kaybetmesi, fazla uzun sürmedi. Hemen iktidar olamadıkları yerlerde de bir süre sonra kuvvet toplamaya başladılar. Bunun en önemli nedeni, ABD'nin Marshall Planı ile Avrupa ekonomilerini geliştirmesinin olumlu sonuçlarının birkaç yıl içinde alınmaya başlanması oldu. Yardımlar, zamanla işçi sınıfının sosyal durumlarında bir düzelmenin gerçekleşeceği beklentisine girmelerine yol açmış, bu olay da, sosyal adalet ve dengeli gelir dağılımı politikalarının savunucusu olan sosyal demokratların güçlenmesine yardımcı olmuştur. Bir başka deyişle, Avrupa'da ekonomik pastanın büyüdükçe milli gelirin daha adil bir şekilde bölüşülmesi, emekçi sınıfların refah düzeylerinde bir yükselmenin sağlanması ve "daha sosyal bir pazar ekonomisi"nin gerçekleşmesi mümkün görünüyordu. Bu durumda, sosyal demokrat partilerin güçlenmeye başlamasını sağlayan faktörün, kapitalizmin devamlı büyümesi olasılığı olduğu söylenebilir.⁷⁵

Kapitalizmin sosyal refah devleti uygulaması ile giderek artan sosyal masrafları karşılayabilecek kadar iyi işlemeye başlamasıyla birlikte, sosyal demokratların altın çağı başladı. Bu çağ, ana hatlarıyla 1950'lerin ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar süren ve sosyal refah devletinin en klasik biçimiyle hayata geçirildiği bir döneme işaret etmektedir.

II. Dünya Savaşı yıllarında, orta sınıfları Nazilerin elinden alma hedefi doğrultusunda başlamış ve programatik düzeyde giderek netleşen bir yönelimin sonucu olarak, Alman Sosyal Demokrat Partisi 1959 tarihli Bad Godesberg Programı'nı kabul etmiştir. Bu programla, günümüz Avrupa sosyal demokrasisinin ideolojik hattı belirginleşti. Bad Godesberg Programı ile Marksizm ve sosyal de-

⁷⁵ F. Fejtö, *age*, s.72.

mokrası arasında benzer sosyal sınıflara hitap etmek dışında bir benzerlik kalmadı. Bu nedenle programda demokratik sosyalizmin kökleri Hristiyan ahlakından hümanizme ve hatta klasik felsefeye kadar dayandırılıyor, buna karşılık Marksizm ile bağlar kesin bir biçimde kopartılıyordu.⁷⁶

Bad Godesberg Programı, SPD'nin işçi sınıfı partisi olmaktan çıkıp bir halk partisi, kitle partisi olarak kendisini yeniden tanımladığı bir kırılma anı, bir dönüm noktası anlamına gelmekteydi. Programda SPD, sosyal demokrat ekonomi politikasının önemli unsurları olarak, özgür tüketim ve özgür işyeri seçimi, özgür rekabet ve özgür ekonomik girişimi sayıyor ve parti, bu nedenle gerçek rekabetin egemen olduğu serbest piyasayı benimsediğini ilan ediyordu. Parti, temel görev olarak artık sosyalizmin kuruluşunu değil, tekeli ekonominin gücünün özgürlükçü ekonomi yararına kırılmasını önüne koymaktaydı. Bununla bağlantılı olarak, "üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin, adil bir sosyal düzenin kurulmasını engellemediği sürece korunmaya ve desteğe hakkı vardır" ifadesi programa girmişti.⁷⁷

Programda, emperyalizm üzerine bir analize yer verilmiyordu. Dolayısıyla SPD'nin önüne emperyalizmle mücadele etmek ya da emperyalizm karşısında mağdur olan ezilen milletlerle dayanışma yönünde bir eğilim de yer bulamamıştı. Buna karşılık muhatabı çok da belli olmayan genel bir silahsızlanma ve barış içinde bir arada yaşama talebine yer verilmiştir. Savaşın hemen sonrasında geliştirilen "demokratik sosyalizm" tezi, demokrasinin hayata geçirilebileceği tek siyasal ve toplumsal kurumun parlamento olduğu şeklinde bir varsayım ile temelleniyordu. Bu durum ise, parlamentarizmin kayıtsız şartsız benimsenmesi sonucunu doğurmaktaydı. Oysa demokrasi ile parlamentoyu eşitlemek, özünde demokrasiye indirgemeci bir yaklaşımın göstergesi olduğu kadar, siyasal iktidarın sos-

⁷⁶ Kavukçuoğlu, *age*, s.336.

⁷⁷ *Age*, s.324.

yolojik boyutlarını da görmezden gelen ve demokrasiyi, parlamento çoğunluğu ile eşit gören bir anlayışı da yansıtıyordu. Demokrasiyi sosyolojik boyutlarından kopararak salt parlamenter demokrasi ile eşitlemek, sosyalizmi kurmanın yegâne yöntemi olarak bu işin seçim başarıları sonucu "devlet eli"yle yapılması beklentisini getirmiştir. Bir başka deyişle indirgemeci demokratlık, hem devletin sınıfsal niteliğini, hem demokrasinin sosyoekonomik boyutlarını hem de kitlelerin parlamento dışındaki sayısız alanda sürdürdüğü mücadelelerin önemini görmeyi imkânsızlaştırıyordu.

Savaş sonrası dönemde, Marksizmin sosyal demokrat ideolojiyi oluşturan tarihsel kökler arasında bile sayılmamaya başlanması ile tutarlı olarak, gerek ekonomik gerekse politik çözüm önerileri üzerine yapılan tartışmalarda, pazar ekonomisinin söylem kapsamına giren liberal literatüre ait kavramlara daha sıkça başvurulduğu ve sosyalist terminolojiden aynı oranda vazgeçildiği görülmektedir. Sermayenin konumunun sorgulanmamaya başlanması, partinin tarihsel ilkesi olan emek-sermaye çelişkisinin ortadan kaldırılması hedefinden bahsetmeme tutumu ile birlikte tutarlı bir programatik dönüşüme işaret etmektedir. Sosyal demokratlar, artık üretim sürecinin niteliğini değiştirmeye yönelik tüm taleplerini geri çekmiş görünmekteydiler.⁷⁸ Sosyalizmin kuruluşu başta olmak üzere, belli başlı klasik sosyalist amaçlar yerine sosyal nitelikli bir pazar ekonomisi temel ekonomik talep haline geldi. İşçi sınıfı iktidarı değil, çalışan kitlelere toplumsal gelirden daha fazla pay sağlama amacı artık esası oluşturmaktaydı.⁷⁹ Yaşanan bu ideolojik dönüşüm, sosyal demokrasinin sosyal tabanını oluşturan işçi aristokrasisi ve sendika bürokrasisinin yanına savaş sonrasında teknokratlar, beyaz yakalılar ve serbest meslek sahiplerinin de eklenmesi ile yakından ilişkilidir.⁸⁰

78 *Age*, s.293-294.

79 *Age*, s.315.

80 *Akad, agm*, s.73.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir dünya düzeni kurulmuştu. Dünyanın önemli bir kısmı, ABD'nin başını çektiği kapitalizm ile SSCB'nin başını çektiği komünizm kampları arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştı. Almanya ikiye bölünmüş ve ABD'nin denetimine giren Batı Almanya'da 1946-1947 yıllarında SPD'nin iktidarda olduğu Hessen ve Kuzey Ren-Vestfalya gibi bazı eyaletlerde uygulamaya koyduğu kamulaştırma çalışmaları, müttefiklerin vetoları ile durdurulmuştu.⁸¹ Bir başka deyişle sosyalizan uygulamalar, evrimcilik, parlamentarizm ve orta sınıfları kazanma kaygısından sonra bir de ABD duvarına çarpmış görünüyordu. II. Dünya Savaşı öncesinde emperyalist kapitalizmin küresel lideri olan İngiltere'de de durum farklı değildi. Savaştan sonra küresel liderlik misyonunu ABD'ye devretmiş ve onun başlıca yardımcısı olma görevine geçmiş olan İngiltere'nin evrimci sosyalistleri, tıpkı savaştan önceki sömürgecilik tartışmalarında kendi devletlerinin esas yönelimlerine uyum sağlamış oldukları gibi, savaştan sonra da ABD'nin stratejik liderliğini kabul etmişlerdi.⁸²

Savaştan sonra sosyal demokrasinin temel ideolojik vurguları SSCB'ye karşı ABD'nin yanında mevzilenme tutumunun damgasını taşıdı. Günümüzde varlığını sürdürmekte olan Sosyalist Enternasyonal (SE), 1951'de Frankfurt'ta yeniden kuruldu. Kuruluş toplantısının ardından yayımlanan İlkeler Bildirgesi'ne, tümüyle anti-komünist bir ruh sinmişti. Sosyal demokratlar, özgür bir topluma, demokratik araçlarla ulaşma amacında olduklarını, sosyalizmin özgürlüklerden bağımsız düşünülemeyeceğini, sosyalizmin, ancak demokrasiyle gerçekleşebileceğini, demokrasinin de, ancak sosyalizm ile tam olarak gerçekleşebileceğini ilan etmişlerdi. Aynı bildiriye, siyasal demokrasinin sürdürülmesinin şartı da ekonomik ve sosyal demokrasinin gerçekleşmesine bağlanmaktaydı.⁸³ İlkeler

81 Kavukçuoğlu, *age*, s.227.

82 F. Fejtö, *age*, s.71-72.

83 Muammer Aksoy, *Sosyalist Enternasyonal ve CHP*, tarihsiz, s.15.

Bildirgesi'nde, Batı emperyalizmi üzerine bir analiz ve karşı çıkış bulunmuyordu. Emperyalizm, sadece komünizm bağlamında bir sözcük olarak kullanılmaktaydı.

1962'de Oslo'da toplanan SE Kongresi, yayımladığı Oslo Bildirisi'nde Mao'nun önderliğindeki Çin, Asya ülkeleri için bir tehdit olarak nitelenmekteydi. ABD öncülüğünde emperyalist Batı kampının uluslararası savunma örgütü olan NATO için ise, "barışın güçlü bir kalesi" denilerek NATO'yu koruma kararlılığı ifade edilmektedir.⁸⁴ 1951 Frankfurt ve 1962 Oslo Bildirgelerinde ortak olan nokta, komünizmin sosyalizmi çarpıttığı, donmuş bir dogmacılık haline getirdiği, tek parti diktası kurduğu, yeni bir emperyalizm aracı olduğu, terör yaratan bir polis örgütü oluşturduğu ve mecburi çalışmaya dayalı ekonomik bir sistem kurduğu gerekçeleriyle eleştirilmesidir.⁸⁵

Soğuk Savaş döneminin başlangıç aşamalarından başlayarak, Avrupa'da sosyal demokrasinin temel sorunlarından birinin, kendi ideolojik postülalarını ve iktidarlarında hayata geçirecekleri projeleri Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği Marksist rejimlerden kesin çizgilerle ayırt etmek olduğuna daha önce değinilmişti. Bu eksen-deki gelişmelerin bir sonucu olarak, SE, 1969 Eastbourne Kongresi'nde komünizme karşı 10 maddelik bir yargılama ilan etti. Bildirinin sonunda, sosyal demokratların her zaman demokrasi yolundan yana oldukları belirtiliyordu. Görüleceği üzere, Avrupa sosyal demokrasisinin kendisine ilişkin ayırt edici farklılık iddialarının başında, Batı demokratik düzenlerinin çizdiği yasal çizgilerin içinde faaliyet gösterme kararlılığı gelmekteydi. Söz konusu kararlılığa ilişkin olarak Prof. Dr. André Philip "Demokratik Sosyalistler, demokratik oyun kurallarını kabul ederler ve onları zedelemekten-se kaybetmeyi yeğlerler" demektedir.⁸⁶

84 M. Aksoy, *age*, s.69.

85 *Age*, s.65.

86 *Age*, s.19.

Sosyal demokratlar, komünizmin yeni bir emperyalizm akımı olarak ortaya çıktığı saptamasını yapmışlardır. Fakat komünist emperyalizme karşı olduklarını söylemelerine karşılık, kendi ülkelerinin emperyalist politikalarına karşı çıkma ve sosyal demokratların iktidar olduğu ülkelerde o ülkelerin emperyal politikalarına son verme yönünde bir girişime rastlanmamaktadır. Aksine, Avrupa sosyal demokratları, 1956 Süveyş Kanalı krizinde Mısır'ın karşısında yer almaları örneğinde olduğu gibi, Batı emperyalizmiyle üçüncü dünya ülkelerinin karşı karşıya geldiği her durumda, kendi emperyalist hükümetlerinin yanında yer almayı sürdürdüler.

1.1.10. Refah Devletinin Çözülmesi ve Sosyal Demokrasinin Krizi

1950'lerden 1970'lere kadar refah devletinin giderek gelişmesi, devletin pazara komuta etme alanını genişlettiği için pazar ekonomisinin aleyhine olmuştur. Girişimcilerin kâr hadlerini düşürmeye başlamış ve bu durum, refah devletinin bir krize girmesinin başlıca nedenini oluşturmuştur.⁸⁷ Daha geniş bir bakış açısıyla, "refah devletinden kaynaklanan talep şişmesi sonucu yaşanmaya başlanan enflasyon, bölüşümde emeğin payının sürekli olarak artması ve buna bağlı olarak kâr hadlerinin düşmesi, feminizm ve özellikle çevrecilik gibi yeni sosyopolitik akımların sermaye üzerinde yeni sınırlamalar getirmesi" gibi nedenlerin, refah devletinin çöküşüne yol açtığını söylemek mümkündür.⁸⁸ Refah devleti döneminde, ikinci kuşak insan hakları anlayışının uygulanmasının sonucunda, ulusal hükümetlerin, dev sigorta şirketleri haline geldikleri belirtilmektedir.⁸⁹ Buna göre sosyal güvenlik harcamaları, çalışan nüfu-

⁸⁷ Şaylan, *age*, s.127.

⁸⁸ *Age*, s.183.

⁸⁹ Alan S.Milward, "Bütünleşmenin Baharları", *Avrupa Sorunu*, (Ed: Peter Gowan ve Perry Anderson), Aykırı Yayınları, İstanbul, 2005, s.22.

sun üzerinde baskı oluşturmakta, işsizlere denen ücretler, sosyal yardım harcamaları, erken emeklilik ve ortalama yaşam süresinin uzaması sonucu üretimden düşmüş nüfus kesiminin toplam nüfus içindeki payının giderek artması gibi faktörler, kamu kaynaklarını yok etmektedir. Kapitalistlerin azalan Batı pazarlarında azalan kar hadleri, yeni bir sermaye birikim modelinin devreye sokulması düşüncesini besleyen kaynaklardan biriydi. Fakat sosyal refah devletinin kurulmasını sağlayan varlık nedenleri ortadan kalkmadan, refah devletini tasfiye etmek mümkün değildi.

Batı'da sosyal demokrasinin ardından 1970'lerde komünist partilerin de "eurokomnizm" adı verilen bir eğilimi benimsemeye başlamaları ve proletarya diktatörlüğü kavramını terk etmeleri, refah devletinin tasfiyesi ve neoliberalizme giden yolda kapitalistlere cesaret veren ikinci güdü olmuştur denilebilir. Refah devletinin tasfiyesine giden üçüncü güdünün, II. Dünya Savaşı sonrası, özellikle Asya kıtasında yükselişe geçen sosyalist ve ulusal kurtuluşçu hareketlerin dinamizminin, 1970'li yıllarda tüm dünyada durgunlaşması olduğu söylenebilir. SSCB'nin Afganistan'da batağa saplanması ile başlayan inisiyatif kaybı, dünya ölçeğinde devrimci dalganın geri çekilmesi ile birleşince, Batı kapitalizminin sosyal refah devletini tasfiye ederek son on yıllarda emekçilere verilmiş tavizleri geri almaya yönelmesi için koşullar oluşmuş oldu.

1973-1974 yıllarında petrol üreticisi ülkelerin petrol fiyatlarına yüksek oranda zam yapmaları sonucu, parasal kaynaklar, Arap lkelerinin elinde toplanmaya ve Batı lkelerinde dış demeler dengesi açık vermeye başladı. Batı kapitalizminin bu krize cevabı, neoliberal politikalar ve monetarizm yoluyla kr hadlerinin artırılmasını sağlayacak biçimde sosyal refah devletinin tasfiyesi oldu. Öte yandan petrol fiyatlarının olağanüstü artışı, üçüncü dünya ülkelerinin dış alımlarında büyük daralmalara yol açtı ve bunu zincirleme olarak Batı'nın elindeki dış pazarların tıkanması ve müthiş bir dış ticaret savaşının ortaya çıkması izledi. Batı lkeleri, bu savaşı kazan-

mak amacıyla içeride zamlar ve enflasyon yoluyla tüketimi kısmak, üretimi ucuza getirmek için ise hem monetarizmi kullanmak hem de işçi sınıfının ekonomik ve siyasal kazanımlarını ellerinden almaya yönelik baskıcı bir yönetim tarzına meyiletmeye başladılar.⁹⁰

Sağın neoliberal bir karşı atağa başladığı yıllarda, Batılı sosyal demokratlar da krize karşı SPD'nin etkili lideri Willy Brandt'ın adıyla özdeşleşmiş bir dizi çözüm arayışına girdiler.

1.1.11. Brandt Komisyonu ve Üçüncü Dünya ile İlişkiler Sorunu

SPD lideri Willy Brandt, 1976 Cenevre Kongresi'nde SE Başkanını olunca, ilk iş olarak Avrupa'nın görece yoksul ülkeleri (İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye) ile üçüncü dünya ülkelerinin sosyal demokrat partilerinin SE'ye üye olabilmesinin yolunu açtı. Yeni bir yönelime giren Batı Sosyal Demokrasisi, SE üzerinden "Kuzey/Güney" ilişkilerini faaliyetlerinin odak noktasına alarak, az gelişmiş ülkelerdeki örgütlenme çabasına büyük önem vermeye başladı.⁹¹ Güney'e doğru bu genişlemenin amacı "Kuzey/Güney" ilişkilerini geliştirmek ve yoğunlaştırmaktı. Daha sonraları, Sosyalist Enternasyonal içinde yapılan Brandt, Palme Komisyonları vb. türünden bazı çalışmalar ile Kuzey ile Güney partileri arasındaki uçurumun kapatılması yönünde kimi politikalar geliştirilmeye çalışılmıştı. Bu çalışmaların sonucunda, istenen noktaya gelinemediği belirtilmektedir.⁹² Bunun başlıca nedeni olarak, az gelişmiş ülkelerin 1970'li yılların başlarından itibaren yeni bir uluslararası düzen talebi için seslerini yükseltmeye başlamalarına karşılık,⁹³ SE'nin 1976 Cenev-

90 Yurdakul Fincancı, *Günümüzde Sosyal Demokrasi*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1993, s.26.

91 Sungur Savran, "CHP ve Sosyal Demokrasi: Bir İlişkinin Anatomisi", *11. Tez*, s.103.

92 Ercan Karakaş, "Sosyal Demokraside Siyaset Biçimi ve Yöntemi/Örgütlenme/Uluslararası İşbirliği", *Sosyal Demokrat Yaklaşımlar*, s.43-61,57.

93 Atilla Eralp, "Sosyal Demokrasi ve Bunalım: Brandt Raporları Üzerine", *11. Tez*, s.39.

re Kongresi'nde olduğu gibi üçüncü dünyayı savunurken bile OPEC'e karşı çıkmaktan vazgeçmemiş olması gösterilebilir.

SE'nin üçüncü dünya ile ilişkilerini geliştirme stratejisinin nedeni, bunun, Batılı sosyal demokratların kapitalizmin krizine önerdikleri çözüm ile yakından ilişkili olmasıdır. Krize sağın verdiği neoliberal çözüme karşılık olarak sosyal demokrasi, Brandt'ın adıyla özdeşleşmiş komisyonların hazırladığı raporlarla alternatif çözüm önerisini geliştirmiştir.

Bağımsız bir komisyonca hazırlanan Brandt raporları, on biri üçüncü dünya ülkelerine mensup yirmi bir üyenin katılımıyla hazırlanmış raporlardır. İlk rapor, 1980'de basılmıştır ve "Kuzey-Güney: Yaşamın İdamesi İçin Bir Program" başlığını taşımaktadır. İkinci rapor, 1983 tarihli ve "Ortak Bunalım Kuzey-Güney: Dünyanın Düzelmeye İçin İşbirliği" başlığını taşımaktadır. Raporları yazan komisyonun temel hareket noktası, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya düzeninde üçüncü dünyanın hak ettiği değeri göremediği ve bu durumun, bunalımın derinleşmesinde önemli pay sahibi olduğu şeklindedir.⁹⁴

Komisyonu ve raporlara adını veren Willy Brandt'a göre, mesele, az gelişmiş Güney ülkelerinde yaşanan açlık, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunlara Kuzey'in gelişmiş ülkelerinin ahlaki ve insancıl değerlerden dolayı duyarlı olması gerekliliğinden ibaret değildir. Bunun ötesinde, Batılı sermayedarların anlamak zorunda oldukları bir gerçek vardır. Bir zamanlar işçilerin satın alma güçlerinin artmasının kapitalizmin aleyhine olduğunu zannedip işçi ücretlerini düşük tutmaya çalışmak nasıl yanlış olmuşsa, az gelişmiş ülkelere karşı şimdilerde sanayileşmiş ülkelerin tutumları da aynı yanlışlıktır. Zannedilenin aksine, üçüncü dünya ülkelerinde alım gücünün artması, sermayedarların, yani Batı kapitaliz-

94 *Agm*, s.41.

minin kendi çıkarıdır. Bu anlayış doğrultusunda hazırlanan Brandt Raporları, dünya sisteminde ülkelerin çıkarlarının birbirine karşılıklı olarak bağımlı olduğu tezini savunmaktadır. Kuzey ve Güney'in çıkarları çelişmemekte, aksine tıpkı sosyal refah devleti döneminde işçi sınıfı ile burjuvazinin çıkarlarında ortak noktaların olması gibi birleşmektedir.⁹⁵

Kuzey-Güney işbirliğinin ilk şartı, sanayileşmiş Kuzey ülkelerinin uluslararası kurumlardaki güçlerini Güney ülkeleri ile paylaşmaya başlamaları ve yanı sıra Dünya Kalkınma Fonu türünden yeni kurumların birlikte kurulmasıdır. Rapora göre, dünya gelir bölüşümünü etkileyecek kararlar almaya yetkili olacak olan bu fon, silah harcamaları ve uluslararası ihracat üzerine vergiler koyabilecek ve bu sayede, Güney ülkelerine gerekli satın alma gücünü sağlayabilecektir. Böylece, sosyal demokrat temeller üzerine kurulu yeni dünya düzeninin maddi temelini, Kuzey'den Güney'e aktarılan satın alma gücü oluşturacaktır. Güney'in alım gücünün artması, Kuzey'in bunalımı atlatmasında kritik bir rol oynayacaktır.⁹⁶ 1929 Krizi'ne Keynes'in önerdiği çözüm doğrultusunda oluşturulan refah devleti modeli, Brandt Raporlarında bu kez uluslararası düzen için önerilmekte, burjuvazinin yerini Kuzey'in endüstrileşmiş ülkeleri, işçi sınıfının yerini ise Güney'in az gelişmiş ülkeleri almaktadır. Frank'ın deyimiyle, "uluslararası Keynesçilik"⁹⁷ denilebilecek olan bu modelde, uluslararası nitelikte bir Marshall Planı da önerilmektedir. "Önceki Marshall Planı'ndan temel farkı, bu kez yardımın uluslararası bir sorun olduğunun saptanması, özellikle Kuzey ülkelerinin ortak sorumluluk almalarının savunulması. Böylece Mars-

⁹⁵ Agm, s.42-43.

⁹⁶ Agm, s.46.

⁹⁷ Andre Gunder Frank, 1980 yılında *Third World Quarterly*'nin II. cildinde yayımlanan "North-South and East-West: Keynesian Paradoxes in the Brandt Report" adlı makalesinde, Brandt Raporlarında önerilen çözümü, "Uluslararası Keynesçilik" olarak tanımlamıştı. Bkz. Eralp, agm, s.41.

hall Planı'ndan farklı olarak, yardım ilişkileri tek bir gücün egemenliğinden çıkarılıyor."⁹⁸

Brandt Raporlarının en önemli sorunu, varlığından bahsettiği ve çözüm bulmaya çalıştığı bunalımın, gerçekte neyin bunalımı olduğunu tespit etmekte yeterince berrak olmamasıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası düzenin artık çözüldüğü, bir düzen bunalımı yaşandığı ve bunu aşmak için yeni bir düzene ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Fakat raporlara ruhunu veren tespitlerin, bunalımı uluslararası sermayenin yapısına ve kurumlarına yönelen tehditler ile insanlığın karşılaştığı sorunları birbirine eşitleyerek ele alması dikkat çekmektedir. Raporlara egemen olan endişe, kapitalist sistemin yeniden örgütlenmemesi halinde, insanlığın sonunun geleceğidir. Ancak, sorun kapitalist düzenin sürekliliğini sağlamak olarak değil, yaşamın idamesini sağlamak olarak konulmaktadır. Açıkça söylenmese de, analizin ortaya koyuluş biçimiyle kapitalist düzenin "nihai" olduğu varsayımının esas alındığı ve kapitalizmi, insanlığın ve yaşamın yegâne iktisadi ve sosyal örgütlenme biçimiymiş gibi sunan raporlarda, bunalımın nedenleri üzerine görülen belirsizlikler, sorunların çözümü konusunda görülmemektedir. Çözüm önerisine bakıldığında, komisyonun bunalımı, temelde bir eksik tüketim krizi olarak algıladığı görülmektedir.⁹⁹ Dolayısıyla, sosyal demokratlar açısından meselenin özü, küresel kapitalizmi Keynesçi bir anlayışla yeniden yapılandırmaya ve bu suretle yaşatmaya çalışmakla ilgili olmaktadır.

Brandt Raporları ile gelen açılımın arka planında, sanayileşmiş ülkelerin üretim kapasitelerini tam randımanla işletebilmek için yeni pazar bulma zorunlulukları yatar. Yoksul üçüncü dünya ülkeleri ile Batı'nın ilişkisinin yeniden yapılandırılması önerisi, Batı içinde

98 A. Eralp, *agm*, s.54.

99 *Agm*, s.52-53.

uygulan sosyal refah devleti sistemini bir tür "Küresel Keynesçilik" biçiminde yaymayı öngörmektedir. Batı'da kapitalizmin krizinin çözülebilmesi yoksul ülkelerin, Batı'nın ürettiklerini talep edebilir hale getirilmeleri ile mümkündür. Her şeye rağmen, dünyayı bir gemi metaforuyla ele almaya ve geminin batması halinde Batı'nın da batacağını idrak etmeye yakın olan bu yaklaşımın, neoliberallerin dünyaya bakışlarına oranla daha "ileri" bir tutum olduğu ve antiemperyalist bir nitelik taşımamakla birlikte, ezilen dünyanın sesini duymaya görece daha açık bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Ancak Brandt Raporlarının çözüm önerileri hayata geçirilemedi.

1.1.12. 1980'ler: İdeolojik Kriz ve Arayış

Ekonomik bunalımdan çıkışta yeni bilişim teknolojilerinin devreye sokulması ve bu sayede üretim sürecinin dönüştürülmesi büyük rol oynadı. Mikroelektronik alanındaki gelişmeler sonucu üretim süreci yerelleştirildi, yönetim yüksek verimlilik korunarak merkezileştirildi. Yani üretimin planlanması, programlanması ve denetlenmesi merkezileşirken, üretim süreci yerelleştirildi. Refah devleti döneminin bant sistemine dayanan ve Fordizm adıyla anılan seri üretim sisteminin yerini, esnekliğiyle öne çıkan Postfordist üretim sistemi aldı. Bu sayede kâr hadleri yeniden yükseltilebildi. Keynesçi refah devleti, Fordist üretim döneminde yapılan kitlesel üretimin sürdürülebilmesi için gerekli alış gücünü yaratmak açısından devletin yeniden dağıtım fonksiyonlarını yüklenmekteydi. "Oysa Post-Fordist birikim biçiminde üretimin çeşitli küçük pazarlara yönelmiş niteliği, bu tür bir refah devletini üretim bakımından bir zorunluluk olmaktan çıkarmaktadır."¹⁰⁰

100 İlhan Tekeli, *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.194.

1950 sonrasında başlayan, sosyal demokrat hükümetler döneminde yaratılan hızlı sermaye birikiminin, yeniden üretime kaydırılmasında ciddi sıkıntılar yaşandı. Mal ve hizmet üretiminde istenen düzeyde artış sağlanamadı. Bunun için gerekli düzenlemeleri sosyal devletin yapması halinde, toplumsal birikimin toplandığı para ve sermaye piyasalarının devlet denetimi altında olması gerekirdi. Oysa "para piyasasının denetlenmesi, bankaların denetlenmesi demektir. Sermaye piyasasının denetlenmesi, menkul değerlerin alım ve satımını yapan finans kurumlarının denetlenmesini gerektirecektir. Böyle bir denetimde başarılı olmak, bu yönde köklü bir devletçilik deneyimi olmayan Batılı ülkelerin sosyal demokrat iktidarlarını büyük açmazların karşısında" bırakmıştır.¹⁰¹ Sosyal demokrat iktidarların tek seçeneği, piyasa mekanizmasına bu yönde köklü müdahalelerde bulunmaktı. Bunu yapmak demek, kapitalizme meydan okumak demek olacağından, iktidarlarını neoliberallerle terk etmeye mecbur kaldılar. Ancak bu gelişme hemen yaşanmadı. Bundan hemen önce, ilk neoliberal politikaların sosyal demokratlar eliyle uygulandığı kısa bir dönem yaşanmıştı.

1981'de Fransa'da iktidara gelen Mitterand, istihdamı artırmak için kamu harcamalarının düzeyini yükseltmeyi, bazı büyük bankaları kamulaştırmayı denedi. "Fakat çok kısa bir süre içinde enflasyon ve bütçe açığı artmış, izlenen politika, burjuvazinin büyük bir direnişiyle karşılaşmış, sermayenin ülkeyi adeta bir kaçış psikolojisi yaratarak terk etmesi önlenememiş ve hükümet, üç kez devalüasyon yaptıktan sonra kemer sıkma politikalarına tam bir dönüş yapmak zorunda kalmıştı. Fransız sosyalistlerinin böylece hizaya gelişi, diğer sosyal demokrat iktidarlar için hemen kavranan bir mesaj oldu."¹⁰²

101 Erdoğan Soral, "Sosyal Devlet", *Sosyal Demokrasi*, s.168.

102 Akad, *agm*, s.68.

Gerçekten de, Avrupa'da neoliberal politikaları ilk uygulamaya sokanların sosyal demokratlar olması şaşırtıcı olmuştur. İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Fransa ilk kemer sıkma, işten çıkarma, kamu bütçesini kısıma yani ekonomiyi liberalleştirme yolunda ilk adımları atan sosyal demokrat hükümetlere sahiptiler. Bir başka deyişle, daha sonraları Giddens tarafından formüle edilecek olan Üçüncü Yol politikalarının ilk uygulamaları, 1980'lerin başlarında sosyal demokrat hükümetler tarafından denendi. "Yunanistan Maliye Bakanı Gerasimos Arsenis, daha 1983'te "sosyalizmin yolu 1950'lerin ve 1960'ların refah devletinden geçmiyor. Bugün sosyalist hedefleri, ekonominin yeniden yapılandırılması ve rekabet gücünün artırılmasıdır. Bunlar zor ve acı şeylerdir" diyerek bir anlamda teslimiyetin çaresizliğini ifade ediyordu.¹⁰³ Ancak, II. Dünya Savaşı sonrası sosyal refah devletinin liberal ve muhafazakâr partilerden çok sosyal demokrat partiler eliyle hayata geçirilmek zorunda olması, nasıl sosyal demokrasinin altın çağını başlatmışsa, neoliberal politikaların hayata geçirilmesi de tutarlı ve kararlı olarak ancak sağ partiler eliyle mümkündü. Kâr hadlerinin düşmesi ve refah devletinin çöküşü, mevcut kapitalist sistemi veri olarak benimseyen sosyal demokrasiyi iktidardan çekilmeye zorladı. Sosyal demokratlar, kâr hadlerini yükseltip sermayeyi bunalımdan kurtaracak neoliberal bir programın sahibi olamazdılar; ama alternatif de gösteremediler. Sosyal demokrasinin altın çağı kapanmakla kalmamış, üstüne ideolojik bir bunalım dönemi de başlamış oldu.

Neoliberaller, refah devletine karşı 1979'da İngiltere'de Thatcher ile başlayan bir karşı atakla, ABD'de Reagan ve Türkiye'de Turgut Özal gibi isimlerin liderliğinde kısa süre içinde iktidarı sosyal demokratlardan devraldılar. Refah devleti çökerken, doğal olarak, onun devletle ilgili temel kabulleri ve siyasal meşruiyet anlayışı da

¹⁰³ *Agm*, s.70.

neoliberalizme uygun olarak dönüştürüldü.¹⁰⁴ Neoliberal hükümetler, aşırı büyüdüğünü ve hantallaştığını iddia ettikleri devletlerin elindeki kamu teşebbüslerini ve bu arada eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerini özelleştirme, taşeronlaştırma veya tasfiye etme yollarıyla devleti hızla küçültmeye başladılar.

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve ardından Sovyetler Birliği'nin çökmesi, kapitalizm karşısında evrensel bir seçenek olarak sosyalizmin ortadan kalkmasına yol açtı. Batılı ulus-devletler, kapitalizme yönelik içeriden yani kendi işçi sınıflarından gelebilecek tehdidi refah devleti ve sosyal demokrasi eliyle zaten denetim altına almışlardı. Buna karşılık SSCB'nin yıkılması, kapitalizmin küresel egemenliğine yönelik dış düşmanın ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Bu gelişme, 1990'larla birlikte dünya politik dengelerinin tümüyle değişmesini beraberinde getirecekti. SSCB'nin yıkılması ile 1970'lerin sonlarında başlamış olan, fakat görece yerel düzeyde kalan sermayenin neoliberal saldırısı, küresel düzeyde yeni bir атаğa başladı. Kapitalizmin yeniden yapılanma süreci, ideolojik düzlemde "neoliberalizm", "küreselleşme" ve "yeni dünya düzeni" gibi bir dizi kavramla adlandırıldı.

Sosyal demokrasi, neoliberalizm nedeniyle içine düştüğü ideolojik bunalımda, sosyal demokrasinin konum ve söylemini yeniden üretmek sorunu ile yüz yüze kaldı. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere, sosyal demokrat ideolojinin ve iktidarların altyapısı, 1929 Krizi'nin ardından sosyalizme karşı refah devleti ile meydana çıkan zorunlu bir sermaye-emek uzlaşması idi. 1990'ların başında, "sosyalizmin reel bir siyasal seçenek olarak gücünü kaybetmesi karşısında, sosyal demokrasi de liberalizmden farklılığını sosyalizm üzerinden kurma olanağını" yitirdi.¹⁰⁵ Sosyal demokrasi ile liberalizm arasındaki geçişlilik, 1970'li yıllarda belirginleşmişti; ama

104 Şaylan, *age*, s.133.

105 Tekeli, *age*, s.190.

1980'lerin sonunda Berlin Duvarı'nın yıkılması ve ardından Sovyetler'in dağılmasıyla, bu ilişki zorunlu hale geldi. Marksist ekonomi politikalarının gündemden çıkmasıyla gelen krizden, sosyal demokrasi, liberalizmle her konuda uyuşarak çıktı.¹⁰⁶

1.1.13. Neoliberalizm Karşısında Özeleştirici ve Uyum Süreci

1980'lerin ortalarında neoliberaler, sosyal-demokratları üretim, ekonomik etkinlik ve rekabet gibi kapitalist sistemin yaşayabilmesi ve kendisini yeniden üretebilmesi gibi ihmal edilemez ihtiyaçlara gereken önemi vermeyip, önceliği gelir dağılımı sorunlarına vermekle suçlamaktaydılar. Sosyal demokratların önündeki en önemli sorunlardan biri, refah devleti uygulamaları sonucunda vatandaşların durmadan devletten daha fazlasını istemeleri, buna karşılık ise, gittikçe daha az fedakârlığa razı olmaları biçiminde ifade edilen ikilemin nasıl çözüleceğiydi.¹⁰⁷

Refah devletinin çözülmesi, "sağ"ın atağa kalkması, Avrupa komünist partilerinin eurokomünizm akımı ile ehlileşmeleri ve en son SSCB'nin dağılması, sosyal demokrasinin kendi sağ ve solu karşısında denge sağlama imkânını ortadan kaldırmıştı. Sosyal demokrat partiler, onları rakiplerinden ayıracak prensipleri, şahsiyet ve imgeleri bulma sorunu ile karşı karşıya kalmış, bir başka deyişle bir ideolojik kimlik krizine yakalanmışlardı. Sosyal demokrasinin krizinin nasıl çözülebileceğine ilişkin arayışlar, şüphesiz krizin kaynaklarının çözümlenmesi çabaları ile birlikte ilerledi. Krizin nereden kaynaklandığı ve gelinen sonuca sosyal demokrasinin bizzat katkısı olup olmadığına ilişkin tartışmalara İsmail Cem Türkiye'den katılmıştı. Cem'e göre, sosyal demokratlar, eşitlik meselesini idealize ederek abartmışlardı. Toplumun mutluluğu ve refahının yolunun olabildiğince eşitlikten geçtiğini düşünmüşlerdi. Oysa son

106 Gülsüm Tütüncü Esmer, *Türk Siyasal Yaşamında "Ortanın Solu"*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s.24.

107 F. Fejtö, *Herşeye Rağmen Sosyal Demokrasi*, V Yayınları, Ankara, 1989, s.15.

25-30 yılın pratiği, eşitliğin sanıldığı gibi mutluluk yolu olmayabileceğini göstermişti. Eşitlikçilik, özellikle ekonomide verimliliği önlüyor ve kalitenin gelişmesini engelliyordu. Her zaman değil, ancak bazı durumlarda ve bazı alanlarda topluma bir kazanım sağlamak yerine bir şeyler kaybettiriyordu.¹⁰⁸ Cem'e göre eşitlik-verimlilik dengesi sorunu, 1920-30 ve 40'larda sorun yaratmamıştı. Ama verimliliğin artışı ile özel mülkiyetin kamulaştırılması, bir süre sonra çelişmeye başladı.

Avrupa'da 1980'lerin ortalarından başlayarak 1990'ların ortalarına kadar geçen süre, sosyal demokratların neoliberalizmin ideolojik egemenliği karşısında kendi özgün politik konumlarını ve ayırt edici söylemlerini yeniden inşa etmenin arayışlarıyla geçti. Ancak, Marksizmin bir geri çekilme yaşadığı koşullarda, sosyal demokrasi gibi kendi sağ ve solu arasındaki dengeler üzerinden konum belirleyen bir ideoloji için bu "yeniden inşa" süreci hiç de kolay olmayacaktı.

SPD, 1983'te iktidarı kaybedince Bad Godesberg Programı'nı çağın değişen koşullarına uyarlama adına, yeni bir program üzerinde çalışmalar başladı. 1989 Berlin Kongresi'nde kabul edilecek olan yeni programa bu sürecin sonunda gelindi. Program, SSCB'nin dağılmasının hemen arifesinde olgunlaştırılmış olduğundan, henüz neoliberalizmin zaferinin tüm sonuçlarıyla ortaya çıkmamış olduğu bir dönemin karakteristiklerini göstermektedir. Sosyal demokratlar, kısa bir süre sonra tümüyle zaferini teslim edecekleri neoliberalizm karşısında henüz Brandt komisyonlarının Kuzey-Güney çelişmesinin yumuşatılması taleplerini -üstelik üsluplarını sertleştirerek- savunmaktaydılar.¹⁰⁹

108 İsmail Cem, "Sosyal Demokrasi Açısından Verimlilik-Eşitlik İlişkisi ve Çelişki", s.47-55.

109 Kavukçuoğlu, *age*, s.376.

Programda, "Avrupa'nın sömürgeci güçlerinin işlemiş oldukları tarihsel suçlarının ve şimdiki adaletsiz ekonomik ilişkilerde işledikleri suçlarının karşılığını biraz olsun ödemek" adına, Avrupa Topluluğu'nun Güney'e karşı destek ve işbirliği siyaseti izlemek zorunda olduğu savunulmaktaydı. Program, Brandt komisyonlarında dile getirilen tespitlere oranla Kuzey-Güney ilişkileri açısından daha net ifadelerle yer vermekte ve daha antiemperyalist bir ruh taşımaktadır. Örneğin gelişmiş Batı ülkelerinin sahip oldukları zenginliklerin kaynağının Güney ülkelerinin sömürülmesi olduğu ve günümüz dünya ekonomisinin hâlâ 500 öncesinden kalma sömürgecilik geleneğine dayanmakta olduğu, kesin ifadelerle tespit edilmektedir. Bu tespitin kaçınılmaz sonucu olarak, sanayileşmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında bir dengenin sağlanması gerektiği belirtilmekte ve eğer bu gerçekleştirilmezse, açlık ve sefaletin artarak sürmesi sonucu, insanlığın geleceğinin tehdit altına girmesinin kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir.

Program, uluslararası ticari koşulların derhal Güney'in lehine olarak değiştirilmesi, hammaddelere ilişkin ihracat gelirlerinin yükseltilmesi, borç yükümlülüklerinin sınırlandırılması, Kuzey'den Güney'e kaynak aktarımının teşvik edilmesi, kamusal kalkınma finansmanlarının yaygınlaştırılması ve ulusal sınırlar ötesi şirketlerin denetimlerinin dünya çapında gerçekleştirilmesi taleplerini içermektedir.¹¹⁰ Bunlar dışında ekonomik büyümenin insani ve çevresel ölçütlerle birlikte düşünülmesi, cinsiyetçilikle mücadele, teknolojinin kötüye kullanımının yarattığı riskler, işsizlikle mücadele ve silahsızlanma konuları, Berlin programında öne çıkan başlıklardır. Antiemperyalizme yaklaşan tüm söylemlere karşın, programda, NATO benimsenmekte ve savunulmaya devam edilmektedir. Sosyal demokrasinin ideolojik köklerinden birinin de Marksizm olduğu, 1989 Berlin Kongresi'nde kabul edilen SPD Programı'nda belir-

110 Age, s.381-382.

tilmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında, dönemin koşulları içinde "sol" bir vurgunun programın ruhundan henüz tasfiye edilmemiş olduğu görülmektedir. Ancak program kabul edildikten çok kısa bir süre sonra, fiilen uygulanabilirliği tartışmalı hale gelmiştir. Bu nedenle sadece birkaç yıl içinde, 1990'ların ortalarına doğru tüm Avrupa sosyal demokrasisi gibi SPD de, söylemindeki liberal tonu iyice artırma yoluna girecekti.

1992 yılında Berlin'de toplanan Sosyalist Enternasyonal (SE) XIX. Kongresi, önemli bir ideolojik yönelimin başlamış bulunduğunu kayıt altına almaktaydı. Kongre, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın arttığını belirterek küreselleşme ideolojisi içinde yer alacağını ortaya koymaktaydı. Serbest piyasanın -artık sosyal demokrasinin geleneksel ideolojik çizgisine uygun olarak- esas kabul edildiği tekrar edilmekle birlikte, klasik ve neoliberalizmin görünmeyen el teorisine karşı çıkılarak, piyasanın kendi başına adalet sağlayamayacağı ve bu iş için bir araç olarak devletin gerekli olduğu belirtiliyordu. Komünizmin çöküşü, kapitalizmin tümüyle denetimsiz kalması için meşru bir gerekçe olamazdı.

Kongre kararlarında, Brandt Raporları ve SPD'nin 1989 Programı'nda yer alan "Güney ülkelerine karşı sömürgeci Kuzey'in sorumlulukları" meselesi, çok daha yumuşatılmış bir biçimde ele alınmıştı. Avrupa ülkelerinin dünyanın yoksul bölgelerine karşı sorumlulukları olduğu belirtiliyor ve bu sorumluluklarına sahip çıkmalarının "bilgece" bir davranış olacağı ifade ediliyordu. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve 1992'ye gelindiğinde bütünleşme yolunda önemli mesafeler kat etmiş bulunan Avrupa Topluluğu (AT)'nin, SE'in gerçekleştirmeye çalıştığı ülkeleri için bir çerçeve olduğu belirtilmekteydi. Kongreye göre, Soğuk Savaş döneminde dünya düzeninde bir istikrar vardı; fakat bu son derece güvensiz ve kırılgan bir istikrardır. Tek kutuplu dünyada ise hem güvensizlik

hem de istikrarsızlık vardır. Bu nedenle SE, Avrupa uluslarının güvenlik ve istikrarını güvenceye alacak bir Avrupa güvenlik sisteminin geliştirilmesi çağrısında bulunmaktaydı. NATO'ya herhangi bir karşı çıkışın yer almadığı Kongre kararlarında, Avrupa'nın kime karşı güvenlik sağlayacağı sorusunun da açık bir cevabı verilmemişti. Ancak Ortadoğu'da barış için AT'nin desteğinin gerekli olduğu söylenerek, Avrupamerkezci bakışta açılan kısa Brandt parantezinin artık kapatıldığı ortaya konulmaktaydı.¹¹¹

1996 yılında New York'ta toplanan Sosyalist Enternasyonal XX. Kongre kararlarına bakıldığı zaman, temel sorunun, kapitalist pazarların küreselleşmesi karşısında nasıl bir özgün sosyal demokrat tavrın oluşturulabileceği üzerine odaklandığı görülmektedir. SE, bu kongrede esas olarak küreselleşmenin kaçınılmazlığı ve nesnelliğini temel önkabul yaparak, sürecin eşitsizlikler içerdiğini ve küreselleşmenin gelişimin bir parçası olması için politik olarak düzenlenmesi gerektiğini tespit etmektedir. Kapitalizmin küreselleşmesinin sürdürülmesi, milli devletlerin kendi iç piyasalarını serbest rekabetin olumsuz etkilerine karşı koruma eğilimlerinin durdurulmasından geçmektedir. Bu nedenle SE, "korumacılıktan kaçınan ortak sorumluluk sistemini sağlamalıyız" diyerek, yerel sosyal demokrat hükümetlerin önüne dünya piyasalarıyla bütünleşme amacını koymuştur.¹¹² Oysa liberal ekonomi ve devlet kurumları, İngiltere ve Fransa gibi Sanayi Devrimi'ne önce geçen ülkelerde yaygın kabul görmesine karşın, Almanya ve Avusturya gibi yarışta geç kalmış ülkelerde korumacı ekonomi politikaları ve devletçilik etkili olmuştur. Alman ekonomist Friedrich List (1789-

111 "Sosyalist Enternasyonal XIX. Kongresi, 15-17 Eylül 1992, Berlin", *SHP Broşürü*, Nisan 1993, Ankara, s.20 vd.

112 "XX. Sosyalist Enternasyonal Kongresi, Birleşmiş Milletler Genel Merkezi, New York, 9-11 Eylül 1996", "Dünya Ekonomisi Deklarasyonu", *Sosyal Demokrat Hareket Dergisi Eki*, s.9.

1846), serbest ticaretin taraflara karşılıklı yarar getirmesi için, tarafların teknolojik düzey ya da potansiyel açısından eşit olmaları gerektiğini belirtir. Bu olana kadar, eşitsiz olan taraf, teknoloji yatırımları yapmalı, ulusal ekonominin gelişmesi devlet eliyle desteklenmelidir. Bu amaçla gümrük duvarları yükseltilmeli, teknolojik açığı kapamaya dönük önlemler alınmalı, insan niteliğini yükseltmeye dönük eğitim yatırımları yapılmalıdır.¹¹³ Bir başka deyişle daha XIX. yüzyılda Avrupa'da rekabetin eşit koşullarda olması gerektiği ve bunun için eşit rekabet gücü olmayan ulusal ekonomilerin, o düzeye erişinceye kadar kendilerini korumaları gerektiği, aksi halde ortaya karşılıklı yarar değil, tek taraflı sömürgeleşme çıkacağı saygın ekonomistler tarafından kuramsal düzeyde kanıtlanmıştı. Buna karşılık, dünya ülkeleri arasındaki ekonomik eşitsizliğin XIX. yüzyıldakinden daha yüksek oranlara ulaştığı XX. yüzyıl sonlarında, sosyal demokratlar, küresel pazarlara tüm ülkelerin kayıtsız şartsız katılmalarını savunmaktaydılar.

SE açısından mesele, pazar ekonomisinin kamusal bir yöne doğru geliştirilmesi değil, esas olarak korunmasıdır. Fakat bu program zaten neoliberal sağ partiler tarafından uygulanmaktaydı. Bu durumda, sosyal demokratlar kendilerini pazar ekonomisinin sağlıklı işleyişine engel çıkartabilecek pürüzleri gidermek ve daha işlevsel bir pazar ekonomisi kurmak gibi fikirlerle farklılaştırmaya çalıştılar. Bunun dışında Sosyalist Enternasyonal'in 1990'ların ikinci yarısı için belirlediği on ana görev kapsamı içinde, pazar ekonomisini ve çevreyi korumak için daha etkin bir uluslararası sorumluluk sistemi öngörülmesi de sosyal demokratlara özgü bir farklılık olarak dikkat çekmektedir. SE'ye göre neoliberal hükümetler, yoksulluğu ve sosyal adaletsizlikleri normalleştiren bakış açılarının bir sonucu olarak, ortaya çıkacak sosyal patlamaların pazar ekonomi-

113 Şaylan, *age*, s.66.

sinin geleceğini de tehlikeye atabileceğini hesaba katmamaktadırlar. Düzensiz bir pazar ekonomisi, toplumsal huzursuzluklara ve siyasi aşırılıklara yol açmak suretiyle demokratik süreçleri zedeleyecektir. Böylece sosyal demokratlar, pazar ekonomisinin daha işlevsel çalışabilmesi konusunda neoliberallerden daha gerçekçi oldukları iddiasıyla onlardan ayrılmaktadırlar.

Sosyal demokratların ideolojik açıdan farklılıklarını vurguladıkları bir başka konu, çevreye olan duyarlılıkları ve sürdürülebilir kalkınma anlayışlarıdır. Bu konuda SE, ekonomik refahın aşırı tüketime yol açarak çevreye zarar verdiğine, fakat daha önemlisi kıt kaynakların paylaşımındaki adaletsizlikten doğan yoksulluğun doğayı yok edeceğine dikkat çeker. Dolayısıyla yoksulluğun azaltılması, doğanın korunmasının bir parçası olarak ele alınmalıdır. Ancak sosyal demokrasinin geleneksel Avrupamerkezci tutumu, dünya ölçeğinde bakıldığında, yoksulluk ile çevrenin korunması arasındaki ilişkide, faturanın yoksul ülkelere kesilmesi anlamına gelmiştir. Bir başka deyişle SE, doğayı yoksulların yok ettiği tespitini yapmaktadır. Soğuk Savaş döneminin belirlediği zihniyet kalıplarının sürdüğünü gösterecek biçimde SE, büyük çaplı çevresel zararların merkezi ve Doğu Avrupa'nın totaliter rejimleri tarafından miras bırakıldığını ileri sürmüştür.¹¹⁴ SE'nin bu tavrı, küresel ölçekteki doğa tahribatı ve çevre kirliliğinde Avrupa'ya ait olan büyük payı gözden saklayamadığı noktada suçun tümünü Doğu Avrupa'nın eski komünist rejimlerinin üstüne yıkarak, uluslararası kapitalizmi aklamaya çalıştığını düşündürmektedir.

1980'lerin ortalarında başlayan ve 1990'ların başlarında derinleşen ideolojik kriz, SE kararlarında görüleceği üzere, sosyal demokrasinin sosyal liberalizme doğru kayışını hızlandırmıştı. Bu aşamada, sosyal demokratların fiilen uygulamaya başladıkları politikala-

114 "XX. Sosyalist Enternasyonal Kongresi, Birleşmiş Milletler Genel Merkezi, New York, 9-11 Eylül 1996", "Dünya Ekonomisi Deklarasyonu", s.14.

rı derli toplu biçimde kuramsallaştırarak yeniden formüle etme ve bir ideolojik kimlik tanımı haline getirme yolunda en dikkat çekici çabalardan biri, İngiliz sosyolog Anthony Giddens'tan geldi. "Üçüncü Yol" adı verilen bu program, günümüz sosyal demokrasisini tanımlayan önemli bileşenlerden biri olma iddiasıyla ortaya çıktı ve geniş bir biçimde tartışıldı.

1.1.14. Üçüncü Yol: Gelenegin Reddi ve Sosyal Liberalizme Yöneliş

1999 Nisan'ında Washington'da, "Üçüncü Yol" politikaları üzerine halka açık bir toplantı düzenlendi. Katılımcıları arasında Bill Clinton, Tony Blair, Gerhard Schröder, dönemin Hollanda Başbakanı Wim Kok ve İtalyan Başbakanı Massimo D'Alema gibi politikacıların da olduğu toplantıda, liderler "Üçüncü Yol" politikaları üzerine görüşlerini açıkladılar. Toplantıdan kısa bir süre sonra Tony Blair ve Gerhard Schröder, "Avrupa: Üçüncü Yol-die Neue Mitte" başlıklı bir ortak bildiri yayımladılar. Bildiride, Blair ve Schröder, "geleneksel sosyal demokrat bakış açısı" adını verdikleri anlayışla, kendilerinin izlemeye başladıkları yeni ideolojik hattı net bir şekilde ayırmaktaydılar.

Gerçekten de "Üçüncü Yol" adı verilen yeni programın belirleyici özelliği, sosyal demokrasiyi ikiye ayırması ve kendisini geleneksel ya da eski sosyal demokrasi dediği bakış açısından özenle ayırmasıdır. Başlıca teorisyeni, ünlü İngiliz sosyolog Anthony Giddens olan "Üçüncü Yol", sosyal demokrasinin krizden çıkabilmesinin ve neoliberalizme alternatif olabilmesinin, refah devleti dönemi sosyal demokrasisinin etkili bir eleştirisinin yapılmasına bağlı olduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede, eskinin sosyal demokrat iktidarları döneminde yaratıcılığın, çeşitlilik ve başarıdan ziyade cansız bir konformizmle ilişkili hale geldiğini, sosyal adaletin, gerçekte neyin başarıldığı veya vergilendirmenin rekabet ve iş yaratma üstündeki etkisi neredeyse hiç göz önüne alınmaksızın hep daha

yüksek düzeylerde kamu harcamasıyla özdeşleştirildiğini, sosyal yardımların topluluk ruhunu ve girişimini oldukça azalttığını, hakların, sorumlulukların üzerine çıkarıldığını ve bunun sonucu olarak da karşılıklı sorumluluğun ve desteğin azaldığını belirtir.¹¹⁵

Giddens, eski sol dediği klasik sosyal demokrasinin yeni sağ tarafından aşıldığını belirtmektedir. Çünkü klasik sosyal demokrasi-nin eşitlikçilik anlayışı ve sosyal devlet, çözdüğü sorunların yanı sıra pek çok yeni sorunun ortaya çıkmasına da yol açmıştır. "Bütün refah devletleri bağımlılık, ahlaki tehlike, bürokrasi, çıkar grupları teşekkülleri ve kan davası problemleri yaratır."¹¹⁶ Bu nedenle "Üçüncü Yol", kendisini refah devletin mantığından "sorumluluk olmadan hak olmaz" sloganıyla ayırmaktadır. Sosyal demokratlar, artık, kapitalizmi veya piyasaları modern toplumların yakasını bırakmayan problemlerin çoğunun kaynağı olarak görmeyi bırakma-lıdırlar. Çünkü sosyal problemler, piyasalardan olduğu kadar hükü-metlerden ve devletlerden de kaynaklanmaktadır. Bu durumda sos-yal demokratlar, sosyal devlet uygulamalarının problemleri bir geç-mişi olduğunu kabul ve itiraf etmelidirler. Neoliberal sağın, sosyal devlete yönelik eleştirilerinin bazıları haklıdır ve bu hak, teslim edilmelidir. Sosyal devlet, yeni ilkeler temelinde yeniden inşa edil-melidir. Örneğin sosyal yardımlar, "sorumluluk yoksa hak da yok" ilkesine göre verilmelidir. Bu ilkenin gözetilmediği durumlarda, klasik sosyal devlet, çalışmadan yaşama örnekleri ortaya çıkartabil-miştir. Giddens'a göre sosyal devlet ilkesi terk edilmeli, bunun ye-rine "pozitif bir refah toplumu bağlamında hizmet gören sosyal ya-tırımcı devlet" konmalıdır.¹¹⁷

Giddens, "Üçüncü Yol" politikasının amacının, Yeni Zaman-lar'ın siyasi gerekliliklerini uygulamak olduğunu belirtmektedir.

115 Anthony Giddens, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, (çev. Nihat Şad), Phoenix Yayın-ları, Ankara, 2001, s.5-6.

116 Age, s.31.

117 Anthony Giddens, *Üçüncü Yol*, (çev. Mehmet Özyay), Birey Yayınları, İstanbul, 2000, s.131

Bu gereklilik, solun yerleşmiş pozisyonlarının ve politikalarının büyük ölçüde yenilenmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Hatta bu yenilenme, bundan elli yıl öncesinde, sosyal demokrasinin Marksizmden koptuğu dönemdeki kadar radikal bir şekilde olmalıdır. Sosyal demokratların, dünyada gerçek değere sahip olmalarının yolu budur.¹¹⁸

"Üçüncü Yol"un, eski sol bakış açısından pek çok farklı yönü bulunmaktadır. Bunlardan biri, devlet ile piyasayı karşı karşıya getirmeye yönelik eski tutumun terk edilmesidir. Eski sosyal demokrasi, her ne kadar piyasa ekonomisini benimsiyor olsa da, her şeye rağmen ona belli bir güvensizlik payı ile bakmaktan ve devletçilik ile piyasayı birbirlerine alternatif olarak düşünmekten uzak kalamamıştı. Oysa "Üçüncü Yol" yaklaşımını benimsemiş olan yeni sosyal demokratlar, piyasaların her zaman eşitsizlikle anılamayacağını görmelidirler. Aksine piyasalar, eşitsizliklerin üstesinden gelmeye yarayan araçlar olarak kullanılabilirler.¹¹⁹ Bir başka deyişle, sosyal demokrasinin geleneksel hedeflerine varabilmek, piyasayı denetlemekle değil, bizzat piyasa sayesinde mümkün olabilir. Zaten her şey bir yana piyasa ekonomisinin dünya ölçeğinde ve tarihsel planda artık bir rakibi veya seçeneği de yoktur. Ne yapılacaksa piyasa ekonomisiyle yapılacaktır.

Postkomünist ekonomiler adı verilen, bazı kalıntı rejimler olsa da bunların piyasa ekonomisine gerçek birer rakip olmaları mümkün değildir. Çünkü, zenginlik yaratma konusunda başarılı bir piyasa ekonomisinin artık bir rakibi kalmamıştır. Giddens'a göre bunu kabul etmek, neoliberal bir çizgiyi benimsemek anlamına gelmemektedir. Ancak piyasa mekanizmalarına aşırı bağımlılıktan kaçınmak da şarttır. "Dış kontroller olmadan, piyasaların hiçbir zaptedici mekanizması yoktur"¹²⁰ diyen Giddens, çizdiği piyasacı çer-

118 A. Giddens, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, s.26.

119 Age, s.30-31.

120 Age, s.33.

çerçeve içinde piyasa ekonomisine devlet müdahalesinin meşruiyetinin nasıl sağlanacağını yeterince tartışmamaktadır. Bu konuda, "günümüz dünyasında neoliberallerin söylediklerinin aksine geçmiştekinden daha az değil, daha fazla hükümete ihtiyacımız var. Ancak bu hükümet, küreselleşmenin etkilerini izlemek zorundadır ve ulus-devlet düzeyinin hem altına hem de üstüne yayılmalıdır" diyen Giddens, "Üçüncü Yol" politikasının etkili demokratik hükümet ve iyi işleyen piyasa sistemi için güçlü bir sivil toplumun gerekli olduğunu savunmaktadır.¹²¹

Giddens'a göre, sosyal demokratların önünde netleşmeleri gereken bir dizi sorun bulunmaktadır. Bunlardan biri, kapitalizmler arasında bir tercih yapmaktır. Küresel çağa ayak uyduran yeni sosyal demokrasi, kapitalizmin hangi formunu desteklemesi gerektiğine karar vermelidir.¹²² Buna göre dünyanın farklı bölgelerinde öne çıkan "hissedar kapitalizmi", "riske ortak olma kapitalizmi" ve "korporatist kapitalizmi" gibi kapitalizm karakteristikleri arasında sosyal demokratlar için tercih edilebilir olanının hangisi olduğunun tartışılması gerekmektedir. Ayrıca sosyal demokrasinin geleceğini belirleyecek beş ikilem bulunmaktadır. Bunlar küreselleşme, bireysellik, sol ve sağ, politik temsil ve ekolojik sorunlar başlıkları altında toplanabilir. Sosyal demokrasinin bu konuların niteliği ve gelecekte alacakları yöne ilişkin net analizlere ve tercihlere ihtiyacı bulunmaktadır.¹²³

Sosyal demokratların karşısında alacakları tavır hakkında netleşmeleri gereken ikilemlerin ilki küreselleşmedir. Giddens'a göre geçmişte enternasyonalist olan sol, küreselleşme karşısında ironik bir şekilde izolasyonist hale gelmiştir. "Üçüncü yol demokratları, mevcut küresel kurumları dönüştürmeye önem vermeli ve yenilerinin yaratılmasını desteklemelidir."¹²⁴ Küreselleşmenin seçeneği

¹²¹ *Age*, s.77.

¹²² *Age*, s.138.

¹²³ Giddens, *Üçüncü Yol*, s.39.

¹²⁴ Giddens, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, s.49.

olan politika, korumacılıktır. Giddens, ekonomik küreselleşme yerel ekonomilerin kendi kendine yeterliliğine karşı yıkıcı etkilere sahip olabileceğini kabul etmekle birlikte, korumacılığın mantıklı ve arzu edilir bir durum olmadığını belirtmektedir. Korumacılık, ben-cil bir dünya yaratacak ve birbirleriyle çatışan ekonomik blokların oluşmasına yol açacaktır. Sosyal demokratlar, küreselleşmeyi desteklemekle yetinmemeli aynı zamanda ekonomik ve kültürel korumacılıkla mücadele etmelidirler. İkilemlerin bir diğeri, sağ ve sol kavramlarının hâlâ anlamlı olup olmadıkları ve sosyal demokrasi-nin kendisini klasik gönderimleri içinde "sol" olarak tanımlayıp tanımlamaması gerektiği konusundadır. "Üçüncü Yol" politikası, klasik anlamda sağın ve solun ötesine geçip radikal bir merkez kurmayı hedefler.

"Üçüncü Yol" programı, şekilsiz ve belirsiz bir siyasi proje, özünde bir Anglo-Sakson projesi, gerçekte sağcı bir siyaset tarzı olduğu, neoliberal çerçeveyi benimsediği, kendisine özgü ve ayırt edici bir ekonomi politikasından yoksun bulunduğu ve nihayet ekolojik sorunlara yönelik kayda değer bir çözüm önerisine sahip olmadığı gibi açılardan eleştirilmiştir.¹²⁵

Tüm eleştirilere karşın, "Üçüncü Yol"un, günümüzde tümüyle açık şekilde olmasa bile, zımnen kabul gören bir yeni ideolojik çizgi olarak Avrupa sosyal demokrasisi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bunun en son örneği, SPD'nin son programıdır. SPD'nin halen yürürlükte olan son programı, 2007 yılında kabul edilen Hamburg Programı'dır. Programın ruhunun "Üçüncü Yol" ekseninde şekillendiği görülmektedir. Öyle ki, yer yer Giddens'in cümlelerine programda aynen yer verildiği görülmektedir.

Programa göre, piyasa hem gereklidir hem de başka ekonomik düzenleme biçimlerine üstündür. Fakat piyasanın olumlu etkilerinin ortaya çıkabilmesi, kuralların varlığına, yaptırım gücünü kulla-

¹²⁵ Age, s.20-23.

nasıl bir devlete, etkin yasalara ve adil bir fiyat mekanizmasına bağlıdır. 2007'de kabul edilen ve Hamburg Programı adıyla bilinen SPD'nin son programında, küresel kapitalizmin demokrasi ve adalet açısından eksik olduğu belirtilmekte ve böylece, sosyal demokrasinin amacı, küresel kapitalizme sosyal bir cevap vermek olarak saptanmaktadır. Programda, emperyalizm ve sömürgecilik üzerine hiçbir bahsin olmaması dikkat çekmektedir. Aksine, barışçı bir dünya düzenine ancak Amerika Birleşik Devletleriyle birlikte ulaşılabileceği vurgulanmaktadır. Aynı şekilde, 1989 Programı'ndan farklı olarak, Güney ülkelerinin sömürüldüğü, haksızlığa uğradığı ve borçlarının silinmesi gerektiğine ilişkin hiçbir bahis yoktur. Fakat, nükleer gücün Batı'nın tekelinde kalması gerektiği düşüncesinin bir uzantısı olarak, uranyum zenginleştirme çabalarının uluslararası denetime tabi tutulması önerilmektedir.¹²⁶ Programda, ekoloji ve kadınlara karşı cinsiyetçilik sorunu döne döne vurgulanmakta, AB'nin inşası en önemli gündemlerden biri olarak uzun uzun işlenmektedir. "Barışçı ve adil bir dünya istiyoruz" ifadesine yer verilen programda, ABD ile hareket ederek, hangi yollarla dünyanın barışçı ve adil olacağı belirsizliğini korumaktadır.

1.1.15. Sosyal Demokrat İdeoloji Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Sosyal demokrasi, günümüz Batı Avrupa'sının siyasal yapısını biçimlendirmekte belirleyici rol oynamış ideolojilerden biridir. Batı'da, pek çok farklı ulusal gelenek içinde yaşayan sosyal demokrat partilerin, bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Fejtö'ye göre bunların ilki, pragmatizmin ideolojik ilkelerden daha üstün tutulmasıdır. Bunun bir sonucu olarak sosyal demokrat partiler, genel devlet çıkarları ile işçi sınıfının çıkarlarını uzlaştırmayı en büyük işleri ola-

¹²⁶ *Hamburg Programı, 21. Yüzyılda Sosyal Demokrasi, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin Temel İlkeler Programı*, (çev. Friedrich-Ebert-Stiftung Demeği), Kalkedon ve SODEV Ortak Yayını, İstanbul, 2008, s.35.

rak benimserler. İkinci olarak, parlamenter demokrasiye bağlılık gelir. Sosyal demokrat partiler, devrimci partilerden farklı olarak, iktidarı kazanmak ya da korumak amacıyla genel grev gibi araçlardan yararlanmayı reddederler. Üçüncüsü, sosyal demokrat partiler Marksistlerin aksine, devleti egemen sınıfların baskı aygıtı olarak değil, ortak çıkarın aracı olarak görürler.¹²⁷ Buraya eklenebilecek başka bazı ortak noktalar da vardır. Bunların ilki, sosyal demokrasiye pazar ekonomisinin "olabildiği kadar", planlamanın ise "gerektiği kadar" ilkesiyle uygulanmasıdır. Bir başka deyişle, planlama pazar ekonomisinin ihtiyaçlarına tabidir ve esas tercih, pazardan yanadır. Şüphesiz, ortak özellikler, ortak bir ideolojik zeminden doğmaktadır. Sosyal demokrasi'nin ideolojik açıdan yöneldiği hedef, onu benimseyen farklı partiler arasındaki ortak noktaları belirlemektedir. Tüm sosyal demokrat ideoloji için geçerli olan ortak niteliklerin başında, toplumsal yapının tüm kurum ve kurallarıyla kökten değiştirilmesi hedefinin olmaması gelir. Bunun yerine, verili toplumsal yapının siyasal demokrasi'nin işlemlerini sıkıntıya sokan yönlerini ortadan kaldırmak, bireylerin özgürlüklerini kullanmalarını kısıtlayan keskin eşitsizlikleri ve ağır sömürüyü törpülemek gelir. Toplam olarak amaç, bir toplumun özgürlüğü, adil ve demokratik bir yapıya kavuşmasını sağlamaktır.¹²⁸ Bir başka deyişle sosyal demokrasi, toplumsal gelişmenin önünü devrimci yöntemlerle açma fikrini kesin bir şekilde reddeder ve en fazla -o da kapitalizm sınırları içinde kalmak kaydıyla- düzeltmeler yapmakla yetinir. Sosyal demokrasi'nin ideolojik karakterini belirleyen, iki temel unsurun varlığından söz edilebilir. Bunların ilki güç dengelerini koruma yaklaşımı, ikincisi ise ideolojiyi teorik analizlerle derinleştirmek yerine pratik ihtiyaçlara göre esnetme tutumudur.

127 F. Fejtö, *age*, s. 253-255.

128 Aydın Aybay, "Sosyal Demokrasi'de Hukuk Düzeni", *Sosyal Demokrat İdeoloji*, s.77-87.

Marksizmden kaynaklanan kapitalizmin çökeceği teorisinden tümüyle vazgeçmeleri sonucu, sosyal demokratlar, parlamenter süreçlerde kazanımlar elde etme yoluna yöneldiler. Kapitalizmin genel ekonomik çerçevesi kabul edilince, kapitalist bir toplumdaki sınıflar da bir denge hali içinde kabul edildi. Nitekim İsmail Cem'e göre, "güç dengeleri" sosyal demokrasinin kutsal kavramlarından biridir. Sosyal demokrasi, özgürce oluşmaları koşuluyla, sınıfsal, siyasal, toplumsal güç dengelerinin, nihai durumu belirlemesi ilkesini benimser.¹²⁹

Sosyal demokrat ideolojinin sınıfsal temelinin işçi aristokrasisi ve işçi bürokrasisi olduğuna daha önce değinilmişti. Bu sınıfsal konumda bulunanlar, düzen içindeki yerlerini daha alt tabakalara karşısında görece "iyi" kabul ettiği için mevcut düzenin rantını paylaşmaya razı olmaktadır. Böylece, bu sınıfsal konum, düzeni kökten değiştirmeye yönelik teorileri ve düzeni değiştirmesine yol açacak olguları görmeyi reddetmektedir. Bu nedenle sosyal demokratlar, kapitalizmin emperyalist bir aşamaya girdiğini hiçbir zaman kabul etmediler. Emperyalizm teorisine itibar etmediler. Bunu kabul etmeye görece en yaklaştıkları dönem, Brandt'ın SE liderliği yaptığı dönem oldu. Sosyal demokratlar, emperyalizm olgusunun varlığını ve bunun sonuçlarını tutarlı bir biçimde kabul etselerdi, Batı Avrupa'nın iç sınıfsal çelişkilerinin, emperyalizm sayesinde Asya'ya devredildiğini ve Batı'da geçici bir sınıfsal denge için gereken maddi olanakların yaratıldığını kabul etmek zorunda kalırlardı. Oysa bunu kabul eden bir sosyal demokrat parti, kendi ülkesinde iktidara geldiğinde, ülkesinin emperyalist politikalarına bir son vermek zorunda kalacak, yani kendi elleriyle kendi toplumundaki sınıfsal gelişmelerin artmasına yol açacaktı.

129 İsmail Cem, *Sosyal Demokrasi Nedir Ne Değildir*, Cem Yayınları, İstanbul, 1984, s.204.

Sosyal demokratlar, dünya durumuna yönelik analizlerinde emperyalizme yer vermedikleri için sosyalist devrimlerin ve milli kuruluş hareketlerinin XX. yüzyıldan itibaren neden dünyanın doğusuna kaydığını da anlamadılar. Rusya'dan başlayarak meydana gelen devrimleri, baskıcı zorlamalar olarak kabul ettiler. Türkiye'nin yürüttüğü Kurtuluş Savaşı'na sosyalist Rusya'dan ve yoksul Hint Müslümanlarından bile maddi manevi katkılar gelirken, Batı sosyal demokratlarından bir desteğin gelmemesi, bu gerçeğe ilgilidir. Nitekim bütün XX. yüzyıl boyunca sosyal demokrat partiler, üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık ve egemenlik mücadelelerinde fiilen Batılı ülkelerin çıkarlarından yana saf tuttular. II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutuplu hale gelen dünyada, sosyal demokrat partilerin hemen hepsi özgürlükçü bir ülke olarak gördükleri ABD'nin önderliğini kabul etmişlerdir.¹³⁰

Sosyal demokrasinin çok net, köşeli ve kalıplaşmış bir ideolojisi olmadığını belirten İ. Cem'e göre, sosyal demokrasinin genel doktrini, "zaman içinde ve deneylerle oluşarak, güncel olaylardan etkilenerек, karşılaşılan sorunlara şu ya da bu partinin getirdiği çözümler birbirine eklenerek" meydana getirilmiştir.¹³¹ Bir başka deyişle, sosyal demokrat ideoloji, dünyaya ve olgulara emekçi ideolojisinin kuramsal öncülleriyle bakmamakta, liberal-kapitalist bakış açısına sol parti deneyimlerini eklettik -dolayısıyla kaçınılmaz olarak çelişik- biçimde dahil ederek dünya görüşünü oluşturmaktadır. Bu durum, sosyal demokrasinin belli bir ülkede, belli bir zamanda kendi sağ ve solunun sahip olduğu toplumsal güçle bağlantılı olarak konjonktürel bir biçimde "sağ" veya "sol" vurguları öne çıkartan bir ara konuma sahip olduğunu göstermektedir. Sosyal demokrasi, siyaset sahnesinde kendi ideolojik-kuramsal öncüllerinden hareketle türettiği özgün politik tutumuyla yer almamakta, onun yerine bir toplumda belli bir anda reel politik konumlanıştaki güç den-

¹³⁰ İsmail Cem, *age*, s.17-18.

¹³¹ *Age*, s.19.

geleri, onun siyasal söylemini belirlemektedir. Sosyal demokrasi-
nin kendi sağındaki kulvardan "sosyal" olanı vurgulayarak, solun-
dakilerden ise "demokrasiyi" vurgulayarak ayrıldığını belirten
Berksoy, bu ara konumlanışın sonucunda her zaman kendi dışların-
daki güç odaklarına göre sağa ve sola eğilmelerinin, sosyal demok-
ratların genel özelliklerinden birisi olduğunu ifade etmektedir.¹³²

Sosyokültürel ve siyasal düzeyde kendi sağı ile solu arasına ko-
numlanan ve bunların belli bir dönemde sahip oldukları etki dere-
cesine göre sağa veya sola eğilim gösteren sosyal demokrasi, eko-
nomik tercihlerinde benzer bir esneklik taşımaz. Sosyal demokra-
si, kapitalizm ile sosyalizm arasında bir orta yol değildir. Aksine,
esas olarak kapitalizmin haklılık ve geçerliliğini tartışmasız biçim-
de benimsemiştir. Sosyal demokrasi açısından sorun, kapitalizmin
vahşiliğini yumuşatmaktan ibarettir. Sosyal demokrasinin yoğun-
laştığı temel önlemler, daha çok, yaratılan zenginliğin ve gelirin
dağılımını düzenlemek üzerinedir. Nitekim bu tür önlemlerin, bu-
güne kadar hiçbir kapitalist ülkenin genel ekonomik karakterini
değiştirdiği görülmemiştir.¹³³ Sosyal demokrasiyi dünyanın Batı
dışında kalan ülke ve milletleri açısından "sorunlu" kılan anahtar
kavramların başında, sözü edilen "yaratılan zenginlik" kavramı
gelmektedir. Çünkü Batı'da sosyal demokratların adil bir biçimde
dağıtmaya çalıştıkları zenginlik, esas olarak borçlandırma, askeri
işgal veya adil olmayan bir rekabete dayalı serbest ticaret gibi em-
peryalist süreç ve kanallardan "yaratılmaktadır." Bu nedenle sos-
yal demokratlar, kendi ülkelerinde kapitalizmin karakteristikleri-
nin değişmesine yol açacak düzeyde bir adalet uygulamaya yönel-
memektedirler. Nitekim Ekim 1976'ya kadar 44 yıl boyunca sos-
yal demokratlar tarafından yönetilmiş olmasına rağmen İsveç,

132 Taner Berksoy, "Sosyal Demokrasinin Ekonomi Programı/Anlayışı", *Sosyal Demokrat Yaklaşımlar*, s.63.

133 Richard Scase, "İsveç I Sosyal Demokrasi", *Batı Avrupa'da Sosyal Demokrasi*, (çev. Yurdakul Fincanc), TÜSES Yayınları, İstanbul, 1991, s.121.

dünyadaki en gelişkin tekелci sermayeye sahip ülkelerin başında gelmeye devam etmektedir.¹³⁴

1929 Krizi sonrası Roosevelt'in başkanlığı döneminde, ABD'de yürürlüğe konulan New Deal, Keynes'in geliştirdiği görüşler doğrultusunda II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal refah devletine dönüştü. Neoliberallerin iktidarı devraldığı 1970'lerin sonlarına kadar sosyal demokratlar için bir altın çağ olarak yaşanan bu dönem, yukarıda da görüldüğü gibi gerçekte sosyal demokratların ortaya çıkardığı bir "başarı" değil, savaş sonrası Batı'da burjuvazinin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krize karşı üretilmiş konjonktürel bir uygulamaydı. Böyle olduğu için sosyal devleti sadece sosyal demokratlar değil, muhafazakârlar, cumhuriyetçiler vs. de savunmuş ve burjuvazinin yeniden klasik liberal düzene dönmeye başlamasının ardından, neoliberal politikaları sosyal demokratlar da esas olarak benimsemiştir.

1980 sonrası sosyal demokrasinin solundaki Marksizm akımı etkisiz hale gelince, sosyal demokrasinin "sosyal"lık referansı da belirsizleşti; sağ ile arasındaki sosyallik sınırını çizmekte zorlanmaya başladı. "Sağ"ın neoliberal eksenindeki yenilikçi-demokrat ideolojik saldırısı karşısında geleneksel insan hakları, demokrasi söylemi de sosyal demokrasinin ayırt edici özellikleri arasından çıkmış oldu. Hem sosyal olamayan hem de demokratlığında sağ ile arasında ayırt edicilik kalmayan sosyal demokrasi, bir ideolojik kimlik krizine girdi.¹³⁵ 1990'larda sosyal demokratlar, hükümet kurmalarına izin verecek güce yeniden ulaşabildiler. Neoliberalizm karşısında içine düşülen ideolojik kriz, sosyal demokrasinin dayandığı kurucu temel önkabullerin, esas olarak liberal değerler olmasının yardımıyla atlatıldı. Bir başka deyişle, sosyal demokrasi, kendisinin "eski sosyal demokrasi" adını verdiği ve sosyalist solun güçlü baskısı altında olduğu dönemin ideolojik yapısını, köklerindeki li-

¹³⁴ *Agm*, s.115.

¹³⁵ Berksoy, *agm*, s.65.

beral önkabulleri yardıma çağırarak aşmaya yöneldi. 1990'larda yeniden sosyal demokrat hükümetler kurulabildi; ancak sosyal demokrasi, artık önemli ölçüde sosyal liberalizme dönüşmüştü.

Toplam olarak bakıldığında, sosyal demokrasinin, endüstriyel olarak gelişmiş, iktisaden emperyalist aşamaya ulaşmış bir toplumda, kendi içinde nicel ve nitel olarak farklılaşmış bir işçi sınıfının içindeki kalifiye kesimlerin düzenden pay alma karşılığında, onu kökten yıkmaya hedefinden vazgeçmeye razı olduğu bir işçi sınıfı reformizmi olduğu görülmektedir. Sosyal demokrasinin varlık ve faaliyet zemini, ileri endüstri toplumlarıdır ve onun içindeki gelişmiş işçi sınıfının kalifiye kesimlerinin öncülüğünde, toplumun orta sınıflarıdır. Sosyal demokrasi, bu toplumların sorunlarını çözmeye yönelik olarak varlık zemini bulmuş ve bu tür toplumlarda anlamlı güçler toplayabilmiştir. Endüstrileşmek bir yana, emperyalist tahakküm karşısında tümüyle sömürgeleşme tehdidi altında yaşayan, üretim bolluğu değil kıtlığı çeken, nicelik ve nitelik olarak gelişmiş bir işçi sınıfına sahip olmayan azgelişmiş/gelişmekte olan toplumlarda siyasi gündem, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki uzlaşma olmaktan çok uzaktır.

I.2. Kemalizm

Bu bölümde, Kemalizmin ideolojik kaynakları ve çerçevesi ortaya konulmaktadır. Böylece hem CHP'nin ilk dönemine damgasını vurmuş olan ideolojik çerçevenin ortaya konulması suretiyle, sonraki dönemlerde partinin yaşadığı ideolojik dönüşüm daha anlaşılır hale gelmektedir, hem de sosyal demokrasi ile Kemalizmin ideolojik açıdan bir karşılaştırmasının yapılması mümkün olacaktır.

Tıpkı sosyal demokrasi gibi Kemalizmin ideolojik çerçevesi de, tarihsel süreç içinde adım adım netleşmiştir. 1920'li ve 30'lu yıllarda karşımıza çıkan devrimci dönüşüme rehberlik eden fikirler, Osmanlı toplumu içinde XIX. yüzyıl ortalarından başlayarak Kemalistlerin iktidara geldiği döneme kadar tartışılmış, kısmen hayata

geçirilmiş ve böylelikle adım adım olgunlaştırılmış çözüm programının maddeleridir. Kemalizmi doğru bir biçimde değerlendirebilmek için, onun hangi toplumsal değişme süreçleri, hangi toplumsal çelişmeler içinde ortaya çıktığını ve sonuç olarak hangi toplumsal ihtiyaçlara cevap verdiğini ortaya koymak gerekir. Bunun yapılabilmesi için ise, Kemalizm tarihsel arka planı içinde ele alınarak, oynadığı tarihsel rol ve işlev saptanmalıdır.

1.2.1. Kemalizmin Tarihsel Arka Planı:

Sömürgeleşme ve Direnişin Diyalektiği

Kemalizm öncesi toplumsal tarihimize damgasını vuran gelişmeler, "Batılılaşma", "modernleşme" ya da "sömürgeleşme" diye adlandırılan farklı okumalara tabi tutulabilir. Bununla birlikte, "İmparatorluğun en uzun yüzyılı" olan XIX. yüzyılda yaşananlar, önemli toplumsal ve siyasal sonuçlara yol açmıştır. Söz konusu süreç, esas olarak Osmanlı Devleti'nin bir dünya sistemine dönüşmeye başlayan kapitalizmin etki alanına girmeye başlaması ile başlamaktadır.

Batı Avrupa ekonomisi ve giderek toplumsal yapısı, XVI. yüzyıldan itibaren adım adım yükselen kapitalizmin damgasını vurduğu bir nitelik taşımaya başladı. Merkantilist ekonomi politikalarının yardımıyla sağlanan sermaye birikimi, kısa bir süre sonra Avrupa'nın yüzünü çevre ülkelere dönerek kendisine yeni pazarlar aramaya yönelmesiyle sonuçlandı. Sanayileşme sürecinin dışında kalmış olan Osmanlı ülkesi, Batı için geniş hammadde ve pazar olanakları sunmaktaydı. Böylece Batı'nın Osmanlı'ya olan ilgisi artmaya başladı ve Osmanlı'nın Batı dünyası ile olan ilişkilerinde yeni bir evreye girildi.

Tarıma dayalı Osmanlı ekonomisi sanayileşen Avrupa için bir rakip değil, Avrupa devletleri ve tüccarlar için kendi aralarındaki rekabetin nesnesiydi. Sanayi mallarını ihraç etmek için rekabet eden Avrupalı tüccarlar, Osmanlılardan ticari ayrıcalıklar (kapitülasyonlar) talep etmeye başladılar. 1683'teki Viyana bozgunundan sonra

devlet borçlarının yarattığı yükü hafifletme arayışı içindeki Osmanlı Devleti, başlangıçta vergi gelirlerini artırıcı bir işleve sahip olan kapitülasyonları tüccarlara vermeye başladı. Bunun üzerine Avrupalı tüccarlar, Osmanlı toplumunu içinde aynı kültüre mensup oldukları kesimlerle ticari ortaklık ve bağlantılar kurarak, onları Osmanlı ülkesindeki temsilcileri haline getirmeye başladılar. Bu durumun, ileride Osmanlı toplum düzeni açısından kalıcı sonuçları olacaktı.

Viyana bozgunundan sonra Osmanlı yöneticileri, askeri alandaki geri kalmışlık karşısında yenilik arayışlarına girdiler. Askeri gerileme ile birlikte mali bunalım da kendisini gösterdi. Merkezin eyaletler üzerindeki güç ve denetimi azalmaya başlayınca, vergi gelirleri de hızla azaldı ve bazı eyaletlerdeki âyanlar, yerel idarede duruma hâkim hale geldiler. Feodal merkezkaç kuvvetler etkili bir biçimde sahneye çıkmaya başladı.

Merkezin gelirlerinin azalması ve nakit paraya duyulan ihtiyacın artması sonucu, aynı yerine nakdi vergi toplanması gerekti. Fakat Osmanlı köylüsü, kapalı (otarşik) ekonomi koşullarında yaşıyordu ve nakit parayı minimum düzeyde kullanıyordu. Nakit ihtiyacı, merkez ile reaya arasındaki vergi akışında bir aracılık kurumu olarak iltizam sisteminin doğuşuna yol açtı. Mültezimler, belli bir bölgenin vergi gelirlerini belli bir süreliğine ihaleyle almaya başladılar. Sarraf ve tüccarlardan faizle aldıkları nakitle devlete ihale bedelini ödüyor, ardından anaparayı, faizi ve kendi komisyonlarını belirlenmiş süre boyunca reayadan vergi adı altında her türlü zalimlikle tahsil ediyorlardı. Böylece, Osmanlı ekonomisi yapısal bir dönüşüm geçirerek para ekonomisi halini almaya başladı.

Avrupalı tüccarlar, Osmanlı hammaddelerine iç piyasada oluşan fiyatlardan daha yüksek fiyat teklif edebildikleri için, mültezimler ellerindeki tarımsal ürünleri dışarı satıyorlardı. Bu durum, mültezimlerin zamanla dışa bağımlı hale gelmelerine yol açmıştı. XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'da egemen güçler, serbest pazar koşullarının yarattığı ve esas olarak azınlıkların oluşturduğu tüccar sı-

nıfı ile yerli eşraf ve âyanın oluşturduğu dışa bağımlı mültezimlerden oluşuyordu.¹³⁶

III. Selim'in Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 1789'da tahta çıkışı, Osmanlı yenileşme hareketi tarihinde bir dönüm noktası oldu. Fransız Devrimi, burjuva demokratik kavram ve düşüncelerin hâkim olacağı yeni bir değerler dünyasının kuruluşuna işaret etmekteydi. Kısa bir süre içinde "vatan, millet, bağımsızlık, özgürlük ve parlamenter demokrasi" gibi kavramlar, Avrupa'dan dünyaya yayılarak, Osmanlı'nın Avrupa ile yaşadığı tahakküm ilişkilerinde reform yanlılarının sahipleneceği değerlere dönüşecekti. III. Selim'in reformları, Osmanlı toplumu içindeki yenilik yanlısı olanlar ile olmayanlar arasındaki saflaşmayı açıkça ortaya çıkardı. Ancak bu reformlar, olumsuz toplumsal ve siyasal sonuçları ilerleyen on yıllarda ortaya çıkacak bir sorunu barındırıyorlardı. III. Selim'in yenileşme hareketi, geleneksel devlet kurumları korunurken yeni olan kurumların eskinin yanına ek olarak getirilmek suretiyle, devlet ve toplum yapısında ikilik yaratacak bir yol izlemiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarını Kurtuluş Savaşı sürecinde en çok uğraştırmış olan ve yeni rejim ve toplumun inşası sürecinde çözmek zorunda kalacakları önemli sorunların başında, kökleri III. Selim dönemine giden bu ikili toplumsal ve siyasal yapı bulunacaktır.

1808'de tahta çıkan II. Mahmut, reformculukta ısrar etti. Avusturya, Toskana, Rusya ve Prusya'nın yönetim sistemlerini inceledi. Ortaya çıkan sonuç, bu ülkelerin izledikleri yenileşme hareketlerinin ortak noktasının sadece askeri ıslahatla yetinmeyip aynı zamanda toplumsal alanda da yenileşmelere yönelmiş olmalarıydı.¹³⁷ Bu durumda, daha köklü ve kapsamlı reformlara ihtiyaç vardı. Ancak bunu yapabilmek için feodal güçleri denetim altına almak ve mer-

136 Ahmet Yücekök, *Türkiye'de Parlamantonun Evrimi*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1983, s.67-70.

137 Tarkan Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s.58.

kezi güçlendirmek gerekiyordu. Mahmut, âyanlarla anlaşmak amacıyla Sened-i İttifak'ı onaylamalarını istedi. Ancak İttifak'ı sadece dört âyanın onaylaması nedeniyle, 1808 tarihli bu metin, fiili geçerlilikten çok sembolik anlamı olan bir anlaşma olarak Osmanlı reform tarihindeki yerini almış oldu.

II. Mahmut, Prusya'nın yardımıyla modern bir ordu inşa etmeye başladı. Bu olay, bir taraftan Osmanlı ordusunda Alman etkisine diğer taraftan Batı düşüncesini daha yakından tanıyan subayların ortaya çıkmasına neden oldu. Padişah ayrıca, devletin yapısında modernleşme yönünde reformlar yaptı. Sadrazamlık yerine Başvekillik makamı getirildi. Dışişleri, içişleri, ticaret, maliye, evkaf gibi yeni bakanlıkların kurulmasıyla kabine sistemine doğru adım adım gidişin ilk uygulamaları başlatıldı. 1827'den itibaren Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlandı. Şapka, Hristiyanlara ait kabul edilerek Tunusluların geleneksel başlığı olan fesin Müslümanlarca giyilmesi teşvik edildi.¹³⁸

II. Mahmut döneminde, bir taraftan Batı tahakkümüne karşı devlet egemenliğini korumak amacıyla reformlar yapılırken, diğer taraftan sömürgeleşme dinamikleri işlemeye devam ediyordu. 1831 tarihli Mısır sorununun yarattığı baskıyı İngiliz desteğiyle aşmaya çalışan Padişah, alacağı siyasi desteğe karşılık İngiltere'nin serbest mübadele engellerinin kaldırılması talebini kabul etti. Böylece, Osmanlı'nın sömürgeleşmesinde en önemli eşiklerden biri olan, 16 Ağustos 1838 tarihli Serbest Ticaret Antlaşması (Baltalimanı Antlaşması) imzalandı.

Batılı devletler, Osmanlı içindeki işbirliği yaptıkları azınlıkların can ve mal güvenliğini sağlamak ve ticari bağlantılarını sağlamlaştırmak amacıyla bazı kanunları dayattılar. Tanzimat ile Islahat Fermanları, bu sürecin sonucunda ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı ile İmparatorluğun bürokrat kesimi, merkezi otoriteyi yeniden kurmak

138 Ferit İlsever, *Cumhuriyet Devrimi Kanunları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.81.

üzere egemenliği büyük ölçüde ellerine aldı. Ferman ile birlikte tıpkı Sened-i İttifak'ta âyanların kazandığı konum gibi bu kez, "dışa dönük merkez bürokratları" padişahın otoritesini sınırlayan bir rol üstlendiler.¹³⁹ Tanzimat'ın sadece bir hukuk olayı değil, aynı zamanda bir zihniyet olduğunu savunan Tunaya'ya göre, Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile Batı'nın üstünlüğünü resmi düzeyde tanımış oldu.¹⁴⁰

Tanzimat Fermanı, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle kişisel dokunulmazlık, can güvenliği, mülkiyet güvenceleri, vergide adalet ve eşitlik ilkeleri gibi ilkelerle dikkat çekici benzerlikler taşıyordu. Tanzimat'tan sonra din farkları gözetilmeksizin herkes yasa önünde eşit kabul edilmeye başlanmıştı. Böylece, devletin toplumu din farklarına göre ele alan ve toplum içinde belirli bir dini hatta mezhebi kayıran geleneksel din merkezli yönetimin aşılması ve laikleşmenin başlangıcı açısından bir adım atılmış olmaktaydı.¹⁴¹ Öte yandan siyasal süreçler eşit işlememekteydi ve Fransız Devrimi süreci ile Osmanlı Batılılaşması süreçleri birbirine koşut değildi. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Avrupa burjuvazisinin devrimci döneminin ürünüydü. Oysa Batı zorlaması ile kabul edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı'da aynı siyasal süreçlere işaret etmiyordu. Aksine, Osmanlı için bir sömürgeleşme sürecinin hukuki başlangıcını gösteriyordu.

Tanzimat Fermanı ile kendilerine verilen sözlerin yerine getirilmemiş olduğunu iddia eden Avrupa devletleri, çok geçmeden yeni bazı taleplerle geldiler. Rusya karşısında Avrupa'nın güvencesine ihtiyacı içinde olan Osmanlı Devleti, 1856 Paris Konferansı'nın hemen öncesinde, kendisine Avrupa içinde bir yer bulabilmenin bede-

139 İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1979, s. 264-266.

140 Tunaya, *age*, s.32.

141 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s.66-68.

li olarak, 1856 Islahat Fermanı ile bu talepleri de kabul etmek zorunda kaldı. Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin ruhani ayrıcalıkları bir kez daha güvence altına alınmış, kiliselerin topladığı vergiler kalkmış, Rum Patriği'nin ömür boyu seçilmesi kabul edilmiştir. Dinsel toplulukların, özyönetimlerini gerçekleştirmeleri amacıyla cemaat meclisleri oluşturmaları kabul edilmiş, Hristiyanların tüm devlet kurumlarına eşit şartlarda girebilecekleri kayda bağlanmış, yabancı uyruklulara emlak tasarrufu izni verilmiş, vergide eşitlik kabul edilmiş, kısacası gayrimüslimler ile Müslüman tebaa arasında her yönden eşitlik sağlamaya dönük adımlar atılmıştı.¹⁴² Böylece Islahat Fermanı, Batılı devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı'nın içişlerine karışmalarına dayanak oluşturan bir belge olmuştur.

Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç, bir yandan Osmanlı'nın sömürgeleşmesine giden yolları açarken, bir yandan da Batı'yı tanıyan ve Batılı düşünce tarzının niteliklerini öğrenen yeni tipte bir aydınlar kuşağının yetişmesinin koşullarını yaratmıştı. Bu kuşak, emperyalizme karşı direnişe öncülük edecek insan kaynağını bağrında taşımaktaydı. Tanzimat'tan sonra ülkeye demokratik fikirler girdi. Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi aydınlar, özellikle 1860'tan sonra canlanan basın ve yayım hayatı içinde sivilrilmiş kimselerdi. Bu aydınlar, liberal reformcu fikirleri genç kuşaklar arasında yaygınlaştırdılar.¹⁴³ Bu isimler aynı zamanda, dönemin en önde gelen muhalefet hareketi olan Yeni Osmanlılar çevresinde toplanmışlardı. Yeni Osmanlı muhalefet hareketi, yönetimin keyfi tutumları, ekonomik çöküntü, bağımlılık ve taklitçilik gibi konuları eleştirmekteydi. Hareket, 1876'da Mithat Paşa'nın önderliğinde I. Meşrutiyet'i ilan ve Kanun-ı Esasi'yi kabul ettirmeyi başardı. Meşrutiyetçilik, Tanzimat dönemindeki ekonomik ve sosyal başarısızlıklara, devlet düzeninin sağlanamamasına, dış ülkelerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmesine ve padişahın keyfi ve

¹⁴² *Age*, s.73.

¹⁴³ *Age*, s.96.

baskıcı yönetimine karşı olanların meydana getirdiği bir akım olarak gündeme geldi.¹⁴⁴ Tanzimat'ın aksine I. Meşrutiyet, aşağıdan yukarı doğru gelen bir baskı ve eyleme dayalı olarak ortaya çıktı. Meşrutiyet'in ilanında Batı'ya güven verme veya yabancı devletleri yatıştırma gibi dış etkenler bir ölçüde rol oynamakla birlikte, 1856 Islahat Fermanı'nda olduğu gibi bir açık "zorlama" ya da "dayatma" biçiminde belirmemiştir.¹⁴⁵

Yeni Osmanlılar, sadece devleti parçalanmaktan kurtarmak değil, aynı zamanda büyük bürokrat ailelerinin elindeki mutlak gücü de sınırlamak istiyorlardı. İktidarın tek elde toplanmasını zararlı ve istibdata yol açıcı gördükleri için Avrupa'daki Anayasacılık hareketlerinden ve Montesquieu'dan esinlenerek iktidarı kuvvetler ayrımı ilkesine uygun olarak sınırlandırmak gerektiğini düşünüyorlardı.¹⁴⁶ Yeni Osmanlı hareketinin önde gelenlerinden biri olan Namık Kemal, anayasalı meşruti rejimi, muhaliflere kabul ettirebilmek için İslam'daki meşveret (danışma) yöntemini öne çıkararak, parlamentolu rejimin İslam'da kökleri olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu.¹⁴⁷ Osmanlı toplumu, cumhuriyet fikri ile de bu arayış döneminde tanışmıştı. Namık Kemal, dönemin *Hürriyet* gazetesinde yayımladığı "Meşveret Usulü Hakkında Mektuplar" başlıklı yazılarında, J.J. Rousseau'nun düşüncelerini değerlendirmiş ve cumhuriyetin, halk idaresi anlamına geldiğini ve bunun İslam-Osmanlı devlet anlayışına uygun olduğunu anlatmıştı.¹⁴⁸ Bir başka deyişle, tüm eksik ve çelişkilerine karşın, ilerleyen dönemlerde aydınlar arasında tartışılacak ve bir kısmı hükümet uygulamalarına dönüşerek ol-

144 Age, s.95-97.

145 Age, s.101.

146 Bu konuda bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.370; Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.85 vd.

147 Mardin, age, s.342.

148 Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler*, Kitaplar, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s.13 (26 no'lu dipnot)

gunlaştırılacak olan bağımsızlık ve direniş programının ilk maddeleri bu dönemde gündeme geldi.

Nitekim Meşrutiyet'in ve Kanun-ı Esasi'nin yarattığı Batı'nın emperyal tahakkümüne karşı direniş potansiyeli, dış dünyada görülmekte gecikmedi. Sadrazamlığından önce Batılı devletler Mithat Paşa'nın anayasa çalışmalarına sıcak bakmış ve destek vermiş olmalarına rağmen, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden pek memnun kalmış gibi görünmediler. 1876 Anayasası'nın ilanından sonraki soğuk davranışlarının ardında, anayasanın ilk taslağı ile sonuçlanan metni arasındaki değişikliklerin yattığı belirtilmektedir. Tanör'e göre mebusların aktiviteleri yabancı devletlerin Osmanlı'ya müdahale kozlarını ellerinden alıyordu.¹⁴⁹ Yeşil'e göre ise Batılı devletler, bu anayasanın güçlü ve birleşik bir Osmanlı Devleti'nin oluşturulmasına yol açabileceğini düşündükleri için gelişmelere soğuk bakmışlardı.¹⁵⁰ Meşrutiyet, Osmanlı'nın sömürgeleşme süreci açısından Batılı devletlerin işine gelmemiş, bağımsız ve egemen yaşamak isteyenlerin mevzi kazanmalarını sağlamıştı.

Tüm eksikliklerine karşın, I. Meşrutiyetle birlikte, Osmanlı siyasal sisteminde padişah artık sistemin sorgulanamaz tek egemeni olmaktan uzaklaşmış, siyasi bir varlık olarak millet unsuru tarih sahnesine çıkmıştır. İlk Osmanlı Meclisi'nin mebusları, milleti temsil etmek üzere toplanmışlardır. Bundan sonra siyasal özgürlük adına verilecek mücadeleler, sadece bir hayali değil, geçmişte yaşanmış bir gerçeği arkalarına destek olarak alabileceklerdir. Daha özgür bir düzenin kurulabileceğine olan inanç, bir iddianın konusu olmaktan çıkmış ve sınırlı da olsa tarihsel bir uygulama alanı bulmuştur.

Mithat Paşa'nın Meşrutiyet'i ilan etme sözü karşılığında tahta çıkardığı II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek meşrutî düzeni askıya aldı; Mithat Paşa'yı ortadan kaldırdı ve otuz yıl

149 Tanör, *age*, s.127.

150 Ahmet Yeşil, "Osmanlı'da Siyasi Temsil ve Ayan Meclisi", *Türkiye Günlüğü*, sayı 60, Mart-Nisan 2003, Ankara, s.24.

sürecek olan istibdat yönetimini başlattı. Abdülhamit dönemi sadece baskı ve zulümle değil, emperyalizm karşısında devletin içine düştüğü en onur kırıcı aşamalarla da anılmaktadır. Sömürgeleşme sürecinde kritik eşiklerden biri olan 1856'da sonlanan Kırım Savaşı sonrasında başlayan dış borç sarmalı, 1875'e gelindiğinde altından kalkılamaz hale gelmişti. Bu yıl iflasını açıklayan Osmanlı devlet hazinesi, 200 milyon sterline ulaşmış borç yükünün altındaydı. 1881'de Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) kuruldu. Osmanlı Devleti'nin gelirleri artık kendi tasarrufundan çıkmıştı. Osmanlı Bankası ile alacaklı Avrupalı şirketlerin temsilcilerinden oluşan bir heyet, devletin belli başlı gelirlerinin yönetimini üstlendi.

Abdülhamit döneminde, muhalefet yoğun baskıdan dolayı gizlice örgütlenmek zorunda kalmıştı. En faal muhalif odakların başında, modern eğitim yapan kurumlardan biri olan Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıbbiye) geliyordu. Buradaki ilk örgütlenme, hücreler şeklinde kurulan ve 1889 Mayıs'ında faaliyete başlayan "İttihat-ı Osmanî"dir. Bu örgüt, 1895'ten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) adını almıştır ve mensupları, Jöntürkler adıyla anılmaktadırlar. Başlangıçta Jöntürklerin belirgin, ayrıntılı ve tutarlı bir doktrinlerinin olmadığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) içinde radikal Batıcılar, İslamcılar ve daha laik çizgideki bağımsızlıkçılar bir arada bulunmaktaydılar. Bir anlamda Jöntürk hareketi, istibdat karşıtı bir cephe örgütü görünümünü vermektedir. Bunun yanı sıra Jöntürkler arasında herkesin üzerinde anlaştığı nokta, Osmanlıcılık idi ve ortak hedef imparatorluğun kurtarılmasıydı.¹⁵¹ Bir başka deyişle, padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve parlamenterin kurulması, imparatorluğun bu yoldan kurtarılabileceğine inanıldığı için istenmekteydi. Resneli Niyazi'nin, emrindeki iki yüz as-

151 Tanör, *age*, s.135. Ayrıca, İttihat ve Terakki üzerine yapılmış iki yetkin inceleme için bkz. Sina Akşin, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1987; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

keriyle birlikte dağa çıkmasıyla başlayan sürecin sonunda Abdülhamit, II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı. Böylece II. Meşrutiyet dönemi, 23 Temmuz 1908'de başladı. İstibdat dönemi boyunca, Osmanlı toplumunda özgürlükçü bir siyasal düzen kurulması çabaları durmamış ve alttan alta kaynayan bir dip dalgası halini alarak sürmüştü. Üstelik bu kez, meşrutiyetçi akımın bir önceki Yeni Osmanlılar hareketine oranla toplumun daha alt tabakalarına indiği ve daha kitlesel bir hareket haline geldiği görülmekteydi. Nitekim II. Meşrutiyet hareketinin toplumsal temeli aydınlar, serbest meslek sahipleri ve tüccarlar gibi orta sınıflardan oluşmaktaydı.¹⁵² Dolayısıyla II. Meşrutiyet, bir önceki dönemin anayasa hareketine oranla çok daha belirgin biçimde iç dinamiklerin ve halk hareketinin ürünü oldu.

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, on yıllardır sürdürülen reform hareketlerinde eski ile yeniyi bir arada tutma hatasının toplumsal faturası ortaya çıktı. O güne kadar Osmanlı Devleti ve toplumu içinde yeniliklere karşı çıkan kesimlere verilen tavizler sonucu, ikili bir devlet ve toplum yapısı ortaya çıkmıştı. Bir tarafta modern Batı kurumları diğer tarafta geleneksel devletin kurumları, bir tarafta modern eğitim kurumlarından mezun olmuş, Batılı fikirlere, pozitif bilimlere aşina, yabancı dil bilen bir insan kaynağı diğer tarafta geleneksel toplum ve kültürün insanı vardı. Bunlar birbirlerini "alaylılar" ve "mektepliler" olarak gören, iki ayrı zihniyet dünyasının bir arada yaşaması mümkün olmayan, ortak bir değer sistemini ve bir arada yaşama azmini paylaşmayan insanlarıydılar. Osmanlı Devleti, bir taraftan yenilikleri yapmaya mecbur olmasının sonucu eğitim, ordu, devlet kurumları başta olmak üzere modernizasyon adımları atarken, diğer taraftan bunları devrimci değil, orta yolcu bir anlayışla yapmasının, eskinin yanında yeniyi kurmasının sonucu olarak, toplum yapısında şizofrenik bir

152 H. Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997. Ayrıca bkz. Tanör, *age*, s.141.

yarılma yaşamaya başlamıştı. Bu yarılma, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra 31 Mart Ayaklanması olarak kendisini dışa vurdu.

Gelenekçi kuvvetlerin, padişahın ve Batılı devletlerin örtülü desteğini alarak Meşrutiyet'e karşı başlattıkları ayaklanma, kısa sürede İstanbul sokaklarında yürütülen bir "mektepli" avına dönüştü. İTC'nin en güçlü olduğu Balkanlar'daki bir şehirden, Selanik'ten gelen Hareket Ordusu, hızla yetişerek İstanbul'u yeniden denetim altına aldı ve ayaklanmayı bastırdı. Bu olayla, bağımsız ve egemen yaşamak isteyen milli iradenin temsilcilerinin artık sadece Batı emperyalizmiyle değil, onun içerideki müttefikine dönüşmüş olan gelenekçi toplum kesimleri ile de bir iç hesaplaşmaya girişmeden başarılı olamayacakları açıkça görülmüş oluyordu.

1908 seçimlerinden başarıyla çıkan İTC, 1909 yılında bazı anayasa değişikliklerine yönelerek padişahın yetkilerini sınırlandırıp, parlamentoyu güçlendirme yönünde adımlar attı. Böylece 1876 Meşrutiyet'inden farklı olarak, klasik anlamda bir Meşruti rejim kurulmuş oldu. İTC, başlangıçta uzaktan güdümlü olarak yönetmeye çalıştığı halde, giderek yönetime kendi kadroları ile ağırlığını koymak zorunda kaldı. İTC, son derece başarısız sonuçlar alınan Balkan Savaşları yenilgilerinden hemen sonra, ülkeyi I. Dünya Savaşı'na soktu. Her ne kadar Batılı devletlerin savaş derdine düşmüş olmalarını fırsat bilerek kapitülasyonların kaldırılması ve bir milli ekonomi oluşturmaya çalışma gibi olumlu adımlar atılmış olsa da, İTC'nin iktidarı, savaştan sonra Osmanlı Devleti'nin fiilen tarihe karışmasıyla sona ermiş oldu. II. Meşrutiyet Meclisi'nin son çalışma döneminde, İstanbul'un İngilizler tarafından işgali nedeniyle toplanmasından sadece beş ay sonra, 11 Nisan 1920'de sultan tarafından son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı dağıtıldı.

İTC iktidarının ilk döneminde, ilk defa bir hükümet programının hazırlanarak kamuya ilan edilmesi, güvenoyu sisteminin uygulanması, güvensizlik oyu ile hükümet düşürülmesi, hükümet prog-

ramının Meclis'in güvenoyuna sunulması ve milli hâkimiyet kavramının dile getirilmesi gibi yenilikler yaşanmıştı. Meclis'in milli egemenliğin sembolü olduğu düşüncesi, bizzat padişah tarafından dile getirilen ve kabul gören bir düşünce olmuştu. Abdülhamit'in Meclis'i açış konuşmasına, Meclis-i Mebusan'ın yanı sıra Meclis-i Âyan da bir cevap yazısı göndermişti. Bu yazıda "Hâkimiyet-i milliyenin timsali olan Meclisimiz" ifadesi kullanılarak ilk defa millet egemenliğinden söz ediliyordu.¹⁵³

İttihat ve Terakki dönemi, Osmanlı Devleti'nin Batı emperyalizmi karşısında bağımsız ve egemen kalabilmesi için gerekli yenilik hareketlerinin kararlılıkla sürdürüldüğü bir dönem oldu. Bunlardan biri, hicri takvimin devlet yönetiminde yarattığı zorluktan dolayı değiştirilmesiydi. Eskiden bütünüyle kopmak yerine bir orta yol arayışına uygun olarak atılan ilk adımlar takvim işinde devlet işlerinde, hem aya göre hicri, hem de güneşe göre hicri tarih kullanılması ve işin büsbütün karışmasıyla sonuçlandı.¹⁵⁴ Bir diğer arayış, alfabe konusunda idi. Arapçanın sadece üç sesli harfi olmasına karşın sekiz sesli harfe ihtiyaç duyan Türkçenin bu alfabeye doğru ve kolay okunup yazılması, eskiden beri zordu. Osmanlı'nın geri kalmasının başlıca nedenleri arasında, alfabe meselesini gören çok sayıda insan vardı. Kılıçzade Hakkı veya Hüseyin Cahit gibi isimler, doğrudan doğruya Latin harflerinin alınmasını savunuyorlardı. Enver Paşa, orduda Enveriye adıyla anılan yeni bir alfabe uygulamasına girişmişti. Meseleyi, sadece Arap harflerinin düzeltilmesi düzeyinde ele alanlar çoğunlukta idi. Ancak en devrimcisinden en muhafazakârına kadar neredeyse tüm aydınların üzerinde anlaştığı nokta, bir alfabe reformuna ihtiyaç duyulduğu gerçeğiydi.¹⁵⁵

153 Tanör, *age*, s.147-150.

154 *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.242.

155 Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s.49.

I. Dünya Savaşı, Avrupa'nın savaşı diğer ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da toplumsal bazı sonuçlara yol açmıştı. Bunların başında, kadın-erkek ilişkilerinde kadınlar lehine meydana gelen değişme geliyordu. Savaşın, öncekilerden farklı olarak sadece cephede olup bitmemesi, total bir savaş halini alması sonucu kadınlar da erkekler gibi, öne çıktılar. Savaş endüstrisi başta olmak üzere ekonomik yaşamda, sıhhiye hizmetlerinde ve bazen cephede oynadıkları inkâr edilemez önemde rollerden dolayı, savaştan sonra kadınların toplumsal hayattaki konumu, savaş öncesine oranla daha eşit bir hal aldı. Osmanlı toplumunda da kadınların iş hayatına girmesi, üniversitede erkeklerle birlikte öğrenim görmeye başlaması, özellikle kentli ve eğitimli ailelerden başlayarak haremlik-selamlık uygulamasının, evlenmelerde görücü usulünün ve poligaminin kalkmaya başlaması birer olguydu.¹⁵⁶

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıkan devletlerin hemen hepsi, cumhuriyet rejimini kabul ettiler. Savaştan yenik çıkan ülkelerde meydana gelen kargaşa ve devrimlerin sonunda, çoğunlukla krallık rejimleri tasfiye edilerek yerlerine cumhuriyetler kuruldu. Bu durum, Osmanlı toplumunda bin yıllık monarşi rejiminin kültürel ağırlığını sürdürdüğü koşullarda, Türk aydınları arasında cumhuriyetçilik düşüncesini olağanlaştıran ve gündeme sokan bir gelişmeydi.

Görüldüğü gibi, III. Selim'den başlayarak İTC'ye kadar uzanan dönem bir yönüyle geleneksel bir tarım devleti olan Osmanlı Devleti'nin modern kapitalist sanayi toplumları karşısında adım adım sömürgeleşmesi ve en sonunda siyasi olarak ortadan kalkmasının tarihidir. Diğer yönüyle ise, bağımsız ve egemen yaşamak için ne-ler yapılması gerektiğinin arandığı, tartışıldığı, bağımsızlık ve egemenlik programının inşa edildiği ve bu programı hayata geçirecek modern zihniyete sahip kuşakların yetiştiği bir dönemdir. Osmanlı

156 P. Safa, *age*, s.14.

bir taraftan sömürgeleşirken diğer taraftan bu sürece direnecek insan kaynağı ve program, tarihin içinde adım adım inşa edildi. Emperyalizm karşısında bağımsızlığın ve egemenliğin korunabilmesi için rejimin değişmesinden toplumsal reformlara, kültürel dönüşümlerden ekonomik önlemlere kadar her şey tartışıldı; kısmen ve tutarsız biçimde de olsa bazı reformlar hayata geçirildi. Ancak sömürgeleşme ve antiemperyalist direniş arasındaki çelişkinin çözülmesini sağlayacak koşullar, Kurtuluş Savaşı sürecinde olgunlaştı.

1.2.2. Devrimi Örgütleyen Dünya Görüşü

İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerini çiğneyerek ülkeyi işgale başlayınca, Türk milletinin "hukukunu savunmak" anlamına gelen Müdafaa-i Hukuk adıyla çok sayıda yerel örgütler kurularak milli mücadele başladı. Ancak bunlar, bir merkezi önderlikten yoksun hareketlerdi. Bu haliyle işgal güçleri ile mücadelelerinde sınırlı başarıların ötesine geçmeleri çok zordu. Mustafa Kemal'in ilk hedefi, ülkenin her yanına dağılmış bu yerel örgütleri tek bir çatı altında birleştirerek, mücadelenin merkezi bir disiplin altına alınması olmuştur. Mustafa Kemal, bu amaçla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Önce Doğu vilayetlerindeki kurtuluş hareketlerini Erzurum Kongresi'nde bir çatı altında topladı. Kongre, hiçbir şart altında manda ve himayenin kabul edilemeyeceğini ilan etti.

4-11 Eylül 1919 günlerinde toplanan Sivas Kongresi'nin temel meselesi, işgale karşı halkın başlattığı Kuvayi Milliye mücadelesini tek bir örgüt disiplini içinde birleştirmek ve o dönemde aydınlar arasında ciddi bir seçenek olarak değerlendirilen Amerikan mandası seçeneğini, kesin bir dille reddetmek olmuştur. Ayrıca bu kongre, liderlik sorununu çözdü ve Mustafa Kemal, milli mücadelenin lideri olarak öne çıktı.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı işgalci İngilizler tarafından dağıtılınca, Mustafa Kemal'in çağrısı üzerine 12 gün sonra, 23 Ni-

san 1920'de Büyük Millet Meclisi (BMM) Ankara'da açıldı. Meclis seçimleri bir taraftan işgal koşulları diğer taraftan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ülke çapında duruma tam anlamıyla hâkim olmadığı zor koşullar altında güçlkle yapılabilmşti. Gerek dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın Malta'ya sürölmekten kurtulabilen üyeleri gerekse yeni seçilen mebuslar, büyük ulaşım zorluklarını ve can güvenliği sorunlarını atlatarak Ankara'da toplanmaya başladılar.

Büyük Millet Meclisi, ilk iş olarak kendisine Anadolu ve Rume-
li Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'i başkan olarak seçti. Bundan sonra, milli mücadelenin tartışılmaz önderi ve devrime kendi karakterinin damgasını vuracak olan kişi Mustafa Kemal olacaktı. Bu noktada, Mustafa Kemal'in düşünce yapısını oluşturan kaynaklara kısaca değinmek, Türk Devrimi'nin ideolojik niteliğini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Mustafa Kemal ve kuşağı, Abdülhamit'in her türlü özgür düşünceyi yasakladığı istibdat döneminde ilk gençliklerini yaşadılar. Bu kuşak, Namık Kemal ve Tefvik Fikret başta olmak üzere, Yeni Osmanlı hareketine mensup aydınlardan etkilenmişti. Bu nedenle, Batı'dan gelen özgürlükçü, liberal değerlere büyük hayranlık duymaktaydılar. Namık Kemal üzerinden vatan ve özgürlük, Tefvik Fikret üzerinden insanlık idealleri, hümanizm, zorbalığa karşı direniş, Mehmet Emin üzerinden Türklük ve milli kimlikle gurur duyma tutumu, Mustafa Kemal ve kuşağının içselleştirdiği değerler olmuştu. Mustafa Celalettin ve Ali Suavi gibi aydınlar ise Türklerin, Batılıların söylediklerinin aksine uygarlığa katkılar yapmış saygın bir millet olduğuna ilişkin görüşleriyle Meşrutiyet kuşaklarını etkilemişlerdi.

Bu görüşlerin kökeni, 1789 Fransız Devrimi ve adı bu devrimle özdeşleşen başta Rousseau olmak üzere bazı Fransız aydınları olduğundan, Mustafa Kemal, aynı zamanda Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürlerin de iyi bir okuyucusuydu. Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu* adlı eserini, 1913'te, özellikle cumhuriyet ile ilgi-

li bölümleri ve onun bir erdem rejimi olduğunun anlatıldığı satırların altını çizerek okumuştur. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu kitabı yeniden Türkçeye çevirttirecek ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca bastırtacaktı.¹⁵⁷ Batı burjuvazisinin feodalizme karşı devrimci fikirlerle tarih sahnesine çıktığı XVIII. yüzyıl düşüncesi, Türk Devrimi'ne önderlik eden insanların ilham kaynakları arasındaydı. Nitekim Mustafa Kemal, Türk Devrimi'nin Fransız Devrimi tarafından açılmış olan yolu izlediğini belirtiyordu.¹⁵⁸ Bu ilhamın açık sonuçları arasında, 1924 Anayasası'nın 68. maddesinin ve yine ortaokullarda ders kitabı olarak okutulan 1930 tarihli *Medeni Bilgiler* kitabının özgürlük bölümündeki kavram tanımları ve görüşlerin 1789 Fransız Devrimi'nin eseri olan Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi'nin 4. ve 5. maddelerindeki tanımlarla hemen hemen aynı olması gelmektedir.¹⁵⁹

Fransız Devrimi'yle birlikte insanlığa mal olan pozitif bilimlere olan güven, milliyetçilik, laiklik, birey, özgürlük, uygarlık ve uygarlaşma algısı gibi kavram ve düşünceler Osmanlı'nın sömürgeleşme sürecine direnmekten yana olan Meşrutiyetçi kuşakların zihin haritalarını belirlemiş, Mustafa Kemal de bu geleneğin bir mensubu olarak yetişmişti. Ancak onu kuşağının diğer mensuplarından ayıran şey, miadını doldurmuş olan Osmanlı'yı kurtarmaya çalışmak yerine, bir milli devlet hedefine yönelmiş olmasıydı. Ancak bu devletin kuruluşu kolay olmayacaktı. Her şeyden önce devrimci kuşakların idrakine varmak zorunda kaldıkları ilk gereklilik, Osmanlı'nın başına gelenin basit bir "Batı karşısında geri kalmışlık" olayı değil, insanlık tarihi açısından büyük etkileri olan yeni bir çağın, endüstri çağının açılmış olduğu gerçeğiydi. Batı, ancak neoli-

157 Turan, *age*, s.14.

158 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.726; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.22, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.90.

159 Turan, *age*, s.15.

tik devrim adı verilen insanlığın avcı-göçebe topluluk düzeninden yerleşik tarım uygarlığına geçişiyle karşılaştırılabilecek, insanlık tarihinin büyük dönüşümlerinden birine yataklık etmişti. Osmanlı, diğer feodal imparatorluk ve devletler gibi, kapitalist üretim biçimi zemininde yükselen endüstri uygarlığı ile rekabet etme şansına sahip değildi. Varlığını sürdürebilmesinin yegâne koşulu, yeni uygarlığın gerektirdiği sosyoekonomik, siyasal ve kültürel forma uyum sağlamaktı. Ancak, bunun önüne, bizzatıhi yeni uygarlığın üretim biçimi temelini oluşturan kapitalizmin sömürgeci ve giderek emperyalist niteliği bir engel olarak dikilmişti. Bir başka deyişle, modern Batı uygarlığının yarattığı sömürgeleşme tehdidi karşısında, Batı gibi olabilmek, bağımsız ve egemen bir kuruluş olarak varlığını sürdürebilmek için antiemperyalist olmak gerekiyordu. Bir yüz-yıl sonra, Fransız Devrimi'nin açtığı yolu takip eden Asyalı devrimciler, Fransız devrimcilerinden farklı olarak, artık kendi devrimci köklerini inkâr etmiş emperyalist Batı'ya karşı bağımsızlık kavgası vermek zorundaydılar. Bu durum, XX. yüzyıl devrimlerinin ideolojik karakterini belirlemiştir. Asya devrimleri, milli kurtuluşlarını sağlamak ve birer endüstri toplumuna dönüşebilmek için, Fransız Devrimi'nden aldıkları cumhuriyetçi, laik ve milliyetçi ideallerle yetinemezlerdi. Devrimin emperyalizme karşı yapılacak olması ve zaferden sonra da yaşayabilmek için kendisini emperyalizme karşı korumak zorunda olması, kaçınılmaz olarak halkçı, devletçi ve devrimci bir karakter taşımasını gerektiriyordu. İşte Mustafa Kemal ve kuşağı, kendilerine devrimci fikirleri aşlamış olan Namık Kemal'lerden farklı olarak, liberal ve özgürlükçü görüşlerin yanı sıra antiemperyalist ve sosyalizan görüşlere de sahiptiler. Genç bir Harp Akademisi öğrencisi olan Mustafa Kemal'in daha 1903 gibi erken bir tarihte, not defterine "evvela sosyalist olmalı, maddeyi anlamalı" diye yazması bu sebeptendi.¹⁶⁰

160 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.1, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s.15.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, emperyalist bir karakter kazanan Batı dünyası karşısında, Batı dışı toplumların kendi bağımsız varlıklarını sürdürmeye çalışmaları, dünya siyasetinin en önemli olgularından biriydi. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına damgasını vuran "devletin nasıl kurtarılacağı" sorusu, bu olgunun bir yansımasıydı. Batı dışı dünyada, bu arayış iki gelişmeyle sonuçlandı. Bazı milletler, Rusya'nın açtığı sosyalizm yolunu izlediler. Sosyalizm, XX. yüzyılda Batı dışı dünyada sadece insanlığın sınıfsız ve sömürsüz bir dünyada yaşama özlemlerini değil, aynı zamanda bağımsız milli varlığın ve egemenliğin savunulması düşüncesi ile de iç içe geçti. Bu yüzden sosyalistler, tüm ülkelerde emperyalizme karşı vatan savunmasının parlak örneklerini sergilediler. Bazı milletler ise, Türkiye'nin açtığı yolu takip ettiler. Sosyalist olmayan ancak emperyalizme karşı milli bir ekonomi, toplum, kültür ve siyaset inşa etmeye yönelik devrimci bir milliyetçilik biçiminde geliştiler. Bu nedenle, Türk Kurtuluş Savaşı, XX. yüzyıl siyasi gelişmelerine damga vuran olaylar zincirinin ilk ve en önemli halkalarından biri oldu.

Kurtuluş Savaşı yıllarında milli mücadelenin yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazıları, mücadelenin nasıl bir dünya görüşüne dayandığını ortaya koymak açısından en önemli kaynakların başında gelmektedir. Yazıların çoğu Mustafa Kemal tarafından yazılmış, başkalarının yazdığı yazılarsa onun onayı ile yayımlanmıştır. Bir başka deyişle, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazıları, Kurtuluş Savaşı önderliğinin resmi görüşlerini yansıtmıştır. Bu açıdan bakıldığında yazılar, milli mücadelenin sadece emperyalizme karşı fiili bir eylem olmakla kalmayıp aynı zamanda antiemperyalist bir bilinci de içerdiğini göstermektedir. Kemalistler, dünyanın bir tarafta kapitalistler diğer tarafta mazlumlar olmak üzere iki büyük düşman kampa bölündüğünü tespit etmekteydiler. Bu durum karşısında, isteklerinin, yeryüzünde kapitalizmin silinmesi suretiyle milletler arasındaki düşmanlıkların ortadan kalkma-

sı olduğunu belirtiyorlardı. Milletlerin gerçek düşmanı diğer milletler değil, bütün dünyayı kaplamış olan "kapitalizm afeti ve onun çocuğu olan emperyalizm" idi.¹⁶¹

Emperyalizme karşı mücadelenin başarıya ulaşması için Kemalistlerin öncelikle savunduğu formül, Bolşevik Rusya ile ittifak yapmaktı. Rusya ile Türkiye'nin el ele vermesi, dünyayı emperyalizmin zulmünden kurtaracak hareketi başlatacaktı. Ancak Rusya, Türkiye'den daha güçlü bir devlettir ve komünistti. Milliyetçilik esasına dayanmayan uluslararası bir düzeni savunuyordu. Bu durumda Türkiye, ittifak yapması halinde Bolşevik denetimine girme riski taşıyor muydu? Bu soruya *Hâkimiyet-i Milliye* başyazıları üzerinden Kemalistlerin verdiği cevap, kendilerinin de komünizmi savundukları, ancak bunun Tanzimatçı bir ruhla yapılan taklitçilik biçiminde değil, Türk ve Anadolu sosyal yapısına uygun bir komünizm, bir "Türk komünizmi" olduğu şeklindeydi.¹⁶² Rus devrim modeli, Kemalistlerin ilham aldığı fakat yöntemleri itibariyle birebir taklit etmekten kaçınılacak bir örnek olacaktı. Asla taviz verilemeyecek olan ilke, Türk milletinin kendi kendisinin egemeni olmasıydı.

Ankara'da Millet Meclisi'nin açılmasından kısa bir süre sonra Mustafa Kemal tarafından kaleme alınan ve 13 Eylül 1920'de Meclis Başkanlığı'na sunulan Halkçılık Beyannamesi ve Programı'nda, milli mücadelenin program niteliği taşıyan ilk belgesi ortaya konulmaktaydı. Birkaç aylık tartışmadan sonra, 1921 yılı Ocak ayında Meclis tarafından kabul edilerek 1921 Anayasası'na dönüşecek olan Beyanname ve Programda, antikapitalist ve antiemperyalist bir tutum ifade edilmekteydi. Beyanname'nin ikinci maddesinde, TBMM Hükümeti'nin halkı emperyalizm ve kapitalizmin tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve egemenliğin gerçek sahibi

161 Hadiye Bolluk (Yay. Haz.), *Hâkimiyeti Milliye Yazıları Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.68-74.

162 Age, s.84.

haline getirmeyi amaçlandığı açıkça belirtilmekteydi.¹⁶³ Buradaki antikapitalizm vurgusu, sosyalist bir dünya görüşünün yansıması değildi. Rus devriminden ve sosyalizmden güçlü bir biçimde etkilanmekle birlikte, ne milli mücadelenin önder kadrosu sosyalizmi benimsemişlerdi ne de o günün koşullarında Türkiye'nin önündeki temel sosyoekonomik mesele kapitalizmi yıkmak ve yerine sosyalist bir sistem kurmaktı. Bu nedenlerle Halkçılık Beyannamesi'nde geçen kapitalizm kavramı, esas olarak dünya kapitalizmi, yani emperyalizm anlamına geliyordu.¹⁶⁴ İkinci madde, aynı zamanda egemenliğin kaynağının padişah iradesinde ya da kutsal kaynaklarda değil milli iradede olduğunu ve TBMM hükümetinin hedefinin bu noktaya varmak olduğunu ilan ederek, düşman işgalinden kurtuluş ile sınırlı olmayan devrimci amaçlarını açıklamıştı. Beyannamenin üçüncü maddesi, milletin bağımsızlığına saldıran düşmanların emperyalist ve kapitalist karakterine tekrar vurgu yaparak gerek dış düşmanların gerekse onlarla işbirliği yapan içteki hainlerin etkisiz kılınması için orduyu sağlamlaştırma ve onu, milli bağımsızlığın dayanağı yapma amacını ortaya koymaktaydı.

Halkçılık Beyannamesi'nde güçler birliği ilkesi kabul edilmekte, "Meclis ve hükümet birdir ve Türkiye şûralar (meclisler) eliyle yönetilir" denilmekteydi. Halkçılık Programı üzerine Meclis'te yürütülen görüşmelerde, Mustafa Kemal bu maddeyi açıklarken, Rusların da aynı sistemi uyguladıklarını ve şûra kelimesinin yerine "Sovyet" kelimesini kullandıklarını belirtmişti. Kemalistler, emperyalizmin bir dünya sistemi halini almış kapitalizm olduğunu görüyor ve Türkiye'nin, kendi topraklarında emperyalizme karşı kazanacağı zaferin emperyalist zincirin bir halkasını kırmak anlamına geleceğini biliyorlardı. Bu yüzden, yaptıkları işin XX. yüzyılın iki temel antiemperyalist akımından biri olan devrimci milliyetçilik

163 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.9, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s.323-327.

164 Doğu Perinçek, *Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.29.

akımının bir parçası olduğunu, bu anlamda dünya siyasi tarihi açısından öncü bir rol oynadıklarını ve diğer temel antiemperyalist akım olan sosyalizm ile doğal müttefiklik ilişkisi içinde olduklarını tespit ediyorlardı.¹⁶⁵

Gerek Rusya gerekse Türkiye, farklı yollar izlemekle birlikte ortak çıkarları olan iki siyasal dinamiği temsil ediyorlardı. Bu nedenle, birbirlerinin emperyalist zinciri kırmak konusundaki rollerini anladılar ve birbirleriyle stratejik düzeyde ittifak kurdular. İki devletten birinin emperyalizmin denetimine girmesi, diğeri için doğrudan doğruya bir güvenlik tehdidi oluşturacaktı. Bu nedenle, her iki devlet birbirlerini güçleri yettiğince gözetmiş ve bir diğeri- nin devriminin başarıya ulaşmasını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Örneğin sadece Rusya Türkiye'ye silah ve para yardımı yapmamış, aynı zamanda Türkiye de 1921'de kıtlık çeken Rusya'ya yardım için para toplama kampanyası yapmış ve zahire depolarındaki hububatın yüzde 40'ını Rus milletine armağan etmiştir.¹⁶⁶ Bu olgulardan hareketle, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ittifakını, Mustafa Kemal'in Rusları kendi çıkarları için "kullanmış olduğu" şeklindeki iddialar gerçeklik zemininden tümüyle kopuk olduğu açıkça görülmektedir. Bazı Kemalist aydınlar da rastlanan bu yaklaşım, "tarihi zorunluğu anlamış olan devrimci önderleri kasaba politikacıları düzeyine indirmek anlamına gelmektedir."¹⁶⁷ Bu tür basitliklere prim verme eğilimi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin ABD'nin nüfuz alanına dönüşmesi ve NATO'ya üye olması sonucu, iç siyasetini antikomünizm ekseninde yeniden düzenlemesi ile yakından bağlantılı görünmektedir.

Mustafa Kemal'in Sovyet Devrimi'nden esinlendiği görülen konular arasında, Lenin'in emperyalizm teorisinden kaynaklanan dün-

165 Ferit İlsever, *Cumhuriyet Devrimi Kanunları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.13.

166 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.65.

167 Age, s.40.

yanın zalimler ve mazlumlar olmak üzere iki ana kampa bölündüğü, Doğu devrimi beklentisi, halkçılık ve devletçilik gibi vurgular vardır. Atatürk döneminin değişmez Dışişleri Bakanı olan ve Sovyet dostluğuyla tanınan Tefik Rüşti Aras'ın CHP'nin kuruluşunda sosyalist ilkeleri programa yazmaya çalıştıklarını belirtmesi, bu çerçevede tutarlı bir bütün oluşturmaktadır.¹⁶⁸ 1920'lerin ortalarından sonra daha da sıkılaştıran Türk-Sovyet dostluğu, 1932 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için SSCB'nin Türkiye'ye 8 milyon dolar faizsiz borç ve kurulacak fabrikalara teknoloji ve uzman yardımını vermesiyle pekişti. Borcun ödenmesi, 20 yıl içinde ve tarım ürünleriyle yapılacaktı. Kemalist rejim, bu dostluğu liselerde okutulan *Tarih* ders kitabında "büyük çıkarlardaki bu ortaklık ve birbirine olan ihtiyaç, dostça bir politika yaratmıştır. Bu dostça politika, tarafların başarıları arttıkça ve kendini hissettirdikçe gelişmiştir" diyerek açıklamıştı.¹⁶⁹

Kurtuluş Savaşı, liberal değerlere dayanan bir toplumun, ancak devrimci değerlere sahip çıkma yoluyla başarıya ulaşabileceğini eylemli olarak kanıtladı. XVIII. yüzyıl burjuva düşünürlerinden ve modern Batı toplumsal düzenlerinin temellerindeki liberal değerlerden etkilenen kuşakların karşısında, XX. yüzyıla gelindiğinde, bütün azametiyle dikilmiş olan emperyalizm gerçeği durmaktaydı. Batı tipi bir toplum kurabilmek için XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı ülkelerinin izlediği yol, bizzat Batı'nın emperyalist devletleri tarafından kapatılmıştı. Bu koşullarda Batı gibi olabilmenin, bağımsız ve egemen yaşayabilmenin ve kalkınabilmenin yegâne yolu, önceki reformcu Osmanlı kuşaklarından farklı olarak, salt liberal değerlerin savunusu ile yetinmemek ve sosyalizan düşünce ve değerleri de sahiplenmekten geçiyordu.

¹⁶⁸ Age, s.79.

¹⁶⁹ *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.59.

1.2.3. Devrimin Öncü Partisi: CHF

Büyük Millet Meclisi'ni (BMM) oluşturan milletvekillerinin ortak kaygısı, işgal altındaki vatanın kurtarılması idi. Bu nedenle aralarındaki görüş ayrılıklarını geçici olarak bir yana bırakmışlardı. Meclis'in üye bileşimi, ilginç bir mozaiği andırmaktaydı. BMM'yi oluşturan milletvekilleri, birbirlerinden çeşitli bakımlardan ayrılmaktaydılar. Örneğin okullular ve medreseliler, yenilikçiler ve muhafazakârlar, Türkçüler ve Osmanlıcılar, ırkçılar ve ümmetçiler ya da cumhuriyetçiler ve saltanatçılar arasında kamplaşmalar yaşanmaktaydı.¹⁷⁰ Milletvekillerini bir araya getiren ve onların davranışlarını düzenleyen ortak bir örgütsel yapı olmadığından, disiplinli bir işleyişi sağlamak, Meclis'in önemli gündem maddelerinden biri olmuştu. Düşman işgaline karşı ortak tavır almakla birlikte, TBMM'yi oluşturan mebuslar arasındaki fikir farklılıkları, zaman zaman basit bazı konularda bile günlerce süren Meclis görüşmeleri yapılmasına yol açıyor ve dönemin hızlı karar almayı gerektiren koşullarında bu durum sıkıntı yaratıyordu. Meclis'teki gruplaşmalar, 1921 Anayasası ile ilgili görüşmeler sırasında iyice gözle görülür hale geldi.

Bu koşullarda Mustafa Kemal, 1921 Mayıs'ında bir Meclis grubu oluşturdu. Birinci Grup adı verilen bu gruba karşı, dışarıda bırakılan mebuslar kısa bir süre içinde İkinci Grup adıyla hareket etmeye başladılar. İkinci Grup'un dinamiğini, esas olarak Mustafa Kemal karşıtlığı oluşturmaktaydı ve bu nedenle Grup, düşünsel açıdan oldukça heterojen bir görünüm arz etmekteydi. Grup, Meclis içinde dönemin ihtiyacı olan devrimci tutumu kavramamış olan sağcılardan oluşmaktaydı. Bunlar, bir istikrar döneminin meclis üyeleri gibi davranmayı tercih eden kimselerdi. Meclisin üstünlüğü ilkesini, savaş veya devrim koşullarında ikincil türden konulara ait meclis müzakereleri için bile aylar harcamak anlamında ele almaktay-

170 Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.20.

dılar.¹⁷¹ İkinci Grup üyelerinin tamamının dikkatleri, emperyalizm, ortaçağ gericiliğinden çok Mustafa Kemal'in yetkilerinde yoğunlaşmıştı. Saltanat ve Hilafet yanlıları azınlıkta da olsalar, kendilerine bu Grup'ta yer bulmuşlardı.¹⁷² Sonraki yıllarda, CHP bu ayrışmayı, milli hâkimiyet ilkesinin yorumu ve savaşın sevk ve idaresi konusundaki farklı düşüncelere bağlamıştı. CHP, Birinci Meclis'te, muhalefetin varlığını dört nedene bağlayarak açıklamıştı. Birincisi, hükümet rejimi sorunu hakkında bir karar vermek gereğinin ortaya çıkmış olması, ikincisi yapılacak ıslahat hakkındaki görüş farklılıkları, üçüncüsü yabancı ülkelerde yaşamış, öğrenim görmüş vb. kimselerin Türk hükümetinin idare modeli olarak kendi gözledikleri modelleri önermeleri ve dördüncüsü, kişisel rekabet ve kıskançlık duygularıydı.¹⁷³

Daha hızlı ve etkin kararlar alabilmek amacıyla kurulan Birinci Grup'un ardından iki gruba ayrılan Birinci Meclis, iki grup arasında bölünmüş yapısıyla karar almayı geciktiren disiplinsiz görüntüsünü tümüyle ortadan kaldıramamıştı. Bu haliyle, düşman güçler karşısında zaafli bir görüntü çiziyordu. Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ve zaferin kazanılmasının ardından, sıra devrimin siyasal atılımlarına gelmişti. Bu ise, ancak ülke düzeyinde örgütlenen ve bir meclis grubuna oranla halk içinde daha güçlü biçimde kök salan bir örgütle yapılabilirdi. Kemalistler, 1922 Kasım'ı başında Saltanat ile Hilafet'in birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırıl-

171 Anadolu'da Kurtuluş Savaşı tüm hızıyla sürerken, Meclis'in günlerce tartıştığı konular bazen son derece ikincil konular olabilmekteydi. Örneğin, harcırah ve ödenek sorununa üç oturum harcanmıştı. Bu konuda örnekler için bkz. Betül Uncular, *Dünden Bugüne "Laci"liler*, Ümit Yayınları, Ankara, 1993. Buna benzer bir örneği de Kumaş aktarmakta ve "evlenme sırasında kadınların frengili olup olmadıklarını anlamak için doktor denetimini öngören yasa tasarısı yüzünden Kurtuluş Savaşı'nın o bunalımlı günlerinde dört ay harcanmıştır" demektedir. Bkz. Rahmi Kumaş, *Parlamentonun Boyutları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985, s.104.

172 İlsever, *age*, s.15-16.

173 C.H.P. 25. *Yıl Kitabı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s.8.

ması sırasında Meclis'te büyük bir dirençle karşılaşmışlardı.¹⁷⁴ Mustafa Kemal, bu koşullarda 6 Aralık 1922'de Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün* ve *Öğüt* gazetelerinin muhabirlerine verdiği demeçle, Halk Fırkası adıyla bir siyasal parti kuracağını açıkladı. Kuracağı yeni partinin dayanacağı temellerini anlattığı bu demecinde Mustafa Kemal, "kalkınma uğrunda ülkemizin muhtaç olduğu çalışmaların başarısını 'programlı' olmasına bağlıyordu. 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası kurulana kadar milli mücadeleye Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti önderlik etmişti. HF'nin kurulmasıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti partileşmiş oluyordu. Birinci Grup, Fırka'nın meclis grubuna dönüştü. Kurulmasını takip eden ilk ayları, devrimin ilk siyasal adımlarını atmakla geçiren parti, on ay sonra halktan üye yazmaya başladı ve Meclis dışında da örgütlenmeye girişerek halk tabakaları içinde kök salmaya yöneldi."¹⁷⁵

Mustafa Kemal'in partinin adının neden halk fırkası olacağına ilişkin açıklaması, aynı zamanda Kemalistlerin sonraki yıllarda halkçılık ilkesi çerçevesinde toplumsal sınıflar ve sınıf çatışmasına ilişkin yaklaşımlarının anahtarını da vermektedir. Mustafa Kemal, partinin dayanacağı toplum kesimlerle ilgili düşüncesini, "bence, bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menafi takip edecek ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde bulunagelen muhtelif sunufa malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lazım ve melzumu mahiyetindedir" diyerek açıklamıştı.¹⁷⁶ Dönemin toplumsal manzarası, sınıflar arasındaki farkların keskin sınıf mücadelelerine yol açacak kadar büyük olmadığını göstermekteydi. Bu tespitin, dönemin koşullarında haklılık payı taşıdığı kabul edilebilir olmak-

174 Şerafettin Turan, *Kökeni Ulusal Direniş Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi*, s.17.

175 Mete Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2019.

176 C.H.P. 25. Yıl Kitabı, s.12.

la birlikte, rejimin yerleşmesi ve ekonominin istikrara kavuşarak üretimin artması ölçüsünde sınıflar arasındaki farkların da keskinleşeceği açıktı ve bir süre sonra, partinin tüm sınıfları temsil etmeye devam edebileceği düşüncesi gerçekçi değildi.

Mustafa Kemal, 1923 genel seçimleri öncesi 8 Nisan 1923 tarihinde dokuz maddeden oluşan bir beyanname yayımladı. Beyanname, Türk halkının duymaya pek alışık olmadığı doğrudan halk için atılacak bir dizi adımdan bahsediliyordu. Sağlık ve sosyal yardım kurumlarının kurulacağı, Âşar Vergisi konusunda reform yapılacağı, çiftçilere kredi verileceği ve yeni makineler sağlanacağı vaat ediliyordu. Ayrıca ilköğrenimin birleştirilmesi suretiyle laik ve ulusal eğitimin gerçekleştirilmesi hedefini ortaya koyan konulara yer veriliyordu. Seçim bildirgesi niteliği taşıyan beyanname, seçim kazanma hedefine uygun pratik sorunlara yönelmekle birlikte, Kemalistlerin ileriki yıllarda daha da netleşecek olan ideolojik yönelimlerine ilişkin ipuçları sağlamaktaydı. Kili'ye göre, beyanname partinin sağ düşüncenin karşısında olduğunu göstermekteydi.¹⁷⁷

Genel seçimlerin ardından, TBMM'ye esas olarak Halk Fırkası grubu hâkim olmuştu. Seçimlerle oluşan İkinci Meclis'in ilk işi, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi oldu. Seçimlerde varlık gösterememiş olan ve çoğunluğunu İkinci Grup üye ve taraftarlarının oluşturduğu muhalifler, 1924 sonlarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adıyla örgütlendiler. TCF'nin adında "Cumhuriyet" sözcüğünün kullanılacağına duyulması üzerine, bu partinin kurulmasından bir hafta önce, 10 Kasım 1924 tarihinde "Halk Fırkası" isminin başına "Cumhuriyet" kelimesi ilave edilmiş ve fırkanın adı, Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) dönüştürülmüştür.¹⁷⁸ Cumhuriyet'in ilanı ve arkasından devrime önderlik eden partinin

177 Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s.43.

178 Tuncay Dursun, *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.8-9.

adına Cumhuriyet kelimesini eklemesi ile Kemalizmin ideolojik çerçevesini oluşturan niteliklerin birincisi ortaya çıkmış oldu.

CHF'nin devrimden sonra yaptığı ilk kongre, 15-23 Ekim 1927 tarihini taşır. Ancak Mustafa Kemal'in Nutuk'unu okumasıyla tarihe geçen bu kongrede, yine Mustafa Kemal'in önerisiyle Sivas Kongresi CHF'nin ilk kongresi kabul edilmiş ve böylece 1927 Kongresi, ikinci büyük kongre sayılmıştır. Kongre, Nutuk'un yanı sıra yeni bir parti nizamnamesini kabul etmiş ve bir Genel Başkanlık Bildirisi yayımlamıştır. İkinci Kurultay'ında Kurtuluş Savaşı sonrası bir muhasebesi yapılmış ve izlenen sosyoekonomik politikalar sistemleştirilmeye çalışılmıştır. İkinci Büyük Kongre'nin kabul ettiği ve parti programı yerine geçen yeni nizamname, fırkanın cumhuriyetçi, laik, halkçı, milliyetçi olduğunu ilan etmiştir. Böylece, Kemalizm'in ideolojik çerçevesini oluşturan unsurlardan dördü ilan edilmiş oluyordu.

CHF'nin İkinci Kongre'ye kadar ortaya koyduğu pratik ve bu kongrede benimsediği ilkeler, dünya siyasi partiler yelpazesindeki yerinin Batı'daki anlamıyla radikal partiler arasında olduğu izlenimini yaratmıştı. Bu nedenle, partiye bir teklifte bulunuldu. CHF İkinci Kongresi'nin önemli olaylarından biri, Radikal ve Mümasili Demokratik Partilerin Beynelmilel İtilafı'ndan gelen katılım daveti hakkındaki tartışmalardır. Fırka Katib-i Umumi'si Safvet Bey'in kongrede yaptığı açıklamaya göre, 1926 yazında, Fransa Radikal Partisi milletvekillerinden Pol Bastid Ankara'yı ziyaret etmiş ve bir dizi görüşme yapmıştır. Fransa'ya döndükten sonra, söz konusu İtilaf'a CHF'nin de katılması için bir davetiye göndermiştir. Safvet Bey, İtilaf'ın Karlsruhe'deki uluslararası toplantısına, gözlemci olarak katıldıklarını belirtmiştir. Toplantıya katılan Safvet Bey'in verdiği bilgiye göre, Karlsruhe'deki toplantıda eğitim müfredatlarının barışçı ve demokratik esaslarla düzenlenmesi gibi konular konuşulmuştur. Safvet Bey'in açıklamaları üzerine söz alan Akçuraoglu Yusuf Bey, CHF'nin iktidar partisi olduğunu, İtilafı oluşturan diğer

partilerin ise küçük muhalefet partileri olduklarını, onların alacakları kararların temenni olarak kalacağını oysa Türkiye'de iktidar partisinin iradesi olacağını belirtmiştir. Ders kitapları meselesinde ise bu partilerin istilacı hükümetlerin işbaşında olduğu ülkelerden olduklarını, ders kitaplarının barışçı içeriklere sahip olması talebinin oralar için anlamlı olduğunu, fakat bizim zaten işgale uğramış bir ülke olmamız nedeniyle, bu talebin bizim menfaatlerimize uymadığını savunmuştur. Cevaben söz alan Safvet Bey, İtilaf'ın üye partilerinin esas olarak Fransa'daki hükümetten yana tavır alan partiler olduklarını söylemiştir. Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey'in verdiği önerge, İtilaf'a ilişkin tavrı kongre kararı haline getirmiştir. Buna göre CHF, İtilaf'ı daha etraflı bir şekilde inceleyecek, üye olup olmayacağına ilişkin kesin kararını ilerideki bir tarihe bırakacaktır.¹⁷⁹ Bu karara uygun olarak parti, 1933 yılında da Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtilafı'na gözlemci olarak katılmaya devam etti; fakat hiçbir zaman üyelik başvurusunda bulunmadı. Bunun nedeni, Batı'daki radikal partilerle cumhuriyetçilik ve laiklik gibi ortak noktaları paylaşmakla birlikte, bu ilkeler de dahil CHF'nin savunduğu ilkelere, az gelişmiş bir tarım toplumu koşullarında Batı'dan farklı olarak bir devrim anlamına gelmesiydi. Bir başka deyişle CHF, Batı'daki radikal partilere oranla çok daha "radikal" bir devrim partisiydi ve fiilen bir devrime önderlik etmekteydi.

1.2.4. Cumhuriyetçilik: Monarşinin Tasfiyesi ve Reşit Millet

Cumhuriyet'in ilanı, her ne kadar 1923'te gerçekleşmiş olsa da, gerçekte 23 Nisan 1920'de BMM'nin açılmasıyla birlikte fiilen cumhuriyet hayata geçmişti. Nitekim bu gerçek, sonraki yıllarda defaatle belirtilmişti. Örneğin Cumhuriyet'in ilanı öncesi yapılan oturumda Meclis'te söz alan Konya Milletvekili Eyüp Sabri Efen-

¹⁷⁹ *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi Tutanakları*, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, s.190-196.

di, "Bizim hükümetimiz bugün Cumhuriyet olmuyor. Ortaya çıktığı günden beri Cumhuriyet olmuştur" diyordu.¹⁸⁰ Eyüp Sabri Efendi'nin tespiti yersiz değildi. Gerçekten de Birinci Meclis'in toplandıktan hemen sonra kabul ettiği ilkeler arasında, "Padişah ve haliife, altında bulunduğu baskıdan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alır" ifadesi vardı. BMM bildirisinin sonuna eklenen bu ifade, monarşik sistemi kabul etmeye devam ediyormuş gibi görünmekle birlikte, gerçekte padişahın ve padişahlığın tamamen Millet Meclisi irade ve emrine tabi olacağının kesin ifadesiydi. BMM, bu önergeyle birlikte kendisini "Kurucu Meclis" ilan etmiş oluyordu. Nitekim siyasi rejimin değiştirilmesi ve yeni bir anayasa yapımı gibi esasa ilişkin değişiklikler, bu yetkiden gelmekteydi. "Önergenin içerdiği esaslara göre kurulan devlet, mutlak olarak milli hâkimiyet esasına dayalı bir devlet, yani 'cumhuriyet' demektir. Bu kelime telaffuz olunmamakla beraber, hukuken ve fiilen cumhuriyet kurulmuş oluyordu."¹⁸¹

Partinin nizamnamesinin ikinci maddesinde Cumhuriyet, istibdat ve tahakküme dayalı her türlü yönetim şeklinin ve imkânının önünü kapayan ve milli egemenliğin en gelişmiş şeklini ortaya koyan bir rejim olarak tanımlanmıştı.¹⁸² Cumhuriyet meselesi, devrimin özünü oluştuyordu. Çünkü Cumhuriyet rejimine geçişle birlikte, iktidarın meşruiyet kaynağı değişiyor ve bin yıllık feodal iktidar teorisi milli egemenlik teorisi ile yer değiştiriyordu. Bir başka deyişle, yöneticilerin kullanacağı iktidarın meşruiyet kaynağı gökten yere, Tanrı'dan millete indiriliyordu. Geleneksel-feodal devletin çatısı altında yaşayan insanlar, ulus-devlettekilerden farklı olarak

180 *Tutanak Dergisi*, c.3, s.89-98, 29.10.1339 (1923)'ten aktaran: İlsever, *age*, s.17.

181 *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.52-53.

182 *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi (1927) Tutanakları*, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, s.146. Nizamname için ayrıca bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.22, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.22-38.

"yurttaş" değil "teb'a" idiler. Devletten hizmet beklmeleri söz konusu değildi; çünkü yönetici hanedanı onlar seçmemiştii. Feodal yöneticilerin tüm iktidarı ellerinde toplamış olmaları ve yapıp ettiklerinden dolayı halka hesap vermek zorunda olmamalarının nedeni, iktidarın kaynağının halkın oyları değil, Tanrı'nın iradesi olduğuna inanılmasıydı. Padişah istediği gibi yönetirdi çünkü böyle olmasını tanrı istemişti. Şüphesiz ki, tanrı başka türlü olmasını isteseydi başka türlü olurdu. Bu geleneksel toplumda siyasi iktidarı meşrulaştıran temel teoridir. Siyasi iktidarın bu biçimde meşrulaştırılması ortaçağın evren anlayışından (kozmoIoji) bağımsız değildir. Ortaçağ evren anlayışına göre evrenin düzeni, durağan (statik) bir yapıdaydı. Bu anlayışta, değişme reddediliyordu. Çünkü değişme, başkalaşma anlamına gelirdi. Oysa Tanrı'nın yarattığı evren, olabilecek en mükemmel ve olgun formdaydı. Esas olan onu değiştirmek ve daha kusursuz olanı aramak değil, zaten olabileceklerin en iyisi olan bu düzeni (nizam-ı âlem) korumaktı. Evrenin merkezinde dünya, yaratılmışların merkezinde de yaratılmışların en şerefli (eşref-i mahlûkat) olan insan vardı. Tanrı'dan başlayarak her canlı ve cansız varlık hiyerarşik bir düzen içinde mertebesine göre sıralanıyordu. GökseI düzen hiyerarşik katlardan oluştuğuna göre, yersel düzen de buna uygun olmalıydı. Her toplumsal kesim kendi yerini bilmeli idi; çünkü, belli bir amaç için yaratılmışlardı. Çiftçilerden yönetici olmayacağı gibi yönetici doğmuş olanlardan da çiftçi olamazdı. Bunun aksini düşünmek başların ayak, ayakların baş olmasını istemek gibi doğanın düzenine, yani Tanrı'nın yarattığı düzene karşı çıkmak anlamına gelirdi. İşte Cumhuriyet rejimine geçişle birlikte, tam da bu yapıyor ve yöneten-yönetilen ilişkileri Tanrı'nın -daha doğrusu Tanrı adına söz söyleyen bir feodal aristokrasinin- iktidar alanı olmaktan çıkartılıyordu. Milletin kendi kendisini arada vasiler olmaksızın yönetmesi, millete duyulan güvenin ve onun kendi kendini yönetebilecek olgunluğa sahip olduğunun kabulü idi. Bozkurt, Cumhuriyetin reşit milletlerin rejimi olması nedeniyle, bir fazilet rejimi

olduğunu belirtiyordu.¹⁸³ Kemalistler, "bir devletin temeli, ülûhiyet fikrine, ilahi idareye dayandıkça, o devlette her hak, Allah'ın vekilinde ve peygamberin halifesindedir; ferdin hakkı mevzubahs değildir" diyerek, iktidarın kaynağının millete ait olması ile insan hakları arasındaki ilişkiye dikkat çektiler.¹⁸⁴ İnsan ve yurttaş hakları temeline dayandırılacak bir rejimde, yöneticilerin iktidarlarının kaynağını millettten almaları gerektiği, Fransız Devrimi'nin insanlığa öğrettiği bir gerçektir. Türk Devrimi, Fransız Devrimi'nin açtığı yolda ilerlediğini eylemli olarak göstermişti.

1.2.5. Halkçılık: Feodal İmtiyazlar Hiyerarşisine Karşı

İstanbul hükümetleri, İngilizler veya Ankara'daki muhalifler Mustafa Kemal ve arkadaşlarına çeşitli isimler vermişlerse de onlar kendilerine her şeyden önce "halkçı" demekteydiler. Halkçılık Beyannamesi'nden Halk Fırkası'na kadar Kemalistler, kendi ideolojik ve siyasi duruşlarını en belirgin biçimde bu kavram üzerinden tanımladılar. Gerçekten de 1920 Türk Devrimi, binlerce yıldır siyasal karar alma mekanizmalarını elinde tutan yönetici seçkinler karşısında hep yönetilen bir nesne olarak kalmış olan halk kitlelerinin, siyasal özneye dönüşmesinin yolunu açmış bir halkçı devrimdi. Cumhuriyet'in ilanından laikliğe diğer ilkeler, özünde egemenliği fiilen ellerinde tutan üst sınıflar karşısında hiçbir imtiyazı olmayan halk sınıflarını siyasal bir özneye dönüştürmek için elzem olan düzenlemelerdir. Hepsi, halkçılık ilkesi ile bağlantılıdır. Bu nedenle milli mücadelenin ilk yıllarında halkçılık, Kemalist programın tümü için kullanılmıştı. Zamanla programın diğer ilkeleri ayrı ayrı tanımlanmaya başlandıkça, halkçılık "her tür ayrıcalığın reddedilmesi, yasalar önünde eşitlik ve bütün sınıflar arasında işbirliği ve dayanışma" anlamında kullanıldı.¹⁸⁵

183 Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.207.

184 Afet İnan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932, s.91.

185 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 3- Altı Ok*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.43.

Kemalizmin ideolojik yönelimlerini ortaya koyan bir belge olan 9 Eylül 1923 tarihli Halk Fırkası Nizamnamesi'nin ikinci maddesi, halk kavramının herhangi bir sınıfla sınırlı olmadığını belirtmektedir. Maddeye göre feodal toplumdaki sınıfsal hiyerarşinin aksine, hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve kanun karşısında diğer yurttaşlarla eşit olduğunu kabul eden herkes, halk tanımının içine girer. Halk Fırkası'nda örgütlü olan halkçılar ise hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları koymaktaki mutlak özgürlük ve bağımsızlığı kabul eden kimselerdir.¹⁸⁶ Halkın ve halkçılığın bu tanımı, küçük ifade değişiklikleri ile partinin 1931 programına da girmiştir. Nizamnamede açıkça, ortaçağın egemen sınıfları ve onların ideolojileri hedef alınmıştır. 2. maddenin tanımına göre halk, "hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve genel olarak kanun karşısında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertleri" kapsamaktadır. Nizamname, feodal toplumun imtiyazlara sahip elitlerini halk tanımından dışlamıştır. Bilindiği üzere feodal toplumlar, imtiyaz esasına göre hiyerarşik olarak örgütlenmişlerdir. Hukuk, aralarında hiyerarşik bir düzen olan her bir gruba özel olarak uygulanır. Bir başka deyişle, kanunlar karşısında herkes eşit değildir; her kişi mensubu olduğu cemaat içinde anlam kazanır ve o cemaate uygulanan hukuka tabidir. Dolayısıyla Kemalistler, nizamnamedeki vurgular üzerinden, imtiyazlar toplumuna karşı halkçılık esası ile feodalizme ve onun imtiyazlı egemen sınıflarına karşı bir sınıf mücadelesi vermekte olduklarını ortaya koymaktaydılar.

1930'larda liselerde okutulan *Tarih* ders kitabında halkçılık, demokrasi "herhangi bir fert veya zümreye milletin umumi hakları dışında imtiyaz tanımamak ve sınıf mücadelesini kabul etmemek" bileşenlerinden oluşan bir ilke olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁷ Bir başka de-

186 "Halk Fırkası Nizamnamesi (1923)", *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.16, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.100.

187 *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.184.

yişle, başlangıçtaki antifeodal karakterli "imtiyazsızlık" vurgusu, demokratlık ve sınıf mücadelesini kabul etmeme bileşenleriyle zenginleştirilmişti. Bu ayrıntılı içerikle bağlantılı olarak, özellikle sınıfların varlığı meselesi üzerinde görüş ayrılıkları olduğu görülmektedir.

Kemalistlerin sınıfsız, imtiyazsız toplum vurguları, toplumsal sınıfları kaldırmayı amaçlayan Marksist bir yaklaşımdan kaynaklanmadığı gibi, sınıfların varlığını tümüyle reddeden faşizan bir yaklaşımdan da kaynaklanmıyordu. Böyle olması imkânsızdı; çünkü Kemalistler Osmanlı'nın imtiyazlar kullanan egemen sınıflarına karşı bir sınıf mücadelesine önderlik ediyorlardı. Ancak gerçek şuydu ki, Cumhuriyet'in ilk döneminin Türkiye toplumsal manzarasında, çıkarları birbirinden keskin sınırlarla ayrılmış, hem nicelik hem de nitelik olarak gelişmiş toplumsal sınıflar görünmüyordu. Toplum, sınıfsız değildi; ancak yüzyıllık sömürgeleşme sürecinin üzerine eklenen son on yıllık yıkıcı savaşımlardan sonra, toplumsal sınıflar arasındaki büyük çelişmelerin oluşmasına izin vermeyecek kadar geri kalmış bir sosyoekonomik yapı söz konusuydu. Dönemin toplumunda, en zengin yüzdelik dilim ile en yoksul yüzdelik dilim arasında anlamlı bir fark yoktu. Ülkede sermaye birikimi yoktu. Sanayi olmadığından, modern üretim araçlarına sahip anlamlı büyüklükte bir burjuvazi de yoktu. Aydemir'in ifadesiyle, "şehir, kasaba âyan ve eşrafı ve toprak ağaları ile, İstanbul ve İzmir'de yabancı ülkelerle ticari hareketlere aracılık eden dar ve zayıf bir leventenler zümresinden başka keskin sınıf ayrılıkları yoktu. O halde çağdaş sınıf ayrılıklarının doğmasını, tabii karma bir ekonomi düzeni içinde önlemek pekâlâ mümkündü."¹⁸⁸ Kuruluş aşamasında,

¹⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990, s.19. Bu noktada, Aydemir'in kişisel olarak Türk devriminin sınıfsal bir içeriğinin olmadığı gibi tarih üstü bir görüşü savunduğunu belirtmekte yarar var. Aydemir'e göre Türk devrimi, "bir sınıfın, diğer sınıflar üstünde hâkimiyetine yol açacak bir nizamı, bir burjuva nizamına yöneldiği gün, zaten bir inkılâp olmaktan çıkar, soysuzlaşır, gider..." Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s.149.

Halk Fırkası'nın "tek bir sınıfa değil, toplumun bütün kesimlerine dayandığı" sıklıkla belirtilmiştir. Fırkanın bizatihi adı da, bu bakış açısını yansıtır. Mustafa Kemal başta olmak üzere fırkanın ileri gelenleri, 1920'lerin Türk toplumunda, üzerinde durmaya değer zenginlik farklarıyla birbirlerinden ayrılmış sınıfların olmadığını tespit etmekteydiler.

Devrimin "aşırı sınıflaşmalara ve ergeç sınıf kavgalarının keskinleşmesi yoluna kayışı, 1923-1938 arasında hakikaten korkulan bir haldi."¹⁸⁹ Kemalistler, bu nedenle ülkede Marksist anlamda bir egemen sınıf ve işçi sınıfı bulunmadığı varsayımından hareket ederek, zaten var olmayan bir sınıf çatışmasının ve ayrıcalıklı toplum kesimlerinin yaratılmasına yol açılmamasını savundular.¹⁹⁰ Bu yüzden, sınıf farklılıklarını derinleştirecek politiklardan uzak kalmaya çalıştılar. Halkçılık tanımının içeriğini belirleyen bu ihtiyaca uygun olarak Recep Peker, halkçı bireyin niteliklerini, "ulus içinde hiçbir imtiyaz ve üstünlük tanımayan ve her ferdini öteki kadar hak ve şeref sahibi sayan, ekonomik alanda birini ötekine, işçiye patrona, patronu işçiye mahkûm edecek, müstehliki müstahsilin eline düşürecek vaziyetlere müsaade etmeyen" kimse olarak tanımlamaktaydı.¹⁹¹ Halkçılığın ekonomideki yansıması, sınıflar arasında keskin çatışmanın yaşanmasına izin vermemekti. Peker'in yaklaşımı, sınıfların varlığını reddetmeyen, ancak sınıflar arasındaki çelişmelerin büyümesine izin vermek istemeyen eğilimin bir örneğidir. Lise *Tarih* kitabında halkçı eylem, Türkiye'de halk sınıfları arasında mücadele olmaması amacıyla, Türk vatandaşlarının ayrıldıkları meslek zümreleri arasında hak eşitliği ve adalete dayalı çıkarlar dengesini gözetme göreviyle ilişkilendirilmişti.¹⁹²

1920 Türk Devrimi, bir burjuva demokratik devrimdi. Devrimin sosyoekonomik karakteri, programı ve sonuçları, onun bir modern

189 Aydemir, *age*, s.19.

190 Ahmet Taner Kışlalı, *age*, s.69.

191 Recep Peker, *İnkılap Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.54.

192 *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, s.170.

burjuva toplum modeli kurmaya yöneldiğini ortaya koymaktadır. Halkçılık ilkesinin başlangıçta değil, ama devrimin ilerleyen aşamalarında sınıflar meselesinin üstünü örten bir içerikle takviye edilmesi, devrimin sınıfsal karakteriyle yakından ilgilidir. Kemalistler, başlangıçta yok denecek kadar zayıf olan burjuvaziye palazlandırdıkça daha görünür hale gelen sınıfsal farklılıkların üstünü, dayanışmacı söylemleri öne çıkararak örtmeye yöneldiler. Bu çaba içinde, zaman zaman Mustafa Kemal'in milletinden bir sınıfı, hatta bir ferdi sevgisinden ayırmaya katlanamadığı için Türkiye'de sınıf farkı, sınıf mücadelesi kabul etmediği gibi inandırıcılıktan uzak açıklamalara başvuruldu.¹⁹³ Peker'in açıklamalarında zaman zaman, dayanışmacı korporatizme görece daha yakın bir vurgu görülmektedir. Peker, halkın "aralarında birtakım farklar varsa bunu hayatın icabı, iş bölümünün bir zarureti sayar. Halkçı zihniyet, ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eder. Onun için de, herhangi bir zümreyi kendisinden başkalarına karşı üstün olmak iddiasıyla hareket ettirmez" sözleriyle, zaman zaman organizmacı bir toplum teorisinin sınırlarında gezinir.¹⁹⁴ Sınıf mücadelesini, toplumun dış "öteki"ne karşı bir bütün olarak tasavvur edilmesi ihtiyacı üzerinden reddetmeye yönelik, Peker'in tutumudur. Mücadele deyince anlaşılması gerekenin bir milletin iç kuvvetlerini birbirine kırdırmak olamayacağını, millete dışarıdan saldıranlara karşı milleti bir bütün olarak tutmak gerektiğini düşünür. Sınıf mücadelesinin varlığını kabul etmenin, bir sınıfı ötekine kırdırmak anlamına geleceği yargısı, kendine özgü bir mantık taşır. Böyle düşünmesinin nedeni, klasik liberalizmin devleti minimize etmeye yönelik tezlerinin geçersizliğidir. Devlet, çağımızda ekonomiye müdahale etmek zorundadır. Tüm dünyada genel eğilim bu yöndedir. Patronun işçi üzerinde, işçinin de patron üzerinde zarar verici bir etki etmesine

193 *Age*, s.172.

194 Peker, *age*, s.54.

izin vermemek, kazancı makul kâr çizgisi içinde tutarak tüketiciyi korumak, çağımızda devletin ekonomik görevleri arasına girmiştir.¹⁹⁵ Ancak Peker'de görece uç noktalara gitmiş olan bu tutum, hiçbir zaman Kemalist sistemin bütününe damga vuran ve onu "korporatizm" olarak nitelemeyi haklı kılacak bir sistematik hal almamıştır.¹⁹⁶

CHP'nin 1931 Programında, Türkiye Cumhuriyeti "halkı ayrı ayrı sınıflardan değil, bireysel ve toplumsal hayat için işbölümü itibariyle çeşitli mesai (emek) sahiplerine ayrılmış bireylerden meydana gelmiş bir topluluk olarak" kabul edilmişti.¹⁹⁷ Perinçek'e göre bu ifadelerin anlamı, 1930'larda Türkiye'de önemli sınıf farklılıklarının ve büyük zenginlerin olmamasıdır. Milli Demokratik Devrim aşamasında toplumun önündeki en önemli sorun, sermaye ile işçi çelişmesini çözmek değil, sermayedardan işçiye kadar uzanan halk ile emperyalizm ve feodalizm arasındaki temel çelişmeyi çözmektir.¹⁹⁸ Toplumsal sınıflar meselesi, 1935 Programı'nda bu kez biraz daha açıklanarak tekrar edilir. Bu ilkeyle, partinin amacının sınıf kavgaları yerine, sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve çıkarlar arasında birbirine karşıt olmayacak şekilde bir uyum kurmak olduğu anlatılmaktadır. Kemalistler, sınıfların gerçekte var olmadıklarını düşünmemekte, fakat Türkiye'de keskin sınıf farklılıkları yaratmamak istemektedirler. Bu amaca uygun bir tedbir olarak, 1935 Programının 66. maddesinde ülkede sınıf esasına dayalı ve sınıf mücadelesi amaçlı örgütlerin kurulamayacağı belirtilmiştir.¹⁹⁹ Böylece toplumun bilincine sınıf kavramını taşı-

195 Peker, *age*, s.67.

196 Bu konuda bir tartışma için bkz. Ahmet Makal, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, Yaz 2002, sayı 93, s.173-199.

197 "Cumhuriyet Halk Fırkası Programı (1931)", *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.25, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.154.

198 Doğu Perinçek, *Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, s.38.

199 "Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1935)", *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.27, s.228.

yacak, sınıf bilinci götürecek ve siyasal mücadeleyi sınıf mücadelesi esasına oturtacak çabaların önü kesilmek istenmiştir.

Halkçılığın kapsadığı anlamlardan bir diğeri, demokrasidir. Rousseau'nun demokrasi rejimi ile halk egemenliğini özdeş tutmasından hareketle, onun iyi takipçileri olan Mustafa Kemal ve arkadaşları için de halkçılık ile demokratlık aynı şeyler olarak düşünülmüştür.²⁰⁰ Bu nedenle Altı Ok'un içinde veya yanı sıra bir demokrasi oku tanımlamadılar. Kemalistler, zaten Rousseaucu anlamda halkçı yani imtiyaz kabul etmeksizin halk egemenliğinden yana olduklarından, kendilerini demokrat olarak niteliyor, bunu ayrıca bir ilke ile ifade etmeyi gereksiz buluyorlardı. Örneğin *Medeni Bilgiler* kitabında, demokrasi ve halkçılık aynı anlamda kullanılmıştı. Kitapta, demokrasi kavramının geçtiği yerlerde parantez içinde halkçılık kavramı verilir ve kavramlar, birbirlerinin yerine kullanılır. Buna göre demokrasi veya halkçılık, irade ve egemenliğin milletin geneline ait olduğu sistemdir. Kemalistler, demokrasiye mesafeli durmak şöyle dursun, hükümdarlık ve oligarşinin, artık zamanı geçmiş, varsa bile arızı hükümet şekillerinden ibaret olduklarını Cumhuriyet'in genç kuşaklarına öğretmişlerdir. Çağdaş devlet örgütlenmesinin esası, artık demokrasi-dir. Demokrasiye en uygun hükümet şekli ise cumhuriyettir. Türkler demokrasiyi sadece tüm dünyanın yöneldiği bir sistem olması nedeniyle değil, kendi milli tarihlerindeki uygulamalarından hareketle, bu sisteme milli bir yatkınlıkları olması nedeniyle de benimserler. Eski Türk devletlerinde uygulanan kurultaylar ve devlet başkanlarının bu yolla seçilmesi, birer demokrasi örneğiydi. Hatta Kemalistler, Osmanlı padişahlarının müstebite dönüşmelerinin başlıca nedenini Türk geleneğinden ayrılarak, demokratik yöntemi terk etmeleriyle açıkladılar.²⁰¹

200 Şerafettin Turan, *age*, s.18.

201 Afet (İnan), *age*, s.22-27.

1.2.6. Laiklik: Kendini Yöneten Özgür İnsan

Cumhuriyeti kurma eyleminin, bizatihi kendisinin laik bir eylem olduğunu söylemek gereksizdir. Cumhuriyet devrimi ve laiklik, birbiriyle iç içe geçmiştir. Bu açıdan laiklik, cumhuriyetçilik ve halkçılığın mütemmim cüzüdür. Laik olmayan bir toplumda, feodal toplumun geleneksel ilişkilerinden özgürleşmiş, toplumla göbek bağı kopartarak bireyselleşmiş insan ortaya çıkamayacağı için, halkın siyasal bir özneye dönüşmesi ve kendi kendisini yönetmesi mümkün olmaz. Bu nedenle laiklik, Türk Devrimi'nin temel direklerinden biridir; tarihsel tecrübenin içinde, kendisini dayatmış bir ihtiyaç olarak gündeme gelmiştir. Osmanlı'nın sömürgeleşme sürecinde, yapılması gereken reformlara yönelik engelleyici direniş, ulema sınıfının öncülüğünde yükselmisti. Kurtuluş Savaşı'nda bile Padişah ve Şeyhülislam, Anadolu'daki kurtuluş mücadelesini dinen küfür saymış, dini siyasal amaçları için kullanmış ve milleti birbirine düşman iki kampa bölerek, bağımsızlık mücadelesini içten ve arkadan vurmuşlardı.

Toplumların durmaksızın değiştiği bir dünyada, değişmezlik algısı ve bu algının kabulüne dayalı dini bir temelin üzerine kurulmuş olan bir toplum düzeninde, gelişen ülkelerin hızına yetişmek mümkün değildir. Modern endüstri toplumunda, dini dünya işlerini düzenlemekten alıkoyarak, ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel düzenlemeleri akıl ve bilim rehberliğinde yapmak zaruridir. Bunu yapmayan hiçbir toplumun günümüz dünyasında gelişmiş ülkeler arasında yer alamadığı, aksine ya sömürge olduğu ya da emperyalist ülkelerin güçlü tahakkümü altında yaşadığı görülmektedir. Bu somut olgu ve tarihsel tecrübe, Türkiye'nin kendisini yönetebilecek insan kaynağının ancak laik bir sistemde yetiştirilebileceğini açıkça gösterdiği için, laiklik, Türk Devrimi'nin program ilkelerinden biri olmuştur.

Özünde kendisi laik bir eylem olan Türk Devrimi, bu konudaki ilk adımını 1924 yılında Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması yoluyla attı. Bu adımın amacı, dinin toplum ve siyaset üzerinde ba-

kanlık düzeyinde kullandığı etkisini ortadan kaldırmaktı. Kanunun gerekçesinde, "topluma ait işlemlerle ilgili yasama ve yürütme yetkisi, TBMM hükümetinindir. Dine ait işlemlerden sorumlu kurum ise, Diyanet İşleri Reisliği'dir" denilmek suretiyle, din ve toplum işlerinin ayrılığının ilk işareti verilmişti.²⁰²

Kemalistlerin laiklik ilkesini nasıl gerekçelendirdiği sorusu, 1926 tarihli Medeni Kanun'a Mahmut Esat Bozkurt'un yazdığı gerekçede cevabını açık bir şekilde bulmaktadır. Bozkurt'a göre, ülkenin laik olmasını gerektiren nedenlerin ilki, yurttaşların yasalar önünde eşit olmasını sağlamaktır. Bozkurt'a göre, ulusal egemenliğin hayata geçirilmesi, yasaların din ile ilişkisinin bulunmamasını zorunlu kılar. Çünkü, devlet vicdan özgürlüğünü kabul etmek zorundadır ve yasaların dine dayalı olması halinde, her dinin mensupları için ayrı yasalar yapmak gerekir. Bu durum, ulusal egemenliğe dayalı bir siyasal sistemde yasaların uygulanabilirliğini ortadan kaldırır. Her etnik ya da dini gruba ayrı yasa yapan bir sistem, siyasi ve toplumsal birliğini kuramaz.²⁰³

Feodal toplumlarda yasalar, yönetici eşitlik ilkesine dayanmaz, keyfilik taşır ve farklı toplumsal sınıf ve statülere farklı biçimde uygulanırdı. Modern toplum düzeninde ise, yönetici-yönetilen ilişkileri tabiyet ilişkileri değil, sınırları kanunla gösterilmiş yetkileri kullanan kamu görevlileri ile yurttaşlar arasındaki demokratik ilişkilere dönüşür. Bunun sonucu olarak, yurttaşlar mensup oldukları din, etnisite veya mezhep farkı gözetilmeksizin, yurttaşların oylarıyla seçilmiş üyelerden oluşan parlamentonun yaptığı kanunlar önünde eşit tutulurlar. Bir başka deyişle, iktidarın kaynağını millette veren devrim, kaçınılmaz olarak laik bir eylem yapmaktadır. Laiklik, Türk Devrimi'nin bir icadı değil, Türk milletinin geçmiş yüzyıla yayılmış olan bağımsız ve egemen yaşama mücadelesinin ya-

202 İlsever, *age*, s.23.

203 Bahir Mazhar Erüreten, *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, Töre Yayınları, İstanbul, 2004, s.118.

pisal niteliğidir. Medeni Kanun gerekçesi, ilk olarak bunu tespit etmekteydi. Laikliğin ikinci nedeni, Bozkurt tarafından dinlerin de-pişmez hükümler getirmeleriyle açıklanmıştı. Toplumsal değişme, kaçınılmaz bir olgudur. Üstelik modern toplumlar, tarım toplumla-rı ile kıyaslanmayacak kadar hızlı değişmektedirler. Bu koşullarda plindelik hayatı düzenleyen ve belki de birkaç yıl sonra hayat tara-ından aşılıarak yeniden düzenlenmesi gerekecek herhangi bir ka-nun dahi, dini kaynaklara dayanarak yapılırsa, bir kutsiyet halesiyle sarılmış olur ve olmuştur. II. Mahmut'un Müslüman erkeklere fes piydirmek istemesine de fesin kaldırılmasına da dini gerekçelerle karşı çıkılması, bunun en bilinen örneklerindendir. Bozkurt, de-ğişmemenin dinler için bir zorunluluk olmasından dolayı, siyasal alan-dan çıkarılmadıkları müddetçe, dinlerin toplumların geri kalmasına yol açan başlıca etkenler arasında geldiklerini belirtmiştir.²⁰⁵

Açıkça görüldüğü üzere laiklik, din ve siyasetin (devlet işleri-nin) ayrılması değil, din ile dünya işlerinin ayrılması olarak gerek-çelendirilmişti. Nitekim Kemalistler, *Medeni Bilgiler* kitabında la-ikliği, "din fikirlerini, devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmak" şeklinde tanımlanmak suretiyle bu tanımı sürdürdüler.²⁰⁵ Dinin dünya işlerinden ayrı tutulması denildiğinde, siyasi partilerin seçim kampanyalarında ya da programlarında toplumun dini duy-gularını suiistimal etmekten kaçınmasından daha fazla bir şeyin kastedilmekte olduğu açıktır. Laik bir toplumda sadece siyasal iş-ler, kanun yapma veya yargılama işleri değil, bu dünyaya ait bütün işler dinsel referansların dışında düzenlenir. Evlenme, boşanma, üretim, tüketim, eğlence ve boş zaman değerlendirme alışkanlıkla-rı, eğitim müfredatları, yerel yönetimler vb. gibi alanların tümünün düzenlenmesi akıl, bilim, tartışma, müzakere, uzlaşma gibi dün-ye-vi süreçlere tabidir.

204 *Tutanak Dergisi*, c.22, 17.2.1926'dan aktaran: İlsever, *age*, s.54.

205 Afet (İnan), *age*, s.74.

1.2.7. Milliyetçilik: Ulus-Devletler Çağının Toplumsal Örgütlenmesi

Kemalizmin milliyetçilik anlayışını biçimlendiren başlıca üç kaynak vardır. Birincisi, imparatorluk geleneğidir. Roma'nın mirasçısı olan Osmanlı Devleti gibi çok milliyetli devletlerde, ırkçılık siyasi yapının derhal dağılmasına yol açacak son derece akıldışı bir politika işlevi görür. Bu nedenle imparatorluk gelenekleri, ırkçı zihniyetlerin gelişmesi için uygun koşullar sağlamaz. Türk devrimcileri, her ne kadar Osmanlı Devleti ile devrimci bir hesaplaşmaya girişmişlerse de zihniyet düzleminde onun milliyetler arasında üstünlük davası gütmeyen tutumunu sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti, milliyetler esasına göre örgütlenmemiş olsa da, laik olmadığı için soya, sınıflara, dinlere ve mezheplere dayalı bir eşitsizlik hiyerarşisine dayanmıştı. Kemalistler laik bir düzen getirdiklerinden, sadece milliyet değil, soy ve din/mezhepler arasında da eşitsizlik gütmедiler. Sınıfsal eşitsizlikleri derinleştirmekten yana olmamaları ise, bir önceki başlıkta ele alınmıştı. İkinci olarak, Kemalistlerin Batı'nın XVIII. yüzyılda henüz demokratik nitelik taşıyan ve aydınlanmacılıkla iç içe yürüyen milliyetçilik akımını takip ediyor olmalarıdır. Aydınlanma düşünürlerinden etkilenmeleri, başka konuların yanı sıra milliyetçilik meselesinde de yansımaları bulmuştu. Üçüncüsü, emperyalist işgal karşısında varlık-yokluk mücadelesi verildiği gerçeğidir. Kemalistler, mazlum bir milletin var oluş mücadelesini Türk ırkının üstünlüğü ve diğer milletlere efendilik yapması türünden hayata uymayan görüşlerle götüremezlerdi. Üç faktörün sonucunda, Kemalist milliyetçilik son derece demokratik bir karakter taşımıştır.

Daha Kurtuluş Savaşı sırasında Kemalistler, milliyet meselesinden ne anladıklarını şöyle ifade etmişlerdi:

Mütareke hududu, kabul ettiğimiz milliyet prensiplerinin çizdiği huduttur. Bunun dahilinde yaşayan insanları, ırkları ve kavimleri ne olursa olsun milletdaşımız addeyliyoruz. Aynı

zamanda Osmanlı memleketlerinin her tarafı için faydalı gördüğümüz ademi merkeziyetçi idarenin itibarını artırarak, her kavmin kendi muhitinde meydana çıkma imkânını da temin etmiş oluyoruz. Asrımız prensipleri olarak bizim anladığımız milliyet esası budur. Biz hiçbir milleti ırkımız içinde boğmak istemediğimiz gibi, ırktaşımız menfaatına ayrı bir ırka mensup vatandaşlarımızı da rencide etmeyi kabul etmeyiz.²⁰⁶

Bu ifadelerden, ne başka ülkelerin sınırlarına etnik milliyetçi bir motivasyonla tecavüz isteği ne de kendi sınırları içinde tek bir etnik kimliği dayatan asimilasyoncu bir bakış açısının olmadığı açıkça görülmektedir.

Kemalist milliyetçilik, sömürgeleşme sürecindeki az gelişmiş bir ülke halkının, bağımsız ve egemen yaşayabilme talebinin damgasını taşır. Bu nedenle yayılmacı, etnosantrik ya da asimilasyoncu değil, demokratik ve birleştirici bir söyleme sahiptir. Bu durum, "Türk" kavramının tanımlanmasında kendisini göstermektedir. Mustafa Kemal tarafından Afet İnan'a dikte ettirilen ve okullarda okutulan *Medeni Bilgiler* kitabında yer alan Türk tanımı, "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" şeklindedir.²⁰⁷ Bu tanım, "Türk" tanımını siyasi bağlılığa tabi kıldığı için etnisist bir göndermeye sahip değildir. Bir başka deyişle Cumhuriyet'in tanımıyla Türk olmak, Orta Asya kökenli bir etnik gruba ait olmakla ilgisi olmayan bir başka koşula bağlanmıştır: Devrimin yapılmasına katılmış olmak. Türkiye Cumhuriyeti bir devrimle kurulduğuna göre, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkı, yani devrimi yapan halk kitlelerine bir siyasi isim olarak "Türk" denilmiştir. "Türkiye Cumhuriyeti dahilinde Türk diliyle konuşan, Türk kültürüyle yetişen, Türk ülküsünü benimseyen her fert, hangi dinden olursa olsun Türk'tür."²⁰⁸

206 *Hâkimiyet-i Milliye*'de 21 Şubat 1920'de yayımlanan "Asrın Prensipleri" başlıklı başyazı için bkz. Hadiye Bolluk (Yay. Haz.), *age*, s.44.

207 Afet (İnan), *age*, s.7.

208 *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, s.183.

Bu milliyetçilik, emperyalizme karşı mücadele içinde olduğu için "mazlum milletler dayanışmasını savunmuş ve uygulamıştır".²⁰⁹ Kemalizmin milliyetçiliğinde, Nihal Atsız tipi Türkiye'nin komşularıyla ya da milletin içindeki etnik ve mezhepsel farklılıklara yönelik çatışmacı bir milliyetçilik yorumunun izlerine rastlanmaz. Kemalistler, Türk milletinin diğer milletlerden üstün olduğunu, dolayısıyla Türklerin diğer milletlere göre efendi, yönetici vb. gibi bir rol oynaması gerektiğini düşünmedikleri gibi, ülkenin içindeki azınlıklara karşı da kucaklayıcı bir tutuma sahiptiler. Yeni rejim, yetiştirdiği genç kuşaklara şu bakışı öğretiyordu: "Bugün içimizde bulunan hristiyan, musevi vatandaşlar, mukadderat ve talilerini Türk milliyetine vicdani arzularıyla raptettikten sora kendilerine yan gözle yabancı nazarile bakılmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?"²¹⁰ Türklük bağı kan ve ırk üzerinden değil, birlikte yaşama azim ve iradesinden hareketle tanımlanıyordu.

Recep Peker, devrim tarihini anlattığı derslerinde, milliyetçilik konusuna değinmiş ve milliyetçiliğin üç tipini birbirinden ayırmıştı. Buna göre birinci tip, sınır içi milliyetçiliği, ikincisi ırk milliyetçiliği ve üçüncüsü antisemit milliyetçilikti. Sınır içi milliyetçiliği, modern Fransa'da en olgun biçimiyle görülmekteydi. Milli sınırlar içinde yaşayan ve "vatan ve namus" parolasına uyan herkesi kucaklayan, kan yakınlığını esas almayan bir anlayıştır. Ülkenin sınırları içinde kim yaşıyorsa milleti onlar oluşturur. Milleti oluşturan unsurlar arasında, ırk ve kan açısından bir fark ve ayrıcalık kabul edilmez. Buna karşılık ırk ve kan esasına dayalı milliyetçilik, aynı zamanda sınır dışı bir milliyetçiliktir. Hitler Almanya'sının klasik bir örneğini sergilediği bu yaklaşımda, ülkenin egemen etnik unsuru, kendi sınırları içinde yaşayan ve kendi kanından olmayan diğer un-

209 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 3- Altı Ok*, s.33.

210 Afet (İnan), *age*, s.16.

surlara aynı hakları tanımaz.²¹¹ Bu milliyetçilik yaklaşımı, başka ülkelerde de görülür; fakat Almanya özelinde aynı zamanda antise-mitist bir nitelik taşır. Bu milliyetçilik tipleri arasında Kemalistler, ilk zikredileni yani sınır içi milliyetçiliği benimsemişlerdir. *Medeni Bilgiler* kitabında yapılan millet tanımı, bu tutuma uygun olarak, "zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan b) beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan c) ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir" şeklinde yapılmıştır.²¹² Milletlin bileşenleri, tümüyle tarihsel geçmiş ve ortak yaşama iradesi temeline oturtulmuştur.

Kemalistler, milliyetçiliği büyük insanlık ailesinin şerefli bir parçası olmayı savunmak şeklinde tanımladılar. Çok kısa bir süre öncesine kadar, emperyalist işgal tarafından yeryüzünden silinme tehdidiyle karşı karşıya olan ve bundan önce son yüzyıllık tarihi Batı hayranlığı, eziklik ve aşağılık kompleksiyle damgalanmış bir toplumu, bağımsız ve egemen bir millet olarak ayağa kaldırmaktan daha "büyük" amaçlar peşinde değillerdi. Türklerin, yeryüzünde kendilerine ait bir siyasi ve kültürel varlık olarak hakkını savunan meşruiyet çizgisi içinde bir milliyetçilik yorumunu benimsiyorlardı. Bu nedenle, milliyetçiliklerini bütün insanlığı sevmek, milli haysiyet ve çıkarlarına ilişilmediği müddetçe başka milletlere karşı düşmanlık beslememe ve aşılama ilkesi üzerine inşa ettiler.²¹³

Bu tutumdan hareketle CHP programlarında Türk milliyetçiliği, Türk milletinin bağımsız ve egemen varlığını, dünyanın diğer milletleriyle eşit haklarda görmek, onlarla uyum içinde olmak, yani herhangi bir üstünlük kabul etmemek gibi başka milletlerden aşağı bir statüyü de kabul etmemek biçiminde tanımlanmıştır.²¹⁴ Aslında

211 Peker, *age*, s.73-74.

212 Afet (İnan), *age*, s.17.

213 *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, s.182.

214 "Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1935)", *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, s.216.

Kemalist milliyetçiliğe rengini verenin, arkada bırakılan Osmanlı'nın yüzyıllık sömürgeleşme sürecinin zihinlerde açtığı yaralar olduğu söylenebilir. Atatürk ve Kemalist kadronun ihtiyacı, her şeyden önce kendine güvenen, başı dik ve milli bilince sahip bir millet yaratmaktı. Bu nedenle Atatürk, milletine öncelikle övünmesi gerektiğini hatırlatıyordu. Türklerin İslam'dan ibaret bir tarihlerinin olmadığı işleniyor, Türk milletinin "zeki ve çalışkan" bir millet olduğu vurgulanıyor, millet inşasının olmazsa olmazı olan yüksek moral aşılarmaya çalışılıyordu. Şüphesiz bu süreçte, gerek içerideki faaliyetin niteliğinden gerekse dış konjonktürden kaynaklanan aşırılıklar ve sapmalar görülmüştü. Ancak devrim, hiçbir zaman sistematik biçimde üstün millet teorilerine ve ırkçılığa yönelmedi. Esasen, 1930'lar Türkiye'sinde bu tür aşırılıkların sistematik hale gelmesini sağlayacak ne sosyolojik ne iktisadi koşullar vardı ve ne de Kemalistlerin bu tür ideolojik amaçları...

Türklerin egemen ve bağımsız bir millet olarak yaşamasına yönelik tehdit emperyalizmden geldiği için, XIX. yüzyıldan başlayarak Türk milliyetçiliği antiemperyalizm ve halkçılık ilkelerinin üzerine kurulmuştu. Ancak 1930'ların dünyasında yükselen otoriteryanizm CHP içinde yer yer kendisine destekçiler bulmakta gecikmedi. Bu anlayış, daha çok Türk Ocağı çevresinde toplanan ve tek partili sistem koşullarında CHP'nin içinde yer alan yayılcı Türkçü eğilimle birleşti. Böylece milliyetçiliği antiemperyalist anlam ve içeriğinden uzaklaştırarak antikomünist ve muhafazakâr bir yorumla içini doldurma eğilimi özellikle 1935 sonrasında uç vermeye başladı.²¹⁵

1.2.8. Devrimin Topluma Mal Edilmesi Dönemi (1931-1938)

Kemalistler, çok partili bir demokratik siyasal hayatı hedeflediklerini çeşitli vesilelerle gösterdiler. TCF tecrübesinden sonra yaşa-

²¹⁵ Alpaslan Işıklı, *Sosyalizm Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.155.

nan ikinci girişim, bizzat Mustafa Kemal'in isteğiyle Fethi (Okyar) Bey'in 1930 yılında kurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) demesidir. Ancak CHF yönetimi, SCF tecrübesi öncesinde halkın gerçek durumuna ve düşüncelerine yeterince vakıf değildi. Halk için yapılan işlerin toplumun her kesimince benimsendiğine ve Kemalistlerin ne yapmaya çalıştığının halk kitleleri tarafından netlikle anlaşıldığına inanılmaktaydı. Bunu gösteren örneklerden biri, SCF Genel Başkanı Fethi Bey'in hükümete yönelttiği eleştirilerin halkın tepkisini çekeceğini düşünen Mustafa Kemal'in, İzmir gezisi öncesi SCF yöneticileri için İzmir Valisi'nden koruma önlemleri alınmasını istemesi olmuştu. Aynı bakış açısı, Fethi Bey'de de olduğu için İzmir limanına toplanan 50.000'i aşkın kişiyi görünce, SCF lideri ve beraberindekiler, gelenlerin karşılamak için mi yoksa protesto etmek için mi geldiklerini ilk anda kestirememişlerdi. SCF'nin kısa yaşamı içinde hızla karşıdevrimin örgütlendiği bir ortama dönüşmesi, CHF yönetimine halkın durumu hakkında daha gerçekçi veriler sağlamıştı. SCF'nin kısa sürede umulanın üzerinde büyümesi ve devrim karşıtlarının toplandığı bir odağa dönüşmesiyle yaşanan deneyim, halk katmanlarında hükümete karşı büyük bir muhalefetin olduğunu gösterdi. Aynı yıl gerçekleşen Menemen Olayı'nın ardından Mustafa Kemal ve arkadaşları, devrimlerin halk tabakalarına henüz yeterince nüfuz etmemiş olduğunu görerek, yoğun bir eğitim ve propaganda çabasına girişmenin gerekli olduğunu kavradılar.²¹⁶ SCF, altı aylık faaliyetinin ardından Fethi Bey tarafından feshedildi. Ancak SCF'nin hükümete yönelik siyasi eleştirileri, yöneticiler üzerinde etkili olmuştu. Bunun sonucunda "halkın yakınmalarını ve isteklerini saptayıp gerekli önerileri hazırlamak amacıyla" 40 kişilik bir komisyon oluşturuldu.²¹⁷

216 Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.19.

217 Şerafettin Turan, *Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi*, s.39. Toplum içinde çok partili rejim kültürü oluşturmaya dönük çabalar SCF'nin

1930 yılının siyasal olayları, hükümette daha güçlü ve etkili bir yönetim tarzı uygulanması gerektiği düşüncesini güçlendirdi. 1930 ve sonrasında CHF çizgisindeki gazeteleri ve köşe yazarlarını izlediğimizde "ülkede disiplin sağlayacak, devrim ilkelerinden sapmayacak ve bunları topluma aşılatabilecek, sağlam bir siyasal örgütleniş biçimi" arayışına girmiş oldukları görülür.²¹⁸ Dönemin koşulları gereği, disiplinli bir parti örgütünü başarılı biçimlerde kurmuş olan örneklerin komünist ve faşist parti modelleri olarak görülmesi, Recep Peker başkanlığındaki bir heyetin partiyi faşist parti modeline uygun olarak örgütlenme önerisi yapmasına kadar vardı. Fakat bu öneri Atatürk tarafından kesin bir dille reddedildi.

SCF tecrübesinden doğan, devrimlerin topluma mal edilebilmesi için ideolojik mücadelenin öne çıkartılması gerektiği düşüncesi-ne uygun olarak 1931'den sonra güçlerin tek elde toplanması siyaseti izlenmeye başlandı. Bu amaç doğrultusunda TBMM'nin 1931 genel seçimleriyle yenilenmesi sağlandı. Ardından, Türk Ocakları CHF içine alındı. Türk Ocakları'nın tasfiyesinin özel nedenleri de vardı. Bu kuruluş, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in önderliğinde bir süredir Türk-Sovyet ilişkilerine ters düşecek şekilde CHF'ye yönelik ırkçı ve pantürkist muhalefetin odaklarından biri haline doğru dönüşmeye başlamıştı. Türk Ocakları'nın yerine 1931'de Halkevleri kuruldu. 1931'de Türk Tarih Kurumu ve 1932'de Türk Dil Kurumu kuruldu. 1933'te basınla ilgili düzenlemelerin yanı sıra Darülfünun'un tasfiyesi ve yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması suretiyle bir üniversite reformu yapıldı. 1933 yılında İstanbul Üni-

kapınmasının ardından devam etti. 1931 seçimlerine giderken 22 seçim bölgesinde gerekli sayıdan daha az aday gösterilmek suretiyle, toplam 30 milletvekilliği için aday gösterilmeyerek, bağımsızlara şans tanıma kararı alınmıştı. Şüphesiz uygulamanın amacına ulaşması beklenemezdi. Çünkü tek parti iktidarına cepheden yapılacak bireysel muhalefetlerin kişisel dramlara yol açabileceği çekincesini ortadan kaldırmak kolay değildir. Bağımsız kontenjanı uygulaması, 1935 seçimlerinde de uygulandı. Siyasal yaşamda çok seslilik arayışı, İnönü döneminde ise müstakil grup oluşturulması yoluyla sürdürüldü.

218 Yetkin, *age*, s.41.

versitesi'nde Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur ve Prof. Dr. Yusuf Kemal Tengirşenk tarafından İnkılâp Tarihi dersleri verilmeye başlandı. Atatürk derslerin içerikle-riyle bizzat ilgileniyordu. Devrimin güçlü hatiplerinden ve ideolog-larından olan Mahmut Esat Bozkurt'un dersleri radyoda yayınlanı-yor ve liselerin son sınıflarında dinleniyordu.

CHF'nin 3. Genel Kurultayı, 13-19 Mayıs 1931 tarihinde top-landı. Bu kurultayda ilk kez bir parti programı kabul edildi. Prog-ramda önceki dört ilkeye devletçilik ve devrimcilik de eklendi. Böylece "Altı Ok" simgesiyle gösterilen temel ilkeler tamamlanmış oldu. CHP'nin 4. Kurultayı 9-16 Mayıs 1935 tarihlerinde toplandı. Bu kurultayda parti programı yenilendi ve bir miktar da genişletil-di. Programın önsözünde "Partiye esas olan bütün bu prensipler Kemalizm yoludur" denilmekteydi. Böylece partinin programı Ke-malizm adı verilen bir devrim programı olarak kavramsallaştırılı-yordu. Programın girişinde Kemalizm yolu vurgusunun yapılma nedenlerinden biri, o yıllarda dünyada yükseliş ve rekabet halinde olan komünizm ve faşizm gibi ideolojilerden birine bağlı olunma-dığını, ülkenin kendi milli şartlarına uygun yerli bir yolun ve prog-ramın takip edildiğinin altını çizmekti. Ancak Kemalizm, libera-lizm, sosyalizm ya da anarşizm gibi modern siyasal ideolojilerin karşına yeni ve özgün bir ideoloji olarak çıkma iddiasında olmadı. Kemalizm hiçbir zaman bir ideoloji halini almadı. Kemalizm ve ideoloji ilişkisi için, Kemalizmin dayandığı bir ideolojisinin eşya-nın tabiatı gereği olduğunu, ancak bir öğretisinin (doktrini) olmadı-ğını söylemek mümkündür.²¹⁹ Nitekim "Altı Ok"la ifade edilen te-mel ilkeler, Kemalizmin ideolojik kaynaklarına işaret etmektedir. Bu kaynaklar cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve halkçılıkta görüldü-ğü gibi, burjuvazinin devrimci olduğu XVIII. yüzyılın liberalizmi ile halkçılık, devletçilik ve devrimcilikte görüleceği üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısında insanlık sahnesine çıkan sosyalizmdir.

219 Ahmet Taner Kışlalı, *age*, s.62.

1935 programında Kemalizm'in tanımı, onun geçmişten o güne kadar ortaya konmuş olan pratiği ile yapılmaktadır. "Kemalizm nedir?" sorusunun cevabı, "devrimin başından bu güne kadar yapılmış olanların toplamıdır" şeklinde verilmiştir. CHP, 4. Kurultayı'nın kabul ettiği programda Kemalizm dört esas ve altı ilkeden hareketle tanımlanmıştır. Dört esas, vatan, millet, devletin idaresi ve yurttaşın siyasal ve kamu haklarıdır.²²⁰

Bu kurultaya tarihsel bir önem kazandıran olaylardan biri de, devletçiler ile liberaller arasında ateşli tartışmalara sahne olmasıdır. Devletçi kanadın önderliğini Başbakan İsmet İnönü, liberal/aferist kanadın önderliğini Maliye Bakanı Celal Bayar yapmaktaydı. Kurultay tartışmalarında devletçi kanat adına Recep Peker, liberal kanat adına ise Emin Sazak öne çıkmıştı. 1931'de, devletçilik politikasının ilanı ve dönemin koşullarında tüm kanatların aynı parti çatısı altında toplanma zorunluğu nedeniyle, liberaller CHP içinde bir kanat mücadelesi vermek zorundaydılar. Mücadele, devletçiliğin yorumu üzerinden yürümekteydi. Buna göre devletçiliğe soldan bakanlar bir kanat iken, devletçiliği, özel girişimcilerin yapmadığı ve yapmak istemediği işlerin devletçe yapılmasına "indirgeyen"ler bir diğer kanattı. İş Bankası grubu (aferistler) ile İnönü grubu arasında devletçiliğin yorumlanması konusunda farklılık ve rekabet vardı. Liberaller, gerek iktisadi konulara yönelik teorik hâkimiyetleri gerek parti içinde kamu kaynaklarını kullanarak zenginleşme akımının merkezi olmalarından gelen avantajları ve gerekse dönemin Ankara'sında oldukça geçerli olan kişisel ilişkilerinin sonucu olarak hükümette etkili olabilmekteydi. Celal Bayar bu ekibin önderi olarak, 1932'de İnönü'nün İktisat Vekili M. Şeref Bey'in (Özkan) yerine İktisat Vekilliği'ne gelmeyi başarmıştı.²²¹

220 "Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1935)", *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.27, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.214.

221 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları Yayınları, İstanbul, 1999, s.82.

Rejimin kendisini henüz yeterince güvende hissetmediğini gösteren olgulardan biri, seçimlerin uygulanmasıyla ilgili olarak gözlenebilir. 1931 programında, tek dereceli seçim uygulamasına geçilmesinin hedeflendiği belirtilmekte, ancak öncelikle vatandaşları seçeneğini tanıyabilecek vasıflar, şartlar ve vasıtalarla donatmak gerektiği vurgulanmaktadır.²²² Dört yıl sonra 1935 programında bu tutum değişecek ve ülkenin genel şartları doğrultusunda genel seçimleri ikinci seçmenler eliyle yapmanın demokrasiye daha uygun olduğu belirtilecektir.²²³ XIX. yüzyıl anayasalarının karakteristik bir özelliği olan iki aşamalı seçmen yapısında, yasama organı üyeleri ikinci seçmenler tarafından belirlenirdi. Bu uygulamanın işlevi, iktidarın değişmemesi amacıyla seçmen kitleleri arasında bir ön eleme yapmaya izin vermesidir. Siyasal devrim gerçekleşmiş, ancak toplumsal devrim amaçlarına henüz ulaşamamıştır. Bunun anlaşılması üzerine, tıpkı XIX. yüzyıl liberallerinin yaptığı gibi, Kemalistler de, feodalizme geri dönüşe yol açabilecek toplumsal güçlere karşı iktidarlarını koruyacak tedbirler almışlardır.

Devrimin topluma mal edilmesi yolunda atılan diğer adımlar arasında, 1935'te Mason Derneği'nin kapatılması ve Türk Kadın Birliği'nin kendisini feshetmesinin sağlanması gibi adımlar zikredilmelidir. Ayrıca 1925 tarihli Şeyh Sait ve 1930 tarihli Ağrı isyanlarından sonra 1935 programında ilk kez toprak reformu hedefi göze çarpmaktadır. Feodal ilişkilerin, özellikle yoğun biçimde görüldüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tasfiye edilmesine yönelik adımlar, 1935'te Başbakan İnönü ve 1936'da İktisat Bakanı Celal Bayar'ın Doğu ve Güneydoğu raporlarını yazmalarıyla başlamıştır. Ardından bir toprak devrimine yönelik çalışmalar İçişleri Bakanlığı bünyesinde başlatılmıştır.

Toplumsal devrimi derinleştirme yönünde atılan son adım, parti ile devleti birleştirmek olmuştur. İsmet İnönü'nün 1 Haziran 1936

222 "Cumhuriyet Halk Fırkası Programı (1931)", s.153.

223 "Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1935)", s.216.

günlü genelgesiyle içişleri bakanı, parti genel sekreterine dönüştürülmüş; illerin valileri, parti il başkanları olmuş; resmi denetçiler, bölgelerinde parti denetçileri yapılmıştır. 1937 tarihli Anayasa değişikliğiyle bu durum anayasal hale getirilmiştir. Ancak parti-devlet birliği, partinin devleti ele geçirmesi değil, tersine devletin partiyi yutması halini aldığından, bu olay en büyük zararı CHP örgütlerine vermiştir. Bu gerçeğin anlaşılmasının ardından eski düzene dönülmesi uzun sürmeyecektir.

1.2.9. Devletçilik: Kemalist Karma Ekonomi Modeli

Devletçilik hem uygulamaya konulduğu dönemlerde hem de sonrasında Kemalizmin en çok tartışılan ilkelerinden biri olmuştur. Tartışma, devletçiliği, Kemalizmi niteleyen temel ve stratejik bir ilke olarak görenler ile 1929 ekonomik krizi karşısında alınmış geçici ve taktik bir önlem olarak görenler arasındadır. Fakat bu saflaşma, konunun üzerinde bir bilinmezlik perdesi olmasından ve bu yüzden de yoruma açık bir konu olmasından kaynaklanmamaktadır. Aksine aşağıda görüleceği gibi Kemalistlerin devletçilik meselesine bakışları oldukça berraktır. Ancak çok partili siyasal yaşama geçtikten sonra devletçiliğe karşı konumlanan serbest piyasacılık akımı, gerek güncel siyasette gerekse sosyal bilim çalışmalarında, Kemalist devletçiliğin anlamını piyasacı-liberal yaklaşımını ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden üretmeye çalışmış görünmektedir. Devletçilik sorununu kavramanın temelinde, Kemalistlerin ekonomiye verdikleri anlamı ve ekonomiden beklentilerinin ne olduğunu anlamak yatmaktadır. Ayrıca Kemalist ekonomi konusu, toplum, siyaset ve kültür alanındaki topyekûn programdan ayrı, onunla çelişen ve tutarsız bir konu değildir. Bu nedenle diğer süreçlerle birlikte ele alınmalıdır.

Atatürk, hem özel teşebbüsü hem de devlet girişimini öven ve gereklerini belirten konuşmalar yapmıştır. Bu durum, seçici bir tarih yaklaşımı benimsendiği takdirde Atatürk'ü sıkı bir liberal ya da

istenirse sıkı bir devletçi olarak lanse etme imkânını verir. Ancak gerçek, bunların ikisi de değildir. Devletçilik ilkesi, daha en başından beri Atatürk'ün kurmayı hedeflediği sistemin temel ilkeleri arasında yer almaktaydı.

Mustafa Kemal, 25 Mayıs 1919 geçtiği Havza'da Sovyet heyetinin başında bulunan bir albayla görüştü. Bu görüşmede kendisine Sovyet albayının yönelttiği soru üzerine, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet sosyalizmi anlayışı üzerine kurulacağını söylemişti.²²⁴ Kemalistler daha Kurtuluş Savaşı yılları gibi erken bir dönemde, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde dünyanın siyasette olduğu kadar ekonomide de devletçiliğe ve sosyalizme doğru gitmekte olduğunu, bu nedenle kendilerinin de bu hattı izleyeceklerini ilan etmişlerdi. Söz konusu başyazıyı kaleme alan Hüseyin Ragıp Bey, yazısının devamında komünizmin dinlerin ve milliyetlerin ortadan kalkmasından yana olduğu için bize uymayacağını, aşırı sol yerine devlet sosyalizmi uygulamanın daha yerinde olacağını belirtmişti.²²⁵

Devlet sosyalizmi konusundaki bu tutum sonraki yıllarda da sürdürüldü. Medeni Bilgiler kitabında dayanışmacı bir toplumsal yaşamın gereklerine devlet sosyalistliğine yaklaşarak varılabileceği belirtilmişti.²²⁶ Reşat Kaynar, 1932 yılında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi esnasında görüştüğü Atatürk'ün bir soru üzerine "Kemalizm demek devlet sosyalizmi (Socialisme d'Etat) demektir dediğini aktarmıştır. 1936'da yayımlanan Resimlerle Türkiye Albümü'nde "Bizim mezhebimiz devlet sosyalizmidir" ifadesi kullanılıyordu. Bir başka deyişle devlet sosyalizmi ifadesi Kemalist rejim tarafından ısrarlı bir biçimde kullanılmıştır. Günümüzde kullanılmayan bir kavram olan devlet sosyalizmi Larousse Ansiklopedisi'nde devletçilik maddesi içinde tanımlanıyordu. Bir başka deyişle

224 Mehmet Perinçek, *age*, s.37

225 Hadiye Bolluk, *age*, s.124. 6-8 Mart 1921 tarihli *Hâkimiyeti Milliye*'de Hüseyin Ragıp imzasıyla ve "Sağdan Sola Doğru" başlığıyla yayımlanmıştır.

226 Afet (İnan), *age*, s.103.

devletçiliğin bir diğer ifadesi ve eş anlamlısı devlet sosyalizmi kavramıydı. Bozkurt, devlet sosyalizminin, devletçiliğin bilimsel karşılığı olduğunu belirtmiştir.²²⁷

Kemalizmin ekonomiye yaklaşımı, kendi içinde bir bütünlük ve tutarlılık taşır. Ancak bu tutarlılık, liberalizm veya sosyalizm gibi ekonomik modeller de içeren büyük ideolojik geleneklerden birine tam bağlılık üzerinden oluşmuş bir tutarlılık değildir. Aksine, az gelişmiş bir ülkenin bir an önce emperyalizme direnebilecek, ardından da sanayileşmiş ülkelerin gelişmişlik düzeyine ulaşarak siyasi varlığını garanti altına alabilecek ekonomik imkânlarla ulaşabilmesi için eldeki bütün imkânları seferber etmekten kaynaklanan bir pragmatizm içerir. Bu durum, zaman zaman Kemalizmin yumuşak karnının ekonomi olduğu izlenimini vermektedir. Ancak "Altı Ok"un diğer ilkeleri ile tutarlı bir bütünlük oluşturacak şekilde Kemalizm, ekonomide kamu yararını net bir şekilde bireysel yarara tercih eder ve liberal ekonominin minimal devlet ilkesine açıkça karşı çıkar. CHF, 1927 Kongresi'nin sonunda yayımlanan genel başkanlık beyannamesinde, "milletin iktisadi menafini temin etmeği birinci derecede haiz-i ehemmiyet arz eder" denilerek iktisadi faaliyetin temel yönelimi bireyci, özel çıkarıcı değil, toplumcu bir ilkeye bağlanmıştır.²²⁸ Bildiride, ne kadar önemli olursa olsun özel bir çıkarın temini veya amacı için devlet tarafından tedbir alınmasına, özel menfaatler için devlet hazinesinden şu ya da bu biçimde fayda beklemenin hem mümkün olmadığı hem de uygun olmadığının kanaat haline gelmesine özel önem verildiği belirtilmektedir. Bildiride, Osmanlı'yı yıkan belaların başında mali krizin geldiği saptanmıştır. Krizin kaynağı ise devletin gelir ve giderleri arasındaki dengesizlik ve gelirlerin yetersizliği idi.²²⁹ Denk bütçe uygula-

227 Bozkurt, *age*, s.196.

228 *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi Tutanakları*, TBMM Matbaası, Ankara, 1927, s.197.

229 *Age*, s.200-202.

masına verilen önemin kaynağı, bu düşüncede yatmaktadır. Denk bütçe ilkesinden sapılırsa, devleti yıkacak bir sürecin başlayacağı düşünülmüştür.

Devletçilik, özel sektör karşısında devletin yalnızca gerektiğinde devreye giren bir yardımcı faktör değil, toplum refahı ve güvenliği için özel sektörün yanı sıra ikinci bir asli ekonomik unsur olarak yatırımlar yapması biçiminde uygulandı. Bu ihtiyaç, şu cümlelerle ifade edilmişti: "Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçiliği, milli tarihimizin zaruretinden doğmuştur. (...) Bu zaruret karşısında Türkiye'nin varlığının temeli olacak olan ekonomik kalkınma için uzun yıllar özel teşebbüsün gelişmesini beklemek bahis konusu olamazdı."²³⁰ Yeni rejim, bir burjuvazi yaratmaya yönelik politikalar izlemekle birlikte, ülkenin kalkınma ihtiyacına cevap verebilecek kadar gelişmiş bir burjuvazinin oluşumunun on yıllar alacağı gerçeği karşısında, kamu kaynaklarını harekete geçirmek zorunda olduğunu görmekteydi. Özellikle büyük ve ortak çıkarlara ait işlerde, bireylerin sahip oldukları sermaye ve örgütlenme düzeyini aşan yetenekler gerekmekteydi. Bazen de, yapılacak büyük ve zahmetli yatırım sonucunda elde edilecek kâr, bireyler tarafından yeterli bulunmayabilirdi. Bir başka deyişle kapitalizmin kâr eksenli mantığıyla, azgelişmiş bir ülkenin her alanda üretim yaparak siyasi bağımsızlığını iktisadi bağımsızlık ile perçinleme ihtiyacı arasında çelişkiler doğmaktaydı. Bu koşullarda kamu yararı adına kamunun ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz olmaktaydı.²³¹ Ortaya çıkan sonuç, bireysel teşebbüsü esas tutan fakat kendisini salt liberal bir tutumla sınırlamayan bir karma ekonomi modeliydi.

1931 programında CHP, özel girişimi esas tutmakla birlikte, özellikle iktisadi alanda milletin genel çıkarlarının gerektirdiği

230 *Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.*, Parti Yayını, Ankara, 1963, s.20.

231 Afet (İnan), *age*, s.57.

işlerde devlet girişiminin mümkün olduğu kadar az zamanda milleti refaha ve memleketi bayındırlığa erdirmek için tercih edileceğini ilan ediyordu. Bu maddeden hareketle, devletçiliğin özel girişime alternatif olmadığını, ülkenin siyasi bağımsızlığı meselesine bağılı olarak stratejik bir çözüm olarak görüldüğünü, kalkınma ve kendi kendine yeter hale gelme ihtiyacının aciliyeti ölçüsünde hayata geçirildiğini söylemek mümkündür. 1935 programında ise devletin ekonomi ile ilgisi daha net tanımlanmış, devletin fiilen iktisadi faaliyette bulunacağı ve aynı zamanda özel girişimle ilgili olarak düzenleyici ve denetleyici rol oynayacağı belirtilmiştir.²³²

Devletçilik ilkesinin Kemalizmin stratejik amaçları gerçekleşmeye kadar geçerli olacak bir ilke değil, kapitalizmin 1929 krizinin olumsuz etkilerinden Türkiye'yi korumak amacıyla geçici olarak ve taktik amaçlarla benimsenmiş bir ilke olduğu, özellikle çok partili düzene geçişten sonra gerek siyaset gerekse bilim çevrelerinde iddia edilmeye başlanmıştır. Kili'ye göre devletçilik ilkesinin benimsenme nedeni pragmatiktir. Kili, devletçiliğin kabul edilmesi sürecinde konuyla ilgili derin ideolojik tartışmaların yapılmamış olmasını kanıt olarak göstermektedir.²³³ Oysa tıpkı diğer ilkeler gibi devletçilik de "derin ideolojik tartışmalar" sonucu değil, toplumsal tecrübelerden çıkartılan dersler sonucu kabul edilmişti. Yukarıda belirtildiği üzere, Mustafa Kemal ekonominin liberal güdüler ile bireysel çıkarların maksimize edilmesine yönelik bir faaliyet olması düşüncesine mesafeliydi. Bu nedenle Kili'nin yargısı kanımızca fazla kestirmeci bir bakışı yansıtmaktadır. Atatürk daha 1922'de TBMM'yi açarken yaptığı konuşmada "iktisadi siyasetimizin mühim gayelerinden biri de kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi teşebbüsleri mali ve fenni kudretimi-

232 "Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1935)", s.216.

233 Kili, *age*, s.71.

zin müsaadeti nispetinde devletleştirmektir" demişti.²³⁴ Bunun anlamı, devletçiliğin 1929 krizinden çok önce belirlenmiş bir stratejik tercih olduğudur. Kaldı ki, yukarıda belirtildiği üzere Kurtuluş Savaşı döneminden başlayarak devlet sosyalizmi hedefi ilan edilmişti. Nitekim 1937 tarihli Anayasa değişiklikleri ile "Altı Ok"un parti ilkeleri olmaktan çıkıp anayasal ilkeler haline getirildiği görülür. Anayasa, devletin amaçlarına varabilmek için kendisini stratejik bir dönem boyunca örgütlediği ve toplumla arasındaki ilişkinin biçim ve sınırlarını saptadığı hukuki bir belgedir. Anayasalar birkaç yıllığına yapılmazlar. Kurucu iktidarın stratejik amaçlarına ulaşacağı zamana kadar geçerli olmak üzere yapılırlar. Bir ilkenin anayasaya yazılması, yani anayasal hale getirilmesi, onun üç beş yıllığına değil, onlarca belki de yüzlerce yıl boyunca geçerli olmasının kararlaştırılması demektir. Kemalistler için de devletçilik, diğer ilkeler gibi, öngörülen toplumsal amaçlara ulaşılıncaya kadar geçerli kalması istenen ilkelerden biriydi.

Bu noktada nasıl olup da devletçilik kararının 1920'lerde değil de 1929 krizinden sonra alındığı sorusu, devletçiliğin geçici bir taktik ilke olduğu iddiasına dayanak yapılmaktadır. Ancak "Altı Ok"un dördünün 1927'de, diğer ikisinin 1931'de ilan edilmiş olduğu göz önüne alınacak olursa, bahsedilen dönemin sadece dört yıllık bir zaman aralığı olduğu anlaşılır. Yine de devletçiliğin neden 1927 gibi erken bir tarihte parti tarafından ilan edilmemiş olduğunu açıklayan birkaç neden vardır. Birincisi, devletçilik ilkesinin benimsenmesinden sonra da geçerli olmayı sürdürmüş olan genel nedendir: Yeni Türkiye'nin ekonomik kalkınma yolunda özel sektör veya kamu sektörü arasında ideolojik güdülerden kaynaklanan bir tercih yapamayacak kadar fakir olması... Kurtuluş

234 Hikmet Bila, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, s.82.

Savaşı'nın sonunda, Türkiye'de çoğu manifaktür düzeyinde 386 sanayi kuruluşu vardı. Buralarda toplam 76.000 işçi çalışıyordu. Sanayi bütünüyle tüketim maddeleri üretimiyle uğraşıyordu. Toplam üretimin ezici çoğunluğu, küçük üretici yani zanaatkârlardan ibaretti. Bunlar kendi emekleriyle ve yakın pazar için üretim yapıyorlardı. Kapitalizmin düzeyi/niteliği ilkeldi. Türkiye'nin ise iş-neden ipliğe her şeye ihtiyacı vardı; üretebildiği ürünlerin sayısı ve miktarı ise yok düzeyindeydi. Bu koşullarda ister özel sektörden gelsin ister kamudan, üretim yaparak iç piyasanın talebini karşılayan her türlü girişim memnuniyetle karşılanıyordu. Ancak yine de 1920'ler devletin geri planda durduğu ve daha çok özel sektöre yönelik teşvikler yoluyla kalkınma beklenen bir dönem olmuştu. Devletin 1920'lerdeki ekonomik çekingenliğinin nedeni başkaydı.

İkinci neden, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda dünya ekonomisinin içinde bulunduğu koşullarla ilişkilidir. 1923 yılında dünyada toplumcu/devletçi modelin başarılı örneği olmadığı gibi 1917 İhtilali'yle iktidara gelen Lenin ise "NEP" adı verilen "Yeni Ekonomi Politikası"yla, günün koşulları içinde kapitalist süreci öngören bir ekonomi politikasına yönelmişti."²³⁵ Oysa aynı yıllarda Batı ekonomileri doludizgin üretiyor ve zenginleşiyorlardı. O yıllarda Batı'nın 1929 krizine doğru koşar adım gitmekte olduğunu görebilmek mümkün değildi. Dünyanın herhangi bir bölgesinden bakıldığında görülen şey, Batı ekonomilerinin en dinamik, en üretken ve en hızlı kalkınan ekonomiler olduğuydu. Kapitalizm, 1920'lerde hem rakipsiz hem de istenir bir kalkınma modeli izlenimi veriyordu. Bu nedenle İzmir İktisat Kongresi'nde özel girişimciler eliyle yani Batı kapitalist metoduyla kalkınma kararının alınması son de-

235 Alev Coşkun, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1978, s.33.

rece anlaşılır bir olaydı. Bu politik yönelimin Türkiye'nin toplumsal yapısından kaynaklanan bir boyutu daha vardı. O da, CHF'nin toplumsal destek aldığı kesimlerin Batılılaşma yanlısı bürokratlar ile tarım ve ticaretle uğraşan kasaba eşrafı olmasıydı. Bu toplumsal zemin, liberalizme daha açık bir ekonomi anlayışını besliyordu. Öte yandan I. Dünya Savaşı sırasında fiilen, Lozan'da da hukuken kaldırılan kapitülasyonlar, Türk girişimcilerine iç ticaret ve devlet taahhütleri gibi alanlarda imkânlar sağlamıştı. 1924 yılına gelindiğinde, iki milyon Ermeni ve iki milyon Rum Türkiye'den ayrılmıştı. Bu nüfus, Türk burjuvazisine arkalarında büyük bir iktisadi faaliyet alanı bırakmışlardı.²³⁶ Böylece bir milli burjuvazi yaratma politikasının iç dinamiği oluşmuştu. Nitekim CHF'nin ilk dönem ekonomi politikalarının genel hatlarına bakıldığında, atılan adımların burjuvazinin önünü açacak biçimde olduğu görülür. Tarımda âşar vergisinin kaldırılması ve köylülüğün para ekonomisine açılması, sanayiye özgür emek desteği sağlanmıştır. Medeni Kanun ile miri toprak düzeni tasfiye edilmiş, tarımın kapitalistleşmesinin hukuki zemini döşenmiştir. Azınlıklara ait toprakların taşra mütegalibesine geçişi, ticaret kesiminin yerleştirilmesine hız vermiş ve milli bir kapitalizmin inşasına hizmet etmiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla milli burjuvazinin gelişmesine destek verilmiştir.

Üçüncüsü, 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nin Lozan görüşmelerinin tıkandığı günlerde kapitalist Batı'ya güven vermeyi de gözetilen politik bir kaygısının olmasıydı.²³⁷ İzmir İktisat Kongresi'nden, gerek bir önceki maddede anlatılan dünya ekonomisindeki atmosferin etkisiyle gerekse Batı devletlerinin ekonomik tercihler konusunda yatıştırılması ve güven sağlanmasıyla ilgili bir karar çıkmıştı. Ancak daha da önemlisi, 1923-1929 yıllarını kapsayan libera-

236 Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.531.

237 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s.710.

lizm dönemini Lozan şartlarından bağımsız düşünmemek gereklidir. Çünkü Lozan Antlaşması'na bağlı Ticaret Sözleşmesi'nin bazı hükümleri, devletin ekonomik yaşama kapsamlı bir biçimde karışmasını engelliyor, 1929'a kadar Türkiye'nin koruyucu dış ticaret ve ithalat politikası uygulayamamasına yol açıyordu.²³⁸

Dördüncü neden, 1930'a gelindiğinde liberal kalkınma beklentisinin, Kemalistlerin ülkenin kalkınmasına ilişkin tüm beklentilerini boşa çıkartacak gerçek bir başarısızlık örneği oluşturduğunun anlaşılmasıydı. Milli burjuvazi yaratmayı amaçlayan ve ülkenin kalkınmasını özel sektörden bekleyen İzmir İktisat Kongresi kararları, 1930'a kadar hükümetlerce uygulandı. Bu amaçla sanayiciler için koruma tedbirleri, çiftçiler için modern tarım girdileri, yollar ve vergi indirimleri, tüccarlar için ise nakliye ve banka işlemlerinde kolaylıklar sağlandı. Tüm teşviklere rağmen, 1920'lerin sonuna gelindiğinde, özel sektörde ve şahıslarda ülke kalkınması için gereken yatırımları yapabilecek ne yeterli deneyim ne yeterli para ne de yeterli teknoloji birikiminin olmadığı açıkça ortaya çıkmıştı.²³⁹ 1929 krizi ile Batı ülkelerinde de kendi iç piyasalarını koruma ve devletin ekonomiye müdahalesi eğilimi ortaya çıktı. Lozan'dan kaynaklanan ekonomik kısıtlamaların da aynı dönemde sonuna gelinmişti. Ve son olarak SSCB ekonomisi, NEP dönemini bitirerek, özellikle 1926'dan sonra kamu ekonomisi öncülüğünde hızlı ve başarılı bir kalkınma modeli ortaya koymaya başladı. Böylece, 1920'lerin kamu-özel dengesini tersinden uygulamanın koşulları doğdu. Özel sektör öncülüğünde ve ağırlığında kalkınma beklenen 1920'lerin karma ekonomisinin yerini, kamunun öncülüğü ve ağırlığında özel sektörün teşvik ve destek almaya devam ettiği bir karma ekonomi aldı. Liberal dönem tecrübesi, emperyalizm çağında az gelişmiş bir ülkenin siyasi bağımsızlığını sürdürebilmesinin, iktisaden devletçi olmasına bağlı olduğunu açıkça kanıtlamıştı.

238 Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, s.45.

239 Ahmet Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s.72

Kemalistlerin devletçiliği bir teorik prensibe değil, pratik ihtiyaçlara dayandığı için liberalizme yönelttikleri eleştirilerin de önemli bir kısmı pratik sorunlarla ilgilidir. Örneğin, "bu alandaki işleri fertlere veya şirketlere tamamen bırakabilmek için bu işlerin devlet müdahalesi ve yardımı olmadığı durumda, devletin esas görevlerini yerine getirmekte zorluklarla karşılaşmayacağına emin olmak lazımdır"²⁴⁰ ifadesi, "emin olunduğu" takdirde devletin bu alanlardan çekileceğini, ilke düzeyinde kabul etmeyi içerir. Ancak belirleyici ölçü, özel sektörün bir işi yapabilmesi değil, bağımsızlığın gerekleridir. "İktisat işlerinde devlet girişiminin yalnız fertlerin yapamayacağı işlerle sınırlanması, Parti'nin programına uymaz. Yüksek milli faydalar, bir işin devlet tarafından yapılmasını zorunlu kılar, onu serbest girişim sahipleri yapabilseler bile devlet hiçbir kayıt altında bulunmaksızın o işi yapmak girişiminde hak sahibidir."²⁴¹

Peker'e göre, liberalizmin, başlangıçta aristokrasiye karşı özgürlüğü savunurken oynadığı olumlu toplumsal rol, serbestlik fikrinin ekonomi alanında uygulanmaya başlanmasıyla yurttaşlar aleyhine sonuçlar doğmasına yol açtı.²⁴² Liberalizm, sadece zayıf ekonomileri güçlü ekonomiler karşısında ezdirmek sonucunu doğurmakla kalmıyor, bir ülkenin kendi içinde de toplumsal sorunlar doğuruyordu. İktisaden güçlü olanlar, tıpkı ülkeler arası rekabette olduğu gibi, bir ülkenin içinde de iktisaden güçsüz olan kesimleri eziyorlardı. Liberalizmin, güçlü ile zayıfı eşit koşullarda rekabete sokması, ekonomi alanında özgürlüğün suiistimali anlamına geliyordu. Bu koşullarda devletin ekonomiye müdahalesi, düzen kurucu ve meşru bir uygulamaydı.²⁴³

²⁴⁰ Afet (İnan), *age*, s.56.

²⁴¹ *Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.187.

²⁴² Peker, *age*, s.27.

²⁴³ *Age*, s.70.

Ekonomik liberalizm karşıtlığı, dönemin devrim inşası koşullarında, siyasi liberalizmin eleştirisine de uzanmıştır. Peker, Çekoslovakya'daki milli meclisin parti dağılımına ilişkin bir tablo veriyor. Buna göre Çekoslovak meclisinde on beş parti ve ayrıca bağımsızlardan oluşan son derece dağınık bir siyasi temsil yapısı vardır. Buradan hareketler Peker, Türkiye'de çok partili bir yapıya ve dağınık bir siyasi temsile izin verilmesi halinde ülkenin beklentisi olan kalkınma, uluslaşma ve bağımsızlık gibi konular ağıısından yıkıcı etkilerin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu belirtiyor. "Bizim gibi her şeyini yeniden kuran, yurdu bundan önceki idarelerden bir çöl halinde eline almış olan bir devlette ve bhusus dışarıdan gelen ihtiras bakışları dinmemiş bir yurttta, liberal düşüncelerin aynı genişlikte tatbik alanı bulduğunu tasavvur ediniz... Böyle bir yolun bizim bünyemiz üzerinde ne kadar yıkıcı neticeler doğuracağını elinizle tutar, gözlerinizle görebilirsiniz!"²⁴⁴ Benzer bir biçimde Bozkurt da, devrim hareketi toplum içinde kök salıncaya kadar örgütlü muhalefetin tehlikeden başka bir şey getirmeyeceğini vurgulayarak, siyasi liberalizmin eleştirisine katılmıştır.²⁴⁵

Atatürk, 1935'te İzmir Fuarı'nın ağıılışında söylediği nutkunda, Türkiye'nin devletçiliğinin sosyalizm teorilerinden alınma olmadığını, ancak takip ettikleri yolun liberalizmden farklı bir yol olduğunu vurgulamıştı. Konuşmasının bütününde, devletçiliğin Rusların izlediği komünizm yolu ile diğer ülkelerde izlenen liberalizm yolunun dışında, onlardan daha ileri bir yol olduğunu savundu.²⁴⁶ Liberalizme karşı tavır, 1935'te toplanan CHP 4. Kurultayı'nın başlamasından bir gün önce, Genel Sekreter Recep Peker radyodan

244 Peker, *age*, s.90.

245 Mahmut Esat Bozkurt, *Liberalizm Masalı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.51.

246 Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, 45.

yaptığı konuşmaya "ulusal çalışmayı yıpratana ve ulus yığınınını sömüren liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz"²⁴⁷ sözleriyle yansıtıldı.

Yapılan tüm vurgulara rağmen, devletçiliğin sınırları üzerindeki tartışma ne 1930'larda ne de sonrasında ortadan kalkmadı. Bunun başlıca nedeni, tek parti dönemi CHP'sinde dönemin koşulları gereği bir arada bulunan, fakat farklı çıkarların temsilcileri olan kanatların varlığıydı. Devletçilik, partinin liberal kanadının oldukça gevşek bir misyon yüklemesi, İnönü'nün temsil ettiği "devletçi" kanadın ise gerek ihmal gerekse parti içi rekabetin getirdiği sulandırıcı etkilerinden dolayı yoruma açık oldukça anlamlar yüklenmiş bir ilkeydi. Her ne kadar özel sektörün varlığı ve teşviki konusu de faatle vurgulanmış olsa da, II. Dünya Savaşı sonrasında liberal ter-cihleri içinde gerek Türkiye'nin Batılı müttefikleri gerekse Demokrat Parti devletçiliğe açık hücumu başlayınca, CHP'de devletçiliğin sınırları konusu tekrar tartışma konusu olacaktı. Aydemir, devletçiliğin 1930'larda bile parti tarafından stratejik anlamıyla kavranmamış, halk içinde sloganlarını yaratamamış ve 3460 sayılı kanun dışında, tamamlayıcı mevzuatını bulamamış bir ilke olduğu eleştirisini yapmaktadır. "O kadar ki, iktisadi devlet teşebbüsleri, devlet işletmeleri olduğu halde, mevzuat yetersizliği dolayısıyla 'anonim şirketler' hukuku ve yapısıyla işletilmeye çalışılmıştır."²⁴⁸ Şüphesiz bu boşluklar, Kemalistlerin donup kalmamak ve pratik olmak adına, ideolojik ve teorik alanda gösterdikleri zaafarla yakından ilişkilidir.

Pratik sonuçlar düzeyinde bakıldığında, devletçilik, kelimenin tam anlamıyla bir Türk mucizesi yaratmış görünmektedir. 1930'dan

247 *CHP. Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylev ve Demeçleri*, Ankara, 1935, s.3'ten aktaran: Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.181.

248 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, s.258 (7 No'lu dipnot).

1945'e kadar sürecek olan devletçilik döneminde amaç, altyapı ve modernleşmeyi devlet kaynaklarıyla yaratmaktır. I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938), tarım ekonomisinden sanayileşmeye geçmek amacıyla 44 milyon lira yatırım öngörüyordu. Uygulamada ise, sanayileşmeye ayrılan kaynak 100 milyon lirayı bulmuştu. Devletçilik döneminde imtiyazlı yabancı şirketler millileştirildi. Ama aynı dönemde işçi haklarının kısıtlandığı da biliniyor. Girişimcilere devlet ürünlerinin düşük kârlarla sunulması, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında girişimcilerin elinde büyük bir sermaye birikiminin oluşmasını sağladı. Toplam olarak bakıldığında, 1929-1945 dönemi Türkiye sanayisinin manifaktür aşamasından çıkması dönemi oldu.

1.2.10. Devrimcilik: Rehber İlke

Kemalizm devrimciliktir. Çünkü Atatürk'ün tarihsel eylemi, devrim yapmış olmasıdır. 1920'lere gelinceye kadar "Türkiye halkı, beş yüzyıldan beri, Milli Kurtuluş Savaşı ve Kemalist reformlar kadar büyük bir değişikliği yaşamamıştır".²⁴⁹ Bu nedenle, söz konusu tarihsel eylem, Kemalist Devrim, Cumhuriyet Devrimi, Atatürk Devrimi ya da Türk Devrimi gibi isimlerle anılmaktadır. Atatürk'ün, önderlik ettiği devrim için Atatürk devrimleri denilmesini iyi karşılamadığı ve "Türk Devrimi" diye düzelttiği belirtilmiştir.²⁵⁰ Fransız Devrimi, İngiliz Devrimi gibi burjuva demokratik devrimler, ulus kurucu devrimlerdir. Türk ulusunun kuruluşunu sağlayan devrim de Türk Devrimi'dir.

Türk Devrimi'nin başta gelen teorisyenlerinden olan Mahmut Esat Bozkurt, tam ve olgun anlamıyla devrim (ihtilal) için, "siyasal, sosyal ve ekonomik bakımlardan mevcut bir nizamın yerine yine siyasal, sosyal ve bilhassa ekonomik bakımdan zorla ve çoğunluk-

249 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 3- Altı Ok*, s.28.

250 Hikmet Bayur, "Atatürk Üzerine Birkaç Düşünce", *Atatürkçülük Nedir?*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1980, s.144.

la silah gücüyle başarılan, yeni ve ileri bir nizam kuran hareket" tanımını getirmektedir.²⁵¹ Türk Devrimi, geleneksel bir tarım toplumunun siyasal, toplumsal ve ekonomik temellerini ortadan kaldırarak, kökten bir dönüşümün önünü açmıştır.

1920 Türk Devrimi'nin yarattığı toplumsal dönüşümün boyutlarını anlayabilmek için, geleneksel bir tarım toplumunun temel özellikleri ile devrim sonrası Türk toplumunu karşılaştırmak gerekir. Geleneksel toplumlar, gelişmiş Batı toplumlarından farklı olarak, ekonomik yapılarında sanayinin ağırlık kazanamadığı toplumlardır. Tarım ağırlıklı bir ekonomi ya da tarımın büyük rol oynamaya devam ettiği tarıma dayalı hafif sanayi-yan sanayi gibi, Batı sanayi ekonomileriyle rekabet etme şansı olmayan bir ekonomik temele dayanırlar. Bu toplumlar ileri üretim teknolojisine de, bu teknolojiyi üreten ve kullanan ileri derecede uzmanlaşmış insan kaynağına da yeterince sahip değillerdir. Tarım ekonomisinin hâkim olduğu bölgelerde, yer yer feodal üretim ilişkileri varlığını sürdürür. Geleneksel toplumlara tarım ekonomisinin damga vurması, nüfusun büyük kısmının kırsal bölgelere dağılmış olması anlamına gelir. Tarım toplumları, sanayi toplumlarından daha ilkel bir ekonomik temele dayandığından, nüfusun büyük bir kısmının okuma yazma bilmemesi son derece olağandır. Hatta bu toplumlarda, okur-yazarlık, yönetici elitin ve din adamlarının kitleleri yönetimleri altında tutmak için başvurdıkları en önemli toplumsal ve siyasal kontrol tekniklerinden birini oluşturur. Kainata ve dünyaya dair bütün bildikleri, duyduklarından ibaret olan halk kitleleri, kendilerine telkin edilenlere inanma eğilimini taşıdıkları bir sözlü kültür dünyasında yaşarlar. Kendi kararlarını verebilecek kadar rasyonelleşmiş bireylerin azlığı ölçüsünde, toplum kendisini yönetebilecek siyasal olgunluğa da erişmekten uzak kalır. Geleneksel tarım toplumlarında yönetenler ile yönetilenler arasında büyük kopukluklar oluşur.²⁵²

251 Bozkurt, *age*, s.58.

252 Kili, *age*, s.9-10.

Cumhuriyet Devrimi, emperyalizme bağımlı hale gelen Osmanlı Devleti'ni tasfiye etmiş ve sömürgeleşme sürecindeki Osmanlı toplumunun içinden egemen bir millet çıkarma yoluna girmiştir. İktisadi düzeyde ise bir sömürge ekonomisi karakteri taşıyan çarpık bir kapitalizm ile geniş ölçüde feodal nitelik taşıyan bir yapıyı milli bir kapitalizme doğru dönüştürmüştür. Tarihsel açıdan bakıldığında, Türklerin feodalizmden kapitalizme geçmelerinin en önemli atılım noktasının Cumhuriyet Devrimi dönemi olduğu görülür. Sonraları Marksist altyapı-üstyapı analizine gönderme yapılmak suretiyle sosyal demokratlar tarafından "üstyapı devrimleri" olarak adlandırılacak ve üretim biçimi ve ilişkilerini değiştirmedeği gerekçesiyle küçümsenecek olan bu dönüşümler, gerçekte devrim ile hukuk ilişkisinin kavranamamış olması sonucu ne anlama geldikleri de anlaşılamamış olan devrimlerdir. Üstyapı devrimleri denilen devrimler tam da bu amaca ulaşmanın önündeki siyasal, toplumsal, kültürel ve hukuki engelleri kaldırmaya yönelmişlerdir. Sadece Türklerde değil, Batı'dan başlayarak tüm burjuva demokratik devrimlerinde benzer bir yol izlenmiştir. Devlet iktidarını ele geçiren sınıfların ilk yaptığı iş, yeni düzeni önce anayasa hukuku düzleminde oluşturmaktır. Ardından diğer hukuk düzenlemeleri gelir. "Hukuk, burada yeni siyasal-toplumsal ve ekonomik ilişkileri getiren ve kuran araçtır, hatta denilebilir ki en önemli araçtır."²⁵³ Buradan hareketle, devrimin özünde bir ülkedeki hukuk sisteminin ve bu doğrultuda belirli bir ülke halkının yaşam biçiminin değiştirilmesi amacıyla yapıldığı söylenebilir. Hatta daha da ötesine giderek, "hukuk düzeninin tümünden değiştirilmesi olgusuyla, devrimin bir ve aynı şeyler olduğu genellemesine gidilebilir."²⁵⁴

253 Doğu Perinçek, "Siyaset, Hukuk ve Devrim", *Bilim ve Ütopya*, sayı 171, Eylül 2008, s.22.

254 Cahit Can, "Devrim ve Hukuk", *Bilim ve Ütopya*, sayı 171, Eylül 2008, s.4.

Perinçek'e göre, Kemalist Devrim iki döneme ayrılabilir. 1919-1924 dönemi, siyasal devrim dönemidir ve ideolojik planda uzlaşmaların yapıldığı, temel meselenin iktidar meselesi olduğu bir dönemdir. 1924 sonrası dönem ise, ideolojik hesaplaşma dönemidir. Halifeliğin kaldırılmasından sonra başlamıştır ve toplumsal-kültürel dönüşümün uygulanması için atılan adımlarla şekillenir.²⁵⁵ Devrimcilik ilkesinin 1931'de parti programına girmiş olması anlamlıdır. Devrimin toplumsal boyutunun tamamlanması, iktidarın ele geçirilmesi kadar kısa sürmeyecektir. Toplumsal devrim, en az birkaç kuşak sürecek olan bir kültürel dönüşümle ilgilidir. O halde, devrime olmuş bitmiş bir olay gözüyle bakılamaz. Stratejik bir dönem boyunca yapılacak işlere rehberlik edecek olan tutum, devrimcilik olacaktır.

CHP'nin ilkeleri arasına devrimciliği almasından sonra parti programında bir tanım getirdiği görülmektedir. 1931 Programı'nda devrimcilik ilkesi, devrimlerin korunması, bağlı kalınması ve savunulması vurgusuyla öne çıkıyordu. 1931 programında altı ok, milletin yaptığı devrimlerden doğan ve gelişen ilkeler olarak tanımlanmış ve inkılâpçılık onlar sadık kalarak onları savunmayı anlatan bir ilke olarak sunulmuştur.²⁵⁶ Daha fazlasını yapmak yerine var olanı koruma ve muhafazakârlaşma eğilimlerinin henüz 1931 gibi erken bir tarihte uç verdiği görülmektedir. Ancak bu tanımdaki yetersizlik ve muhafazakârlaşma eğilimi bir sonraki programda düzeltilmiştir. 1935 programında, 1931'deki ifadeler ek olarak devrimciliğe daha güçlü bir vurgu yapıldığı görülür. "Parti, Devlet yönetiminde tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz"²⁵⁷ ifadesi devrimciliği, salt yapılmış olan Kemalist Devrim'den yana olmak değil, aynı zamanda sonraki dönemler için

255 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 2, Din ve Allah*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s.17-18.

256 "Cumhuriyet Halk Fırkası Programı (1931)", s.154.

257 "Cumhuriyet Halk Partisi Programı (1935)", s.217.

de bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, aynı zamanda, Kemalizmin parlamentarist bir mücadele stratejisiyle kendisini sınırlamadığını ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal, devrimin tüm aşamaları boyunca Meclis'in varlığına büyük önem vermiş olmasına karşın, eylemi parlamentarizm sınırları içinde yer almaz. Bir başka deyişle Kemalizm, mücadelesini parlamenter sınırlar içinde tanımlayan düzen içi bir reform talebinin adı değildir.

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Meclis belirleyici bir tarihsel rol oynamıştır. Atatürk'ün siyasal yaşamda Meclis'e yüklediği rolü, 14 Temmuz 1922'de Fransız Devrimi'nin 133. yıldönümü vesilesiyle Ankara'daki Fransız Büyükelçiliği'nde verilen bir kabul töreninde yaptığı konuşma ortaya koymaktadır: "Efendiler, herhangi bir kişi, bir milleti ihtilale (devrime) götürebilir. Fakat devrimi milletin gerçek hedefine yöneltme ve iletme, ancak tüm ulusun ilgisini sağlamakla olanak kazanır. Dünyada bunu başarma yeteneği, işi ancak milli meclislerin ele almasıyla gerçekleşmiştir."²⁵⁸ Yine TBMM için Atatürk'ün "en önemli eserim" dediği bilinmektedir. Ancak bu Meclis, açıkça ortadadır ki, devrim yapan, devrimi örgütleyen bir meclistir. Atatürk, devrim eylemini kişisel olmaktan çıkartmak, millete mal etmek, geniş bir meşruiyet zemini yaratmak ve milli eylemi hukuki bir temele dayandırmak amacıyla Meclis'i örgütlemiştir. 25. Yıl kitabında da CHP kendisini bir devrim partisi olarak tanımlamıştır.²⁵⁹ Tanım, tarihsel eyleme uygundur.

1.2.11. Kemalizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Kemalizmin tüm boyutlarıyla anlaşılması, ancak tarihsel bakış açısıyla mümkündür. Tarihsellik iki boyutu içermektedir. Birincisi, insanlık tarihinin değişimleri içinde Kemalizmin varlık bulmasına

258 Tark Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, s.44.

259 C.H.P. 25. Yıl Kitabı, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s.5.

yol açan nedenlerin tespit edilmesi, ikincisi Kemalist pratiğin kendi tarihsel akışı içinde ele alınması. Bu anlamda Kemalizmin vücut bulduğu Türk toplumunu, dünyada olup biten sosyoekonomik ve siyasal değişmelerle etkileşimi içinde ele almak gerekir. Kemalizmin, dünyanın son iki yüzyıllık dönüşümüne Türk toplumunun verdiği cevap olduğu söylenebilir.

XVI. yüzyıldan başlayarak feodal toplumun içinde meydana gelen çelişmelerin sonucu olarak, insanlık XIX. yüzyılda dünyanın belli bir bölgesinde (Batı Avrupa), büyük bir devrimci dönüşüm sürecine girdi. Tarım toplumlarının aşılması ve sanayi toplumu denilen yeni bir aşamaya sıçranması anlamına gelen bu büyük dönüşüm, toplumsal yapının tarım toplumunun örgütlenme biçiminden büyük ölçüde farklı, yeni bir örgütlenme biçimini beraberinde getirdi. Yeni sosyal ilişkiler, yeni sınıflar, yeni meslekler, yeni roller, yeni kurumlar vs. modern sanayi toplumunu belirledi. Yeni toplumsal örgütlenme, tarımsal ağırlıklı üretimden farklı olarak sanayi üretimine dayanıyordu ve kapitalizm adı verilen bir biçimde gerçekleştiriliyordu. Bu dönüşüm, dünyanın belli bir bölgesinde başlamış olmakla birlikte, yerel bir değişiklik değil, artık dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağı, dalga dalga tüm dünyayı etkisi altına alacak bir dönüşümdü. İnsan toplumlarının örgütlenme biçimlerini kökten bir biçimde dönüştüren ilk devrim, göçebelikten yerleşik tarım toplumuna geçişi işaretleyen Neolitik Devrim ise, ikincisi de tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi işaretleyen Sanayi Devrimi'dir. Devrimin etkileri yüzyıllara yayılarak tüm toplumları şu ya da bu biçimde dönüştürecektir ve dönüştürmektedir.

Batı Avrupa'da doğmuş olan kapitalist sanayi toplumu ve uygarlığı, kendi örgütlenme biçimini dünyanın geri kalan toplumlarına yaymaya başladı. Fakat bu yayılma, kapitalizmin kendine özgü özelliklerinden hareketle, diğer geleneksel tarım toplumlarını kendi ihtiyaçlarına ekleme, kendi pazarı haline getirme (emperyalizm)

biçiminde gerçekleşti. Bir başka deyişle, Batı Avrupa dışındaki toplumların, yüzlerce yıla yayılarak ve kendi dinamiklerinin sonucu olarak, modern sanayi toplumuna doğru evrilme şansları olmayacaktı. Önlerinde sadece iki seçenek bulunuyordu: Ya merkez kapitalizmin ihtiyaçlarına göre çarpık bir biçim almış sömürge toplumlar halini almak ya da Batı emperyalizmiyle savaşıp bir taraftan bağımsızlıklarını korurken, diğer taraftan Batı'nın izlediği yolu kendi toplumsal gündemlerine uygun biçimde izleyerek geleneksel tarım toplumundan modern sanayi toplumuna geçiş süreçlerini yönetmek. İkinci seçeneğin önündeki en büyük engel, Batılı sanayi ülkelerinin askeri, teknik, ekonomik güçleri değil, geleneksel toplum yönetici ve aydınlarının, Batı'da olup bitenleri insanlık tarihi açısından değerlendirmelerinin mümkün olmamasıydı. Binlerce yıldır süren geleneksel toplum düzeni, kendi zihniyetlerini, kavram ve anlam haritalarını yaratmıştı. Basit ve yerel bir yeniliği anlamaları mümkündü; fakat insanlık tarihi açısından emsali ancak Neolitik Devrim ile kıyaslanabilecek bir büyük dönüşümü kavramalarına izin verecek zihniyetleri yoktu. Fransız İhtilali'nin olduğu yıl tahta çıkan III. Selim'e sunulan raporlarda bulunan Rousseau, Voltaire, Diderot gibi keferelerin halkı dinsizliğe ve isyana çağırdığına dair tespitler, geleneksel zihniyet ve anlam haritalarının, olan biteni anlamalarını mümkün kılmadığını gösteriyordu. Yoksa ne Osmanlı İmparatorluğu'nun ne de diğer Doğu devletlerinin sanayileşmiş modern Batı devletleri karşısında birer birer sömürgeleşmeleri, tahta çıkmış deli padişahların, akılsız yöneticilerin varlığının sonucu değildi.

Reformcu padişahların yaptıklarından Tanzimat'a, Yeni Osmanlılar'dan Jöntürkler'e kadar geçen yüzyıllık süreçte Türklerin mücadele ettikleri en büyük düşman, Batı emperyalizminin tahakkümü değil, olan bitenin gerçekte ne anlama geldiğini en doğru biçimde çözümlemelerine izin vermeyen geleneksel topluma ait zihin ve düşünme kalıplarıydı. Bu nedenle Kemalizm öncesi modernleşme tarihi, aynı zamanda bir tecrübe biriktirme ve olgunlaşma tarihidir.

Cumhuriyet rejiminin yararlarından olan alfabe değişikliğine, din ve devlet işlerini ayırmaktan kadınların toplum yaşamındaki yerinin iyileştirilmesi gereğine kadar Kemalistlerin hayata geçirdiğı hemen her şey, Türk Devrimi öncesinde tartışılmış ve kimi konular kısmen hayata geçmişti. İster feodal iktidarlardan ister meşrutiyetçilerden gelsin reform hareketlerinde ortak amaç, emperyalizm karşısında bağımsız bir toplumsal varlık olarak ayakta kalabilmektir. Ancak bunun nasıl olabileceğine dair doğru cevapları verecek teorik birikim olmadığından, reformlar el yordamıyla ve en somut ihtiyaçlar gözetilerek (askeri yenilikler, devlet organları, eğitim alanlarında yenilikler vs.) yapılmıştır. Kurtuluşun reçetesi ordunun modernleşmesinde, parlamentolu rejimde hatta dine sıkı sıkıya sarılmakta aranmıştır. Modern toplumun ekonomik altyapısının kavranması, modern üretici güçlerin geliştirilmesi gereğı, sanayi toplumunun hukuk, devlet yapısı, insan kaynağı vs. alanlarında önünün açılması ihtiyacı gibi gündemler, ancak yüzyıllık bir tecrübe birikimi ve zihniyet dönüşümünün sonunda tutarlı bir programa kavuşabilmiştir. O program, Türk Devrimi pratiğı içinde altı ilkeyle özetlenmiş ve adına Kemalizm denilmiştir.

Osmanlı toplumu, Batı Avrupa'da başlamış olan dönüşümün hemen kıyısındaki toplumlardan biriydi. Bu yüzden dünyaya dalgalar halinde yayılan kapitalist uygarlığın ilk temas kurduğu toplumlardan biri oldu. Yeni uygarlık, Osmanlı'yı erken tarihlerden itibaren dönüştürmeye başladı. Ancak büyük bir imparatorluk olması ve emperyalizme uzun bir süre direnebilecek potansiyelinin olması gibi nedenlerle Osmanlı Devleti'nin sömürgeleşmesi, dünyanın daha uzak bölgelerindeki görece zayıf devletlere oranla daha uzun sürdü. Bu nedenle Osmanlı'nın son dönem tarihi, bir taraftan sömürgeleşme dinamiklerinin işlediğı, öbür taraftan bağımsız ve egemen bir siyasi varlık olarak yaşamak amacıyla direniş gösterdiği ikili bir karakter taşımaktadır. I. Dünya Savaşı sonunda, sömürgeleşme dinamiğı, mantıksal sonuçlarına Sevr Antlaşması'yla vardığında, di-

reniş dinamikleri de kendi mantıksal sonuçlarına varmış ve Ankara'da Mustafa Kemal önderliğinde çelişmeyi çözecek antitezi yaratmıştı. Kemalizm, söz konusu çelişmeyi çözen sentez olarak tarih sahnesine çıktı.

Kemalizm, bir sentez olarak formüle edilmesinin arkasındaki yüzyıllık tecrübenin etkisiyle, emperyalizme karşı bağımsızlık ve egemenlik mücadelesi veren toplumların izleyebileceği öncü ve evrensel nitelikli program olarak belirdi. Diğer mazlum milletler, emperyalizmle Osmanlı Devleti kadar erken karşılaşmadıklarından ya da onlarda Osmanlı Devleti'nin direniş potansiyeli olmadığından, bağımsızlık ve egemenlik çerçevesinde modernleşme sağlayacak tutarlı bir program geliştirmekte Türklere göre geç kaldılar. Bu nedenle Kemalizm, hem diğer mazlum milletlerin zamanlama açısından direniş öncüsü oldu hem de onlara nasıl direnebileceklerine ilişkin kendi tarihinden süzdüğü bir program sunabildi.

1920 Türk Devrimi, Türk toplumunun milli demokratik devrim sürecinin sonuçları bakımından en belirleyici halkası olarak tanımlanabilir. Modern sanayi toplumuna dönüşme sancıları çeken Batı dışındaki her toplum gibi Türk toplumunun aşmaya çalıştığı sorunlar da, XIX. yüzyıldan bu yana benzer nitelikler taşımaktadır. Bunlar ana hatlarıyla bağımsızlık, laiklik, sanayileşerek kalkınma ve çağdaşlaşma şeklinde belirlenebilir. Yeni Osmanlılar ile başlayan ve tarihteki en kalıcı atılımını 1920 Türk Devrimi ile yapan milli demokratik devrim süreci, toplumumuzun nesnel olarak içinde bulunduğu aşamayı ifade eden bir deyimdir. Devrimin "milli" boyutu, emperyalizme karşı bağımsızlığı hedeflemesinden, "demokratik" boyutu ise toplumdan feodal ilişkileri temizleyerek modern toplumun altyapısını kurmaya yönelmesinden kaynaklanır. Devrim milli nitelik taşır; çünkü sömürgeleşme sürecinde Batı kapitalizmine eklemlenen ve milli ekonominin gelişemediği iç piyasayı milli burjuvazinin denetimine verir. Demokratik devrim, Batı'da burjuvazi önderliğinde ulus-devletlerin kurulması ile karakterize olan top-

lumsal dönüşümdür. Demokratik devrim öncesi toplumsal yapı ve kurumlara bakıldığında tarıma dayalı üretim, cemaatlere dayalı toplumsal tabakalanma, yasalar önünde eşitsizlik, bireysel özgürlüklerin kısıtlılığı, zayıf toplumsal hareketlilik, monarşiye dayalı yönetim biçimi, eğitim alanında ise sadece egemen sınıflar için sınırlı okul sistemi, kitlelerin eğitimsizliği ya da çok sınırlı dini eğitimin varlığı gibi feodal toplumun klasik göstergeleri göze çarpar. Devrim bu yapı ve ilişkileri tasfiye ederek, özgür ve eşit bireyin ortaya çıkmasını sağlayan koşulları yaratır. Bu amaçla ekonomide feodal mülkiyetin yerini kapitalist mülkiyetin almasını sağlar, özel sektör ve kamu sektörünü seferber ederek sanayileşmeyi hızlandırır, ideolojik ve kültürel planda ortaçağ kültürünü tasfiye eder.

Atatürk başta olmak üzere Kemalistler, iktisadi bağımsızlık ile siyasi bağımsızlık arasındaki ilişkiyi defalarca vurguladılar. Gerçekten de Kemalizmin amaçlarına ulaşması ile bağımsızlık siyaseti birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Batı ülkelerine göre gelişmemiş bir kapitalizme sahip ülkelerde, yerel burjuvazi, iç pazarın taleplerini büyük yatırımlar yaparak ve riskler alarak içeride üretmek yerine, bunları yüzyıldır zaten üretiyor olan Batı şirketlerinin temsilciliği ve dağıtımcılığı üstlenmek suretiyle hızla kompradorlaşır. Böylece hem yüksek kârlar elde etmiş hem de hiçbir üretim yatırımı ve riski almamış olur. Ancak bu yönelimin milli ekonomi açısından dolaysız sonucu dışa bağımlılıktır. Dışa bağımlı ekonominin bağımsız bir siyaset izlemeyi imkânsız kıldığı gerçeği, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir kez daha tecrübe ettiği bir olgudur. Ancak Kemalistler ekonomik bağımsızlığı, milli kapitalizmin sınırları içinde kalan bir kalkınma hareketinin, ekonomik rasyonalite gereği er ya da geç uluslararası kapitalizmle eklemleneceğini teorik olarak temellendirebildikleri için değil, arkada bıraktıkları XIX. yüzyıl Osmanlı sömürgeleşme sürecinin tecrübelerinden hareket ederek savunuyorlardı. Bu konuda çok kararlı ve radikaldiler. Öyle ki Peker, ulusal pazara yabancı manifaktürünün girmesiyle bir düş-

man müfrezesinin ülke topraklarına ayak basması arasında bir fark olmadığını yazıyordu.²⁶⁰ Ancak tüm radikal söylemine rağmen Kemalistler, dayandıkları temel sınıfsal konumları orta ve küçük ticaret burjuvazisinin oluşturması nedeniyle zaman zaman antiemperyalist tutumda tutarsızlıklar sergilediler.²⁶¹

"Altı Ok", milli devletin inşası sürecinde karşılaşılan sorunlara pratik içinde yaratılan nesnel cevaplar olarak gelişti. Her ne kadar ideolojik kaynakları ve programatik içeriği tarihsel bir arka plana otursa da, Kemalizmin kendisinin bilincine varması ve kendisini tanımlaması, uyguladığı pratiğin içinde adım adım biçimlendi. Biraz da bu nedenle Kemalizm, CHP'nin 1931 ve 1935 programlarında o güne kadar yapılan işlerin toplamı olarak tanımlandı. Bu tanım yanlış olmamakla birlikte, önemli bir eksiği de ifade ediyordu. O da pratik olmak, doktrine saplanıp donmamak gibi ilk bakışta doğru gibi görünen gerekçeler arasında, gerçekte Kemalistlerin kendilerini büyük ideolojik geleneklerden hangisine bağlayacakları konusunda sorun yaşadıklarıydı. 1930'lu yıllarda Kemalizmin ideolojik olarak içeriğinin tam olarak doldurulmamış olmasının sonucunda, Şevket Süreyya Aydemir ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimlerin öncülüğünde *Kadro* dergisi çevresi ve Recep Peker öncülüğünde *Ülkü* dergisi çevresi gibi mahfillerde Kemalizmin teorik analizi yapılmaya çalışıldı. Bu sırada sol milliyetçi Mahmut Esat Bozkurt, liberal görüşleriyle bilinen Ahmet Ağaoğlu ve Tekinalp gibi isimler de farklı Kemalizm teorileri geliştirmeye çalıştılar. Ancak tüm çabalara rağmen, Kemalizmin herkes tarafından üzerinde anlaşılan bir teorik analizi yapılmamış, daha da önemlisi Kemalizmin hangi büyük ideolojik geleneklerden birinin parçası olduğu konusunda netlik sağlanamamıştır. Bunun pratik sonuçlarından biri, devrimin kendisini bekleyen zorluklara karşı hazırlıksız olması, bir

260 Peker, *age*, s.103.

261 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim I, Teorik Çerçeve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.52.

diğeri de bu çalışmanın da konusunu oluşturan, Kemalizmin sosyal demokrat ideoloji ile eklemlenmesini savunan anlayışların gelişmesine izin veren boşluk olmuştur.

Kemalizm bir ideoloji değil, bir programdır. Ancak her siyasal ve toplumsal program gibi ideolojik kaynakları vardır. Batı'nın ulaşmış olduğu modern sanayi toplumu aşamasına ulaşması, kapitalizmin ideolojisi olan liberalizm ile mümkün olmuştur. Kemalistler, kendi ülkelerinin kurtuluşunun Batı burjuvazisinin devrimci olduğu XVIII. yüzyıl liberalizminin değerlerine sahip çıkmaktan geçtiğini görmüşlerdi. Bu doğrultuda Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne geçmiş olan dünya görüşünü benimsediler ve 1924 Anayasası'na yansıtılar. Ancak önlerinde bir sorun vardı. XVIII. yüzyılda kendi aristokrasisine karşı iktidar mücadelesi veren Batı burjuvazisi, XIX. yüzyılda iktidar olmuş ve örgütlediği kapitalist ekonomi de emperyalist bir karakter kazanmıştı. Batı dışındaki toplumların kendi dinamikleriyle sanayileşmesine izin vermeyen, sömürgeci bir tutum almaktaydı. Bu koşullarda Batı dışı toplumların Batı'nın ulaştığı aşamaya ulaşması, ancak liberalizmin kabul etmediği bazı ilkeleri uygulamakla mümkün olabilecekti. Böylece cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik gibi insanlığın gündemine Batı liberalizmi ile girmiş ilkelerin yanına, devletçilik, devrimcilik ve halkçılık gibi sosyalizmden esinlenen ilkeler eklemlendi. Kemalizm bu haliyle bir ayağı liberalizmde bir ayağı sosyalizmde olan bir programdır. Tarihsel konumlanışı itibariyle ise XVIII-XIX. yüzyıl Batı burjuva devrimleriyle XX. yüzyıl sosyalist devrimleri arasında yer alır.²⁶² Daha özel olarak Kemalizmin, "1940'lı, 50'li, 60'lı yıllarda dünyanın çeşitli sömürge ve yarısömürge ülkelerinde Nehru, Nasır (Baas), Sukarno (Endonezya), Lumumba, Nkrumah vb.'lerinin önderlikleri altında ortaya çıkan ve onların adları ile anı-

262 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 3- Altı Ok*, s.18. "Altı Ok"un üçer ilkesinin liberalizm ile sosyalizmden kaynaklandığını Kışlalı da tespit etmektedir. Bkz. Ahmet Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s.24.

lan, sosyalist olmayan genel Üçüncü Dünya solculuğunun öncüsü olan", sosyalist olmayan ama sosyalist ülkelerle ittifak ilişkisi içinde olan bir yaklaşım olarak değerlendirilmesi mümkündür.²⁶³ Kışlalı'ya göre Kemalizm, geri kalmış ülke koşullarını yansıtan bir devrim ideolojisi. Fransız Devrimi türünden gelişmiş ülke devrimleri altyapısı değişmiş olan toplumun, değişime direnen üstyapısını değiştirme, yeni koşullara uyarlama eylemidir. Geri kalmış ülkelere ise altyapı henüz eski toplumun altyapısına egemen hale gelmemiş, yani devrimin nesnel şartları oluşmamıştır. Ama aydınların taşıyıcısı olduğu devrimci bilinç ve ideoloji öne çıkar.²⁶⁴

Bu programın Türk toplumunun demokratikleşme mücadeleleri tarihinde bulunan ulusal kökleri kadar, uluslararası kökleri de bulunmaktadır. "Altı Ok"un ulusal kökleri Yeni Osmanlı Hareketi, monarşiyi sınırlandırma çabaları, I. Meşrutiyet, Jöntürk hareketi ve 1908 Devrimi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının uygulamalarıydı. "Altı Ok"un uluslararası kaynakları ise 1789 Fransız ve 1917 Sovyet Devrimleri idi. Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik burjuva-demokratik devrimlerinden, halkçılık ve devletçilik ise Sovyet Devrimi'nden kaynaklandı. Devrimcilik ilkesi ise her iki devrimden izler taşımaktaydı.²⁶⁵ Kemalizmin ideolojik kaynakları, liberalizm ve sosyalizmdi. Burjuvazinin devrimci çağının fikir akımı olan XVIII. yüzyıl liberalizmi, özünde monarşiyeye karşı mücadele tarihi olan I. ve II. Meşrutiyet hareketlerinin de kaynağı olmuştu. Bu nedenle Cumhuriyet'in kurucularının, doğa ve insanın oluşumuna dair görüşlerini, Aydınlanma Çağı filozoflarından Holbach'a dayandırdıkları, siyasal iktidar ve özgürlükler konusunda ise Rousseau'dan yararlandıkları görülür.²⁶⁶ Kemalistler, benimsedikleri

263 Arslan Kılıç, "Kemalizm, Sosyal Demokrasi'nin Bize Özgü Biçimi midir?", *Teori*, Nisan 2007, s.77.

264 Ahmet Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, s.59-61.

265 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 3- Altı Ok*, s.13-19.

266 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 2, Din ve Allah*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s.109.

Rousseaucu doğal haklar ve kuvvetler birliği teorisini, hakların ve yükümlülüklerin kaynağına ilişkin görüşleri 1921 ve 1924 Anayasalarına geçirdiler.²⁶⁷ 1924 Anayasası'nın 68. maddesi, "Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkalarına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı başkalarının hürriyeti sınırındır. Bu sınırı ancak kanun çizer" diye-
rek Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni yankılamaktaydı.²⁶⁸ Atatürk, kendine özgü bir nitelik taşımakla birlikte, Türk demokrasisinin, Fransa İhtilali'nin açtığı yolu izlemiş olduğunu belirtmişti.²⁶⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere Sanayi Devrimi'nin birinci dalgasının merkezinde yer alan Fransa'da devrim nasıl kapitalist gelişme ve modernleşmenin önündeki feodal engelleri temizleme şeklindeki tarihsel işlevi yerine getirmişse, Türk Devrimi de aynı işlevi Türkiye için yerine getirmiştir. İkinci ideolojik kaynak, Rusya Narodnik hareketiyle başlayan, halkçılık zemininde gelişen 1917 Ekim Devrimi'dir. XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Batı kapitalizminin emperyalist bir karakter kazanması, Batı dışı dünyada emperyalizme karşı direniş dinamiklerini harekete geçirmişti. XX. yüzyıl siyasi tarihine damgasını vuran bu direniş, iki farklı yoldan ilerledi. Birincisi sosyalist rejimler kurarak, Batı emperyalizminin dayattığı kapitalist dünya sisteminin dışına çıkma yoluydu. 1917'de Rusya'nın açtığı yolu izleyen ülkeler, uluslararası bir dünya sistemi halini alarak dünyayı küreselleştiren kapitalist oyunun kurallarının dışına çıkmış ve bağımsız gelişme ve kalkınmalarını garanti altına almış oluyorlardı. Direnişin ikinci yolu ise, bu bölümün konusu olan Kemalizm ile somutlaşmış olan yoldu. İkinci akım, milli kapitalizmi inşa etmek adına antiemperyalist bir tutum alan devrimci

267 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 5, Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s.47.

268 Bu konuda bkz. Cahit Can, *Cumhuriyet Devrimi ve Öngörülme-yen Bugünü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.60.

269 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.726.

milliyetçi bir program uyguluyordu. Sosyalist olmayan devrimci milliyetçi yol, devletçiliği antikapitalist bir uygulama olarak değil, aksine devletin biriktirdiği kaynakları sermayedarlara transfer etmek suretiyle, sermaye birikimini hızlandırmak için değerlendiriyordu.²⁷⁰ Emperyalizmin denetimi dışında milli bir kapitalizm inşa etmesi, Kemalizmi hem XX. yüzyıl siyasi panoramasını belirleyen dinamiklerden biri yapıyor hem de milli kapitalizmin gelişmesinin belli bir aşamasında, kaçınılmaz olarak uluslararası kapitalizmle bütünleşme eğilimi nedeniyle karşı devrimin nüvesini içinde barındırıyordu.

Kemalizmin demokratik boyutu, onun antifeodal olmasından kaynaklanır. Halkçılık ilkesiyle ilgili tüm açıklamalarda ve 1924 Anayasası'nın 69. maddesinde her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıklarının kaldırıldığı ve yasaklandığı vurgulanır. Ayrıcalıklara dayalı toplumsal örgütlenmenin feodal/geleneksel toplum düzeni olduğu bilinir. Kemalistler, özgür ve rasyonel bireylerden oluşan bir modern toplum kurabilmek amacıyla, XVIII-XIX. yüzyıl Avrupa'sındaki devrimlerle aynı yolu izlemiş ve feodalizmi ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel temelleriyle tasfiye edecek adımları atmışlardır. Bu konuda nihai başarıya ulaşabildikleri söylenemez. Özellikle toprak devriminin yapılamamış olması, devrimin hedeflerine ulaşmaktan uzak düşmesinin başlıca nedenleri arasında sayılabilir.

Kemalizm, I. ve II. Meşrutiyet hareketlerinin mirasçısıdır; fakat onların düz çizgide bir uzantısından ibaret değildir. Ortaya koyduğu pratikle, kendi geçmişindeki modernleşmeci hareketlerden köklü bir kopuş gerçekleştirmiştir. Bu kopuş, başlıca iki alanda hayat bulmuştur. Birincisi, devrimin siyasal boyutudur. İktidarın kaynağı ve meşruiyet temeli kökten değişmiş ve monarşinin yerini cumhuriyet almıştır. İkinci boyut, toplumsal alandadır. Aşiret, din, mezhep

270 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim I, Teorik Çerçeve*, s.23-24.

ve benzeri geleneksel ilişki sistemleri içinde yaşayan feodal toplum insanları, son yüzyılda yapılan reformlar nedeniyle iki ayrı kültür, zihniyet ve dünya görüşü temelinde yarılmaya uğramıştı. Osmanlı Devleti, bir tarafta yüzyıllardır bağlı olduğu ve üstelik öncülüğünü yaptığı doğu-İslam uygarlık dairesiyle, diğer tarafta varlığını sürdürebilmek için yöntemlerini benimsemek zorunda kaldığı Batı uygarlık dairesi arasında sıkışmıştı. Batı'ya benzemek için atılan adımlar, eski olanı tamamen tasfiye etmek yerine korumayı sürdürdüğü için, geleneksel olan ile modern olan aynı toplumda yan yana yaşamaya ve giderek çatışmaya başlamıştı. İşte Kemalizmin Tanzimat'tan beri süregelen toplumsal yarılmayı ortadan kaldırmaya yönelik olarak laiklik ve uluslaşma adımlarını köktenci biçimde attığı görüldü. Laiklik ve uluslaşma birbiriyle yakından ilişkilidir. Toplumsal şizofreninin ortadan kalkması, laiklik ve uluslaşma sayesinde gerçekleşti. Bu anlamda laiklik, uluslaşma amacına ulaşabilmenin gereği olarak anlaşılmalıdır. Laiklik, feodal toplumsal ilişkilerden özgürleşme, feodal imtiyazları reddeden ve kendisini eşit yurttaş statüsünde gören insanın gelişmesinin önünü açma, özetle modern kapitalist bir toplum için gerekli insan malzemesinin yetişmesini sağlayan en önemli araçlardan biriymi ve biridir.²⁷¹

271 Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim 1, Teorik Çerçeve*, s.23.

II. BÖLÜM

KEMALİZMDEN SOSYAL DEMOKRASİYE

CHP'nin Kemalizmden sosyal demokrasiye doğru ideolojik dönüşümü tarihsel süreç içinde yaşanan bir dizi kırılma noktasından geçti. Bu kısımda özellikle 1980'den sonra farklı parti adları altında görünmekle birlikte esas olarak CHP üzerinden ilerleyen dönüşümün ana tarihsel uğrakları ele alınmaktadır.

II.1. Tarihsel Kırılma

II.1.1. Tek Parti dönemi uygulamaları ve CHP'nin Halktan Kopmaya Başlaması

1950'de Demokrat Parti karşısında iktidarı kaybetmesi, CHP'nin özellikle 1940'lı yıllardaki pratiğinin bir sonucu gibi açıklanır. Buna göre CHP, II. Dünya Savaşı yıllarında izlediği politikalarla halktan kopmuş ve bir süre sonra iktidarı kaybetmiştir. Oysa o pratiğin de bir tarihsel arka planı vardır. Partinin ideolojik çerçevesi, kadro yapısı ve örgütlenme tarzı gibi bir dizi faktör, yıllar sonra ortaya çıkacak olan somut görünümeleri arka planda belirlemiştir. CHP'nin emekçi halk kitlelerinin içinde bulunduğu somut koşullar ve ihtiyaçlardan kopması, onun iktidarı kaybetmesinin başlıca nedenidir. Bu kopuşu sağlayan bir dizi faktör bulunmaktadır. Bunların ilki, partinin örgütsel yapısıyla ilgilidir. Bu bağlamda 1925'de Şeyh Said İsyanı'nın kaygı verici ölçüde yayılması üzerine çıkartılan Tahriri Sükûn Kanunu'na kadar geri gitmek mümkündür. Bu dönemde hü-

kümetin ipleri eline alması ve merkezi yönetimin baskı politikalarının ağırlık kazanması sonucu, CHF'nin örgütsel işleyişindeki merkezilik daha da pekişti. Partinin yerel örgütleri, genel merkez karşısında inisiyatif kaybettiler. Halkın istek ve ihtiyaçlarını genel merkeze iletme işlevini yerine getirebilmekten hızla uzaklaştılar. Bu durum, ilerleyen yıllarda parti tarafından halkın nabzının yeteri kadar sağlıklı biçimde tutulamaması ve halktan kopuk, seçkin bir tutumun giderek etkinlik kazanmasına yol açacak olan etmenlerden biri olacaktı.

Halkçılık ilkesi üzerine yapılan tartışmada vurgulandığı üzere, 1920'lerin Türkiye'sinde çok keskin sınıf farkları yoktu. Bu durum, belli bir süre için homojen toplumsal yapı içindeki toplumsal sınıfların farklı çıkarlarının tek bir partide uzlaştırılmasının koşullarını yaratıyordu. Parti kendisine "halk" partisi diyordu; ancak halk homojen bir bütünlük arz etmiyordu. Ekonomi istikrara kavuşukça ve üretim düzeyi arttıkça, sınıfların gelişmesi ve bir süre sonra farklılaşan çıkarların aynı partinin kanatlarından ibaret bir bütünlük içinde faaliyet göstermesi mümkün olamayacaktı. Nitekim CHP de, 1930'larda çok daha net görülecek biçimde burjuvazinin partisi kimliğine büründü. Bu bir tercih değildi. Partinin kuruluşundan itibaren onun omurgasını oluşturan toplumsal kuvvetler ortadaydı. Vedat Nedim Tör, 1925 gibi erken bir tarihte CHF'nin toplumun bütün kesimlerine dayandığı şeklindeki resmi düşünceyi eleştirmiş ve "Halk Fırkası'nın hangi sınıfa istinâd ettiğini öğrenmek istiyorsanız şehir ve kasabalardaki mutemedlerine bakınız. Göreceksiniz ki, hepsi bilaistisna ya mütegalibe ya eşraf ya tüccar yahut da burjuvalaşmaya yeltenen asker ve münevver sınıfına mensupturlar" diye yazmıştı.¹ 1930'ların tek parti döneminde üst düzey bürokratlar, su-baylar ve yerel eşraftan kimseler partiye üye yapılmıştı. Bu durum partinin öncü ve seçkin niteliğini yükseltiyor, fakat aynı zamanda

¹ Tuncay Dursun, *age*, s.10.

merkez yönetiminde bürokratikleşmeyi yerel yönetimlerde eşraf egemenliğini artırıyor. Bektaş'a göre CHP'nin taban olarak eşraf ve memura dayanan tarihsel bir çizgi izlemesi, parti ile kitleler arasında yakın ilişkinin kurulmasını önlemiştir.² Bu durum, başka bir biçimde de ifade edilebilir. Çünkü 1935 nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 16.158.018'di. CHP'nin 1936 yılında 1.237.504 kayıtlı üyesi vardı. Nüfusun neredeyse yüzde sekizi CHP tarafından üye yapılmıştı. Ancak bu durum daha çok Batı illeri için geçerliydi. Özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde, parti, sosyal tabanını genişletmeye yönelik adımları ağırdan almış görünmektedir. 1936'da Türkiye'nin 62 ili içinde CHP'nin doğu ve güneydoğudaki Tunceli, Elaziz, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Bingöl, Muş, Bitlis, Siirt, Beyazıt, Van ve Hakkâri illerinde örgütü yoktu.³ Atatürk'ün ölümünün ardından toplanan Olağanüstü Kurultay'a parti örgütü olmadığı için Ağrı, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van'dan delege gelmemişti. Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Tunceli'de de muhtemelen parti örgütü yoktu. Elazığ ve Muş örgütleri ise Kongre'nin hemen öncesinde kurulmuştu.

Buradan hareketle, CHP'nin omurgasının memur ve eşraf ağırlıklı olmasının, onu halktan kopardığı yerine, emekçi kitlelerin parti içinde yükselmesinin kanallarını yeterince açık tutmadığı için parti içi egemenliğin memur ve eşraf kesiminin tekeline geçtiğini söylemek, gerçeğe daha uygun görünmektedir. Genel seçimler, 1946'ya kadar iki dereceli yapılmıştır. Bu sistemde seçmenler önce ikinci seçmenleri (müntehib-i sani) seçmekte, onlar da milletvekillerini seçmekteydiler. Bu seçim sistemi, tutucu olan taşralı eşraf ve toprak sahiplerinin yararına idi. Dönemin toplumsal coğrafyası açısından birinci seçmenlerin ezici bir çoğunluğunu köylüler oluşturu-

2 Arsev Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s.25.

3 Mete Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2024.

maktaydılar. Bu seçmenlerin genel eğilimi, yakından tanıdıkları ve etkilerinde kaldıkları yerli eşraftan kimseleri ikinci seçmen seçme yönündeydi. Bu sistemde CHP ikinci seçmenler ile uzlaşmak zorunda olduğundan, partinin radikal kanadının iktidarda olduğu koşullarda dahi kırsal alandaki toplumsal yapıyı değiştirememesine ve eşrafın egemen durumunu aşındıramamasına neden oluyordu. İki dereceli seçim sistemi, ülkenin önemli bir kısmının kırsal alanlarda ve geleneksel ilişkiler içinde yaşadığı koşullarda, çoğu kez eşrafa mensup toprak sahibi kimselerin ikinci seçmen olarak seçilmelerine yol açıyordu. Bu durum, CHP'nin kırsal alandaki toplumsal yapıyı tasfiye etmeye niyetlendiyse bile gerçekleştirememesine neden olan faktörler arasında sayılabilir.⁴

Partinin halkın vicdanından kopmasına yol açan bir diğer neden, bürokratikleşme olarak görülebilir. 1930'ların parti ile devletin birliğine yönelik tek parti politikası, partinin devleti ele geçirmesi değil, aksine devlet bürokrasisinin partiyi teslim alması sonucuna yol açmıştır. Parti, kısa bir zamanda hükümet ve bürokrasi karşısında bağımsızlığını kaybetti. Bu durum, halk kitleleri gözünde CHP'nin değerini önemli ölçüde erozyona uğrattığı ve halkın siyasete karşı kayıtsızlaşmasına yol açtığı için tek parti uygulamasından geri dönüldü.⁵ Bir başka deyişle, tek parti dönemi, devletin CHP tarafından denetlendiği değil, tam aksine devletin CHP'yi erittiği bir işleyişe dönüşünce, partiyi devletten yeniden ayırma yoluna gidildi.

Üçüncü olarak, tek parti sisteminin uygulandığı yıllar boyunca parti içi iletişimin tek yönlü hale gelmesinin, her türlü fırsatçılığı teşvik ettiği söylenebilir. Sadece Türkiye'de değil, tek parti sistemini uygulayan bütün ülkelerde parti disiplini, liderin putlaştırılması ve parti içinde baş gösteren kendini beğenmişlik, yöneticilerin kısa zamanda halk kitlelerinden kopmalarıyla ve kitlelerin gerçek tepkilerini göremez hale gelmeleriyle sonuçlanmıştır. Üstelik tabanın

4 Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.229.

5 Dursun, *age*, s.177-178.

gerçeği görebileceği farz edilse bile, hiyerarşinin bütün derecelerindeki "yaranma" zorunluğu, bu gerçeğin yukarı iletilirken tahrife uğramasını kaçınılmaz kılmaktadır. Partinin alt düzey yönetici kadroları partinin yöresel durumunu bir üstteki yöneticiye iletirken gerçeği tahrif edebilmekte, o da bir üst yöneticiye yeni bir tahrifat ekleyerek rapor vermektedir. Böylece bir silsile halinde parti liderine kadar gerçeğe ilişkisi kalmamış raporlar sunulabilmektedir.⁶ Atatürk'ün halkla doğrudan temas ettiği yurt gezileri, bu durumu bir dereceye kadar telafi etmiş olsa bile hem zaman hem gezilen yer sınırlılıkları hem de 1930'ların sonlarına doğru Atatürk'ün sağlık durumundaki hassasiyet, tek parti CHP'sinin Duverger'nin tespitiinden tümüyle azade kalmasını engellemiştir.

Dördüncü olarak, yeni bir ülkenin kurulmasının yol açtığı modernleşme rantı ve burjuvalaşmanın parti ile halk kitlelerinin arasını açan faktörlerden biri olduğu söylenebilir. Zaferden sonra Ankara'da dikkat çeken değişikliklerden biri, şehrin "iş takibine" gelenlerle dolmasıydı. İş takipçileri, itibarlı, saygın milletvekillerinden devlet daire amirlerine tavsiye mektubu alabilmek için uğraşıyorlardı. Yeni bir başkent kurulması nedeniyle muazzam oranda arsa spekülasyonu başlamıştı. 1920'lerde kimse arsa satın almazken, Ankara'nın başkent olmasından sonra devasa bir arsa rantı dönme-ye başladı. Velidedeoğlu, ilk Meclis'e ilişkin anılarında beş bin lira-lık bir arsanın bir yılda elli bin, birkaç yıl sonra ise beş yüz bin li- rayaya el değiştirdiğini anlatarak, olayın büyüklüğünü kavramamıza yardımcı olmaktadır.⁷ Yeni Türkiye'nin burjuva yetiştiren okulları- nın başında İş Bankası gelmekteydi. Bankanın kurulmasından son- ra bu çevrede "İş Bankası Grubu" ya da "aferistler" adıyla anılan ve çoğunluğu bürokratlardan oluşan bazı girişimciler türemişti. Bu

6 Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, (çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınları, Anka- ra, 1993, s.340.

7 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990, s.221- 222.

grup, gerek yerli tüccarlarla gerekse yabancı yatırımcılarla işbirlikleri geliştirmiş ve büyük bir servet sahibi olmuşlardı. "Bir avuç zenginin su yüzüne çıktığı Ankara'da, nüfuzlu milletvekillerine dayanmadan iş çıkarmak olanaksız hale gelmiştir. Milli Savunma'nın bir ihalesine katılan iki rakip firmanın da temsilciliğini, aynı milletvekilinin alması gibi olaylar yadırganmaz olmuştur. İş Bankası, burjuvalaşma akımının adeta okulu haline gelmiştir".⁸ 1929'da 25 ulusal şirkette 20, 38 ulusal bankada 31 CHP milletvekilinin üst düzey yönetici olarak görev yapıyor olması, CHP elitlerinin kapitalizmle bütünleşmesinin bir göstergesi olarak görülebilir.⁹ Yakup Kadri, *Ankara* adlı romanı başta olmak üzere bu yozlaşma manzaranın örnekler vermiştir.

II.1.2. CHP'nin Sağa Savrulması

Atatürk'ün 1938'de ölümünün ardından, İsmet İnönü CHP'nin başına geçti. İlk iş olarak kendi yakın kadrosunu CHP yönetimine ve bakanlıklara taşıdı. İnönü, Atatürk'ün değişmez İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve değişmez Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Aras'ı devre dışı bırakmak için iki gün bile beklememiş ve bu isimleri derhal dışlamıştı. İnönü'nün has adamları olan Refik Saydam ve Şükrü Saracoğlu, Kaya ile Aras'ın yerine getirildiler. Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan Kılıç Ali, Hüsrev Gerede, Cevat Abbas Gürer, Hasan Rıza Soyak, Naşit Hakkı Uluğ ve Tahsin Uzer ise ilk seçimlerde milletvekili adayı gösterilmeyerek dışlandılar. Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya da milletvekili adayı gösterilmediler.¹⁰ Buna karşılık, Atatürk'ün, mandacı, hilafetçi ve saltanatçı oldukları için çevresinden uzaklaştırdığı kimseler İnönü tarafından kısa bir süre sonra yeniden partiye davet edildiler. İki dünya savaşı arası dönem-

⁸ Bila, *age*, s.77-78.

⁹ Necat Erder, "Türkiye'de Sosyal Demokrasinin İdeoloji Sorunsalı", <http://www.sdd.org.tr/necaterder2.htm>

¹⁰ Çetin Yetkin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s.41.

de tüm Avrupa sağa doğru savrulur, liberal parlamenter sistemler gözden düşerken, Türkiye de bu savrulmadan nasibini aldı. Devrimin önderinin kaybının getirdiği iç neden ve faşizmin yükselen itibarından kaynaklanan dış neden birleşerek, CHP'nin muhafazakârlaşmasında etkili oldu.

26 Aralık 1938'de olağanüstü toplanan CHP Kurultayı'nda bir tüzük değişikliği yapılarak, İsmet İnönü, partinin değişmez genel başkanı ilan edildi. Bu değişikliğin nedeni, "parti genel başkanının yüksek kişiliğini her dört yılda bir ve her kurultay toplantısında görüşme ve tartışma konusu yapmayıp, parti genel başkanlığında (değişmez) vasfını esas olarak kabul etmek, bu yüksek makamın kararlılığını sağlamak ve otoriteyi güçlendirmek bakımından ulusal çıkarlara daha uygun" görülmesiydi. Milli Şef döneminin kendine özgü bazı karakteristik özellikleri olacaktı. Bunların ilki parti ve parlamento içi muhalefetin görünmez hale gelmesiydi. Bundan böyle TBMM'deki oylamalarda aleyhte oy şöyle dursun, çekimser oy bile çıkmayacak, önemli ve önemsiz bütün kararlar oybirliği ile alınacaktır.¹¹ İkincisi, milli şef kavramına yüklenen anlamda dönemin Avrupa siyasetine damga vuran otoriter hatta totaliter yönelimin etkileri görülmesidir. CHP kaynakları, milli şefin bir kahraman olduğunu, kişiliğinde tüm ulusu temsil ettiğini, iradesini açıkladığında ulusun da iradesini açıklamış olduğunu, ulusun tüm yazgısının milli şefin avucunda olduğunu, sözlerinin ders niteliği taşıdığını ve onun emrinde olmanın ulusun emrinde olmakla aynı şey olduğunu ileri sürerek milli şef kavramının tekabül ettiği siyasal ve yönetsel anlamı açıklamışlardır. Milli şef kavramına yüklenen bu anlamın İtalya'daki "duçe" ve Almanya'nın "führer" vurgularıyla yapısal benzerliği dikkat çekiciydi.¹² Aslında "şef" kavramı, İnö-

11 Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974, s.8-9.

12 Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1983, s.166-168.

nü'nün CHP genel başkanlığından önce de kullanılmıştı. Kavramı ilk kez, 1933'te CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker kullanmıştı. 1930'lar, parlamenter sistemin yükselen komünist ve faşist tek parti sistemlerinin etkisiyle yoğun eleştiri altında kaldıkları yıllardı. Bu koşullar altında Peker, yazı ve konuşmalarında milli iradenin en iyi şekilde tek adamın şahsında somutlaşarak temsil edilebileceği inancını sıklıkla ifade etmişti. Ancak İnönü ile birlikte şef kavramı, parti ideologlarının kullandıkları bir kavram olmaktan çıkıp parti ideolojisi ve siyasetlerinin yansıması olan resmi bir tanıma dönüştü. Yetkin'e göre, milli şef kavramı, o dönemde yönetici sınıfın ideolojisinin uygun ve gerekli gördüğü bir kavramdı.¹³ Milli şefin kendi iradesini açıklamasının tüm milletin iradesini açıklaması anlamına geldiği türünden ifadeler, milli şef döneminde bir kişi kültü üretildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu dönemde hükümet programları, başbakan ve bakanların kim oldukları tümüyle önemsizleşmiş ve Meclis milli şefin tam denetimine girmişti. Ancak içine girilen yeni siyasal yönelimin Avrupa'dakiler gibi açıkça bir "faşizm" olarak adlandırılması mümkün değildir. Faşist rejimlerin aksine, CHP ve İnönü, toplumu çok partili parlamenter bir sisteme götürme niyetlerinden tümüyle vazgeçmiş görünmemekteydiler. Sistem açıkça sağa kaymış, fakat nesnel ya da öznel açıdan faşizm ya da totalitarizm diye adlandırılmasını sağlayacak sistematize bir karakter kazanmamıştır. Bunu gösteren kanıtlardan biri, 29 Mayıs 1939'da toplanan CHP 5. Kurultayı'nda İnönü'nün açış konuşmasında verdiği mesaj üzerine tüzükle yapılan değişiklikle CHP örgütüne 21 kişiden oluşan bir Müstakil Grup'un eklenmesidir. Müstakil Grup üyeleri, CHP milletvekillerinden oluşacaktı. Grup üyeleri, CHP'nin grup toplantılarına katılabilecek, fakat oylamalara katılamayacak ve kabineye giremeyeceklerdi. Grup'un başkanı doğrudan İnönü'den talimat alacaktı. Tüm otoriter yönelime karşın, CHP'nin

13 Ç. Yetkin, *age*, s.172.

nihai hedefinde faşist bir toplum ve devlet modeli olmadığını gösteren kanıtlardan biri olarak gösterilen Müstakil Grup uygulamasıyla İnönü, çok partili düzenin kurulamadığı koşullarda partisini ve toplumu muhalefet tarafından denetlenme fikrine ve uygulamasına alıştırmak istiyordu. Müstakil Grup, Türkiye'yi çok partili düzene hazırlayacak bir araç olarak düşünülmüştü. Fakat ne toplumsal ne de siyasal bir gerçeğe tekabül etmeyen bu uygulama, doğal olarak istenileni vermedi. Müstakil Grup, "CHP tüzük ve programının ve Büyük Kurultay kararlarının uygulanmasını denetlemek, soru ve gensorular vermek, hükümetten açıklamalar istemek ve hükümeti güvenoyu istemeye zorlamak" gibi kendisine yüklenmiş muhalefet ve denetim görev ve yetkilerine karşın, Meclis toplantılarında son derece "çekingen ve ihtiyatlı" hareket etmiştir.¹⁴

1939 yılıyla birlikte dünya tarihinde yeni bir dönem başladı. II. Dünya Savaşı ve sonrasında kurulacak yeni dünya düzeni süreci, Türkiye açısından olduğu gibi CHP açısından da tarihi bir sınavdan geçmek anlamına geliyordu. Bu dönemin toplumsal dinamiklerine bakıldığında, ekonomik koşulların bir sonucu olarak genelde Türk burjuvazisinin sermaye birikiminde büyük artışların yaşanırken özelde burjuvazinin enflasyonist uygulamalar sayesinde yükselen yeni zenginlerle takviye olduğu görülür. Çiftçiler, işçiler ve memurlar gibi sabit veya dar gelirli kesimlerde ise büyük bir yoksullaşma meydana gelmiştir. Toplumsal dinamiklerdeki değişim, dönemin iktidar ilişkileri ile ilgili tek kanalı olan CHP'nin sosyolojik yapısını da etkilemiş ve parti içi egemenler açısından bir sınıfsal dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle, bu yıllarda hem Türkiye'nin egemen sınıfında hem de CHP'nin yönetici eli ti ve siyasal yönelimlerinde bir dönüşüm yaşanmıştır.

1940 yılının savaş ekonomisi koşullarında, ülkede ekonomik bunalım baş gösterdi. Halk geçim zorluğu çekmeye başladı. Kara-

14 Goloğlu, *age*, s.19.

borsa, vurgunculuk, enflasyon, fiyatların yükseliş, malların kıtlaşması ve alım zorluğu, özellikle sabit ücretli ve dar gelirli işçi, memur ve çiftçileri çok olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu koşullarda, hükümet Milli Korunma Kanunu'nu çıkardı. Milli Korunma Kanunu, savaş koşullarında bozulan ekonomiyi düzeltmek için kökten tedbirler almak yerine zabıta güçleriyle mücadeleyi öne çıkartıyordu. Bu nedenle özellikle karaborsacılığa karşı savaşta kısmi başarılar elde edilmekle birlikte, nihai olarak istenen amaca ulaşamadı. Bozulan ekonomik dengeler, toplumsal huzursuzluğu artırıyordu. Ancak hükümet, artan toplumsal huzursuzlukların karşısında özgürlükleri sınırlamakla sorunları çözebileceğini sanıyordu.¹⁵ Geniş halk kitlelerinin CHP'den soğumaya ve uzaklaşmaya başlamaları, savaş ekonomisinin yönetilmesindeki zaafarla desteklendi.

1941-42'de buğday fiyatı on kat arttı. Köylüler tarla işgallerine başladılar. Hükümet, köylülerin tarla işgalleriyle ilgili davaların hemen sonuçlandırılmasını sağlayacak bir kanunu hızla Meclis'ten geçirdi. Böylece, buğday ticareti yapan ve toprakları da devlet tarafından korunan kapitalist çiftçiler, savaş ekonomisinin getirdiği yüksek enflasyon koşullarında büyük bir hızla servet biriktirmeye başladılar. Dönemin gazete ve mizah dergilerindeki karikatürlerde "hacıağa" olarak resmedilen tip, bu dönemde ortaya çıktı. Ekonomik gücü ellerine geçiren bu vurguncu kesimin siyasette de ağırlıklarını hissettirmeleri uzun sürmedi.

Türkiye'nin etrafını çepeçevre saran savaş nedeniyle yeni vergiler konmuştu ve bunların çoğu dolaylı vergiydi. Bir başka deyişle, devletin artan ihtiyaçlarının yükü sabit gelirli kesimlere yüklenmişti. Ayrıca Toprak Mahsulleri Vergisi'yle köylülere fazladan bir yük daha eklenmişti. Toprak Mahsulleri Vergisi'ni mükellefin kendisinin getirip vermesi gerekiyordu. Vergi toplama yeri 25 km'den uzakta ise, köylüye km. başına kg'da 3 para taşıma ücreti veriliyordu. Vergi toplama yerine 24 km. uzaklıktaki bir köylünün, mahsu-

15 Age, s.80.

l  sırtına vurarak getirmekten başka çaresi yoktu.       40 dönüme kadar olan toprak sahiplerinin elindeki öküzler alınmıştı ve o tarihlerde motorlu araç bulmak neredeyse imkânsızdı.¹⁶ Belli bölge-lerde ise köylüler yerel uygulamalarla karşı kar ıyaydılar. Zongul-
dak Kömür Havzası'ndaki zorunlu çalışma anlamına gelen m kel-
lefiyet, bu tür angaryalardan biriydi. Savaş koşullarında a a  varlı-
 ı çok önem kazandı ından, orman köylüsünün tek geçim kaynağı
olan ormanlara girişi bile yasaklanmı tı.

M. Belli, II. Dünya Savaşı döneminde, CHP'nin geçirdiği yapı-
sal dönüşümün asıl başlangıç yılı olarak, Saraco lu Hükümeti'nin
kurulduğu 1942 yılını işaret etmektedir.¹⁷ 1942 yılında Alman or-
duları Stalingrad'a dayanmı lardı ve zaferlerine kesin gözüyle ba-
kılıyordu. CHP'de de hesaplar buna g reydi. İçerde Alman fa izmi-
ni destekleyen yayınlar ve örgütlenmelere müsamaha gösteriliyor-
du. Saraco lu, CHP'nin kapılarını da Kemalizmle ilgisi olmayan
faşist ve ırkçılara açtı. Saraco lu'nun ekonomi politikası, halk kit-
leleri açısından en kötü uygulama anlamına gelen serbest ticaret
politikasıydı ve hükümet dar gelirliiler açısından en olumsuz politi-
ka olan enflasyonist politikayı tercih etmekteydi. Fiyatlar iki yıl
içinde yüzde 400 arttı. Milli Korunma Kanunu'yla işçilerin hafta ta-
tili hakları bile ellerinden alındı. Devlet gelirlerini dolaylı vergile-
re dayandıran hükümet, savaş ekonomisinin faturasını, sabit ücret-
li ve dar gelirli kesimlere kesmi  oldu. 1945'te yüksek gelirliilerin
verdiği vergiler, toplam vergi gelirlerinin yüzde 13.8'inden ibaretti.
II. Dünya Savaşı döneminde  ı  ı, işçi ve memurların oluşturduğu
halk sınıfları, CHP'den kopmaya ba ladılar. Düşük tarımsal alım fi-
yatları, zorunlu y k ml l  kler, mal varlıklarına el koymalar, yol
vergisi ve tüccar sömürüsü gibi uygulamalar özellikle yoksul köy-
l leri CHP'ye düşman etti.

16  etin Yetkin, *age*, s.121.

17 Belli, *age*, s.537-540.

Savaş ekonomisi, herkes için olumsuzluk anlamına gelmiyordu. Bu dönemde ortaya çıkan yeni zenginler ve sermaye birikimi, partinin ve parti üzerinden rejimin egemenliğinin asker-sivil aydınlarından tefeci-vurguncu ve mütegalibeye geçmesiyle sonuçlandı. Bir başka deyişle, savaş ekonomisi küçük burjuva ağırlıklı iktidara son verdirecek tarihsel koşulları yarattı. Öte yandan savaş zenginleri giderek CHP bürokrasisinin denetimi dışına çıkararak kendi partilerini kurup ülkeyi yönetebilecekleri bir konuma hazırlanıyorlardı. Varlık Vergisi gibi gayrimüslimleri hedef almakla birlikte özel sektörü de tedirgin eden uygulamalar, sermaye sınıfını devlet bürokrasisinden bağımsız davranmaya teşvik ediyordu.

Bundan sonra siyasal süreç CHP'nin Kemalizmin halkçı, devletçi ve devrimci içeriğine karşı olanlara tavizler vermesi biçiminde ilerleyecektir. CHP'nin 8-15 Haziran 1943 tarihinde toplanan 6. Kongresi bu açıdan dikkat çekicidir. Kongre sonunda özel sektörün önemine yapılan vurgular, özel sektöre verilen tavizler ve devletçiliğin yumuşatılması kararları, partinin ideolojik önceliklerinde bir kırılma yaşanmaya başladığını gösteriyordu.¹⁸ Partinin ideolojik doğrultusundaki dönüşme, parti içi bir temizlikle birlikte geldi. 1942-1945 yılları arasında CHP Genel Sekreterliği yapan Memduh Şevket Esenal partiye "sol" bir kimlik kazandırmak amacına uygun olarak "solcu" aydınları partiye almaya başlamıştı. Daha çok Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı çevresinde ve Köy Enstitüleri'nde yoğunlaşan hümanist ve solcu nitelikli aydınlar, parti dışındaki ırkçı/Turancı çevrelerin hücumlarına uğramışlar ve onlardan etkilenen partililer tarafından da eleştirilmişlerdi. Bu solcu çevreler, 1946'da çok partili yaşama geçişle birlikte olaylı bir şekilde partiden tasfiye edildiler.¹⁹ II. Dünya Savaşı yıllarında "Türkiye toplumundaki güçler dengesinde meydana gelmekte olan değişik-

18 Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.218-219.

19 Hakkı Uyar, *age*, s.85.

lik, başından beri bürokrat-burjuva-eşraf üçlü ittifakının partisi olan CHP içinde bürokrasinin gerilemesi, bu partinin sembolü olan 'Altı Ok'tan biri olan ve üstyapı kurumlarında bazı reformlardan ibaret kalan 'devrimcilik' ilkesinin 'laiklik'le birlikte fiilen rafa kaldırılması, bu partinin kapılarını Turancı faşistinden tarikatçısına kadar çeşitli gerici unsura açması sonucunu verdi."²⁰

II.1.3. Çok Partili Düzene Geçiş (1946-1950)

Savaş zamanında Kemalist programın yeni atılımlarla derinleştirilmesinin koşulları yoktu. Bu nedenle Atatürk dönemindeki gibi yeni devrimler yapılmadı. Ülkenin ve milletin bütün kaynakları, olası bir savaşın ihtiyaçlarına uygun olarak yönetildi. Bu dönem, devrimin derinleşmesi açısından bir bekleme dönemiydi. Savaşın bitişinden kısa bir süre sonra devrimin programına kaldığı yerden devam etmesi için adımlar atılmaya başlandı. CHP savaştan hemen sonra Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu adlı bir toprak reformu kanunu çıkarmaya çalıştı. Bu kanun, feodalizmi tasfiye programının bir parçasıydı. Hazırlığı 1930'ların ortalarından beri yapılagelmiş, ancak Atatürk'ün ölümü ve savaş koşulları nedeniyle hayata geçirilememişti. CHP, bu kanunla, aynı zamanda savaş yıllarında zorunlu mahsul alımı nedeniyle zarar verdiği köylülerin desteğini yeniden kazanabileceğini hesaplıyordu. Fakat köprüünün altından çok sular aktığı ve gerek iç gerekse dış konjonktürün artık 1930'lardaki gibi olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı, CHP'nin muhafazakârlaşma öncesi devrimci döneminden bir kalıntıydı. Ancak hem toplum içinde hem de bunun bir yansıması olarak partinin içinde dengeler değişmişti. Devrimi toprak reformu yaparak sürdürmeyi sağlayacak koşullar ortadan kalkmıştı. Nitekim söz konusu yasaya karşı direniş bizzat CHP'nin kendi içinden geldi. Adnan Menderes, yasa tasarısına karşı TBMM'de

20 Belli, *age*, s.230.

yaptığı konuşmalarla parladı. Çok partili düzene geçildiğinde CHP'nin karşısına ayrı bir parti kurarak çıkacak olan muhalifleri, toprak reformuna karşı yürüttükleri direniş birleştirdi.

1945-1950 yılları arasında toplum, dizginlerinden boşanmış gibi bir dinamizm içine girmişti. Bu, yıllar süren baskının gevşemesinin ani bir sonucuydu. Bu beş yıllık dönemde yüzlerce gazete ve dergi çıkmaya başladı. Yirmi beşten fazla parti kuruldu.²¹ Bu partilerin çoğu, sonraki yıllarda varlık gösteremediler. Çok partili dönemde Türk siyasi hayatına damga vuracak olan temel siyasi ayrışma, CHP içindeki kanatların yollarını ayırmasıyla gerçekleşti. Parti içindeki muhalefetin yolları ayırma eğiliminde olduğuna ilişkin ilk işaret, daha Milli Şef Dönemi'nde görülmüştü. Şirket-i Hayriye'nin devlet tarafından satın alınması hakkındaki görüşmeler sonunda yapılan oylamada, Milli Şef döneminde parlamento kararları için sıradışı bir durum olan 7 kırmızı (muhalif) oy çıkmıştı.²² Fakat esas muhalefet, 14 Mayıs 1945'te Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun görüşmelerinde belirdi. Refik Koraltan, Halil Menteşe, Emin Sazak, Damar Arıkoğlu ve Adnan Menderes gibi milletvekilleri tasarının aleyhinde söz aldılar. Muhalefet, 1945 yılı Bütçe Kanunu tasarısı görüşmelerinde de sürdü. Adnan Menderes, görüşmelerdeki etkin tutumuyla muhaliflerin öne çıkan ismi oldu. Bütçeye muhalif oy verenler Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak'tı. 07.06.1945 günü Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın imzalarıyla CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na demokratikleşme yönünde önlemler alınmasını talep eden ve siyasi tarihimize "Dörtlü Takrir" olarak geçen bir önerge verildi.*

21 Mete Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2024.

22 Goloğlu, *age*, s.296.

* Bu kanun, sert tartışmalar arasında çıkartıldı. Fakat dönemin Tarım Bakanı, büyük toprak sahibi olan Cavit Oral'ın elinde fiilen işletilmedi. Aynı kişi, 1961 yılında CHP ve AP tarafından kurulan I. İnönü Koalisyon Hükümeti'nin toprak reformu tasarısını Meclis'te bu kez AP'nin Tarım Bakanı sıfatıyla engelleyecekti.

İnönü, mevcut düzenin demokratik açıdan eksik olduğunu ve demokratikleşmeye ihtiyaç duyulduğunu kabul ediyordu. Fakat Dörtlü Önergecilerden farklı olarak, eksikliğin düzenin temellerinde olduğu düşüncesine katılmıyordu. İnönü'ye göre hükümet partisi, demokratik düzendeki muhalif partilere düşen görevlerin hepsini zaten fazlasıyla yapmaktaydı. Bu nedenle eksiklik özde değil, biçimdeydi. Hükümet partisinin karşısında söz konusu biçimsel eksiği tamamlayacak bir başka partinin olması halinde, Batı tipi bir demokrasi görüntüsü tamamlanacaktı. Bir başka deyişle, demokratikleşme konusunda iktidarın perspektifi on beş yıl önceki güdümlü Serbest Fırka Olayı düzeyindeydi.²³

Gevgilili'ye göre İnönü'nün 1945 sonrasında izlemek istediği yöntem, ilk olarak Atatürk döneminde izlenen Sovyetler Birliği ile sıkı dostluk politikasını terk etmektir. Bunun içerideki yansıması, sol eğilimlerin etkisizleştirilmesiydi. İkinci olarak, esasta iki partinin hâkim olduğu birçok partili düzen kurmaktır. Bu amaçla CHP karşısında, özellikle İnönü açısından kabul edilebilir nitelikteki muhaliflerden oluşan bir orta sağ ya da liberal/kapitalist bir parti ortaya çıkarılacaktır. Üçüncü olarak, CHP daha modern düşüncelere sahip gençlerin yönetime taşınmasıyla takviye edilecekti. Son olarak, İnönü Cumhurbaşkanı olarak iki parti arasında hakem rolü oynayacak ve taraflar bu rol üzerinde uzlaşma sağlayacaklardı.²⁴

1946'da, Türkiye çok partili sisteme geçti. İlk kurulan parti olmakla birlikte Demokrat Parti (DP), kısa bir süre içinde halk içindeki CHP küskünleri ve muhaliflerinin toplandığı başlıca mecra haline gelmeye başladı. Toprak Reformu Yasası'na karşı çıkanlar, savaş yıllarında CHP'ye hâkim olmuş olan savaş zengini kesimin çıkarlarını dillendiriyorlardı. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'dan oluşan DP önderleri, İnönü ile uzlaşarak ya da uzlaşmış görünerek, kendile-

23 Goloğlu, *age*, s.401

24 Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s.35.

rine serbestçe örgütlenebilecekleri ve kuvvet toplayabilecekleri bir hareket alanının açılması için gereken alanı sağladılar.

1946 yılında yapılan genel seçimlerde, açık oy gizli sayım gibi bir hukuki garabet uygulandı ve CHP'nin seçimleri kazandığı açıklandı. DP, örgütlenmesini tamamlayamamış ve baskın seçime erken yakalanmıştı. Bunun da etkisiyle TBMM'deki 465 koltuktan 66'sını kazanabildi. Fakat seçim sürecinde yaşananlar sonucu, bizzat CHP yöneticileri bile parti tabanının kaymakta olduğunu sezdiler. CHP, halkta kaybettiği itibarını yeniden kazanabilmek ve II. Dünya Savaşı yıllarının baskıcı uygulamalarından doğan tepkiyi dindirebilmek için 1946-1950 yılları arasında bir dizi popülist uygulamaya imza attı. Böylece savaştan sonra Kemalist programın derinleştirilmesi yönündeki ilk girişimlerin başarılı olması bir yana, kısa süre içinde devrimin toplumsal, kültürel ve ekonomik kazanımlarının erozyona uğraması süreci başlamış oldu.

II.1.4. Taviz ve İdeolojik Kırılma Dönemi

1945 ile 1950 arasındaki beş yıllık dönemi en özlü biçimde, savaş sonrasında Kemalist programın kaldığı yerden devamı için yetersiz de olsa atılan adımların yeni dünya düzeni duvarına çarpıp parçalanması benzetmesi ile anlatmak mümkündür. CHP'nin başına gelen tam olarak budur ve bunun kaçınılmaz sonucu, savaş yıllarında başlamış olan ideolojik bunalımın iyice derinleşmesi ve yeni kurulan ana muhalefet partisi karşısında sürekli tavizlerin verilmeğe başlanması olmuştur. İdeolojik kırılmayı teşvik eden iç ve dış faktörler vardır. İç faktörlere yukarıda değinilmişti. Dış faktörler denildiğinde anlaşılması gereken, esas olarak savaş sonrası kurulan yeni dünya düzeninde ABD'nin kapitalist dünyanın başına geçmiş olması ve Türkiye'nin ABD ile kurduğu ilişkilerin etkileridir. Bu etkiler öncelikle Türk ekonomisinin Batı kapitalizmine açılması ve devletçiliğin terk edilerek Türkiye ekonomisinin liberalleştirilmesi noktasında yoğunlaşmaktadır.

CHP, 1930'larda Beş Yıllık Kalkınma Planları uygulamış ve büyük başarı kazanmıştı. Ülkenin sanayileşmesi ve kalkınmasında sonraki on yıllara da damgasını vuracak büyük atılımlar, bu planlara uygun adımların atılması sayesinde yapılmıştı. Planların hayata geçirilmesi için gereken krediler, teknoloji ve mühendislik yardımı Sovyetler Birliği'nden sağlanmıştı. Savaş koşullarında yeni atılımları sürdürmenin imânı yoktu. Ülkenin ihtiyacı ve önceliği, var olanı korumaktı. Savaşın ardından, 1946 yılında yeni bir beş yıllık kalkınma planı hazırlandı. Ancak bu kez Türkiye, yüzünü Sovyetler Birliği'ne değil, ABD'ye çevirmişti. ABD, savaştan harap vaziyette çıkmış olan Avrupa'yı ayağa kaldırmak için kesenin ağzını açmış ve Avrupa Kalkınma Programı'nı başlatmıştı. Türkiye, beş yıllık kalkınma planı için ihtiyaç duyduğu destekleri, Avrupa Kalkınma Programı'ndan alabileceğini düşünüyordu. Bu programın kapsamına girmek amacıyla, ABD'den destek istendi. Ancak Türkiye'nin kalkınma planı, ABD tarafından devletçi sanayileşme mantığına sahip görüldü ve reddedildi. Bunun üzerine 1947'de Batı ile işbirliği, kalkınmada özel sektör öncülüğü ve liberalleşme ilkelerini içeren yeni bir plan hazırlandı. Yeni planın adı, Türkiye Ekonomik Kalkınma Planı idi.²⁵ Yeni planı, liberal eğilimli devlet kadrolarından oluşan bir kurul hazırlamıştı. Kurulun başkanı olan Kemal Süleyman Vaner'in adından dolayı Vaner Planı olarak bilinen yeni planda, öncelikli yatırım alanları olarak ulaşım, haberleşme ve tarım saptanmıştı. Sanayileşme, öncelikler listesinin en sonuna konulmuştu. Planın uygulanması için ihtiyaç duyulan kaynaklar dış kredilerden sağlanacaktı. Tarımın geliştirilmesi için atılması öngörülen adım, traktör gibi motorlu taşıtlar başta olmak üzere ABD'den ithalat yapılmasıydı.

CHP hükümeti, 1947 Temmuz'unda Vaner Planı karşılığında 615 milyon dolar kredi istedi. Aynı yıl Thornburg başkanlığında bir

25 Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Verso Yayınları, Ankara, 1990, s.124'ten aktaran: Gülcan, *age*, s.277.

Amerikalı uzmanlar heyeti incelemeler yapmak üzere Türkiye'ye geldi. İncelemeler sonucunda, Amerikalı uzmanlar, Türk hükümetinin iktisadi kalkınmada devlet eliyle sanayileşmeye ağırlık verdiğini ve hazırlanan planın ülkenin kendi kendine yeterli olması mantığına sahip olduğunu bildirerek plana karşı olumsuz rapor verdi. Thornburg, devletçi politikaya karşı sert tavır aldı ve Türkiye'de özel sektörün durumunun Türk-Amerikan iktisadi işbirliğinin önündeki ana engel olduğunu belirtti. Thornburg'a göre Vaner Planı "devlet sosyalizminin aşırı bir ifadesi" idi. Bunun üzerine hükümet, 1947 Eylül'ünde ikinci planın uygulanmasını da bütünüyle durdurdu.²⁶

Vaner Planı'nın da reddedilmesinden sonra kapitalist Batı'nın çerçevesini çizdiği bir uluslararası işbölümü içinde yer almanın devletçilik ile kesin bir hesaplaşmayı gerektirdiği gerçeği, CHP ileri gelenleri tarafından fark edilmeye başlandı. Hem Batıcı hem devletçi olmak mümkün görünmüyordu. Saflar karıştı; fakat CHP içindeki devletçi saflarda kafalar da karışmıştı. Falih Rıfkı Atay, *Ulus*'taki başyazısında "devletçilik politikasının Türk milletini gerçek hürriyetine kavuşturmak için zorunlu olduğunu, ekonominin Türklerin denetiminde olmasının devletçilik politikası sayesinde olduğunu, ancak devletçilik politikasının bazı hatalarının alınacak radikal tedbirlerle, yabancı uzmanların yardımıyla, bu politikanın kötülenerek değil, övülerek iyileştirilmesi gerektiği ve devlet bürokrasisinde bu konuda alınacak tedbirlerle bu politikanın daha rasyonel hale sokulacağını" yazmıştı.²⁷ CHP'deki kafa karışıklığını gösteren örnekler bununla sınırlı değildi. Daha 1945 yılı bütçe görüşmelerinde, Maliye Bakanı Nurullah Sümer, hükümetin geniş kapsamlı bir devletçi yatırım programı hazırlamakta olduğunu açıklamışken, İktisat Bakanı Fuat Sirmen ise cumhuriyet rejiminin

26 Hürriyet Konyar, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s.147-148.

27 H. Konyar, *age*, s.149.

esasta özel mülkiyete dayandığı için hükümetin, sanayileşme politikasında özel girişime daha çok ağırlık tanıyacağını söylüyordu. CHP dışındaki çevrelerdeki genel eğilim, devletçilikten vazgeçilmesi yönündeydi. 1945'te CHP'ye mesafeli duran kesimlerin başında gelen İstanbul Sanayiciler Birliği, yayımladığı raporda Sümerbank başta olmak üzere kamu iktisadi teşekküllerinin memlekete zararlı bir hale geldiğini ileri sürmüştü.²⁸ Partinin içindeki farklı sesler, ülke içindeki piyasacı muhalefet ve Batı dünyasından gelen baskılar birleşince, CHP içinde devletçiliği sürdürmekten yana olanlar ağır bir ideolojik yenilgi aldılar. Artık *Ulus*'ta çıkan bazı yazılarda, devletçiliğin devlet sosyalizmi anlamına gelmediği yazılmaya başlanmıştı. Özellikle, savaş sonrası hazırlanan beş yıllık kalkınma planının ABD tarafından reddedilmesini izleyen dönem, devletçiliğin CHP içinde giderek daha fazla tartışıldığı bir dönem oldu. Giderek netleşen eğilim, uluslararası fiyatlara ayak uydurmadığı takdirde devlete dayanan sanayileşmenin gerek devlete gerekse topluma ağır bir yük getireceği ve "gerçek sanayileşmenin aslında bilgiye, teşkilata, sebata ve kontrole bağlı olduğu" düşüncesi-nin öne çıkmasıydı.²⁹ Bütün bunların sonucu olarak, 1947'nin sonuna gelindiğinde, CHP'nin devletçilik anlayışı DP'nin devletçilik anlayışı ile esas olarak birleşmişti. Farklı olarak DP özelleştirmeye devletin ekonomiden çekilmesini ve küçülmeyi öngörürken, CHP bunu gerekli görmüyordu. 1946 öncesinin korumacı ve dış dengeyi gözetken ekonomi anlayışı, 1946'dan itibaren terk edilme eğilimine girdi. Örneğin, ithalat serbest bırakıldı; ama ihracat ithalatı dengeleyemeyince kronik dış borç dönemi başlamış oldu.

CHP'nin Varlık Vergisi'nden sonra bir de toprak reformu ile burjuvaziyi iyice ürkütmesi, bu çevrelerde demokrasi çağrılarının artmasına ve bürokratların denetiminden bir an önce kurtulma arayış-

28 *Age*, s.126.

29 *Age*, s.138.

larının hızlanmasına neden oldu. Devletçilikle gelişen burjuvazi, 1946'ya doğru artık devletçiliğin başlangıçta işine yarayan bürokratik kısıtlamalarından kurtulmak, ekonomik liberalizm koşullarında kendisinin dışındaki planlara tabi olmaksızın kendini geliştirme talebindeydi. 1948'de İstanbul'da toplanan İktisat Kongresi, devletin ekonomik öncülüğünün sona erdiğini, artık sadece eğitim, haberleşme ve ulaşımın devlete ait işler olduğunu kararlaştırıyordu. Burjuvazinin bu hareketi, ancak yeni bir iktidar ile mümkün olabilecekti. 1947'de çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, yabancı sermaye ile bütünleşmesinin yolunu açmış oldu.

CHP saflarında, devletçilik dışında ideolojik kırılmanın kendisini dışa vurduğu başka konular da vardı. Bunlar arasında milliyetçilik, laiklik, Batı uygarlığını ele alış ve CHP'nin ideolojisinin yeniden tanımlanmaya girilmesi başlıkları dikkat çekicidir. II. Dünya Savaşı sonrası Batı ile bütünleşme yönelimi doğrultusunda sola karşı sert tedbirler almaya başlayan CHP, milliyetçilik ilkesini de bu yeni duruma uyarladı. Atatürk döneminde tanımlanmış olan rasyonalist ve laik milliyetçilik yorumu, solcu yorumlara açık kapı bırakıyordu. İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış kitle formülü ise, birden fazla partinin kurulmasına izin verilen koşullarda artık inandırıcı olmaktan uzaktı. Solculuğu, bu tür yorumlarla engelleme şansı yoktu. Böylece milliyetçiliğin rasyonalist ve laik yorumunun yerine, tarih ve din temelinde tanımlanmış bir milliyetçilik yorumuna ağırlık vermeye başladı. Atatürk döneminden farklı olarak, Osmanlı övgüsünün öne çıkarılması ve dinin antikomünist propagandaya eklenmesi süreci başlatıldı.³⁰ Aslında antikomünizm, daha II. Dünya Savaşı döneminde bile CHP milletvekillerinin üzerinde bütünüyle anlaştığı konulardan biri haline gelmişti. Savaştan sonra ABD'nin öncülük ettiği hür dünya içinde yer alan Türkiye, antikomünizmi resmi politika haline getirmekteydi. Bu mücadelede milliyetçilik,

30 *Age*, s.246.

yeniden yorumlanmış haliyle etkili bir silah olacaktı. CHP içindeki reformcular ile muhafazakârlar bu konuda birleşiyorlardı. Örneğin CHP'nin genç ve reformcu isimlerinden Nihat Erim, 15.12.1947'de *Ulus*'ta "Türkiye'yi komünist emperyalizmi ve totalitarizmi karşısında koruyacak tek umde milliyetçiliktir" diye yazıyordu.³¹

Atatürk döneminde Türkiye'nin dünyadaki yerini Asyalılık, mazlum milletlerin yanı, mazlum milletlerin emperyalizme karşı milli uyanışlarının öncüsü ve Kemalizmin amacını ise çağdaş medeniyet düzeyinin üzerine çıkmak olarak tanımlayan tutum, yeni dönemde değişmişti. İki kutuplu hale gelen dünyada CHP'nin yönettiği Türkiye, yerini Sovyetler'in öncüsü olduğu kampa karşı ABD'nin başını çektiği Batı kampından yana belirlemişti. Bağlantısız kalma seçeneğinin gündeme hiç gelmediği bu koşullarda, ülkenin yeni stratejik tercihinin temellendirilmesi ihtiyacı doğmuştu. CHP'li aydınlar, II. Dünya Savaşı sonrası muhalefetin eleştirilerinin de etkisiyle Batılı bir ulus olduğumuz, devrimlerin amacının aslında Avrupalı olduğumuzu göstermeyi amaçladığı, Avrupa'nın gerçekte Asya'nın bir devamı olduğu gibi tezler dile getirmeye başladılar. Örneğin Peyami Safa, 07.06.1948'de *Ulus*'ta yayımlanan yazısında "biz hem Avrupalıyız hem de yakın, orta ve uzak bütün Doğu'da Avrupa kültürünün ve Avrupalılık şuurunun öncüsüyüz" diyordu.³² Bu yıllarda CHP, Türkiye'nin aslında Avrupalı olduğunu keşfetmiş, ancak bir parti olarak kendisini tanımlamaktan uzak durmuştur. Partinin kendisini "ne liberaliz ne sosyalistiz" sloganına yansıdığı şekliyle "ne olduğuyla değil, ne olmadığıyla" tanımlamaya çalışması, ideolojik bir zaafın göstergesiydi. Bu ortamda açıkça liberal olduğunu söyleyen ve yeni dünya düzeninin gerektirdiği Batı piyasalarıyla bütünleşme programını daha tutarlı biçimde savu-

³¹ Age, s.219.

³² Age, s.236.

nan DP'nin, CHP'yi ideolojik açıdan etkisi altına almasının koşulları oluşmuştu.

İdeolojik bunalımın partide ulaştığı seviyeyi tüm boyutlarıyla ortaya koyacak olan 7. Kurultay işte bu hava içinde toplandı.

II.1.5. 7. Büyük Kurultay: Kırılmanın Sonuçlarının Su Yüzüne Çıkması

7. Büyük Kurultay, 17 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasında Ankara'da toplandı. Savaş sonrasında, dünyanın düzeni, ABD ve SSCB başta olmak üzere faşizmi yenilgiye uğratanlar tarafından yeniden oluşturulmaktaydı. Türkiye, yeni dünya düzenindeki yerini tayin etmek zorundaydı. Öte yandan savaş koşulları Türkiye'nin iç düzeninde de önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştu ve CHP, program ve tüzüğünü değişen koşulların gereklerine uydurmak ihtiyacını hissediyordu. Kurultay'ın başlıca görevi, bu yenden yapılanma işlevini yerine getirmektir.³³ Kurultay'ın önemi, çok partili yaşama geçme kararının alınmasından sonra, CHP'nin örgütlü muhalefetle karşı karşıya kalışından sonra toplanıyor olmasındaydı. 17 gün süren Kurultay'da, parti delegeleri geçmiş dönemlerin parti siyasetlerini ve partinin örgütsel işleyişini kelimenin tam anlamıyla topa tuttular. Eleştirilerin dozu, zaman zaman parti disiplini boyutlarını aşmış, partinin bağlı bulunduğu temel program ilkereleri cepheden eleştirilmiştir. Kurultay'ın, gerek CHP gerekse Cumhuriyet tarihi açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu kurultayda İnönü'ye açıktan muhalefet yapılmış, komünizmle mücadele, türbelerin açılması ve okullara din dersi konulması için önergeler verilmiştir. Ayrıca 7. Kurultay'da Cumhuriyetçilik ilkesi "tek dereceli seçimin belirlediği demokrasi" temelinde ele alınmış ve devrimcilik ilkesi, evrimcilik olarak değiştirilmiştir.

33 Çetin Yetkin, *age*, s.393.

İsmet İnönü'nün kurultayı açış konuşmasının esası, çok partili düzenin kırılmasını ortadan kaldıracak ve onu rejimin hassasiyetleri çerçevesinde yaşatacak tedbirler üzerine yoğunlaşmıştı. Çok partili sistemin doğu bölgelerinde nasıl bir biçim alacağı konusunda endişelerini ifade eden İnönü, siyasi parti mücadelelerinin doğu bölgelerinde geçmiş dönemin olayları ve "iskân kanununun kırılganlıkları" sonucunda ayrılıkçı hareketlere zemin yaratabileceğinden endişeliydi. Bu konuda, "idarenin tarafsızlığı" ilkesini vurgulayarak muhalefete güvence verdiğini belirtmiştir. İnönü konuşmasında, çok partili düzenin bir gereği olarak tüm partilere eşit bir uzaklıkta durması gereğinden bahsederek, CHP'nin bir genel başkan vekili seçmesinin ve bu vekilin bütün yetkileri elinde bulundurması gereğinin önemini vurguladı. Çünkü muhalefet partilerinin CHP'ye yönelttikleri eleştiriler, sistemin yapısı gereği doğrudan Cumhurbaşkanına yönelik eleştiriler olmakta ve sorun yaratmaktaydı.³⁴

Söz alan kurultay delegeleri, CHP'nin geçmiş dönemlerde halkın partiden uzaklaşmasına yol açan hataları üzerinde durdular. Delegerin bahsettikleri konular kabaca tasnif edildiğinde, yapısı veya uygulanması açısından hatalı olan kanunlar, parti yönetimi ile örgütler arasındaki kopukluk, hükümet ile parti arasındaki kopukluk, tutarsız ve ilkesiz siyasetlerin izlenmesi, yolsuzluklar ve halkın manevi değerlerine aykırı davranışlar gibi başlıklar ortaya çıkmaktadır.

Yapılan kanunlardan kaynaklanan eleştiriler arasında, Orman Kanunu hakkındaki konuşmalar dikkat çekmektedir. Kurultay delegesi Behçet Kemal Çağlar'a göre Toprak, Orman ve Köy Enstitüsü Kanunları zamanlama hataları, tamamlayıcı tedbirlerin iyi alınmaması, uygulamada "vur deyince öldüren" elemanların eline bırakılmaları gibi nedenlerle halkın CHP'ye bakışında kırılganlık, güvensizlik ve itibarsızlık kaynaklarına dönüşmüşlerdir.³⁵ Denizli delegesi Esat Kaymakçı, ormanların korunması hakkında kanunun köylüyü yakacaksız bırakacak şekilde uygulandığından bahsetmiştir. İstanbul

34 *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, Ankara, 1947, s.20.

35 *Age*, s.85.

milletvekili Ali Rıza Arı, orman davasının çözümü için yakacak davasının, onun için ise linyit davasının çözülmesi gerektiğini belirtiyordu. Zonguldak delegesi Tahir Karaoğuz, 1941'de birdenbire direk yetersizliğinden maden ocaklarında çalışmanın durduğunu, savaş ve kış koşullarında deniz yoluyla direk getirilmesinin güçleştiğini, kömür çıkarılamadığı için fabrikaların ve denizyollarının da enerjisiz kaldığını anlatmıştır. Tehlike karşısında, savaş zamanı için saklanmış kömür havzasına yakın olan ormanlardan direk kesim izni verilmiş ve sorun çözülmüştü. Karaoğuz'a göre, halk içinde CHP'ye sevginin azalmasının yüzde 20'lik sebebi okul yapılarından, yüzde 80'i ise orman işlerinin kötü yönetilmesinden kaynaklanmaktaydı.³⁶

Partinin işleyişi ve izlenen siyasetler ile ilgili eleştiriler, Kurultay'da üzerinde en çok konuşulan konular arasında yer almıştır. Kayseri delegesi Şükrü Nayman'a göre, parti askeri bir anlayışla merkezden verilen emirlerle yönetilmiştir. En önemli hata budur. Nayman'a göre Parti Genel İdare Kurulu, parti teşkilatlarından yazılan yazılara dahi cevap vermemiştir.³⁷ Kocaeli delegesi Enver Balkan, tek parti döneminde CHP diye bir zümre olmakla birlikte ülke yönetiminde tamamen etkisiz olduğunu, gerçekte tüm kararların Atatürk ve ardından da İnönü'den çıktığını belirtmiştir. Balkan'a göre, partinin ismi vardı cismi yoktu. Nayman ise CHP'nin her bakımdan birbirine zıt insanları bir araya topladığını söylüyordu. Tek parti hayatından çok parti hayatına değil, gerçekte parti olmayan bir şef döneminden gerçek partiler hayatına geçilmiştir. Bu nedenle CHP de, "kendini kurmak" programını yapmak ve teşkilatlanmak durumundadır. Balkan'a göre, geçmiş dönemlerde CHP hükümetlerine CHP örgütü yön verememiştir. Parti, hükümetlerin önüne tutarlı bir program koyarak, onlara rehberlik edememiştir.³⁸ İzmir delegesi Lebit Yurtoğlu, her bakan değişiminde partinin politikalarının

³⁶ *Age*, s.475.

³⁷ *Age*, s.93-94.

³⁸ *Age*, s.98-99.

da değiştiğine dikkat çekmiştir. Örneğin savaş döneminde Refik Saydam'ın fiyatları sıkı tuttuğunu, partinin halka bunun gereğini propaganda ettiğini söyleyerek, Refik Saydam ölünce yeni kurulan hükümetin bu kez serbest ekonomi yolunu tuttuğundan ve partinin aynı halka bu kez ters görüşleri propaganda etmek zorunda kaldığından yakınmıştır. Lebit Yurtoğlu, halkın parti üyeliği meselesini bir prensip meselesi olarak görmediğini ve duygusal davrandığını belirtmiştir. Muhtara, nüfus memuruna ya da bir tapu memuruna kı-zan vatandaş parti değiştirebilmektedir. Yurtoğlu, CHP'nin idare mekanizmasını ele alıp düzenlemekte devrimci davranmadığını söylemiştir. Hâlâ Abdülhamit'ten kalma kanunların olduğunu ve dört yüzyılın mirası olan rüşvet ve iltimasla mücadelede devrimci yöntemler kullanılmasının önemine vurgu yapmıştır.³⁹ Kocaeli de-legesesi Cevdet Baykal, "biz artık merkezin diktası altında, yüzlerini görmediğimiz, tanımadığımız birtakım zevatın Büyük Meclis'te bi-zi temsil etmelerini istemiyoruz" demiştir.⁴⁰ Kırklareli delegesesi Ya-kup Gürel, Kurultay için Ankara'ya geldiklerinde görüştüklere bir-çok milletvekilinin, "Ankara'da partinin içinde soğuk bir hava es-mekte olduğunu, otuz beşlikler, kırk yedilikler, Müfrit'ler, Mute-dil'ler diye zümreler vücut bulunduğundan bahsediyorlardı" diyor-du.⁴¹ Gerçekten parti içinde çok partili düzene karşı güvensizlik besleyenler için kullanılan "Müfritler (aşırı)" ve yeni sistemi kaçı-nılmaz bulanlardan oluşan "Mutediller (ılımlı)" arasında bir saflaş-ma vardı. Behçet Kemal Çağlar'a göre önce II. Dünya Savaşı'nın gereksinimleri, ardından çok partili düzende cumhurbaşkanının tarafsız olması gereği, İnönü'yü fiilen parti ile ilgilenememeye götür-müş ve CHP fiilen lidersiz kalmıştır. DP'nin hücumları karşısında CHP, tek sorumlu İnönü'nün aynı zamanda tarafsız cumhurbaşkanı olarak davranma zorunluğu nedeniyle cevap bile veremez olmuştur.

39 Age, s.107.

40 Age, s.124.

41 Age, s.151.

Partinin işleyişi ile ilgili bir başka konu da partinin yan kuruluşu olan Halkevlerinin durumuna ilişkindir. Delegelere göre Halkevleri kendilerinden beklenen işlevi yerine getirememişlerdir. Göründükleri ya da kendilerine atfedilen ölçüde başarılı değildirler. Behçet Kemal Çağlar, "Halkevlerinin nadir istisnalar dışında günden güne sönükleştiğini, *Halkevleri* dergisinin ve *Ülkü* dergisinin hiç okunmayan dergiler olduğunu" söylemiştir.⁴² Trabzon delegesi Kemal Kefeli, kendisi de bir Halkevi reisi olarak Halkevlerinin kendilerinden bekleneni Türk Ocağı düzeyinde bile veremediğini, kurultay raporlarında belirtilen 4170 Halkodasının dörtte biri dışındakilerin gerçekte var olmadıklarını, temellerinin atıldığını ama gerisinin gelmediğini söylemiştir. Birçok ilçe ve köylerde Halkevleri ve Halkodaları CHP örgütü ile aynı mekânı paylaşmaktadır.⁴³

Yolsuzluk ve karaborsacılık ile ilgili eleştirilere bakıldığında, Manisa delegesi Fahri Keskiner halk üzerinde özellikle Sümerbank mallarını kapsayan bir karaborsacılık sorunu olduğunu belirtmiştir. Bingöl delegesi Mehmet Ali Turan da özellikle "ülkede iltimas, rüşvet ve karaborsacılık vardır" dediğinde salondan bravo sesleri ve alkışlar yükselmiştir. M. Ali Turan, şehir ve kasabalardaki okulların parasız olmasına karşılık köylülerden para alındığını da söylemiştir.⁴⁴

Kurultay, antikomünist yönelimin partiye hâkim olduğunu göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Gümüşhane delegesi Necati Akgün'ün solculuk cereyanının milleti tehdit ettiği, solcuların amaçlarının Türk milliyetçiliğine suikast yapmak olduğu şeklindeki sözlerinin salondan pek çok alkış alması, CHP delegelerinin sola karşı içinde bulundukları ruh halini yansıtmıştır.⁴⁵ Rize milletvekili Dr. Fahri Kurtuluş, DTCF'de solcu propaganda olduğunu ama

⁴² *Age*, s.87.

⁴³ *Age*, s.206. Halkevleri, yönetim masraflarını Belediye, Özel İdareler ve devlet bütçesinden karşılamaktaydı.

⁴⁴ *Age*, s.101.

⁴⁵ *Age*, s.160.

Milli Eğitim Bakanı'na bu adamları temizlemediklerini belirtmiştir. Komünizmle mücadelenin şimdiye kadar ciddi olarak ele alınmadığını söylemiştir. McCarthy olayına gönderme yaparak, on üç bin Amerikalıyı işten attıklarını, bizim o kadar demokrat olma iddiamız olmadığını, fakat hiç olmazsa sapkınların bu ülkede de devlet hizmetinden, üniversitelerden ve gençliğin başından alınması gerektiğini söylemiştir. Bu sözler salondan bravo sesleri ve alkışlarla destek bulmuştur.⁴⁶ Rize milletvekili Fahri Kurtuluş, Kurultay'da komünistlerin tasfiye edilmesi amacıyla bir heyet kurulması için kelimenin tam anlamıyla McCarthy'ci bir önerge vermiştir. Heyet, eğer kurulursa, 1919'dan beri komünistlik için çalışanları takip edecek, tespit ettiklerini "Türklüğe yakışmayan insanlar" olarak millete bildirecektir.⁴⁷

Devletçilik ilkesi üzerine söz alanların ortak vurgularının devletçiliğin yumuşatılması ve Atatürk dönemindeki gibi uygulanmaması noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. Manisa milletvekili Yunus Muammer Alakant, CHP'nin son beş altı yıldır temel yöneliminin devletçiliğin gittikçe yumuşatılması olduğunu, milletin arzusunun da devletçiliğin daha da yumuşatılması olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸ Program komisyonu adına söz alan Niğde milletvekili Vehbi Sarıdal, CHP devletçiliğinin devlet sosyalizmi ile alakası olmadığını belirtmiştir. Devlet sosyalizminin, 1870'lerde sosyal demokrat hareketleri önlemek için Alman İmparatoru Bismarck tarafından yürürlüğe konan ve işçilerin maddi durumlarını düzeltici bir dizi tedbiri kapsayan bir rejim olduğunu, bunun CHP devletçiliği ile ilgisinin olmadığını söylemiştir.⁴⁹ Kütahya delegesi Alaettin Ti-

⁴⁶ *Age*, s.190.

⁴⁷ *Age*, s.397. Kurultayın sonraki günlerinde, önergenin oylanması gündeme geldiği sırada, önerge sahibi Kurtuluş salonda olmadığından önerge oya sunulmamıştır.

⁴⁸ *Age*, s.410-411.

⁴⁹ *Age*, s.419.

ritoğlu, tek parti döneminde partinin heterojen yapısının sonucu olarak devletçiliği farklı yorumlayan kesimlerin var olduğunu ve bu nedenle eklektik bir devletçilik tanımı içeren program maddesine mecbur kalındığını belirtmiştir. Buna örnek olarak Celal Bayar'ın Nazilli kombinası açılış töreninde devletin fabrikalar yapıp, rantabl hale getirdikten sonra bunları vatandaşlara devredeceklerini söylediğini, oysa İnönü'nün *Kadro*'da çıkan devletçilik konulu yazısının bunun tam tersi görüşler içerdiğini belirtmiştir.⁵⁰ Afyon delegesi Ali Veziroğlu, devlet iktisadi teşekküllerinin genellikle ticari zihniyetten uzak işlediği için memleket ve millete zarar verdiğini belirtmiştir. Çorum delegesi Abdülkadir Güney, devletçiliğin özel girişimin faaliyetlerine tekel veya müdahale yoluyla engel olduğunu, geçmişte bunun acı örneklerinin yaşandığını söylemiştir. Program komisyonu adına söz alan Niğde milletvekili Vehbi Sarıdal, yirmi sene önce özel sermayenin bugünkü kadar gelişmemiş olduğu için devletçiliğin sorun yaratmadığını, fakat günümüzde devlet-özel sektör ilişkisinin sınırlarının sorgulandığını belirtmiştir. Devletçiliğin özel sektörde gelecek kaygısı ve güvensizlik yarattığını söyleyen Sarıdal, programın yedinci maddesinin bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla devletçiliğin sınırlarını net bir şekilde çizdiğini söylemiştir.⁵¹ Bir başka deyişle, devletçiliğin sınırlandırıldığı ve bunun parti programına girdiği tarih 1947'dir.

Laiklik ilkesinin uygulamasının yumuşatılması ve daha tavizkâr bir laikliğe yönelmek gerektiği şeklinde özetlenebilecek görüşler Kurultay'da hâkim olmuştur. Kurultay'da söz alan İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, yıllar önce Mustafa Kemal'e türbelerin kapatılmamasını söylemesi üzerine, O'nun kendisine "on, on beş sene bekle" dediğini hatırlatmıştır.⁵² Tanrıöver'in söy-

50 *Age*, s.416.

51 *Age*, s.406-408.

52 *Age*, s.402.

lemek istediği şey, Mustafa Kemal'in belirttiği sürenin fazlasıyla geçtiği ve türbelerin açılma vaktinin artık geldiğidir. Sinop delegesi Vehbi Dayıbaş, ilkokullarda din derslerinin verilmesini önermiştir. Çorum delegesi Abdülkadir Güney, Dayıbaş'ın önerisini desteklemiş ve dinini güçlendiren milletlerin sosyal açıdan geliştiklerini söylemiştir. Güney'e göre laiklik, Atatürk tarafından tekke ve türbelerdeki gayriahlaki durumları ortadan kaldırmak için getirilmiştir. Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu, köylülerden duyduğu kadarıyla din adamı kılığından köylülerin ölülerini bile gömmekte sıkıntı çektiklerini aktarmıştır. Tekelioğlu'na göre memlekette kumar ve içki almış yürümüş, ahlak çökmüştür. "Dinsiz bir milletin memleketinde hiçbir korku kalmaz, yaşayabilmesi için bir mefhumdan korkusu olmalıdır. Varlığının devamı için bu mefhum lazımdır. Anaya, babaya, büyüğe itaat kalmadı, kimse kimseyi tanımıyor. Allah nedir? deyince, Allah'ın ne olduğunu bilmiyor, tanımıyor (gürültüler ve şiddetli alkışlar)."⁵³ Kayseri delegesi Şükrü Nayman, Amerika ve Avrupa'da radyoların "harıl harıl" dini konferanslar yayımladığını, kiliselerin dolup boşaldığını, ama Türkiye'de yenilik adı altında "iftar sofraları yerine içki masaları, kadınlı erkekli briç ve poker partileri" yapılmasının kabul edildiğini söylemiştir. Şükrü Nayman, imam ve hatiplerin otuz lira maaş yüzünden aç ve sefil bir halde olduklarını söylemiştir. "Dinden korkmayalım" diyen Nayman, esas tehlikenin ameleler arasında "kızıl tohumların" yayılması olduğunu söylemiştir. Cumhuriyet rejiminin din ülkülerini kaldırdığını fakat yerine bir şey koyamadığını, bu nedenle de okullarda dini eğitim yapılmasının mecburi olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Maraş delegesi Dr. Emin Karpuzoğlu, milletin kalbinden ve vicdanından Allah'ın çıkarılmaya çalışıldığını belirtmiştir. İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, dünyanın bütün mazlum ve tehdit altındaki milletleri için ABD'nin tercih edilen muazzam bir cumhuri-

53 *Age*, s.449-451.

54 *Age*, s.451-452.

yet olduğunu belirtmiştir. ABD'deki din okullarının sayılarından örnekler vererek Amerikan tarzı laikliğin savunusunu yapmıştır.⁵⁵ CHP Kurultayı'nda dinin komünizme karşı bir mücadele aracı olmayacağını, dini eğitime gidilebileceğini fakat eski laiklik anlayışında ısrar edilmesi gerektiğini söyleyen Cemil Sait Barlas ya da gözlerini ölkemize dikmiş olan kızıl tehlike kadar gericilik tehlikesine karşı da uyanıklık çağrısı yapan Behçet Kemal Çağlar gibi delegeler de söz almış, fakat konuşmaları Kurultay'da esen rüzgârın aksi yönünde olmuş ve azınlıkta kalmışlardır.

Diyarbakır delegesi Ali Tigrel, Türk Dil Kurumu'nda dil işlerinden anlamayanların anlayanlardan çok olması ve bu kuruma kundura ısmarlar gibi kelime ısmarlanması ve sadeleştirme-Türkçeleştirme faaliyeti sonucunda Türk dilinin Babil kulesine döndüğünü söylemiştir.⁵⁶

Yapılan konuşmalar ve uzun müzakerelerden sonra Kurultay bir dizi karar almıştır. Kurultay sonunda Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili dileklerden sorumlu komisyon, ilkokullarda din dersleri hakkındaki delege taleplerini uygun bulmamıştır.⁵⁷ Ancak sadece iki yıl sonra, 1949'da ilkokullara seçmeli din dersi konulacaktır. Kurultay'da parti programına 1935'te Atatürk zamanında girmiş, 1943 programında korunmuş olan ve partinin devrimci niteliğinin altını çizen "Parti, devlet ve millet işlerinde tedbir bulmak için tedrici ve tekamülü prensiple kendini bağlı tutmaz" fıkrası programdan çıkarılmıştır. Çıkartılan bu cümle, partinin siyaseten evrimci sayılamayacağını, kendisini evrimcilikle sınırlamadığını kayıt altına almış ve yapılan değişiklikle devrimciliğe yapılan vurgudan vazgeçilmiştir.⁵⁸ Kurultay'da partinin milliyetçilik, devrimcilik ve laiklik ilkelere yeniden tanımlanmıştır. Delegelerin Atatürk adını telaffuz et-

⁵⁵ Age, s.454-455.

⁵⁶ Age, s.504.

⁵⁷ Age, s.559.

⁵⁸ Konyar, age, s.238.

meksizin, Atatürk dönemi politikalarına ve özellikle de laikliğe yönelik olarak yönelttikleri yoğun eleştirilere cevap vermek üzere kürsüye gelen Behçet Kemal Çağlar, meselelere devrimci bir bakış açısıyla yaklaşan nadir delegelerden biri olmuştur. Ancak sürecin ruhuna uygun biçimde, Çağlar Kurultay'dan kısa bir süre sonra ilkelerinden saptığı suçlamasıyla CHP'den ve milletvekilliğinden istifa edecektir.⁵⁹

Yetkin'e göre bu kurultay, CHP'yi "resmen" karşıdevrim çizgisine çekmişti.⁶⁰ Bu kurultayın ardından 1948'de İmam Hatip Kursları açıldı, hacca gitmek isteyenlere döviz verme uygulaması başlatıldı. 1949'da ilkokullara seçmeli din dersi konuldu ve türbeler yeniden açıldı. 23 Mart 1949'da İnönü "Altı Ok"un anayasadan çıkarılacağını ilan etti.⁶¹ 1950 seçim bildirgesinde, İnönü'nün verdiği söz yazılı hale getirildi. CHP, "Altı Ok"un tek parti döneminin gereği olarak Anayasaya sokulmuş olduğunu ve çıkartılacağını duyurdu.⁶² İnönü'ye göre "Altı Ok" stratejik bir devrim programı olarak değil, tek parti döneminin olağanüstü uygulamalarının bir sonucu olarak anayasaya konmuştu.

II.1.6. İktidarı Kaybetmeye Doğru

Türkiye'nin Vaner Planını uygulamak için istediği 615 milyon dolarlık kredinin reddedildiği, 1948'de ABD tarafından kesin bir dille bildirildi. Bunun üzerine daha da yumuşatılmış ve ABD'nin isteklerine uygun hale getirilmiş yeni bir beş yıllık kalkınma planı hazırlandı. Son plan, nihayet kabul edilecekti. Türkiye, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı anlaşmasına, işte bu, serbest piyasacılık ve Batı'yla bütünleşme doğrultusunda en yumu-

⁵⁹ Çetin Yetkin, *age*, s.421.

⁶⁰ *Age*, s.399.

⁶¹ Bila, *age*, s.181.

⁶² Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yayınları, İstanbul, 2007, s.42.

şatılmış planla katılabilirdi. Kredi anlaşması, 1948 Temmuz'unda imzalandı. Hazırlanan son program, ülkenin kalkınmasının öncelikli olarak yabancı sermaye girişi yoluyla sağlanmasını kabul ediyordu. Ancak Atatürk döneminin milli ekonomiyi korumaya dönük mevzuatı, ülkenin yeni yönelimine uygun değildi. Bu nedenle anlaşmanın imzalanmasından birkaç ay sonra Türkiye'deki yabancı sermayeli kuruluşların kâr ve sermayelerini yurtdışına aktarabilmelerini güvence altına alan bir kararname yayımlandı.⁶³ Krediyle desteklenecek son kalkınma programı ile ABD, Türkiye'den savaş sonrası Avrupa'sının gıda malları açığının kapatılmasında katkıda bulunmasını bekliyordu. Türkiye, ABD'den aldığı krediyle yine ABD'den traktör başta olmak üzere tarım makineleri ithal edecek, tarımsal üretimini artıracak ve Avrupa'ya tarım ürünleri ihraç edecekti. Amerikalı uzmanların da katılımıyla bu hedef doğrultusunda bir Beş Yıllık Tarım Programı hazırlandı.⁶⁴

Borç parayla sınai mallar ithal edip, karşılığında zirai mallar satarak, Türkiye'nin borcunu ödeyebilmesi mümkün değildi. Tarımsal ürünlerin değeri hiçbir zaman sınai ürünlerin değerini karşılamazdı. Dolayısıyla Türkiye, bir borç sarmalına girmeyi kabul etmekteydi. Atatürk döneminin ekonomik ve siyasi bağımsızlık politikası ile çeliştiği ortada olan, bu yeni yönelimin meşrulaştırılması işini CHP'li aydınlar üstlendiler. Yavuz Abadan, *Ulus* gazetesindeki 05.03.1949 tarihli başyazısında, o günün uluslararası ilişkiler konjonktüründe hiçbir ülkenin kendine yeterlilik ilkesiyle hareket etmesine imkân kalmadığını yazıyordu. Abadan'a göre, ekonomik kalkınma için Amerikan yardımı almak, hemen her ülke için şart olmuştu. ABD'den mali ve teknik yardım almadan kalkın-

63 Konyar, *age*, s.153.

64 *Age*, s.155.

mayı düşünmek, ancak demirperde arkasındaki ülkelerin yöneticilerinin kuracağı boş hayaller olabilirdi.⁶⁵

Soğuk Savaş döneminin yeni dünya düzeninde, CHP, tereddütsüz biçimde Batı Bloku ile bütünleşme yolunu seçmişti. Bütünleşmenin ekonomik boyutunda bir süre sanayileşmeye ağırlık tanıyan devletçi politika izleyebileceğini düşünmüş olan İnönü ve CHP yönetimi, içeriden muhaliflerin, dışarıdan Batılı ülkelerin zorlamalarıyla kısa süre içinde uluslararası serbest ticaret doktrinini benimsedi. Böylece birkaç yıllık bocalamadan sonra sanayileşmeyi ikinci plana iten, tarım politikaları ve dış ticareti öne çıkaran, kalkınmanın kaynaklarını yabancı sermaye ve dış borçlarda arayan, devletin ekonomideki ağırlığını daraltarak özel sektörü geliştirmeye yönelik bir ekonomi politikasında karar kıldı.⁶⁶ CHP'nin sağa kaymasını kolaylaştıran bir unsur olan toplum ve partideki sınıfsal denge değişimi, II. Dünya Savaşı yıllarının savaş ekonomisi koşullarında gerçekleşmişti. Şimdi savaş sonrasında Batı'yla bütünleşme programını bizzat CHP başlatıyordu. 1945-1950 dönemi, ülkenin uluslararası konumuna ilişkin olarak da bir dizi kritik kararın alındığı ve Atatürk tarzı bir devlet yönetimi ile köprülerin atıldığı yıllar oldu. Türkiye, kendisini açıkça Batı sistemi içinde tanımlamaya başlamasının gereği olarak, 1947 yılı Şubat ve Mart aylarında IMF'ye ve Dünya Bankası'na girdi.⁶⁷ Aynı yıl CHP, Avrupa'dan karşılık göremediği bir kredi talebinde bulundu. Ardından 1948'de devletçiliğin yumuşatılması ve tarımın kapitalizme açılması şartlarıyla Marshall Yardımı çerçevesinde ABD'den kredi alındı. Truman Doktrini ile açılan bu tarihsel yeni dönemi, İsmet İnönü şöyle yorumluyordu: "Birleşik Amerika'nın cihan barışının devam ve teyidi uğruna kendisine düşen büyük rolü tamamıyla benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işaret!"⁶⁸ II. Dünya Savaşı sonra-

⁶⁵ Age, s.163.

⁶⁶ Age, s.166.

⁶⁷ Bila, age, s.166-167.

⁶⁸ *Ayin Tarihi*, No:162, Mayıs 1947, s.46'dan aktaran: Ali Gevgilili, age, s.59.

sında Türkiye'nin benimsediği yeni dış politika yönelimi, Atatürk'ün emperyalist devletler ve mazlumlar şeklindeki dünya durumu analizinin ve bu kamplaşmada Türkiye'yi bir mazlum millet olarak konumlandırmasının net bir inkârı idi. Fakat Türkiye'yi yönetenler, girdikleri yeni rotada tutarlı olacaklarını gösterdiler. Batı sistemine dahil olma süreci, Nisan 1948'de Türkiye'nin Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD)'ne katılmasıyla devam etti.⁶⁹ Sonraları aynı cümleyi tekrarladığı için Celal Bayar'a atfedilmiş olan "yakın bir gelecekte, Türkiye küçük bir Amerika haline gelecektir" vecizesi, İnönü'nün desteklediği CHP'nin genç milletvekillerinden Nihat Erim tarafından tam da bu dönemde, 19 Eylül 1949'da söylenmişti.

CHP, 1950 seçimlerine rahat girdi. Savaş sonrasının yeniden oluşan dengelerinde Türkiye ortada kalmamış, özgür dünyanın bir parçası olarak kabul edilmeyi başarmıştı. Ekonomisine bir yön belirlemiş, Avrupa'nın tarım üreticisi olabilmek için gereken kredileri bulmuştu. Ekonominin canlanmasının meyveleri, kısa süre içinde toplanmaya başlanacaktı. Borç alınan ülke, ABD, geçmişinde sömürgecilik olmayan, özgürlükçü geleneğiyle bilinen bir ülkedi. Türk milletinin ve CHP yöneticilerinin zihinlerinde, Kurtuluş Savaşı döneminde mücadele ettiğimiz bazı Avrupalı ülkeler gibi kötü bir imajı yoktu. Durumun böyle oluşu, işleri kolaylaştırıyordu.

1950 genel seçimlerine gidilirken, CHP'nin siyasi yatırımının özünü, İnönü'nün tarihsel kişiliği ve saygınlığı oluşturuyordu. İnönü gibi birinin karşısında hiç kimsenin siyasi bir rekabeti sürdüremeyeceği veya başarılı olamayacağına inanılıyordu. Esasen bu duygunun verdiği rahatlık ve kendine güven, CHP'yi başından beri elitist ve halka tepeden bakan karakterine yönelten faktörlerden biri olmuştu. Bu tutumu yansıtan eylemlerden biri de, seçimler öncesi Celal Bayar'ın sığır güderken çekilmiş resimlerini seçim propagandası olarak kullanmaktı. CHP bu halin, Bayar'ı seçmen gözün-

69 Bila, *age*, s.182.

de küçülteceğini hesaplıyordu. Ancak partinin seçim bildirgesi, program düzeyinde bir tür DP'lileşmenin başladığını göstermekteydi. Özel sermaye destekleri, işletme kredilerinden özel girişimcinin de yararlanacağı, kapılarımızın yabancı sermayeye açık tutulacağı türünden, gerçekte çok daha tutarlı biçimde DP'nin sahip çıktığı liberal ve Batıcı siyasetler izlenmesi vaat ediliyordu.⁷⁰

1950 seçimlerine gidilirken, iktidarı kaybedeceğine ihtimal vermeyen CHP, "geçiş döneminde muhalefetin yaşaması için yeterli yasal güvenceyi sağlayacak değişiklikleri gerçekleştirmemişti."⁷¹ 1924 Anayasası'nın devrimci bir hükümetin ihtiyaç duyacağı güçler birliğini sağlayan hükümleri, rejimin bazı nitelikler konusunda hassas olmayan ya da çok partili yaşamın gerektirdiği demokratik hazım yeteneği sığ olan hükümetlerin elinde, büyük yol kazalarına yol açılabilmesine imkân sağlamaktaydı. CHP bunun sıkıntısını gelecek on yıl boyunca bolca yaşayacaktı.

II.1.7. Muhalefette CHP: Bunalım ve Arayış

CHP'nin devrimden geri dönüş yoluna girmesi sürecinde, 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olması ile yeni bir aşamaya girildi. Ağır seçim yenilgisi, CHP açısından beklenmedik bir gelişmeydi. CHP, özellikle 1950 seçim yenilgisinden sonra DP karşısında ürkekleşti. Bu ürkeklik, CHP'nin DP'nin "dümen suyuna girmesi" biçiminde kendini göstermeye başladı. Bu yönelimin arkasında seçim yenilgisinin şoku olduğu kadar, özellikle dış politika konularında özünde DP'den farklı düşünmemenin de etkisi olduğu görülmekteydi. Örneğin özel konuşmalarda karşı olduklarını söylemelerine rağmen, CHP ileri gelenleri, Kore'ye asker gönderme kararını

70 Tefvik Çavdar, "Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s.2026.

71 Nihal Kara-İncioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", *Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, tarihsiz, Cem Yayınları, İstanbul, s.85 (Sempozyum 3 Mayıs 1991'de yapılmıştır).

esastan ve ilkesel olarak değil, Meclis onayı olmadığı için usulsüz buldukları yolunda şeklen eleştirdiler.⁷² Yine buna benzer şekilde, Menderes hükümetleri tarafından ABD'ye verilen üsler konusunu, CHP hiçbir zaman ciddi bir mesele haline getirmede. DP ve CHP iç politika konularındaki farklılıklarına karşın, dış politikanın Atlatıktıç zemine oturtulması konusunda hemfikirdiler. 18 Şubat 1952'de Türkiye NATO üyeliğine kabul edildi. Bu önemli karar, Cumhuriyet rejiminin niteliği ve ülkenin bağımsızlığı açısından bir daha hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağına işaret etmekteydi. Ancak TBMM'nin NATO'ya girişimizi onayladığı gün, CHP sözcüsü "bu eser milli politikanın sağladığı milli bir eserdir" sözleriyle hükümeti kutlamış ve desteklenmişti.⁷³

DP karşısında alınan seçim yenilgisinin ardından CHP, 29 Haziran-3 Temmuz 1950 tarihlerinde 8. Kurultay'ını topladı. Bu kurultayın tarihsel özelliği, CHP tarihinde ilk kez İsmet İnönü'nün genel başkanlığı üzerine tartışmaların yaşandığı bir kurultay olmasıdır. İsmet İnönü'ye karşı olanlar, onun partiye büyük hizmetlerinin olduğunu ama partiyi gençleştirme zamanının da geldiğini savundular.⁷⁴ Kendilerine "15 Mayıs Demokratları" adını veren bir delege grubu, 100 imzalı bir ıslahat önergesi verdi. Önergenin amacı, CHP'de yaşlanmadan doğan yıpranmaların önüne geçmek olarak açıklanıyordu.⁷⁵ Tartışmalar, CHP'de artık değişmesi gereken bir şeylerin olduğu düşüncesini ve bu düşünceye sahip olanların İnönü gibi tarihsel bir lidere karşı çıkmayı göze alacak kadar cesaret kazandıklarını göstermekteydi. Fakat dönemin parti içi tartışmalarının çoğunda yaşananlar burada da yaşandı ve yenilginin suçu bir kişiye veya üst örgütlere atılmak suretiyle sorunun çözülebileceği

72 Belli, *age*, s.375.

73 Bila, *age*, s.201.

74 Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.56.

75 Hıfzı Oğuz Bekata, "DP İktidarı Hazmedemedi, CHP Muhalefeti Kabullenemedi", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1995, sayı 141; "Söyleşi: Fahri Aral", *age*, s.145-151.

düşünüldü.⁷⁶ Bir başka deyişle, ne seçim yenilgisi ne de Türkiye'nin savaş sonrası içine girdiği yeni yönelim Kemalizm ve devrimin ilerletilmesi açılarından değerlendirilmiştir.

8. Kurultay, Cumhuriyet'in sonraki dönemleri açısından önem taşıyan bir karar alması açısından da dikkate değer özelliktedir. 1924 Anayasası'nın temeli, devrimin ihtiyaçlarına uygun olarak devlet güçlerinin birliği idi. Devrim, ancak güçler birliği yoluyla, ihtiyacı olan etkili ve hızlı hareket imkânına sahip olabilirdi. Fakat artık çok partili hayata geçilmiş ve devrimi derinleştirmek ve yeni atılımlarla ilerletmek sorunu Türk siyasetinin gündeminden çıkmıştı. DP'nin güçler birliğine izin veren bir anayasaya dayanarak devleti ve toplumu yönetmeye başlaması, rejim krizlerine yol açabilirdi. Çok partili düzenden geri dönüş olamayacağına göre, ileriki yıllarda CHP dışında bambaşka partilerin de iktidara gelmesi ihtimal dahilindeydi. Dolayısıyla rejimi yıpratması muhtemel gelecekteki hükümet tasarruflarına karşı, bu kurultayda parti programında güçler ayrılığı yönünde değişiklik yapıldı.⁷⁷ Böylece CHP, çok partili yaşama geçiş kararının alındığı 1946'da yapması gereken işi, 1950'de muhalefetteyken Kurultay kararı haline getirmiş oldu.

Atatürk'ün "çağdaşlaşma" diye ifade ettiği hedef, iki kutuplu dünyanın olduğu reel dünya konjonktürü içinde artık Batıcılık olarak tanımlanmaya başlanmıştı. Bu algı değişikliği, 1956'da Profesör Mümtaz Turhan'ın, yazdığı *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* kitabının adına yansımıştı.⁷⁸ Türkiye artık çağdaşlaşma değil, Batılılaşmaya doğru dümen kırmıştı. Atatürk'ün kullandığı sözcükler dönüşüm geçirdi. Bu bakış açısı, Türk siyasi elitleri arasında savaş sonrasında varılan Atlantikçi uzlaşma doğrultusunda iç siyaseti etkilemeye başladı. CHP'nin 26-30 Kasım 1951 tarihlerinde toplanan

⁷⁶ Çavdar, *agm*, s.2026.

⁷⁷ Kumaş, *age*, s.56.

⁷⁸ Bozkurt Güvenç, *Kültür ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.129.

9. Kurultayı sonunda, Sivas Kongresi'nden bu yana ilk kez bir kurultay bildirisi yayımlandı. Bildiride, "millet ve vatan için bir ölüm ve kalım mevzuu saydığımız komünizm ceryanına karşı şiddetle mücadele kararında, tam bir inanış birliğine varılmıştır" deniliyordu.⁷⁹ CHP, Batılılaşma politikasına uygun olarak, yüzünü içeride ve dışarıda en büyük tehlike saydığı komünizme çevirmişti. Bu tehlike, ölüm kalım meselesi olarak görülüyordu. Bu yeni tehdit algısı, hem DP hem de CHP'nin komünizme karşı uluslararası bir güvenlik şemsiyesi olarak ABD'nin ve NATO'nun kanatları altına girmeyi meşrulaştırması amacına hizmet ediyordu. Aynı zamanda, CHP açısından açıklanan görüşlerin iktidardaki gerçek ve tutarlı uygulayıcısı olan DP'nin kuyruğuna takılmanın da zemini oluşturuluyordu. CHP'nin, yüzünü Batıcı, liberal programa doğru çevirmesi, onu değil, rakibini güçlendiriyordu. CHP, DP karşısında sadece seçim kaybetmekle kalmamış, ideolojik ve inisiyatif de kaybetmişti. Bu koşullarda, 1950 seçimlerinden sonra birçok milletvekilinin CHP'den istifa edip, DP'ye katılması şaşırtıcı olmadı.⁸⁰ Soğuk Savaş döneminde antikomünizm sadece bir dış politika tercihi değil, aynı zamanda iç politikayı da etkileyen stratejik bir tercih rolü oynamaktaydı. Dolayısıyla antikomünizm rotasına giren bir siyasi kuvvetin sistemi demokratikleştirmesi oldukça zorlaşmaktaydı. DP, antikomünizmi, hem otoriter bir yönetim tarzını meşrulaştırmak hem de ABD'nin karşısında elini güçlendirmek amacıyla kullanmaya çalıştı. Menderes, her an komünistlerin eline geçebilecek bir ülkeyi yönettiğini gösterebilirse, ABD'nin yardımlarından daha büyük pay alabileceğini hesaplıyordu.

Ana muhalefet döneminde CHP, bir taraftan antikomünizm ve Batıcılıkta ısrar ederken bir taraftan da DP'nin giderek otoriterleşen yönetim tarzı karşısında rejimin hayatiyetiyle ilgili duyarlılıklar geliştirmeye başladı. Bunun sonucunda, temel hak ve özgürlüklerin

⁷⁹ Kumaş, *age*, s.65.

⁸⁰ Bila, *age*, s.197.

garanti altına alınması, kuvvetler ayrılığı ve yürütmenin sınırlandırılması gibi konularda DP'ye oranla daha demokratik bir konuma yerleşme eğilimine girdi. Çünkü DP, gerçekleştirdiği bazı icraatlarıyla CHP'yi kendisine karşı daha net tavırlar almaya zorlamaktaydı. DP, iktidarının daha ilk yılında Halkevlerini kapatmış, geniş ölçekli memur nakil ve azillerine girişmiş, radyoyu parti organına çevirmiş ve siyasi söylemlerinde Atatürk dönemi dahil CHP'nin tüm iktidar dönemine yönelik ağır suçlamalar yapmaya başlamıştı. Bu durum, CHP'yi adım adım azınlık haklarının korunması, çoğunluk diktasının güçler ayrılığı ilkesi ve özerk kamu kurumları eliyle frenlenmesini hedefleyen bir dizi anayasal garantiyi savunan, ideolojik düzeyde görece daha liberal/özgürlükçü bir çizgiye yöneltmeye başladı. Örneğin 9. Kurultay sonuç bildirgesinde Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasının zaruretinden bahsedilmekteydi.

CHP'nin 10. Kurultayı, 22-27 Haziran 1953'te toplandı. Bu kurultayda yeni bir parti programı kabul edildi. Yeni programda, devletçiliğin kapsamı sektör bazında tanımlandı. Buna göre ağır harp sanayi, ağır sanayi, büyük enerji santralleri, büyük sulama ve bayındırlık işleri, maden işletmeleri, kamu hizmetleriyle ilgili ulaştırma işleri ve PTT, mutlaka devlet elinde bulunmalıydı. Petrol işletmesinde özel sektörle işbirliği seçeneği olmalıydı. Program, diğer sektörleri özel sektöre bırakmıştı. Fakat özel sektöre bırakıldığı halde özel sektörün yeterince yatırım yapmadığı ya da başarılı olamadığı sektörlerde, milli ekonomi ve sosyal şartlar bakımından gereklilik de varsa, geçici bir süre için devlet girişiminin mümkün olabileceği kabul ediliyordu. Ekonomide özel sektörün esas olduğu, ancak stratejik görülen bazı sektörlerin devlet elinde tutulması gerektiği yönünde bir karardı bu. Böylece devletin ekonomide aktif rol oynadığı bir karma ekonomi yerine, devletin siyasi çıkarları açısından bazı alanları kontrol ettiği bir ekonomik programa gelinmiş oldu. Keynesyen sosyal refah devleti uygulamalarının yük-

selmesine paralel olarak, savaştan hemen sonra dillendirilmeye başlanan, "devletin ekonomiden tamamen çekilmesi" türünden pür liberal görüşler artık duyulmuyordu. Dahası, devlet sektörünün ağır yatırım gerektiren ve görece düşük kârlı alanlarda faaliyet göstererek burjuvaziye kaynak transfer etmesi isteği, DP'nin bile, iktidarında yeni kamu kurumları kurmasına yol açıyordu. CHP'nin programında devletin terk etmemesi istenen ve adları sayılan sektörler ise, geçmişte savaş görmüş bir yönetici kadronun hassasiyetlerini yansıtmaktaydı.

İdeolojik tıkanmanın getirdiği DP kuyrukçuluğunun siyasi sonuçlarından biri de, 10. Kurultay'da parti programının giriş bölümündeki "Kemalizm" sözcüğünün "Atatürk Yolu" sözcüğü ile değiştirilmesi oldu.⁸¹ 1930'larda Kemalizmi bir program olarak derinleştirme çabası verilirken, şimdi her yere çekilebilir belirsizlikte bir kavrama ulaşılabiliyordu. Menderes'in, ana muhalefet çevrelerine "inkılâp yobazları" diye hücum etmesi, öyle görünmekteydi ki, CHP saflarında Atatürk dönemine ve Kemalizme sahip çıkmakta çekingenlik yaratmıştı.

1950-1954 dönemi, DP için altın yıllar oldu. DP'nin iktidarıyla birlikte tarımın kapitalistleşmesi süreci, öncesiyle kıyaslanmayacak ölçüde hız kazandı. CHP'nin iktidarının son iki yılında kotardığı, fakat sonuçlarını göremeden iktidarı kaybettiği, tarımda makineleşme, bir üretim artışı ve ekonomik refah yarattı. 1950-1963 arasında ülkede traktör sayısı yüzde 1307, gübre kullanımı yüzde 1013, sulanan alan yüzde 273 artmıştı. Tarım kredilerinde faiz oranı daha 1948'de yüzde 2.5 düzeyine indirilmişti. Tarımsal kredi miktarı 1948-1956 arasında 6.5 kat arttı.⁸² Bu gelişmelerin yarattığı iktisadi dinamik, özellikle DP'nin iktidarının ilk yıllarında, DP'nin siyasi zaferine katkı yaparken, CHP'nin bunalımını derinleştirdi. Bu

81 Bila, *age*, s.208

82 Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

koşullarda, 1954 genel seçimleri DP açısından seçmen tabanının genişlemesi ve iktidarın pekişmesi sonucunu doğurdu. CHP'nin yenilgisi ağırlaştı ve bunalımı derinleşti.

1954 seçim yenilgisinin ardından, 26-31 Temmuz 1954'te CHP 11. Kurultay'ını toplandı. Kurultay'da DP karşısındaki yenilginin derinleşmesinin getirdiği moral bozukluğu elle tutulur somutluk-taydı. Söz alan delegelerden Cemal Reşit Eyüboğlu, "Halk Partisi artık bu şekilde yaşayamaz, mutlaka ıslah edilmelidir. Programında mı, tüzükte mi, kafalarda mı, nerede icap ediyorsa orada ıslah edip bu partiyi yaşatalım" diyordu.⁸³ Benzer bir çıkış da, 1954 Genel Seçimlerinden sonra toplanan CHP Parti Meclisi toplantısında Cemil Sait Cemil Sait Barlas'tan gelmişti. Barlas, "CHP'de 27 yılın iyiliklerinden ve kötülüklerinden sorumlu olmayan, belli bir iktisadi doktrine dayanan bir parti olarak meydana çıkalım. CHP, artık tarihi devrini tamamlamıştır. CHP, bu şartlarda kendi kendini terk etmelidir." sözleriyle partinin ideolojik açıdan şekilsiz olduğunu belirtmiş ve eskinin hatalarının hesabını verme şansı kalmadığı ön-kabulüyle, yeni bir parti kurmak amacıyla kendisini feshetmesini önermişti.⁸⁴ Kişilerin eleştirilmesinden ibaret olmayan ve DP karşısındaki ideolojik konumun ve programın netleştirilmesi gerektiğine ilişkin görüşler ağırlık kazanmaktan ve yaygın biçimde kabul edilmekten uzak olsalar da, artık dile getirilmeye başlanmıştı. Ancak CHP'nin, sosyal demokratlık şöyle dursun solda yer alan bir parti olarak tanımlanması gerektiğine ilişkin dahi hiçbir fikir görül-müyordu. 1952'de Cemil Alpay'ın liderliğinde Sosyal Demokrat Partisi adında bir parti kurulmuştu; fakat bu olay CHP'de herhangi bir tartışma yaratmamıştı. Partinin bu yıllarda, sosyal demokrasi ile kendini özdeşleştirdiğini gösteren hiçbir emare görül-müyordu. Daha önce de bahsedildiği gibi, sosyal demokrasi dönemin aydınları

83 Celal Bozkurt, *Siyaset Tarihimizde C.H.P.*, Ankara, 1967, s.82.

84 Akın Simav, *Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları*, İstiklal Matbaası, İzmir, 1975, s.23-24.

ve siyasi elitleri tarafından duyulmamış, bilinmeyen bir ideoloji değildi; Mütareke Dönemi'nde olduğu gibi 1950'lerde de bu ismi taşıyan partiler kuruluyordu. Fakat CHP'den bu tanımlamayı sahiplenmeye dönük bir hareket gözlenmiyordu. Kemalizmin sosyal demokrasiye doğru olgunlaşma ve evrilme emareleri göstermesi bir yana, bu kavramın yerine "Atatürk Yolu" kavramının getirilmesinden anlaşıldığına göre unutulmak istendiği açıktı.

1950 ve ardından gelen 1954 seçim yenilgileri, CHP'de, tabandan ne kadar kopuk olunduğunun anlaşılmasına ve bu durumun sorulanmasına yol açtı. Bu, yeni bir durum olduğu için, nedenleri tüm boyutlarıyla tahlil edilmekten henüz uzaktı. Genel olarak bir sorunun varlığı anlaşılmış, fakat sorunun ne olduğu üzerinde tam anlamıyla uzlaşılammamıştı. Genel olarak partinin ihtiyaç duyduğu toparlanma reçetesinin, kadroların gençleştirilmesi ve dinamizm olduğu düşünülmekteydi. 1950 seçim yenilgisinden sonra, parti önderlerinin halkla yakın temas kurmasının önemini anlayan CHP, bu işi genel sekreterliğe seçilen Kasım Gülek üzerinden yapmaya başlamıştı. Gülek, köy köy, kasaba kasaba dolaşarak halkla temas etmek suretiyle, CHP'nin Atatürk'ten bu yana neredeyse hiç itibar etmediği bir siyaset tarzını yeniden canlandırmıştı. "Kasım Gülek partiye bir 'halkçı muhteva' getirmiş, parti içindeki 'ceberrut', 'Paşa öyle istiyor' anlayışını kırarak 'örgüt için Paşa, Paşa için örgüt' anlayışında 'örgüt için Paşa' esprisini vurgulamıştır."⁸⁵ Genel Sekreter Kasım Gülek, CHP tabanı ve delegelerinin gözünde hem gençleşmeyi hem de halkla birebir temas ederek politika yapması nedeniyle dinamizmi temsil etmekteydi. Partililerin bir kısmı Gülek tarzı siyaset modelinin CHP'nin yeniden iktidarı için gereken reçete olduğunu düşünüyorlardı. İnönü'nün tüm tarihsel ağırlığına karşın, Gülek'in genel sekreterliğini on yıl boyunca engelleyememiş olmasının başlıca nedeni buydu. "Kasım Gülek partide gençlerin adayydı. Bütün Türki-

85 Tanju Cılızoğlu, *Kırık Politika- Anılarla Kamil Kırkoğlu*, Elya Yayınları, İstanbul, 1997, s.109.

ye'deki CHP örgütlerinin gençleri, Kasım Gülek'i kendilerine daha yakın görüyorlar ve 1950 kaybını CHP'nin kendisini yenileyememiş olmasına bağlayarak partinin tekrar iktidara yürümesi için kadro gençleşmesinin ön koşul olduğunu savunuyorlardı."⁸⁶

1955'te yapılan yerel seçimlere katılmayan CHP, 21-24 Mayıs 1956 tarihleri arasında 12. Kurultay'ını topladı. CHP, bu kurultay sonunda da ikinci meclis ve Anayasa mahkemesi kurulması hedefini açıkladı.⁸⁷ Parti, 1951'den itibaren her kurultay sonunda bir sonuç bildirisi yayımlamaya başlamıştı. Sonuç bildireleri, otoriterleşen DP karşısında CHP'nin çok partili düzenin yaşamasından kendisini sorumlu tuttuğunu gösteriyordu. Sistemin bir kazaya kurban gitmemesi için, hükümeti kuran partinin keyfi yönetimini sınırlandırma arayışı, CHP'nin başta gelen siyasi gündemi oldu. Güçlendirilmiş bir kuvvetler ayrılığına dayanan ve yasamanın yürütme üzerindeki denetimini güçlendiren bir anayasal çerçevenin dayanacağı ilkeler belirlenmeye ve halka ilan edilmeye başlandı.

DP açısından iktidarın ilk yıllarını altın çağa çeviren olumlu gelişmeler, bir süre sonra tersine dönmeye başladı. 1950'lerin ortalarından itibaren dış kaynaklar sınıra dayandı ve döviz sıkıntısı yaşanmaya başlandı. Hükümet, yeni bir sermaye birikim modelini hayata geçirmek zorunda kaldı. Ekonominin tıkanması, ithalatın sınırlandırılmasını ve iç pazara dönük bir ithal ikameci birikim tarzının uygulanmasını zorunlu kıldı. Artık dışarıdan gelen her türlü yüksek gümrüklerle yurda girecek, fakat o malların parçaları alınıp içeride birleştirilerek iç pazara yerli malı olarak sunulacaktı. İç pazarın büyümesini esas alan ithal ikame modeli, Batı'da uygulanan sosyal refah devletinin gerektirdiği işçi sınıfı-burjuvazi uzlaşmasının koşullarını Türkiye için de bir ölçüde yaratacaktı. Sosyal demokrat ekonomi modelini yansıtan sosyal refah devleti uygulamaları, Türkiye özelinde, ithal ikame modeli zemininde hayat bulacaktı. Batı'da ko-

⁸⁶ *Age*, s.32.

⁸⁷ Kumaş, *age*, s.83.

münizm tehlikesi karşısında burjuvazinin istemeye istemeye de olsa kabul etmek zorunda kaldığı sosyal refah devleti uygulaması, liberal sağ ekonomi ve devlet modeli açısından bir krizi yansıtmaktaydı. Türkiye'de de DP'nin daha tutarlı bir biçimde temsil ettiği liberal sağ siyasetler, 1960'lardan sonra Batı'daki muadillerinin krizini paylaşıırken, konjonktürün getirdiği sosyal refah ekonomisi ve sosyal devlet uygulamaları CHP'nin alan doldurmasıyla siyasi karşılığını bulacaktı. Fakat 1950'li yıllarda CHP, ekonomiden çok siyaset, devlet ve anayasa konularında DP'ye karşı kendisini sosyal demokrasiye götüren konumunu inşa etmekteydi.

1950-1960 arası dönemde DP'nin halkın günlük yaşamdaki sıkıntılarına yönelik söylemlerine karşın CHP'nin rejimle, devletle ve anayasayla ilgili sorunlara ağırlık veren bir söylemi öne çıkardığı görülür. CHP açısından bu dönemin temel meselesi muhalefetin yaşamasını garanti altına almak, çoğunluk diktasını frenlemek ve rejimin hayatiyetini güvence altına almaktır. İdeolojik ve siyasi açıdan Atatürk döneminin kendini "devrim partisi" olarak gören anlayışı terk edilmiş, devrimci kimlik büyük ölçüde yumuşatılmış, iktidardan gelen etkilere göre tepki veren bir anlayış CHP'ye egemen olmuştur.⁸⁸ "Denilebilir ki, 1950'li yıllar CHP'nin çoğulcu ve rekabetçi bir sistem içinde işlev gören ve toplumu temsil etme kaygısında olan bir parti olmakla devlet partisi geleneği arasında bocaladığı bir dönemdir."⁸⁹ Buna rağmen CHP'de esaslı bir düşünsel özelleştire ve değerlendirme yapılabildiğini söylemek mümkün değildir. Nadir Nadi, 1950'de yazdığı bir yazıda geçmişte CHP'de her fikirden insanın bir arada bulunduğunu, ana prensipler üzerine konuşulmadığını yazmıştı.⁹⁰ Durumun 1950'ler boyunca değişmediğini söylemek mümkündür.

1957 genel seçimlerinde CHP ile DP arasındaki makas bir miktar kapanmakla birlikte, CHP seçimleri üçüncü kez kaybetti. DP'nin

⁸⁸ Kili, *age*, s.134.

⁸⁹ Kara-İncioğlu, *agm*, s.85.

⁹⁰ Çavdar, *agm*, s.2026.

oylarının düşmesinde, 1955'ten sonra ekonomik göstergelerin bozulmasının yanı sıra keyfi yönetim uygulamalarının yarattığı tepki de rol oynamıştı. Adnan Menderes, toplumsal desteğinin azalma eğilimine girmesine paralel olarak yönetim üslubunu sertleştirdi. Mutlak çoğunluk esasına dayalı seçim sisteminden kaynaklanan meclis çoğunluğunu bir çoğunluk diktatörlüğü biçiminde kullanmaya başladı. DP'nin yönetici kadrosu, Meclis'teki sandalye çoğunluğu ile özdeşleştirdikleri milli irade kavramının azınlık haklarını yok saymaya izin verdiğini düşünüyorlardı. Seçimi kazanan taraf "millet" olarak görülüyor, kaybeden taraf tüm haklarını kaybetmiş gibi muamele görüyordu. Muhalefetin yönelttiği eleştiriler sertleştikçe, muhalefeti ortadan kaldıracak tedbirler almaya kadar giden bir süreç işlemeye başlamıştır.⁹¹ Ancak, muhalefetin hiçbir uyarısını dikkate almayan Adnan Menderes yönetimi, zaman zaman kendi meclis grubu karşısında bile zor duruma düşmüştür.

DP karşısında üst üste alınan seçim yenilgileri, CHP'nin kendini yeniden tanımlaması hatta yeni bir genel başkan seçilmesi gibi fikirlerin partide daha geniş kesimlerce desteklenmesine yol açtı. Fakat yaşanan iktidar baskısı, partiyi kendi iç meselelerini derinlemesine tartışmaktan uzak tutacak kadar büyüktü. CHP, 1950'lerin ortalarından itibaren hızla hükümetin gücünü bazı mekanizmalarla kısıtlamayı ve demokratik bazı yasal düzenlemelerin yapılmasını savunan bir çizgiye geldi. 1957 genel seçimi öncesi CHP bir demokratikleşme programı ilan etti. Genel seçimler öncesi yayımladığı seçim bildirgesinde CHP, seçim sistemini nispi temsil esasına göre yeniden düzenleyeceklerini, Yüksek Hâkimler Şûrası kuracaklarını, memurlara sendika hakkı vereceklerini, iki meclisli bir yasama sistemi, Anayasa Mahkemesi ve iktisadi kalkınmayı planlayacak bir planlama teşkilatı kuracaklarını ilan ediyordu.⁹² Bir yıl sonra bu ilkeler parti programına da geçirildi. 12 Ocak 1959'da top-

91 Kara-İncioğlu, *agm*, s.85-86.

lanan 14. Kurultay'da demokratikleşme taleplerini içeren ve "İlk Hedefler Bildirisi" adıyla bilinen bir sonuç bildirisini kabul etti. Bildiri daha sonra "ortanın solu" adıyla formüle edilecek olan programın siyasi altyapısı sayılabilecek görüşler içermekteydi.⁹³ Böylece CHP, yeni programı doğrultusunda izlediği siyasi çizgisiyle DP baskıcılığından şikâyetçi olan orta sınıfları ve aydınları yeniden etrafına toplamaya başlamıştı. Bu gelişme 1961 seçimleri için umutlanmasına yol açmaktaydı. Ancak 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri müdahale, gerek iktidar gerekse ana muhalefet cephesindeki bütün hesapları değiştirecek ve Türk siyasi tarihinde devrim benzeri değişikliklerin ortaya çıkmasının koşullarını yaratacaktı.

DP kurulduğu tarihten devrildiği güne kadar ekonomide liberal konumu sahiplenmiş, fakat siyaset ve toplum yaşamında liberal değil, Cumhuriyet devrimine muhalif, muhafazakâr bir konum almıştır. Öte yandan 1940'lar ve 50'ler boyunca CHP'de kimse partilerini solcu olarak görmemekteydi. Aksine SSCB ve onun taraftarları ile özdeşleşmiş "sol" akıma karşı antikomünizm ve milliyetçiliğin "panzehir" olarak görülmesi hem DP hem CHP tarafından paylaşılan bir tutumdur. DP kendisini açıkça sağ bir parti olarak tanımlamaktaydı. CHP, muhalefet ettiği bu partinin ve onun görüşlerinin karşısında kendiliğinden sağa karşı konumlanmış oluyordu. Öte yandan geçmişinde devrimci eylem olan bir partiydi ve ilkeleri arasında devrimcilik vardı. Ancak dönemin kendine özgü koşullarında CHP sol bir parti olduğunu söylemiyor, söylemek de istemiyordu. Ortada tuhaf bir durum olduğu açıktı: sağa karşı muhalefet eden ancak solculuk fikrine tahammülü olmayan devrim yapmış bir parti... Atlantik uzlaşmasına dayalı "sistem"in kurucusu olmaktan gurur duyuyor, sistemin gereği olarak NATO, IMF vb. gibi kurumlara üye olunmasını, Kore'ye asker gönderilmesini, ABD'ye üsler veril-

92 C.H.P. 1957 Seçim Beyannamesi, Kültün Matbaası, Ankara.

93 Esmer, *age*, s.61-63.

mesini onaylıyordu. Kendisi iktidarda olsa da bunların yapılması gerektiğini biliyor, ancak iktidarı kaybetmiş bulunuyordu. Hükûmete muhalefet yapması gerekiyor ancak sistemin temelleri konusunda farklı düşünmediği için kendisini hukuk devleti ve liberal toplum ilkeleri üzerinden farklılaştırmak zorunda kalıyordu.

DP, iktidarında ortaya koyduğu siyasal, toplumsal ve kültürel icraat karşısında CHP'yi kendisinden daha tutarlı bir liberal konuma doğru itmiştir. Türk siyasetinin yapısal özelliklerinden biri çok partili sisteme geçildikten sonra kendisini tüm çıplaklığıyla ortaya koymuştu. Türk sağ, ekonomide liberal ancak hukuk devleti, anayasal düzen, bireycilik ve özgürlük gibi sosyokültürel ve siyasal alanlarda muhafazakâr bir tutum alarak doğdu. 1960'tan sonra sağ karşısındaki "merkez sol" boşluğunu doldurmak üzere hareketlenecek olan CHP, sağın karşısında liberal, siyasal ve kültürel değerleri savunmayı sola bırakılmış bir alan olarak içselleştirecekti. Soğuk Savaş koşullarında her türlü demokratik düzenleme taraftarlığının "sol" ilan edildiği ve "Moskovacılık" olarak damgalandığı bir süreçte CHP ileride solcu olduğunu ilan etmek durumunda kalacağı bir siyasal zemine doğru DP tarafından adeta itilmişti. Ancak bu sol, sistemi emekçi sınıflar lehine değiştirme eksenli bir sol değil, sağ gelenek ile CHP arasındaki bir bölüşümün sonucu olacaktı. Sağ gelenek, liberalizmin ekonomik önermelerini sahiplenip gerisini bırakırken, CHP liberalizmin sosyokültürel ve siyasal önermelerini sahiplenip, 1960'larda tüm Avrupa'da yükselişe geçmiş olan sosyal refah devletini ekonomik modeli olarak keşfedecekti.

II.2. "Ortanın Solu"nun Yükselişi (1960-1972)

27 Mayıs sonrasında toplanan Kurucu Meclis, CHP'nin 1958 programından önemli ölçüde esinlenen iki meclisli parlamenter sistem, anayasa mahkemesi, nispi temsil ve ekonomik planlama gibi

önlemleri anayasa hükmü haline getirdi. Emekçilerin yararına olarak, grev ve toplu sözleşme hakkı, toprak reformu ve yaygın sosyal güvenlik sistemi gibi amaçlar tanımlandı. 1961 Anayasası, vatandaşların sosyal ve siyasal haklarını güvence altına alan, Türk anayasa tarihinin en demokratik anayasası olarak doğdu. Ancak aynı anayasa, bir devrim anayasası olan 1924 Anayasası'nı yürürlükten kaldırmış oldu. Bunu yaparken 1924 Anayasası'na 1937 değişiklikleriyle giren altı ilkesini de anayasal ilkeler olmaktan çıkardı ve Türk devletini laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olarak tanımladı.

Bu yeni tanım, Batı'da yürürlüğe sokulan sosyal refah devleti konjonktürünün yansımasıydı. Atatürk döneminin devrimci cumhuriyeti teori ve uygulama düzeyinde geride bırakılmış, Türkiye Batı'nın sosyoekonomik yapılanmasına eklenmişti. Ancak bu durum hiçbir çevre tarafından önemli bir sorun olarak görülüyordu. Çünkü görünen, devrimci cumhuriyetten geri dönüş değil, onun kazanımlarının pekiştirilmesi idi. 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü atmosfer içinde Türkiye, bir fikir dinamizmi yaşamaya başlamıştı. Daha önce yasak olan fikirler yazılıyor, kitaplar çevriliyor, dergiler çıkartılıyordu. Halkın örgütlenmesinin önündeki engeller kaldırılmıştı. Sendikalar geliyor, dernekler kuruluyor, öğrenciler, memurlar örgütleniyorlardı. İthal ikameci ekonomi modeli ve sosyal refah devleti uygulamaları, emekçi sınıfların geleceğe umutla bakmalarına imkân veriyordu. Hükümetler büyük çaplı yatırımlar yapmaya devam ediyor, DP mirası üzerinde yükselen Adalet Partisi'nin mühendis lideri Süleyman Demirel, "barajlar kralı" olarak lanse ediliyor, en sağdan en sola kadar bütün partiler, "ağır sanayi hamlesi" yapmaktan, "makine yapan makine üretmekten" bahsediyorlardı.

27 Mayıs müdahalesi, DP'ye karşı Kemalist bir duyarlılıktan kaynaklanmıştır. Bu durumda Milli Birlik Komitesi'nin 1924 Anayasası'nı yürürlükten kaldırması ve yerine Avrupa'da yürürlüğe sokulan sosyal refah devleti konseptini koyması, Kemalist 27 Mayıs-

çılarının DP'ye karşı eylemleriyle çelişiyor gibi görünmektedir. Ancak durum tam olarak böyle değildir. Atatürk'ün anayasaya koydurduğu "Altı Ok"a 1961 Anayasası'nda yer verilmemesi, yukarıda söz edildiği üzere, bizzat CHP tarafından vaat edilmişti. Bir başka deyişle, çok partili sisteme geçiş sürecinde CHP ve DP elitleri arasında yapılan, Batı ittifakı içinde kalma uzlaşmasının gereği olarak, artık rejimin çerçevesi "Altı Ok" ilkeleri ve Kemalizm üzerinden tanımlanmıyordu. Sisteme bağlılığın tanımı, Kemalizme ve "Altı Ok"a bağlılık değil, Batı ittifakına bağlılık idi. Nitekim 27 Mayıs-çılar da bu uzlaşma çerçevesinin içinde hareket ettiler.

27 Mayıs sabahı, Milli Birlik Komitesi adına radyodan okunan ilk açıklama, Türkiye'nin NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalacağını, ülkenin ABD'nin başını çektiği emperyalist Batı kampının organik bir parçası olarak kalmaya devam etme kararlılığında olduğunu ilan etmişti. İçerde sosyokültürel ve siyasal alanlarda yapılan tüm Kemalist atılımlara rağmen, azgelişmiş bir ülkenin bağımsızlığının önündeki en büyük engel olan emperyalizmle ilişkilerin niteliği sorunu, 27 Mayısçıların çözmeye yöneldikleri bir sorun değildi. Bu yüzden 27 Mayıs olayı, Türkiye'nin Batı sistemi ile ilişkilerinde bazı reaksiyoner çıkışlar yapmanın dışında, kalıcı etkiler yaratan bir olaya dönüşmedi. Komitecilerin sahip oldukları Kemalist duyarlık, muhalefetin korunması, laiklik ve cumhuriyetçilik gibi ilkeler düzeyinde yoğunlaşıyordu. Türk Devrimi'nin ilerletilmesi meselesi, altı ilkenin bir bütün olarak korunması, anayasal ilkeler düzeyinde tutulmaya devam edilmesi ve tam bağımsızlık anlayışı ile bütünlenmemiştir.

II.2.1. 1960 Sonrasında Türkiye'nin Toplumsal Yapısındaki Gelişmeler

1960'lar Türkiye'nin hızlı bir sanayileşme süreci yaşadığı ve sosyal refahın yaygınlaştığı yıllardır. Ekonomik gelişme, toplumsal ve siyasal gelişmeleri önemli ölçüde etkilemiştir. Genel olarak bakıldığında, 1960'lı yıllar, ekonominin büyüdüğü ve refahın emekçi sınıf-

lara doğru görece yayıldığı yıllardır. Örneğin 1963'te 1.3 milyar lira olan sanayi sektörüne kredi olarak verilen vadeli banka mevduatları, 1971'e gelindiğinde 8.2 milyar liraya yükselmişti. Kalkınma hızı 1950-1970 dönemi boyunca yıllık ortalama yüzde 6 gibi yüksek bir düzeyde seyretti. 1950'lerin başında tarımın makineleşmesiyle başlayan köyden kente göç sürüyor, kentler büyüyordu. Sanayileşme ve kentleşme, işçi sınıfının da hem sayıca hem siyasal bilinç düzeyi açısından gelişmesi anlamına da geliyordu. 1950-1970 arasında yaşanan kapitalist gelişme, toplumdaki kapitalizm öncesi öğelerin dirençlerini kırmakta önemli rol oynadı. Türkiye ekonomisi, sermaye birikimi yetersizliğini dış yardım ve kredilerle kapatmaya çalıştı. Dış kaynaklar tarımda hızlı makineleşme ve yol, köprü, baraj ve santral gibi altyapı yatırımlarını olanaklı kıldı. Tarımda ekilebilir toprakların son sınırına ulaşıldı. Sanayileşme hızı, milli gelirin artış hızının üzerinde seyretti. Böylece 1950'den 1970'e sanayi üretimi tarımsal üretimin önüne geçti. Bu dönem, köyden kente göç yoluyla ucuz emek ordusunun yaratılmasına sahne oldu.

1950'lerin ortalarında başlayan ithal ikameci model sürmekteydi. Modelin amacı, iç pazara dönük üretimdi. Pazarın genişletilmesi amacıyla popülist bölüşüm politikaları izleniyor, fakat bu durum emekçi kesimlerin işine geliyordu. Sanayinin yapısı montaja dayalıydı. İç pazarda sanayicinin korunması için korumacı bir anlayış güdülüyor ve gümrük duvarları yüksek tutuluyordu. Bu durum yerli sanayiciye yüksek kâr ve hızlı sermaye biriktirme imkânı sağlıyordu. Emekçilerin yüksek ücretleri sanayiciler için hem maliyetleri artırıyor hem de iç talep yarattığı için kabul edilebilir kalıyordu. Emekçilerin sendikalaşma oranları yüksekti, grev hakları vardı, sosyal güvenlik tedbirleri alınıyor ve refah artıyordu. Kapitalist gelişme ve işçi sınıfının nicel olarak büyümesi, sınıf bilincini de yükseltiyordu. Anayasanın sağladığı özgürlük ortamı hem halk kitlelerini bilinçlendirecek yayınların yapılmasına imkân sağlıyor hem

sendikaların güç toplamasının önünü açıyor hem de uzun bir aradan sonra işçi sınıfı partilerinin varlık göstermelerine izin veriyordu.

1938'den 1950'ye kadar ancak yüzde 25 büyüyeabilen ulusal gelir, 1950-1969 döneminde yüzde 300 artış göstermiştir. Dolayısıyla kişi başına düşen milli gelir de artmış ve toplumsal refah yayılmıştır. 1938'de (1961 fiyatlarıyla) 1.200 TL olan kişi başına düşen milli gelir 1950'de 1.207 TL iken 1969'da 2.214 TL olmuştu. Bu dönemde ulusal gelirden yatırımlara ayrılan pay sürekli artırıldı. 1933-1939 arasında yaşanan devletçilik yıllarında yatırımlara en fazla yüzde 10 ayrılabilmişti. 1950'de ise GSMH'nın yüzde 9.4'ü yatırımlara ayrılabilmişti. Bu rakam, 1960'ta yüzde 15.8'e çıktı. 1969'da yüzde 18.1'e ulaştı. Yatırımlar için gereken iç tasarrufun yüzde 65'ini kamu kesimi yarattı.

200'den fazla işçi çalıştırma kapitalist gelişmenin somut görünümlerinden biri olarak alınırsa, bu tür işyerlerinin sayısının 1967'de 387 olduğu ve toplam sanayi üretiminin yüzde 71.5'ini ellerinde bulundurdıkları görülmekteydi. Planlı kalkınma uygulamasıyla burjuvazinin yapısında bir dönüşüm yaşandı. 1960'ların sonlarına doğru, artık sanayi burjuvazisi tarım ve ticaret burjuvazisine görece üstünlük sağlayacak güce erişmişti. Sanayi burjuvazisi bu yıllarda tekelleşme ve tarım-ticaret burjuvazisi üzerinde egemenlik kurma aşamasına ulaşmıştı. Burjuvazinin ekonomik örgütü olan Türkiye Odalar Birliği içinde, Necmettin Erbakan'ın başkanlığı döneminde büyük çatışmalar yaşandı ve burjuvazinin siyasi örgütü olan Adalet Partisi bölündü. Demirel, tercihini sanayi burjuvazisinden yana yaptı. Erbakan, Anadolu ağırlıklı küçük ölçekli sanayi sermayesinin ve ticaret sermayesinin siyasi sözcülüğünü İslamcı motiflerin ağırlıklı olduğu bir siyasi parti kurarak üstlendi. 1945-1970 döneminde, tarım ve ticaret burjuvazisinin öncü bir kesimi sanayi burjuvazisine dönüştü ve egemen sınıf bloğunun en tepesine yerleşti. Diğer burjuva tabakalar ona eklenmek zorunda kaldılar.

Bu ekonomik, sosyal ve kültürel değişim süreci, Türk siyasal yaşamında da önemli gelişmelerin altyapısını oluşturmaktaydı. 1960'tan sonra Türkiye, siyasal açıdan yeni partilerin, liderlerin ve ideolojilerin ortaya çıktığı çok önemli bir dönüşüm sürecine sahne oldu.

II.2.2. 1961-1965 İnönü Hükümetleri Dönemi

1961 genel seçimlerine, 1957 seçimlerine katılan seçmen sayısından 1 milyon fazla seçmen katılmıştı. Buna rağmen CHP'nin oylarının 1957'dekinden daha az olmasıyla ortaya çıkan başarısızlık partide herkesin herkesi suçladığı bir iç tartışma yaratmıştı.⁹⁴ Genel seçimler, CHP açısından hayal kırıklığı sonucunu doğurmuştu. 1959 tarihli İlk Hedefler Beyannamesi'nin 1961 Anayasası'na önemli ölçüde yansıdığı görülüyordu. Ancak bu durum, genel seçimlerde CHP'yi olumsuz etkiledi. Diğer partiler, CHP'yi, siyasi amaçlarına ulaşmak için askerle işbirliği yapan bir parti olmakla eleştirdiler ve söz konusu beyannamenin Anayasa'daki izlerini buna kanıt olarak gösterdiler. CHP, muhalifleri tarafından bir kez daha kitlelerden kopuk, aydınların partisi olmakla suçlanmıştı. Kitlelerin gözünde CHP'nin bir "devlet partisi" olarak görülmesi, parti içinde bu imajı tersine çevirme isteğini güçlendiren bir rol oynadı.⁹⁵

Parti örgütündeki genel eğilim, muhalefette kalma yönündeydi. Fakat İnönü CHP'nin özveride bulunmasından yanaydı ve koalisyonu kurdu. İnönü açısından esas mesele, her durumda devletin bekası ve düzenin bozulmamasıydı. İnönü, CHP'yi sivil bir örgüt gibi düşünmüyordu. CHP, onun kafasında devlet için bir aygıt gibiydi. Devleti kuran kadrolardan biri olması, İnönü'nün CHP'yi devlete bağlamasına yol açmıştı. Bu durum, CHP'yi hem daha kolay yıpratıyor hem iktidar partisi karşısında daha zor toparlanmasına neden oluyordu.

94 Celal Bozkurt, *age*, s.107.

95 Esmer, *age*, s.33.

27 Mayıs devriminin yarattığı olağanüstü koşullarda, koalisyonlar yoluyla hükümet konumuna tekrar dönebilen CHP, her şeye karşın halkta bir umut yaratamadı. 1961-1965 yılları arasında CHP ülkeyi farklı partilerle kurulan üç ayrı koalisyonla yönetti. Bu dönemde CHP'nin liberal-muhafazakâr sağ karşısında girdiği tavizkâr tutum devam etti. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de antiemperyalizmin yükseldiği 1960'lı yıllara CHP, Batı ile bütünleşme programıyla girmekteydi. 27 Mayıs sonrasında İnönü'nün kurduğu ilk hükümetin programı, Cumhuriyet tarihinde AET ile bütünleşme ve ortak üye olma özleminin ilk olarak dile getirildiği hükümet programı olmuştu.⁹⁶ 20 Kasım 1961'de açıklanan I. İnönü Hükümeti'nin programında Atatürk devrimleri yerine "Atatürk Islahatı" deyimini kullanılmıştı. Bunda 27 Mayıs rejimi koşullarında Adalet Partisi'nin koalisyona ikna edilmesinin gerektirdiği hassasiyetin rolü olduğu kadar, CHP içindeki sağ eğilimlerin de etkisi vardı. Sonraki hükümet programlarında -(CHP-YTP-CKMP) ve (CHP ile bağımsızlar)- Atatürk devrimleri ifadesine geri dönüldü.

DP önderlerinin kopuşuyla CHP'den sermaye sınıfının çıkarlarını temsil eden bir kesimi ayrılmıştı. Buna karşın henüz çıkarlarının çelişmesi ideolojik görüş ayrılığı gerektirmeyen kesimler, CHP içinde bir arada bulunmaya devam ediyorlardı. I. İnönü Hükümeti, Cavit Oral'ın kişiliğinde somutlaşan toprak ağaları, Fethi Çelikbaş'ın kişiliğinde somutlaşan sanayi-ticaret kesimi ve Ecevit'te somutlaşan dar ve sabit gelirli kesimlerin üç başlılığını yansıtıyordu.⁹⁷ Türkiye'nin sosyoekonomik gelişmesi sürdükçe, ayrılarak kendi öz partilerine gidecek olan sınıfların siyasi temsilcileri, parti içinde bir kesin hesaplaşma öncesi, birlikte son dönemlerini yaşamaktaydılar.

27 Mayıs müdahalesinden üç ay sonra, 24-27 Ağustos 1961'de CHP'nin 15. Kurultay'ı toplandı. Kurultay sonunda Temel Hedefler

⁹⁶ Gevgilili, *age*, s.262.

⁹⁷ Bila, *age*, s.262.

Beyannamesi yayımlandı. Bu beyannamede "ortanın solu" düşüncesinin ekonomik altyapısını oluşturan bazı görüşler göze çarpmaktaydı. CHP'nin 16. Kongresi, 14-16 Aralık 1962'de yapıldı. Sonuç bildirgesi olan Ana Davalar Bildirisinde, "CHP insan haklarına dayanan Batılı anlamda demokratik düzenin Türkiye'de yerleşmesini ve Türk milletinin kendisine öz şahsiyetinin en iyi gelişebileceği Batı uygarlığına ulaşmasını sağlayabilmek için yapılmış olan Atatürk devrimleri" ifadesiyle Atatürkçülük ile Batıcılığı özdeşleştiriliyordu.⁹⁸ Artık Kemalizmin "muasır medeniyet seviyesi" şeklindeki diyalektik formülasyonu, Batı uygarlığı biçiminde sabit hale getirilmişti. Aynı bildiride CHP'nin "Batı ittifak sistemine ve onun temel direği olan Atlantik Paktı'na Türkiye'de sarsılmaz bir sadakatle bağlı olduğu" belirtilmişti. Bu bağlılık ülkenin içinde bulunduğu tarihi, coğrafi ve askeri zorunlukların sonucu ve dünya barışının korunması gereğine bağlanmaktaydı. CHP'nin fiilen yürümekte olduğu yön, artık partinin resmi belgelerine de yansımakta, bu yön, çok partili düzene geçiş sürecinde ülkenin yönetici eliti arasında varılan mutabakata uygun olarak Batıcılık ve sosyal devlet temelinde tanımlanmaktaydı. II. Dünya Savaşı sonrasında, Batı kapitalizminin liderliğine ABD geçmişti. SSCB'ye karşı başlatılan Soğuk Savaş, uluslararası güvenlik şemsiyesi olarak NATO'nun kurulmasıyla ilerlemişti. Türkiye'yi yönetenler, hem merkez sağ hem de onun karşısında ideolojik konumunu bulma sancıları çeken CHP nezdinde, Batı kapitalizminin organik bir parçası olma, ABD'nin liderliğini benimseme ve NATO şemsiyesine girme konularında uzlaşmıştı .

16-18 Ekim 1964'te toplanan CHP 17. Kurultayı, İleri Türkiye Ülküsü başlıklı bir sonuç bildirgesi yayımlamıştı. Bildirge, Batı uygarlığı içindeki konumlanmaya paralel olarak özel sektörcülük vurgusuyla dikkat çekiyordu. Devletçilikle ilgili olarak, "CHP'nin devletçiliği, tekelci ve özel teşebbüsü sınırlayıcı değil, özel teşebbüse

⁹⁸ Kumaş, *age*, s.126.

öncülük ve önderlik edici, özel teşebbüs yatırımlarını tamamlayıcı ve özel teşebbüsün çalışma tarzını, yatırım eğilimlerini, planlı kalkınma amaçlarına, yurdun ve yurttaşın ihtiyaçlarına ve sosyal adalet ilkelerine uygun olarak düzenleyip yönlendirici bir demokratik devletçilik anlayışına dayanmaktadır" denilmekteydi.⁹⁹ Ayrıca İleri Türkiye Ülküsü bildirgesi, toplumsal konulardaki vurgularıyla, "ortanın solu"nun bu alandaki temelini belirginleştiriyordu.¹⁰⁰

1963'te işçilere grev hakkı tanındı. Çalışma Bakanı olduğu sırada grevle birlikte lokavtı da yasalaştıran Ecevit'e bu tavrından dolayı en büyük tepki sol sendikalarından gelmişti. 1960'lı yıllar başlarken Ecevit, sendikaların partiler üstü politika izlemesi gerektiği yolundaki geleneksel öğretiyi savunuyor, işçi sınıfının üst sendikal örgütü Türk-İş'i o rotada tutmak için çaba gösteriyordu.¹⁰¹ 1962 Türkiye'sinde günlük basının en sol organına dönen *Vatan*'da, karikatürcü Eflatun Nuri bir gün Ecevit'in üstünde ABD dolarları bulunan bir karikatür çizip altına Morrison Ecevit lejantını bile atmıştı. CHP, 1960 öncesi DP karşısında savunmaya başladığı ve seçim bildirgelerine aldığı vaatlerini, 1961-1965 koalisyon hükümetleri döneminde hayata geçirmedi. Örneğin arazi vergisini kaldırmadı, memurlara sendika kurma hakkı vermedi. İnönü'nün 1960 öncesinde "kapitülasyon kanunları" dediği petrol ve yabancı sermaye kanunlarını gündeme bile getirmedi.

Sağ partilerle yapılan koalisyon iktidarının sıkıntılarını yaşayan CHP, kendi tabanına da ilgi gösteremedi. Tabanın talepleri "partizanlık istemek" gerekçesiyle geri çevrildi. Tabanda hızla ödün veren, muhafazakâr ve idari maslahatçı anlayışa karşı tepki gelişti. Parti toplantılarının değişmez gündemi, CHP'nin kimden yana olduğunun netleştirilmesi, partiler yelpazesindeki yerinin belirlenmesi talebi haline geldi. İdeolojik ve siyasi bulanıklıktan kaynaklandı-

99 Kumaş, *age*, s.153.

100 Esmer, *age*, s.61-63.

101 Gevgilili, *age*, s.260.

ğı üzerinde parti içinde giderek daha geniş bir mutabakatın oluşma-ya başlamasına yol açan bu durum, 1961-1965 arasında CHP'nin hızla kan kaybetmesine yol açtı. *Ulus* gazetesi başyazarı ve Manisa Milletvekili Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 13 Ekim 1962'de "CHP'nin birçok konuda Atatürk ilkelerinden ödünler verdiğini" belirterek CHP'den istifa etti.¹⁰² Yakup Kadri'yi 10 Aralık'ta Falih Rıfkı Atay takip etti. Atay, istifa mektubunda şöyle diyordu: "Hiç sorulmaksızın Atatürk'e bağlı kaldığım için, Atatürk'e ihanet edenlerin baskısı ile bir gün savunma hakkımı bile kullanamayacak Parti'den kovulmak çok acı geleceğinden, şimdiden allahımsarla-
dık".¹⁰³ 4 Ocak 1963'te de bir grup gençlik kolu üyesi, Atatürk il-
kelerinden ödünler verildiği, Halkevleri ve Köy Enstitülerinin can-
landırılması için girişimde bulunulmadığı, halkçılık ve laiklik ilke-
lerinin zedelendiği gerekçesiyle istifa etti.¹⁰⁴ CHP, bir yandan ih-
raçlar, bir yandan bakan değişiklikleri, bir yandan da istifalarla kay-
nıyordu. Yakup Kadri ve Falih Rıfkı gibi, adları Atatürk dönemiyle
ve Kemalist duyarlıklarla özdeşleşmiş isimlerin partiden istifa et-
meleriyle yaşanan kan kaybı, ideolojik bunalımın göstergeleriydi.
Tabandan gelen rahatsızlık, biçimsel tedbirlerle bastırılamaz hale
gelmişti. Bu koşullarda girilen 16 Kasım 1963 ara seçimleri, AP'nin
zaferi ile sonuçlandı.

CHP, AP programına uygun tavizler vermeye devam ederek, ya-
ni sağa daha çok benzeyerek güç toplama çizgisini bir süre daha de-
vam ettirdi. III. İnönü Hükümeti'nin programında da özel sektörün
teşviki, yabancı sermayenin teşviki ve devletin ekonomideki rolü-
nün azaltılması hedefleniyordu.¹⁰⁵

102 Bila, *age*, s.269.

103 *Age*, s.271.

104 *Age*, s.274-275

105 *Age*, s.278.

II.2.3. CHP'nin Sola Kayması: Ortanın Solu

1960'ların ilk yarısı boyunca CHP'nin sosyal ve ekonomik görüşlerinin yeterince açık olmadığı yönündeki eleştiriler giderek arttı. 27 Mayıs'ın ve 1961 Anayasası'nın estirdiği rüzgâra rağmen genel seçimlerde CHP'nin beklediğinin çok altında oy alması, partinin ideolojik yön arayışını hızlandırmıştı. CHP'nin 1950'lerde Demokrat Parti karşısında başlayan ve 1960 sonrasında da süren ideolojik ve siyasi krizi, İsmail Cem'e göre, partiyi giderek sadece aydınların ve İsmet Paşa'nın tarihsel kişiliğine bağlı olanların toplandığı bir örgüte dönüştürmüştü. CHP, günün koşullarına uygun bir politika izleyemiyor ve "ezeli muhalefetten" kurtulamıyordu. Çünkü partinin tarihi kökleri, bünyesinde geçmişten beri barındırdığı tutucu unsurlar ve bürokratik temellerinin çizdiği düzen içinde kalmasını sağlayan sınırlar buna engel oluyordu.¹⁰⁶ Cem'in ortaya koyduğu çerçeve, ne yapılması gerektiğini de gösteriyordu. CHP iktidarına engel olan ayakbağları partinin tarihi kökleri, bürokratik geçmişi ve bünyesindeki tutucu unsurlar olduğuna göre, partinin bunlarla hesaplaşması gerekiyordu.

Cem'e göre CHP halkla her yüzyüze gelişinde 1940'lı yılların jandarma ve tahsildar baskısı ile yoksulluk sorununa ilişkin eleştirilerle karşılaşılıyor ve hesap vermekte güçlük çekiyordu. "Halka inmek" olarak ifade edilen oy alma, kitleselleşme isteği CHP'de giderek artan şekilde halka hesap verebilme arayışlarına yol açmış ve Cem'in deyişiyle "mirasın reddi değilse bile, gözden geçirilip eleştirilmesi" gerektiği sonucuna varılmıştır.¹⁰⁷

"Ortanın solu" ifadesi, kamuoyu tarafından ilk kez 1965'te duyulmuş olsa da, CHP içinde ilk ifade edilişi daha öncesine dayanmaktaydı. Turan Güneş, partide "ortanın solu"na doğru hareketlenme sürecinin başlangıcı olarak, bir parti meclisi toplantısını göster-

106 İsmail Cem, *Türkiye Üzerine (Araştırmalar)*, Cem Yayınları, İstanbul, 1970, s.83.

107 Cem, *age*, s.88.

mektedir.¹⁰⁸ "Ortanın solu" kavramı, bu toplantıdan üç yıl sonra ortaya atılmıştır. Buna göre söz konusu toplantı 1962'de yapılmış ve Güneş'e göre ilk kez bu tarihte, bazı parti meclisi üyeleri CHP'nin geçmişiyile hesaplaşması gerekliliğini gündeme getirmişlerdir. 4 Nisan 1962 tarihli *YÖN* dergisindeki habere göre, CHP PM (Parti Meclisi) toplantısında partinin grup başkanvekili ve PM üyesi İbrahim Öktem "Parti Meclisi'nde cereyan eden müzakerelerin ışığı altında, CHP'ye verilecek yönü tespit etmek için bir komisyon kurulmasını" isteyen bir önerge verdi. PM üyeleri içinde hemen karşı çıkışlar başladı. Merkez İdare Kurulu üyesi Ferit Melen, partinin istikametinin belli olduğunu ve yeni bir arayışa gerek olmadığını söyledi. Merkez İdare Kurulu üyelerinden Atalay Akan ve Kemali Beyazıt da karşı çıkanlar arasındaydı. Öktem, önergesini yanlış anlamalara yol açtığını belirterek geri çekti.¹⁰⁹ Bu toplantıda Turan Güneş ve Bülent Ecevit birer konuşma yaptılar. Güneş, toplumun her kesimini aynı anda memnun etmenin mümkün olmadığını, partinin giderek küçülme istemiyorsa işçi ve fakir köylü kesimlerinden yana bir programla ortaya çıkması gerektiğini savunan bir konuşma yaptı. CHP'ye yeni bir yön tayin etmek gerektiğine ilişkin tartışmalar, 1960'ların hemen başında parti meclisinde yapılmaya başlanmıştı.

Partinin liberal-muhafazakâr sağ karşısında kendisini tanımlamasıyla ilgili sorun, 1965 seçimlerinden kısa bir süre önce İnönü'nün partinin "ortanın solu"nda olduğunu ilan etmesiyle yeni bir evreye girdi. İnönü, 1960'larda CHP'nin "ortanın solu"nda olma nedenlerini açıklarken devletçilik ilkesinin varlığına gönderme yapıyordu. 1965 seçimleri öncesi İnönü, *KİM* dergisine yaptığı açıklamada "ortanın solu"nın ayırt edici niteliği olarak devletçiliği ve halkçılığı gösterdi. "Devletçi olduğumuz için 'ortanın solu'ndayız"

108 Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Yay. Haz. Hurşit Güneş, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996, s.35.

109 Simav, *age*, s.78-79.

demiş ve eklemiştir: "Halkçıysan 'ortanın solu'nda olursun."¹¹⁰ 9 Şubat 1965'te yayımlanan CHP Parti Meclisi bildirisinde, CHP'nin sosyal demokrat bir parti hüviyetine girebilmek için çaba göstereceği, sağda AP ile solda da Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile savaşıacağı belirtiliyordu.¹¹¹ Böylece CHP, hem ilk kez sosyal demokrasi kavramını resmi bir metinde dillendirmiş hem de TİP'i açıkça soldaki rakip olarak ilan etmişti. CHP'nin siyaset yelpazesindeki yerini netleştirme ihtiyacı, TİP'e oy kaptırılacağı korkusu ile birleşmiş ve İnönü'ye " 'ortanın solu'ndayız" dedirtmişti.¹¹² Ancak Türkiye'nin yaşamaya başladığı sanayileşmeye paralel olarak gelen toplumsal değişme de, CHP'nin ideolojik yöneliminde etkili oldu. Hem sayıca artan hem de bilinçlenen işçi sınıfı ile göçün sonucu anlamlı sayılara ulaşan kent yoksullarının artan sosyoekonomik taleplerine cevap verme ihtiyacı, CHP'yi dönüştüren toplumsal nedendi. Son olarak, tüm dünyada esmeye başlayan antiemperyalizm rüzgârı da nedenler arasında sayılmalıdır. 1960'larda sömürgeleikten kurtulan milletlerin kapitalist olmayan yoldan veya sosyalizm yolundan kalkınmaya yönelmeleri, sosyalizmin itibarını yükseltmişti. Entelektüel açıdan ise II. Dünya Savaşı'ndan beri tüm dünyada Marksizm, neredeyse rakipsiz durumdaydı. Kore'de amacına ulaşmamış olan ABD, Vietnam'da tam anlamıyla bataklığa saplanmıştı. Türk toplumu, 27 Mayıs'tan sonra açıklanan ABD ile ikili anlaşmaları öğrenmiş, Johnson Mektubu ile gururu kırılmış ve Batı'ya duyulan güven ve hayranlık sarsılmıştı. CHP'nin yöneldiği "ortanın solu" politikasının temel güdülerini bu ekseninde oluşturdu.¹¹³ CHP'nin II. Dünya Savaşı yıllarından başlayarak sola açıkça cephe almasından sonra birdenbire kendisini sol yelpaze içinde tanımlamasıyla so-

110 Akın Simav, *age*, s.85.

111 Bila, *age*, s.283.

112 Kayhan Sağlam, *Ecevit Olayı, Bir Başbakanın Doğuşu*, c.2, Belge Yayınları, İstanbul, 1974, s.158.

113 Bila, *age*, s.285.

nuçlanan politika değişimi, o dönemde toplumun sola açılışına CHP'nin zoraki bir ayak uydurması olarak gündeme geldi. Aksi halde kitlelerden iyice tecrit olunabilirdi. Nitekim Belli'ye göre 1960 sonrasında toplumun sola açılışında CHP'nin bir katkısı olmamıştı. Toplumu sola açan faktörler 27 Mayıs'ın etkisi, Marksistler ve CHP dışındaki radikal Kemalist aydınlardı.¹¹⁴ Bu dinamiklerin etkisiyle toplumun geniş kesimleri sola kaymaktaydılar. CHP'yi sola kaydıran, işte bu toplumsal ortam oldu.

İnönü'nün parti olarak "ortanın solu"nda yer aldıklarını açıklaması, partide kafaları karıştırmıştı. CHP örgütleri, kendilerini, II. Dünya Savaşı yıllarından beri izlenen antikomünist çizginin etkisiyle "sol" tanımını içinde görmüyorlardı. Biraz da bu nedenle sol kimliğin parti örgütleri ve seçmenlerce onaylanması zaman aldı. Gerek parti gerekse ülke kamuoyunda ortaya çıkan kaotik durum karşısında "ortanın solu"nın ne demek olduğunu açıklama ihtiyacı kendisini dayatmıştı. AP hiç zaman kaybetmemiş, 1965 seçim kampanyası sırasında "ortanın solu Moskova yolu" sloganıyla CHP'yi hırpalamaya başlamıştı. CHP üyeleri, kendilerini yıllardır tehdit olduğunu savundukları komünizmden ayıran şeyin ne olduğunu, kendilerine ve halka açıklamakta güçlük çekiyorlardı. "Ortanın solu" kavramı krizi çözmemiş, derinleştirmişti. İdeolojik kriz, parti dışındaki aydınlar tarafından da görülüyor ve işaret ediliyordu. CHP'nin 1965 Seçim Bildirgesi, o dönem *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerde yayımladıkları görüşleriyle Cahit Talas ve Bahri Savcı gibi bilim insanlarınca pragmatik, sistemsiz ve yeterince açık olmadığı, ortanın neresi ve CHP'nin de onun ne kadar solunda olduğunun anlaşılamadığı şeklinde eleştiriliyordu.¹¹⁵

"Ortanın solu" kavramına açıklık getirmeye yönelik ilk açıklama, İnönü'nün talimatı üzerine Nihat Erim tarafından *Ulus* gazetesine yapıldı. Erim şöyle diyordu: "Hatırımda yanlış kalmadıysa, bu söz, 1932 yılından 1945 yılında ölümüne kadar, Amerika Birleşik

114 Belli, *age*, s.200.

115 Kili, *age*, s.219.

Devletleri Cumhurbaşkanı Franklin D. Roosevelt'in kullanmasıyla meşhur oldu".¹¹⁶ Erim'in solculuğa Amerika'dan meşruiyet taşıma girişimi yeterli olamadı; ancak partinin genç kanadı solculuğa sahip çıkmıştı. Partinin genç kadrolarından biri olan Bülent Ecevit, kısa süre içinde "ortanın solu" söyleminin en etkili savunucusu olarak sivrildi. Ancak Ecevit de "ortanın solu" politikasından tıpkı İnönü gibi, partinin ideolojik kimliğini tanımlamaktan çok TİP'in önünü kesmek gibi pratik yararlar bekliyordu. Ecevit'in *Ulus* gazetesindeki bazı makalelerine göz atmak, "ortanın solu" politikasının işlevleri ve boyutları hakkında fikir vermektedir. İnönü'nün "ortanın solu" demecinin çıktığı gün *Milliyet*'in "Görüş" adlı sütununda, Ecevit TİP'in gelişmesinden duyulan kaygıdan kurtulmanın tek yolunun sosyal adalet, dengeli kalkınma ve toplumu refaha ulaştırma yönünde reformlar yapmak olduğunu yazıyordu.¹¹⁷ Bu konuda yazmayı sürdüren Ecevit, "ortanın solu"nun, sınıf savaşlarını önlemenin yolu olduğunu, çalışanlara insanca yaşama imkânı, özel teşebbüse güvenlik ve süreklilik sağlamanın yolunun "ortanın solu"ndan geçtiğini savunmaktaydı.¹¹⁸ Özellikle AP çevrelerinden gelen, "ortanın solu"nun komünizmin utangaç bir biçimi olduğu yolundaki eleştirilere Şili örneğini vermişti. Allende, "ortanın solu"nda bir politikacıydı ve onun seçimlerle işbaşına gelmesi, Şili'de Kastro komünizminin yenilgisi anlamına geliyordu.¹¹⁹

Ortaya çıkış aşamasında parti içi ve parti dışındaki sağın baskısı, "ortanın solu" politikasının antikomünist hatlarını kalın çizgilerle çizmeyi gerektirmişti. Ecevit'e göre "ortanın solu", aşırı sağın ve aşırı solun tehlikelerinin oluşturduğu sele karşı en sağlam duvar, en etkili settir. "Ortanın solu", esas olarak toplumun aşırı sola kaymasını önlemede, sağındaki bütün akımlardan daha etkilidir. Ecevit'in bu

116 Sağlamer, *age*, s.159.

117 Sağlamer, *age*, s.162. Bizzat İnönü de "CHP'nin en büyük rakibi TİP'tir" diye demec vermişti. Bkz. *age*, s.259.

118 *Ulus*, 17.10.1966'dan aktaran: Necip Mirkelamoğlu, *Ecevit Ecevit'i Anlatıyor*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1977, s.405 vd.

119 *Ulus*, 12.8.1967'den aktaran: Mirkelamoğlu, *age*, s.405 vd.

açıklamalarının CHP'yi sağa benimsetme ihtiyacından kaynaklandığı ve solculuğun meşruiyetini sağın onayında aradığı söylenebilir.

II.2.4. Parti İçi Hesaplaşma Süreci: 1960'larda CHP'de Kanatlar

Her köklü değişim gibi CHP'nin sola doğru hareketi de partinin yönetici eliti içinde safların yeniden oluşmasına ve yeni saflaşmalara yol açtı. Bunun sonucunda partide çeşitli kanatlar ortaya çıktı. Parti içi saflaşmada partinin on yıllardır izlediği politikanın sol ile bir ilgisinin olmadığı kabulü açıkça görülmektedir. Yeni ideolojik yönelime tümüyle karşı çıkan sağ kanada, Turhan Feyzioğlu önderlik ediyordu. Bu gruba "Göbekçiler" de denilmektedir. "Ortanın solu" söyleminin partiyi Atatürkçülükten saptıracağını söyleyen bu grubun diğer önemli isimleri arasında Ferit Melen, Coşkun Kırca, Emin Paksüt ve Orhan Öztrak da vardı. Feyzioğlu, Melen gibi daha sonra Güven Partisi'ni kuracak olan 47'ler ekibi, başlangıçta bu politikayı sadece bir siyasal strateji olarak görüyor ve TİP'i engellemek, tabanlarının daha sola kaymasını önlemek gibi pragmatik amaçlarla "ortanın solu" söylemine geçici olarak rıza gösteriyorlardı. "Ortanın solu" politikasının CHP'nin ideolojik ve sınıfsal rengine egemen olmaya başlaması, bu kesimin temsil ettiği sınıfsal çıkarlara ters düşüyordu.

Partideki bir diğer kanat merkezçilerdi. "İnönücüler" adıyla da biliniyorlardı ve Kemal Satır'ın önderliğinde bir araya gelmişlerdi. "Ortanın solu" düşüncesine, değişen koşullara göre kendi istedikleri içeriği yüklemek amacındaydılar. Temel korkuları, "ortanın solu" yönelimini sahiplenen genç kanadın Atatürkçülük ile fazla oynamaları ve sürecin kontrolden çıkmasıydı. Nitekim Ecevit-Güneş kanadıyla en önemli tartışmalarını, reddi miras konusu üzerinden yapacaklardı.

Sol kanatta "ortanın solu" düşüncesine sahip çıkan gençler vardı. Turan Güneş'in akıl hocalığı altında toplanan bu gençler arasın-

da Bülent Ecevit, İbrahim Öktem, Orhan Birgit, Deniz Baykal, Haluk Ülman, Ahmet Yücekök ve İlyas Seçkin gibi isimler dikkat çekiyordu. Bunların dışında solcular ve Hüdaî Oral, Muammer Erten gibi isimlerle anılan ve kendilerine üçüncü dünyacılar adını vermiş olan daha etkisiz gruplar da vardı.

"Ortanın solu" düşüncesinin CHP'de egemen olması, kanatlar arasında ciddi bir mücadelenin sürmesi ile mümkün oldu. Güneş-Ecevit kanadı önce Feyzioğlu'nun önderliğindeki sağ kanatla, onların tasfiyesinden sonra da "İnönücü" Kemal Satır kanadıyla hesaplaşmaya girdi. Bu isimler partinin sağ kanadı olmakla kalmıyor, dünya görüşü düzeyinde de liberal, muhafazakâr, parlamentarist ve seçkinci görüşlere bağlılıklarıyla tanınıyorlardı. Atatürk'ü antiemperyalist bir devrimci olarak değil, bir bürokrat ve devlet adamı olarak benimsemişlerdi. Bu kadrolarla ancak sağ bir parti inşa edilebilir ve yönetilebilirdi. Oysa ülkede sağ siyasetlerin sahibi vardı. Gerek AP gerekse diğer irili ufaklı sağ partiler, CHP'nin sağa doğru hareket ederek doldurabileceği bir boşluğun olmadığını gösteriyordu. Buna karşılık TİP'in 1965 seçim başarısı, İnönü'ye toplumun sola açıldığını göstermişti. Yeni dönemde gerek dış gerekse iç faktörler sola açılma politikasının gelecek vaat ettiğini gösteriyordu. Dışarıda Batı'nın sosyal refah devleti konjonktürünün sonucu olarak, içeride ise 1961 Anayasası'nın toplumu sola açan etkilerinin sonucunda oy almak, sosyal refah devleti, toplumsal adalet ve eşitlik gibi sol söylemlere sahip çıkmayı gerektiriyordu. Bu nedenle 1965'ten sonra, İnönü, parti içindeki saflaşmada ağırlığını "ortanın solu"na sahip çıkan genç kanattan yana koydu.

18. Kurultay, 18-21 Ekim 1966 tarihinde toplandı. "Ortanın solu" ekibinin kurultay başkanlığı adayı Prof. Dr. Muammer Aksoy, karşı grubun adayı Sırrı Atalay'ı 566'ya karşı aldığı 640 oyla geride bırakarak başkan seçildi. "Ortanın solu" görüşünün taraftarları, Kurultay'a hâkim durumdaydılar. 18. Kurultay sonuç bildirgesinde "CHP, sınıf ve zümreler arasındaki çıkar uyumsuzluklarını, başta

toplum yararına göz önünde tutarak, uzlaştırmacı tedbir ve usullerle çözmeye, bu sınıf ve zümreleri birbirleriyle bağdaştırmaya ve kaynaştırmaya çalışır" ifadelerine yer verilmişti.¹²⁰ 1930'ların sınıf farklarını derinleştirmeme tutumu üzerine, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında varılan parlamentarist uzlaşmanın ideolojisi olan Batı tipi bir sosyal demokrasinin temelleri döşenmeye başlanmıştır. 18. Kurultay, partide "ortanın solu" çizgisinin tescil edilmesini sağladı. Bu çizgiyi savunanlar, Parti Meclisi'ni oluşturdular ve Ecevit, partinin genel sekreterliğine seçildi. 18. Kurultay'a kadar "ortanın solu" yönelimini partinin ve kitlelerin gözünde daha çok İsmet İnönü temsil etmişti. "Ortanın solu"na ilişkin en yetkili açıklamalar İnönü tarafından yapılıyor, kavramın içinin doldurulması işi daha çok İnönü'den bekleniyordu. 18. Kurultay'dan sonra ise yeni genel sekreter Bülent Ecevit, "ortanın solu"nun lideri olarak öne çıktı. Böylece İnönü, oyunu kuralına göre oynadı ve partisini "Göbekçiler"den temizledi. 28-29 Nisan 1967 tarihli 4. Olağanüstü Kurultay sonrasında Turhan Feyzioğlu ve arkadaşlarından oluşan 48 parlamenter CHP'den istifa etti. Ayrılanlar, 1967'de Güven Partisi'ni kurdular.

İnönü'nün açtığı ideolojik koridoru Turan Güneş ve Ecevit sahiplenmiş ve değerlendirmeye başlamışlardı. Kanadın fiili liderliğini ve sözcülüğünü Ecevit üstlenmiş olsa da, Turan Güneş, fikir derinliğini sağlayan ve genç kadroyu etrafında toplayan çok önemli bir figür durumundaydı. "Ortanın solu" sloganını bilimsel, teorik bir temele oturtma işini üniversiteyle en yakın ilişkileri olan Turan Güneş üstlenmişti.¹²¹ Turan Güneş ve ekibi, partiyi aşağıdan yukarıya doğru örgütleyen anlayışla, resmi ideolojiyle son bağların da koparılmasını savunan bir çizgiyi öneriyorlardı.¹²² Ecevit, bu çizginin inşa edilmesinde kendisine yardım eden kadrolarla çok yakın

120 Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.170.

121 Akın Simav, *Turan Güneş'in Siyasal Kavgaıları*, İstiklal Matbaası, İzmir, 1975, s.89.

122 Gevçilili, *age*, s.380-381.

mesai yapıyordu. Ancak Ecevit'in etrafına topladığı bu kadroya, parti içinden organlar üstü bir otoritenin doğduğu, parti içinde parti haline geldikleri eleştirileri yöneltilmeye ve ekibe, parti içinde "mülkiye cuntası" denilmeye başlanınca, Ecevit 1968'de danışmanları ile CHP Yüksek Danışma Kurulu'nu kurdu. Böylece yakın çalışma arkadaşlarını Parti Meclisi toplantılarına katılabiliyor, söz alabiliyor ama oy kullanamıyorlardı.¹²³

"Ortanın solu" hareketi içinde Ecevit ile Baykal, Güneş, Ülman ekibi arasında da bir çelişme vardı. Güneş-Baykal ekibi, Batı'daki sosyal demokrat parti modeline daha uygun bir ideolojik yapılanmadan yanaydılar. Güneş'in mesaisinin önemli bir kısmı, Kemalizmden arınmış ve Batı'daki benzerlerine yakın bir sosyal demokrat ideolojiyi tutarlı biçimde içselleştirmiş bir parti yaratmak üzerinedi. Eşi Nermin Güneş, Turan Güneş'in ölmeden önce sık sık "CHP içinde sosyal demokrasi fikrinin Batılı anlamda yerleştirilemediğini ve bu teorik boşluğun doldurulması gerektiğini" vurguladığını belirtmektedir.¹²⁴

Aynı grupta yer almalarına karşın, "ortanın solu" ekibinde Ecevit'in kendine özgü yerel tonlar taşıyan bir soldan yana olduğu görülüyordu. Ülkenin ve halkın özelliklerini dikkate alma ve siyasal

123 Sağlamer, *age*, s.296. Turan Güneş, kendisi ve çevresindekilere yönelik mülkiye cuntası ithamları için şu açıklamayı yapmıştı: "İşin enteresan tarafı, ben Mülkiyeli değilim. 1969 sonrasında ortaya çıkartılan 'Mülkiye Cuntası'nın sözde mensupları arasında lanse edilenlerden, Haluk Ülman'ın dışında mülkiyeli olan da yoktur. Deniz Baykal, Haluk Ülman ve Besim Üstünel, Ecevit'in Genel Sekreter oluşundan kısa bir süre sonra partiye gelmişlerdir. Bunlardan Üstünel fiilen politikayı yürütürken, diğer ikisi daha çok teknik çalışmalarda görev almıştır." Deniz Baykal, Ahmet N. Yücekök ve Haluk Ülman'ı partiye üye yapan Besim Üstünel'dir. Bkz. Akın Simav, *Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları*, s.102-103. Güneş'in söyledikleri, gerçeği tam olarak yansıtmıyor. Deniz Baykal ve Ahmet Yücekök'ün, o dönemde Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim kadrosunda oldukları biliniyor.

124 Bkz. "Çevirenin Önsöz'ü", F. Fejtö, *Herşeye Rağmen Sosyal Demokrasi*, (çev. Turan Güneş ve Nermin Güneş), V Yayınları, Ankara, 1989, s.7.

dengeleri hesaba katma eğilimi, Ecevit'in siyaset adamı niteliğinin sonucuydu. Zaman zaman sosyal demokrasinin ideolojik sınırlarını zorlayan, açıkça sosyalizan söylemler üretti. Toplumun sola kaymasını takip ederek kapitalist olmayan yol, antiemperyalizm ya da özyönetim gibi siyasetleri dillendirdi. Ecevit, Türk toplumunun koşullarına uygun, gerçekçi ve yerli bir sol düşüncenin geliştirilmesi ihtiyacına vurgu yapıyordu. Sosyal demokrasi adını kullanmama nedeni olarak, bu ismin Batı'da Marksizm ile içiçe geçmiş bir nitelik taşıdığı gerekçesini ileri sürmekteydi. Bunun yerine, solun dünyada komünistler tarafından temsil edilen ve "demokratik" olmayan niteliğinden kendilerini ayırdıklarını gösterecek şekilde, demokratik sol adını kullanmaya başlamıştı. Ecevit, CHP'nin demokratik sol kanadı dışındaki sol çevreleri, "başka çağlarda başka koşullar altında oluşmuş sol dogmaları ve başka ülkelerde gene başka koşullar altında uygulanmış sol çözümleri, Türkiye'nin nesnel koşullarına hiç önem vermeksizin" benimsemekle eleştiriyordu.¹²⁵ Oysa aynı durum, Kemalizmin reddiyesi ile temellendirilen demokratik solun, Türkiye'de Batıcı sosyal demokrasi akımının ortaya çıkması sonucunu doğurması bakımından Ecevit ve arkadaşlarının yaptığı iş için de söylenebilirdi.

Partiyi iç dengeleri gözeterek yönetegelmiş olan İnönü, "ortanın solu" kanadı genel merkeze hâkim olduktan sonra, Kemal Satır grubunu destekleyerek denge kurmaya çalıştı. İnönü'nün Kemal Satır'ı desteklemeye başlamasının nedeni, Ecevit'in "ortanın solu" yorumunu aşırı bulmasıydı. İnönü, Kemalist sol kanadın "donmuş, dinamizmini kaybetmiş, ama köklerinden tümüyle de kopmamış" anlayışını temsil ediyordu. 12 Mart Muhtırası sonrası partinin genel sekreterliğini yapan Kamil Kırkoğlu, başlarda Ecevit'e karşı İnönü ile hareket etmişti. Kamil Kırkoğlu "köklerindeki devrimciliği tekrar canlandırmak, o devrimciliği 1960'ların Türkiye ve dün-

125 Bülent Ecevit, "Önsöz", *1. Demokratik Sol Düşünce Forumu-Türkiye'nin Yıllık Analizi*, Sosyal Demokrat Yayınlar, Ankara, 1971, s.6.

ya koşullarında yeniden üretmek isteyen Kemalist solculuğu temsil ediyordu."¹²⁶ Bu açıdan Ecevit kanadına karşı olmakla birlikte İnönü-Satır eksenini ile Kırıköğlü eksenini arasında da içten içe bir siyasi çelişme vardı. Kırıköğlü bu nedenle, bir süre sonra Ecevit'e bir şans verecek ve çok kritik bir anda kritik bir destekle Ecevit'in genel başkanlığı için ağırlık koyacaktı.

Partinin 19. Kurultayı, 18-20 Ekim 1968'de toplandı. Kurultay salonunda asılı pankartlardan birinde, "sağda servet, aşırı solda devlet, 'ortanın solu'nda halk egemendir" yazıyordu.¹²⁷ Gelecek yıllarda halk sektörü olarak formüle edilecek görüşler, şimdilik altı yeterince doldurulmamış sloganlar biçiminde dile getirilmeye başlanmıştı. Ecevit ekibi, kendisini sermayeyi savunan sağdan ve işçi sınıfını savunan sosyalist soldan üçüncü bir yol arayışıyla farklılaştırmak istiyordu.

II.2.5. Kemalizmden Kurtuluşun Teorisi: Sivil Toplumculuk

"Ortanın solu" politikasının teorik olarak temellendirilmesinde, Turan Güneş'in katkıları yadsınamaz. Güneş'in fikirleri, CHP'nin

126 Arslan Kılıç, *agm*, s.79. Cılızoğlu'na göre CHP Genel Sekreterliği'nden ayrılmak zorunda bırakılan Kamil Kırıköğlü, ayrı bir parti kurmayı düşünmüştü. Kırıköğlü, CHP'yi şu sözlerle eleştirmişti: "CHP'nin programı bence yeterli değil. Dış politika, dünya görüşü, tüzüğe atfı yapan kısımlar, Türkiye'nin dünya içindeki yeri ve partinin felsefesi açısından, hiçbir zaman bugünkü programla beraber olmadım. CHP'nin gerçekten felsefesi belli değil. 'Demokratik Sol'un [sic. Sol'um] diyor, içeriğini vermiyor. 'İçeriği programdadır' diyecek, onu bulamıyorsunuz programda." Bkz. Cılızoğlu, *age*, s.261. Kamil Kırıköğlü'nün ölümü üzerine Uğur Mumcu'nun yazdığı köşe yazısında (tarih yok), Mumcu Kırıköğlü'nün düşüncelerini, "NATO'nun dışında milli bir askeri strateji ve ulusal çıkarlarımıza uygun bağımsız bir politika inşa etmek ve bunun güçlüklerle karşılaşması halinde Fransa ve Yunanistan örneklerini izleyerek NATO'nun askeri kanadından çekilmek, CHP'nin açıkça ve cesaretle savunacağı temel öneri olmalıdır" şeklinde aktarmaktaydı okurlarına. Bkz. Cılızoğlu, *age*, s.365. Mumcu, yazısında bu görüşleri kendisinin de onayladığını hissettirmektedir. Kırıköğlü Haziran 1985'te öldüğüne göre bu yazının da bu tarihlerde yazılmış olması gerektir.

127 Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.189.

Kemalizmden Batı tipi bir sosyal demokrasiye doğru ideolojik dönüşümünün formüle edilmesi ihtiyacını karşılayan kritik bir önem taşımaktaydılar. Turan Güneş'in Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistanı olan ve Ecevit'in danışma ekibine hocası tarafından dahil edilen Deniz Baykal, 1990'ların başlarından 2010'a kadar CHP Genel Başkanlığı yaptı. Onunla birlikte bu görüşlerin etkisi günümüze kadar sürmüştür.

Muhalif kanadın "Mülkiye Cuntası" diye eleştirdiği ekibin entelektüel lideri olan Güneş, reddi mirasa giden düşüncelerini, kendine özgü bir toplumsal yapı analizine dayandırıyordu. Buna göre Doğu ve Batı toplumları birbirlerinden bütünüyle farklı iki ayrı "iktidar" kavramına sahiptir. Batı'da iktidar bir işlev olduğu halde, Doğu toplumlarında ilahi bir kaynağa dayanır. Doğu'da iktidarı elinde bulunduranlar tek toplumsal meşruiyet kaynağı olarak kendilerini gördüklerinden, iktidara yönelik her muhalefet, eleştiri hatta uyarı "düzeni bozmak, yıkmak" olarak anlaşılmıştır. Güneş'e göre Türk toplumunda iktidarda bulunanların muhalefete yönelik hoşgörüsüzlüğünün kaynağı, bu Doğulu iktidar kavrayışıdır. Oysa demokrasi-nin sosyolojik koşulu, çoğulcu toplum yapısıdır. Batı feodalizminde iktidarı sınırlandıran ara güçler feodal beyler, aristokrasi, şehirler ve korporasyonlardı. Modern toplumda ise dernekler, sendikalar vs. bu işlevi üstlenmektedir. Demokrasiyi işte bu güçler yani sivil toplum ayakta tutar.

Bir Doğu toplumu olan Türklerde devletin yapısı, demokratik bir düzenin kurulmasının önünde engeldir. Bürokrasi halkın içinden çıkmakta, fakat ondan ayrı bir zümre oluşturmaktadır. Bürokrasi ve toplum arasındaki ikilik, Türk devlet yapısına damgasını vurmuştur. Hükümdar ve bürokrasi yönetici sınıfı oluştururken, halk kitleleri yönetilenler sınıfını oluşturur. Toplumun bütün katmanları "reaya" başlığı altında toplanabilir ve yönetici sınıf karşısında yer alırlar. Eğer sınıfsal bir yapıdan söz edilecekse, sınıfsal çelişkinin bu ikisi arasında olduğu söylenebilir. Türk devlet ve toplum geleneğinde, sivil toplum ve bu sivil toplumun oluşturduğu devlet yapısı hiçbir za-

man olmamıştır. Bu toplumda, bireyler aralarında organik bir bağın olmadığı birer atom gibidirler. Böyle bir toplum yapısından, demokrasiyi oluşturan bir çoğulcu toplum çıkarmanın zorluğu ortadadır.¹²⁸ Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye demokratik bir düzen kurmaya yöneldiğinde, toplumumuzun tek çelişkisi değilse de çözüm bekleyen başta gelen çelişkisi, işte bu halk ile yönetici sınıf ya da zümre arasındaki çelişkiydi.¹²⁹

Güneş'in, Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesine bakışı, Türk tarihini devlet-toplum dikotomisi* üzerinden okunmasıyla tutarlı idi. Siyasi hayatına DP'de başlayan Güneş, her şeyden önce Türkiye'nin çok partili yaşama geçmesinin kendisini "demokrasi" ile özdeşleştiren bir yaklaşım içindedir. Güneş'e göre DP yöneticileri, halkın "yönetici sınıf"a karşı tepkisini örgütlediler. DP hareketi gerçekte "devlete ve devletluya karşı bir başkaldırmadır. Bu başkaldırmaya, belli başlı bir sosyal sınıf öncelik etmediği için de ortaya, ne burjuvazinin ne de proleteryanın iktidarı çıkmıştır. 1950 seçimleriyle beraber Türkiye de ilk defa yönetenlerin yerine halkın modeli ve tercihleri parlamentoya yansımıştır". Güneş'e göre DP iktidarı ile "Türkiye, ilk kez bir çeşit sivil topluma yöneliyordu. Yahut bir başka deyimle, halk şimdiye değin yabancı olduğu iktidarı ele geçiriyor veya etkileyebiliyordu".¹³⁰

128 Güneş, *age*, s.50. Güneş'in analizi CHP'nin sivil toplumcu bir bakış açısına yönelmesinin altyapısını kurmaktaydı. Demokratikleşmeye direnen "ceberrut devlet"e karşı yüzyıllardır yönetilmeye alışmış halk ile yapılabileceklerin bir sınırı vardı. O halde demokrasinin gelmesine yol açacaksa Batılı güçlerle birleşip devleti demokratikleşmeye mecbur bırakmak kabul edilebilirdi. Sivil toplumcu tezlerin varacağı yer bir Batı işbirlikçiliğinden başka bir yer olamazdı ve olamamıştır.

129 Güneş, *age*, s.51.

* Yunancada "ikili" anlamına gelen "dichia" ve "kesmek" anlamına gelen "temnein" sözcüklerinden türetilmiştir. İkiye ayrılma, çatallanma, iki karşıt gruba bölünme anlamındadır.

130 *Age*, s.53.

Güneş, DP "olayı"nın özünde "kitlelerin isyanı" olduğunu belirtmektedir. Nitekim DP'nin meclis grubunda her akımdan insana rastlanabildiğini, DP'nin belli bir siyaset sistemi veya fikir akımını dışa vurmaktan çok "bir isyan selinin bulanıklığını" yansıttığını ifade etmektedir.¹³¹ Bu isyanın nedenlerinden birinin de Cumhuriyet devrimleri olabileceğini söyleyen Güneş, Türk toplumunu Batı uygarlığına sokan bu devrimlerin doğal olarak bazı çevreleri rahatsız etmiş olduğunu saptıyor. Altı Ok, vatandaşlara "özgür olmamanın ve fakirliğin kaynağı gibi gösterilmiştir".¹³² Ancak Güneş bunun nesnel bir durum olduğunu ve haklılık payı da taşıdığını düşünerek bir reddi miras hareketinin teorik temellerini atmıştır.

Güneş'e göre, tek parti yönetiminin siyasi ideolojisi çoğulcu demokrasi ideolojisidir. "Milli mücadelenin bayrağını milli irade teşkil etmiştir. Cumhuriyetin okullarında da verilen siyasi eğitim, milletin egemenliği olmuştur. Türk tek parti sisteminin zorunlu sonucu, seçime dayalı çok partili hayat olmuştur. (...) Cumhuriyetin yetiştirdiği aydın kuşaklar, çok partiye dayanan demokratik rejimin özlemi içinde idiler."¹³³ "Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, devletin resmi siyasi ideolojisi cumhuriyet ve biçimsel unsurları açısından demokrasi olmakla beraber, tek parti dönemindeki bürokrasi, başka bir devlet modeline göre yetişmiş, böyle alışmış bir bürokrasi idi. Örneğin, kaymakamın karşısında onu dengeleyecek hiçbir siyasal güç hemen hemen mevcut değildi."¹³⁴

Güneş'in görüşlerinde DP iktidarının açık bir meşrulaştırması görülmektedir. DP'nin bir halk başkaldırışının ifadesi olduğu, bir burjuva iktidarı değil halk iktidarı olduğu gibi sol bir bakış açısından hayli tartışmalı kabul edilen fikirler ileri sürülmektedir. Bu görüşler, CHP'nin solculaşırken Kemalizm dönemini DP elitlerinin gözüyle görmesi ve Kemalizmi sağdan aşma çabasının kaynağını

131 Age, s.89.

132 Age, s.87.

133 Turan Güneş, *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983, s.112.

134 T. Güneş, *Araba Devrilmeden Önce*, s.106.

oluşturuyordu. DP döneminde yerel parti örgütlerinin bürokrasiye nasıl müdahale ettikleri bilinmektedir. Bu açıdan halk ile arasına ciddi bir mesafe koymuş olan bürokrasiden DP örgütleri aracılığıyla bir tür intikam alındığı doğrudur. Fakat Güneş'in tezlerinde, DP döneminin Cumhuriyet'in temel kurumlarına yönelik saldırıdan ve ülkemizdeki her türlü demokratik halk hareketinin gerekirse kanlı bir şekilde bastırılmasına yol açan emperyalist bağımlılığın başlatılmasından hiç bahsedilmemesidir. Demokrasi ve ulusal bağımsızlık ve yine demokrasi ve laiklik arasındaki dolaysız bağlantılardan hareket eden ve DP'nin bu bağlantılarda yarattığı tahribata işaret eden bir analizi Güneş'te görmek imkânsızdır. Aslında bu çok da ilginç değildir; çünkü Güneş'e göre Cumhuriyet yöneticileri, Atatürk dahil, zaten hiçbir zaman halkçı olamamışlardır. Atatürk'ün değeri, bir vatan kurtarıcı olmasından gelir ve bu bir tarafa bırakılırsa "şefi ve lideri, kitleleri bağlayan bağlar, bir taraftan bürokrasinin, bir taraftan yerel eşrafın doğal olarak halktan ayrılmış olması nedeniyle geniş ölçüde halkçı bir karakter taşıyamamıştır."¹³⁵

1960'lı yılların ortalarından 1970'lerin sonlarına kadar, Turan Güneş'in çizdiği bu teorik çerçeve, üzerine Ecevit başta olmak üzere diğer teorisyenler tarafından çeşitli yorumlar, analizler ve kavramlar eklenerek geliştirildi. "Ortanın solu" olarak doğan ve Ecevit çevresinin inisiyatif almasından sonra demokratik sol olarak anılmaya başlanacak olan yeni teorik açılımın en önemli kavramsal aletlerinden biri, altyapı devrimi idi.

II.2.6. Altyapı Devrimciliği ve Reddi Miras

"Ortanın solu" hareketinin tarih tezinin oluşumunda önemli rol oynayan değerlendirmelerden biri, altyapı-üstyapı devrimleri ayrımı ve bu ayrım üzerinden Türk Devrimi'nin eleştirilmesidir. Bu, Altı Ok'un devrimcilik ilkesinin yeni bir okumaya tabi tutulması ve yeniden yorumlanması anlamına geliyordu. Ecevit, 1960'ların son-

¹³⁵ Güneş, *age*, s.78.

ları ve 1970'lerin başlarında, Türk Devrimi'nin niteliğine ilişkin değerlendirmeler yaptığı yazılar kaleme aldı. Bu yazılara göre, gerçek bir devrim ekonomik güce el değiştirtmesiyle ayırt edilir. Toplumsal sınıflar arasında dengeleri değiştiren ve daha önce ekonomik güce sahip olmayan bir sınıf ya da sınıfları egemen konuma getiren devrimlere altyapı devrimi denir. Ülkemizde şimdiye kadar bu anlamda bir devrim yapılmamıştır. Türkiye'de yapılmış olan devrimlerden çoğu, üstyapısal değişikliklerle sınırlı kalmışlardır. Siyasal ve yönetsel kurumlarda, örgütlerde ya da davranış veya törelerde değişiklikler yapmış, fakat ekonomik yapının kurulu dengelerini değiştirmemişlerdir. Şüphesiz bugüne kadar yapılan üstyapı devrimleri faydasız değildir. Bunların hepsi, gerçek bir devrimci harekete, bir altyapı devrimine yol açıcı ön devrimlerdir. Fakat yoksul halka bir şey getirmemiş, onun egemen sınıflar karşısındaki durumunu düzeltmemişlerdir. Yaşam koşullarında gözle görünür bir iyileşme olmadığı halde gelenek, görenek ve törelerinde değişiklik getiren üstyapı devrimleri karşısında, halkın bu devrimlere tepki göstermemesi, biraz ilgisiz kalmakla yetinmesi bile bir şanstır. Tek parti döneminde CHP, altyapı devrimine yönelmesini engelleyen içyapısal çelişkilere sahipti. Partide kurulu düzeni sürdürmek, halktan yana bir altyapı devrimini önlemek isteyen çevreler vardı. Bunlar, egemenliklerini sürdürebilmek için bazı kilit mevkilere gelebiliyorlar ve örneğin Atatürk istediği halde bir toprak reformunu engelleyebiliyorlardı.¹³⁶ Üstyapı devrimlerinden, görece varlıklı kesimler ile yönetici bürokratlar yararlanmıştı. Bu değişiklikler, "yüzeysel bir gelişme ve biçimsel bir çağdaşlaşma" getirdiler.¹³⁷ Ecevit'e göre Türkiye'de henüz hiçbir altyapı devrimi yapılmamış fakat âşarın kaldırılması, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması ve toplu sözleşme ve grev hakkının kabulüyle altyapı devrimlerine giden

136 Bülent Ecevit, *Atatürk ve Devrimcilik*, Tekin Yayınları, 1970, s.61.

137 Ecevit, *age*, s.43.

bazı adımlar atılmıştı.¹³⁸ Ecevit'e göre Atatürk Devrimi'ne gerçeklik ve süreklilik kazandırmak için yabancı sermaye düzeni değiştirilmeli ve bütün yeraltı kaynakları millileştirilmelidir.¹³⁹

Ecevit, Atatürk döneminde devrimciliğin biçimsel bir devrimcilikten, halkçılığın da halka tepeden bakan bir halk patronluğu olmaktan öteye gidemediğini düşünmekteydi. Cumhuriyet, Osmanlı'nın bürokrasisini devralmıştı ve rejimin adı değişse bile devlet-toplum ayrılığını sürdüren yönetici zihniyetler değişmeden kalmıştı. Turan Güneş'in etkisi, tarihin devlet (bürokrasi)-halk çelişmesi biçiminde okunması ve Atatürk döneminde bu çelişmenin Osmanlı'dan aynen devralındığı tespitleri Ecevit'te de görülmekteydi. Bürokrasiyi yöneten insan unsurunun halka bakışı sonucunda, halk kitleleri küstürülmüş, devlet ceberut karakterini sürdürmüştü.

Ecevit'e göre Türk halkı, Atatürk devrimlerinden yana değildi. Karşı da değildi. Devrimlere karşı ilgisizdi. Çünkü örneğin bir şapka devrimi köylüye hiçbir şey getirmemiş, onun sosyal ve ekonomik durumunda hiçbir olumlu-olumsuz değişme yaratmamıştı. Devrimler köylünün (yani Türkiye nüfusunun ezici çoğunluğunun) üstünden geçiyordu.¹⁴⁰

Atatürk döneminde yapılanların toplamına gerçek anlamda devrim denilemeyeceğini savunan Ecevit, söz Atatürk'e gelince açıktan eleştirinin dozunu düşürmek zorunda kalıyordu. CHP'nin 5. Olağanüstü Kurultay'ında yaptığı konuşmada Ecevit, "bizim CHP'nin eski durumuyla ilgili olarak belirttiğimiz görüşler, hiçbir vakit, Atatürk'ün yaptığı özeleştirilme ölçüsüne yaklaşmış değildir"¹⁴¹ demiş, fakat Atatürk'ün kendi döneminin özeleştirisine ilişkin olarak örnek vermemişti. Halkın devrimlere ne karşı ne de taraftar olduğunu, devrimlerin onların hiçbir işine yaramadığını söyleyen Ecevit, bü-

138 *Age*, s.81-83.

139 *Age*, s.26.

140 *Age*, s.77.

141 Kili, *age*, s.321.

tün bu yapılanların Atatürk'ün iradesiyle ve onun yönetiminde yapıldığı gerçeğinin üzerinden atlamak zorunda kalmış görünmektedir. "Atatürk, halka inanmadan, halkın sevgisini ve güvenini kazanmadan hiçbir devrim yapılamayacağını, hiçbir devrimin sürekli olamayacağını bilirdi."¹⁴² Atatürk'e saldırganın kolay olmadığı bir dönemde, önce Atatürk ile devrimler arasındaki bağ gözlerden gizleniyordu. Halk ile devrimler birbirinden kopartılırken Atatürk ve halk ilişkisi "şimdilik" yerinde bırakılıyordu.

Ecevit'e göre, devrim ve demokrasi, bir arada olması mümkün olmayan iki ayrı gerçekliğe tekabül ediyordu. Devrim dönemi, demokratik olmayan bir dönemdi. "Atatürk devrimlerini benimsemiş, o devrimlerle yetişmiş kuşaklar erginlik çağına ulaştıktan sonra, devrimler ile demokrasi arasında her türlü bağdaşmazlık ihtimali ortadan kalkmıştır."¹⁴³ Ecevit'e göre devrim dönemi demokrasi ile bağdaşmıyordu. Atatürk ve tek parti döneminde demokrasi yoktu. Demokrasiye, "o ortamı hazırlayabilmek ve demokrasiyi bütün koşullarıyla kurabilmek için" ara verilmişti.¹⁴⁴ Ancak Ecevit'in kendi kuşağını kastettiği yeni kuşaklar yetişmiş ve bunlar devrimin getirdiği yaşam tarzını benimsemiş olduklarına göre de artık devrimi değil, demokrasiyi esas almak gerekiyordu. Ecevit'in demokrasiden anladığının çok partili rejimden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Devrim ile demokrasinin karşı karşıya konulmasından hareketle, Ecevit'in devrimi tarihe karşı bir iradi zorlama, tarihin doğal akışına yapılmış bir tecavüz gibi gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla demokrasi denildiğinde, devrim düşmanlarına siyasi varlık ve hatta iktidar yollarını açan bir karşıdevrimci uzlaşma kastediliyor gibidir.

Demokrasiyi birden fazla partinin varlığı türünden şekil şartlarına indirgeyen bakış açısı, Kemalizmin demokratik bir içeriğinin olmadığını kabul etmek zorunda kalmaktadır. Dahası, çok partiye

142 Ecevit, *age*, s.95.

143 *Age*, s.51.

144 *Age*, s.58.

geçiş sonrasında demokrasi bütün koşullarıyla kurulamadığına göre, tüm Kemalist antidemokratik uygulama dönemi amacına ulaşmamış olmaktadır. Böylece halk demokrasisiz yaşadığı yılların hesabını sormakta haklı olmaktadır. Bu hesabı halk adına Ecevit ve demokratik solcular sormaktadır. Böylece Turan Güneş'in çerçevesini çizdiği ve Ecevit'lerin içini doldurduğu teorik konumdan bakılarak, demokratik solun neden Kemalizmi soldan aşmak yerine onun reddiyesine yöneldiği daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü, Ecevit ve ekibine göre, CHP'nin tarihinin Türk demokratikleşme tarihinin bir parçası olduğunu söylemek kolay değildir.

Bu bakış açısı, 1970'lerin sonlarında yazılmış bir kitapta tekrar edilmiş ve uluslararası meşruiyetine de kavuşmuştu. "Sosyalist Enternasyonal (SE), tek partiye demokrasinin söz konusu olamayacağına inanır".¹⁴⁵ Komünist ülkelerdeki uygulamanın eleştirilmesi için söylenmiş olan bu söz, sosyal demokrasiyi amaç olarak benimsemiş Türk Kemalistlerinin kendi tarihlerine Batı'nın gözlükleriyle bakmaya başlamalarından sonra, Atatürk döneminin demokratik olmadığını biraz da sıkılarak "itiraf etmeleri"ne uluslararası bir destek sağlıyordu.

CHP'nin devrimcilik anlayışı, tarihten devrildiği bu mirası yansıtmaktaydı. Tepeden inme, halkı esas almayan bir devrimcilik yapılmaya çalışılmıştı. Ecevit'e göre demokrasiye geçişten önce [çok partili düzen kastediliyor], CHP'nin zaafı her devrimci hareketi merkezden çevreye doğru yaymaya çalışmasıydı. Oysa CHP'nin, halka rağmen, devlet gücüyle yapılan devrimciliğe karşı durması gerekir. Ecevit'e göre bundan böyle CHP, 1920'lerin ve 1930'ların devrimcilik anlayışının karşısında yer almalıydı. Devlet gücüyle devrimcilik gibi, günümüzde anlaşılması kolay olmayan bir ifadenin kullanılması, parti içi tartışmalarla bağlantılıydı. 12 Mart'tan önce yapılan 20. Kurultay'da "ortanın solu" ekibine karşı mücadele eden partinin sağ kanadı, kendilerini "devlet devrimcisi" ilan etmiş-

145 Aksoy, *age*, s.18'deki dipnottan.

lerdi.¹⁴⁶ Ecevit'in halka rağmen bürokratik devrimcilik olarak eleştirdikleri, partinin içindeki sağ kanattı. Fakat "ortanın solu" ekibinin onlara karşı verdikleri parti içi ideolojik mücadelede geliştirdikleri argümanlar, Atatürk döneminin soldan aşılmasına izin vermiyordu. Ecevit'in 1969-1970 yıllarında *Ulus* gazetesinde kaleme aldığı ve daha sonra *Atatürk ve Devrimcilik* adıyla bir kitapta topladığı görüşleri, bir CHP Parti Meclis toplantısında Nihat Erim tarafından, "genel sekreter reddi mirasta bulunamaz" sözleriyle eleştirilmişti.¹⁴⁷

Ecevit'in düşünceleri, CHP'nin Atatürk dönemi mirasını açıkça reddetmesi ve onunla sağın bakış açısından hesaplaşmasını içerdiği halde, parti içi mücadelede başarılı olmuştu. Bunun temel nedeni, muhaliflerin Kemalizmin açıkça sağcı ve karşıdevrimci bir yorumuna bağlı olmalarında yatmaktadır. Toplumun sola kaydığı, TİP'in parlamentoya girdiği, ülkenin her yerinde geniş halk kesimlerini etkilediği, aydınların ve yükseköğretim gençliğinin büyük bir çoğunluğunun sosyalist fikirlerden etkilendiği 1960'ların siyasal atmosferinde CHP, sola açılmak zorundaydı. İnönü ihtiyacı kavramış ve gereğini yapmaya başlamıştı. Fakat uzun yıllardır antikomünizmle yoğrulmuş olan CHP'de, yönetici elitin büyük kısmı bu ihtiyacı ne anlayabilecek ne de inandırıcı bir biçimde sol görüşleri savunabilecek durumdaydı. Onların Atatürkcülükten anladıkları, antiemperyalist, devrimci, halkçı sol Kemalizmle ilgisi olmayan bürokratik bir tutumdur. Halka karşı niteliği açıkça meydanda olan ve CHP'yi tecrit eden bu seçkin (elitist) Kemalizm anlayışına karşı Ecevit ve arkadaşları sol bir seçenek oluşturmaya çalışıyorlardı. Ancak onların Kemalizmi ele alış biçimleri, parti içindeki bürokra-

146 *Demokratik Sol Düşünce Forumu*, c.1, Ankara, 1976, s.122.

147 Sağlamer, *age*, s.250. İlginç bir not olarak kaydedilmesi gereken bir nokta da, reddi miras söyleminin ilk sahibi hakkındadır. 1967 bütçesini Meclis'te CHP adına eleştiren Ecevit'e karşı Başbakan Demirel, "Yani bir reddi miras içinde misiniz?" diye sormuştu.

tik Atatürkçülerin tutumlarını, Kemalizmin nesnel gerçeği olarak görmek ve onların eleştirisi üzerinden partinin tüm devrimci tarihini sağdan eleştirmek olarak belirdi.

Ecevit ve arkadaşları, Kemalizmi yarım bıraktığı işleri tamamlama iradesini sahiplenen, aynı zamanda bu işlerin yarım bırakılmasının ideolojik kökenlerini sorgulayan bir tutum almadılar. Kemalizmi devrimci bir miras olarak kabul edip, bir taraftan onu sahiplenirken diğer taraftan onu soldan eleştirerek aşmayı tercih etmediler. Bunun yerine Batıcı sosyal demokrat ideolojiyi Kemalizm ile ikame etme çizgisine yöneldiler. Bu tercih, parti içindeki sağ kanadın -ve DP/AP geleneğinin- Kemalizm yorumunu esas alan ve Kemalizmin reddiyesine giden bir anlayışla yapıldı. 1960 ve 70'lerin sıcak tartışma koşullarında, kendilerini reddi miras yapmakla suçlayanlara karşı, yaptıkları işin bir reddi miras değil, bir özeleştirisi olduğunu söyleyen Ecevit, uzun yıllar sonra, 1992 Ağustos'unda kendisine sorulan bir soruya "demokratik sol hareketle birlikte CHP, tek partili dönemdeki bazı özelliklerini büyük ölçüde bir yana bıraktı. Onların reddi mirasıydı" sözleriyle cevap verecekti.¹⁴⁸

Ecevit'in Kemalizme bakışının, Marksist bir eğilim taşıdığına ilişkin görüşler ileri sürülmüştür. Feroz Ahmad'a göre, Ecevit'in alt-yapı devrimi eleştirisi Marksist bir Atatürk eleştirisidir.¹⁴⁹ Benzer bir şekilde İnalçık da, Ecevit'in bu kavramının tamamen Marksist bir kavram olduğunu belirtiyor.¹⁵⁰ Ancak bilimsel sosyalizm literatüründe alt-yapı-üstyapı devrimi diye bir ayrıma rastlanmıyor. Marks'ın üretim biçimini oluşturan unsurların toplamı için kullandığı alt-yapı ve ideoloji alanı için kullandığı üstyapı kavramının Ecevit ve arkadaşları tarafından devrim olgusuna tahvil edilmesi, zamanın ruhuyla ilgili görünmektedir. Ayrıca Ecevit'in başka hiçbir

148 Teoman Ergül, *Sosyaldemokraside Bölüşme Yılları (1986-1991)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, s.150-151.

149 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayınları, İstanbul, s.365.

150 Halil İnalçık, "Atatürk ve Atatürkçülük", *Doğu Batı*, sayı 29, 2004, s.109.

analizinde kullanmazken, Türk Devrimi'ni Marksist kavramların kullanıldığı bir bakış açısıyla değerlendirmesini beklemenin tutarsızlığı ortadadır. Ecevit'in bu kavramları ortaya attığı dönemde, Doğan Avcıoğlu da, Kemalizmin sol bir yorumunu yapmaktaydı. Ecevit'in kavramsallaştırmasını eleştiren Avcıoğlu'na göre, üstyapı devrimleri denilen bu devrimler, Cumhuriyet'in sağlam temellere oturtulması ve özgür düşünce yolunun açılmasının yanı sıra nüfusun yüzde 90'ını teşkil eden köylünün "milletin efendisi" yapılması, yani demokratik devrimin gerçekleştirilmesi için de zorunluydu. Altyapı ve üstyapı devrimleri birbirlerinden ayrılamaz; çünkü üstyapı devrimleri altyapı devriminin ön koşuludur. Öte yandan söz konusu altyapı devrimi de zaten, milli iktisat denemesi yoluyla belli bir ölçüde gerçekleştirilmiştir.¹⁵¹ Bir başka deyişle, Kemalizm hem zannedildiği kadar altyapısal dönüşümlerden uzak kalmamıştır hem de Ecevit'in üstyapı devrimi dediği hukuksal dönüşüm, üretim biçimindeki dönüşümün önündeki engelleri kaldıran ve bu yönüyle altyapı/üstyapı diye kendi içinde ayrılması söz konusu olmayan bütünsel devrimin bir boyutudur. Önceki bölümlerde, Kemalizm üzerine tartışma yapılırken, sadece Türk Devrimi için değil, bütün demokratik devrimler için geçerli olmak üzere, devrimin özünde bir hukuk olayı olduğu belirtilmişti. Fransız Devrimi ile Jakobinlerin yaptığı, yeni bir üretim biçimi icat etmek değil, kapitalizmin gelişmesini dizginleyen eski rejime ait hukuki ve siyasal bağları çözmek olmuştur. Türk Devrimi'nin yaptığı da bundan başka bir şey değildir.

Ecevit'in yakın tarihe bakışındaki sivil toplumcu eğilim, 27 Mayıs müdahalesini değerlendirmesinde de kendisini göstermektedir. 27 Mayıs'ın sağdan okuması, meşru hükümetin meşru olmayan yoldan devrilmesi üzerine odaklanmaktadır. Ecevit'in benzer bir görüşü paylaştığı görülmektedir. Buna göre bir hükümetin zor kullanı-

151 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c.4, Tekin Yayınları, İstanbul, 1997, s.1362 vd.

arak devrilmesi yoluyla gerçekleşen iktidar değişikliği ihtilaldır. Ecevit'e göre ihtilal, bir tür siyasi oldubittidir. İhtilalde halk rızası oluşmamıştır. Halk desteğiyle yapılan köklü değişikliğe inkılâp denir. Ecevit, Cumhuriyet Türkiye'si'nin dilinde "devrim" sözcüğünün "inkılâp" karşılığı olduğunu ve evrimin zıddı olduğunu belirtmektedir. Ecevit'in tarih okuması gereği, 27 Mayıs bir zorla hükümet devirme olayı, yani ihtilaldır. Ancak Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi de bir ihtilaldır. 27 Mayıs'ın arkasındaki halk desteği tartışmalıdır. Aynı zamanda Atatürk ihtilali de yukarıda görüldüğü üzere halkın haberi olmaksızın ve onlara değmeyen bir dizi üstyapısal değişiklikten ibarettir. Bir taraftan Atatürk'ü ve eylemini sahiplenme zorunluğu, diğer taraftan çok partili rejimi demokrasi adına sahiplenme ve bu amaçla 27 Mayıs'la yan yana görünmeme çabası, Ecevit'in kullandığı kavramlarda bir kargaşa oluşmasına neden olmuş gibi görünmektedir. Ecevit, 27 Mayıs için hem devrim hem de ihtilal kavramlarını ayrı pasajlarda kullanmaktadır. Ecevit'in analizlerinde "Atatürk Devrimi", "27 Mayıs devrimi", "karşı-devrimciler", "gerici ihtilal heveslileri" kavramları yan yana kullanılmakta, "CHP devrimcidir, ihtilalci değil", "karşıihtilal bir karşı-devrim teşebbüsüdür" gibi cümlelere rastlanmakta ve 27 Mayıs için "anayasanın meşruluğunu belirttiği bir ihtilal" gibi ifadeler bir arada kullanılmakta ve benimsenen teorik konunun yol açtığı çelişkili durum üsluba yansımaktadır.¹⁵²

İhtilal kavramından uzak durmak ve bu kavramla arasına bir "demokratik" mesafe koyma çabasının, Ecevit'i, Türk Devrimi konusunda zor duruma düşürdüğü söylenebilir. Öyle ki, Türk Devrimi'nin ihtilal aşaması için bile demokratik bir savunma arayışı içine girdiği gözden kaçmamaktadır. Ecevit'e göre, CHP'nin tarihinde bir tek ihtilal vardır; o da 1919'da olmuş ve bitmiştir. Kaldı ki, o da ihtilal sayılmaz; çünkü bir kurtuluş savaşı olarak görülmelidir. Ece-

152 Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınları, Ankara, 1968, s.223-230.

vit adeta özür diler gibi tekrarının olmayacağını anlatmaya çalıştığı bu durum için, CHP eğer ihtilalci yöntemlere teşebbüs etmiş olsaydı, 22 Şubat ve 21 Mayıs hareketlerinin olmayacağını söyleyerek söylediklerine kanıt getirmektedir.¹⁵³ Bir başka deyişle, CHP ihtilalci olmadığı ve ihtilalci yöntemlere geçit vermediği için, bu yöntemlerden yana olanlar kendilerini CHP içinde ifade edememiş ve kendi başlarına darbe girişimlerinde bulunmuşlardır. İhtilal girişimlerinin CHP dışında gerçekleşmesi, herkesi CHP'nin ihtilalci bir parti olmadığı konusunda ikna etmelidir.

Kendini sağın önkabulleriyle tanımlamak ve sağın beğenebileceği bir şekilde konumlandırmak, bunu en olmayacak şey haline getiren ilkelerden biri olan devrimciliğin yorumlanmasında dikkate değer bir hal almıştı. Çünkü kendisini "devrimci" olarak adlandıran hiçbir partinin, siyasetin sağ kanadında yer alan partilerin gözüne girmesi söz konusu olamazdı. Dönemin koşulları gereği Altı Ok'tan vazgeçilmesi söz konusu olamayacağı için, bunların içeriklerinin olabildiğince sağ yorumlarla yumuşatılması çabasına girişildi. Devrimcilik ilkesi bu çabanın sonucunda, "kendi kendini yenilemeyi bilmek" olarak tanımlandı. Ecevit, partinin devrimcilik ilkesini ve devrimci bir parti olarak CHP'yi, kendi kendini yenilemesini bilen, "geçmiş hiçbir vakit inkâr etmeyen, kendi geçmişinin ve balını de sevabını da taşımayı şeref bilen, ama, gerektiğinde, yeni hamleler yapabilmek için reddi miras edebilen parti" olarak tanımladı. Ancak Atatürk döneminin devrimcilik tanımı ile ilgisi kalmamış bu yeni bakış açısı dahi, sağın takdirini kazanamayabilirdi. Bir adım daha atarak, Türk Devrimi DP-AP geleneği ile CHP'nin ortak

153 B. Ecevit, *age*, s.224-225. 22 Şubat 1962'de, Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir liderliğinde bir darbe girişiminde bulunuldu. Girişimi başarısız olan Aydemir ve arkadaşları yapılan pazarlıklar sonucu teslim oldu ve affedildi. Ancak Aydemir, 21 Mayıs 1963'te ikinci kez başarısızlıkla sonuçlanan bir girişimde daha bulundu. Başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimden sonra Albay Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan idam edildiler.

mirası olarak tanımlanarak aradaki farklılıkların kaldırılmasına çalışılmalıydı. Ecevit şöyle diyordu: "Bir kere bu miras sadece CHP'nin değildir. Bu mirasta Cumhuriyet öncesi idarenin payı vardır; itiraf ediyorum, tek parti döneminin payı vardır, DP'nin, AP'nin payı vardır." 154

II.2.7. I. Demokratik Sol Düşünce Forumu: Reddi Mirasın İlanı

Demokratik solcuların parti içindeki mücadelede duruma hâkim olmaları, ideolojik tartışmadaki üstünlükleri ile yakından ilişkiliydi. Kongreler başta olmak üzere siyasi mücadelede başarı kazanıyorlardı. İdeolojik üstünlük, siyasi üstünlüğü getiriyordu. Bu nedenle demokratik solun mantığını, temel konulardaki kendine özgü bakış açısını ve tezlerini geliştirmek zorundaydılar. CHP'nin geleneksel programından farklı olarak demokratik sol dünya siyasetinden tarihe, eğitimden sağlığa, ekonomiden iç siyasete nasıl bakmalı ve nasıl bir program geliştirmeliydi? Bu arayışı somutlaştıran adımların en önemlilerinden biri, 1970 yılında, CHP gençlik kolları tarafından, sonraki yıllarda iki kez daha düzenlenecek olan Demokratik Sol Düşünce Forumlarının yapılmasıyla atıldı. Forumlar, Turan Güneş ve Ecevit'in yazılarıyla altı doldurulmaya çalışılan "ortanın solu"/demokratik sol yönelimin kendi teorisini derinleştirme çabalarının yansımasıydı. Artık demokratik sol adıyla anılan çizgi, kendisini sağa ve sola karşı konumlandırırken yeni bir tarih okuması yapıyor, kendi tarihiyle hesaplaşmaya girişiyordu. Demokratik sol düşünce forumlarında bu hareket noktasından yola çıkarak, antikemalist tarih tezinin daha da derinleştirilmesine çalışıldı.

Forumun konuşmacılarından İsmail Cem'e göre Türk Devrimi'nin daha çok üstyapı devrimleri yapmakla sınırlı kalmasının nedeni, sınıfsal temelden yoksun olmasıydı. Yapılan işler, üretim bi-

çimini dönüştürmedi ve Osmanlı'dan devralınan egemen sınıf yapısında bir değişikliğe yol açmadı. Bu devrimlerden hâkim zümreler zarar görmedi. Osmanlı'dan devralınan hâkim zümreler ve üretim biçimi aynen korunduğu için, Cumhuriyet'le gelen üstyapı devrimleri halk kitleleri açısından büyük bir çıkar sağlamamıştı. Halk tabakalarının çıkarlarını koruyacak ve geliştirecek türden adımlar, kaçınılmaz olarak hâkim zümrelerin aleyhine olmak zorundadır. Bu yönde adımlar atmaya, hâkim zümreler kendiliklerinden girişmezler. Bu zümrelerin yardımcısı durumundaki bürokratların ise, halk yararına adımlar atacak gücü yoktu. Devrimlerin kimin işine yaradığını değerlendirmek için, onlardan öncelikle kimlerin yararlanıp, kimlerin zarar gördüğüne bakmak gerekir. İsmail Cem, "şapka giymekten kim yararlandı?" diye soruyordu. Şapka alacak parası olmayan işçi ve köylü kitleleri yararlanmış olamayacağına göre, "bir Batılı gibi yaşamaktan, giyinmekten, kadın-erkek ilişkileri kurmaktan" yararlananlar, belli bir maddi güce sahip olan kesimlerden başkası olamazdı.¹⁵⁵

Cem'e göre, 1923 sonrasında egemen zümreler arasında bir barış ortamı vardı ve halk kitlelerine karşı ortak tutum sergileniyordu. 1920'ler ve 1930'larda hâkim zümrelerin aralarında sıkı bir dayanışma vardı. Bu kesimler, kendi aralarındaki çelişmeleri halk kitleleri ve çalışanlar aleyhine en düşük düzeye indirebilmişlerdi. Bunun en iyi örneklerinden biri, işçilerin 1926 Denizyolları ve 1927 Demiryolu grevinin askeri birlikler kullanılarak "kanlı şekilde bastırılmış" olmasıydı. 1923 sonrası "bürokrat-tüccar-eşraf"tan oluşan iktidar koalisyonu, 1940'lara kadar süren bir işbirliği yaptılar. Eşraf ve toprak ağaları, Ziraat Bankası'nda kümelendiler ve devlet kredilerini yüzde 10 faizle alıp yüzde 70 faizle köylüye sattılar. Medeni Kanun, Tanzimat döneminde başlayan toprakların ağaların mülki-

155 İsmail Cem, "Sosyal Yapıda ve Sınıflar Arası İlişkilerde Değişmeler", *Türkiye'nin Yapısal Analizi-I. Demokratik Sol Düşünce Forumu*, Ankara, 1971, s.111.

yetine geçme sürecini hızlandırdı. Hâkim zümre dayanişmasının gerçekleştiği toplumlarda, halk kitleleri güçlü ve örgütlü değilse - ki bahsedilen dönemde halk kitleleri güçlü ve örgütlü değildi- klasik faşizme çok yakın, onu çok andıran bir düzen kurulabilmektedir. Bir başka deyişle, İsmail Cem'e göre, Atatürk dönemi Türkiye'si, rnekleri Avrupa'da görülen türden klasik faşizm rejimlerini çok andırmakta olan bir rejime sahipti.

İsmail Cem, Ecevit tarafından yapılmış olan devrim kavramsallaştırmasına katılıyordu. Devrim, retim araçlarını elinde tutan sınıf(lar)ın, bir başka sınıf veya sınıflar tarafından yerinden edilmesi ve toplumsal altyapıda (retim ve mülkiyet ilişkilerinde) sınıfsal bir değişimin olmasıdır. Kemalist dönemde bu olmamıştır. Osmanlı son döneminin egemen zümreleri olan eşraf, tüccar ve asker-sivil bürokratlar, Cumhuriyet döneminin de egemen zümreleri olmaya devam etmişlerdir. O halde Kemalizme bir devrim değil, ama devrim koşullarını hazırlamaya yardımcı olan bir üstyapısal değişikliklerin, devrimlerin yapıldığı bir aşama olarak bakılabilir.¹⁵⁶ Cem, her ne kadar üstyapı "devrimleri" ifadesini kullansa da, "gerçek devrimcilik altyapı devrimciliğidir" demek suretiyle Atatürk'ün "gerçek devrimci" olmadığını üstü kapalı şekilde ifade etmekteydi.

Demokratik Sol Düşünce Forumlarının bir diğer konuşmacısı, Ecevit'in çevresindeki genç akademisyen danışman ekibinin üyelerinden olan Ahmet Naki Ycekkt. Konuşmasında, diğer konuşmacılara oranla daha tutarlı bir sol yaklaşımın izleri görülüyordu. Osmanlı toplumunun sanayileşememesinin nedeninin, emperyalist sömürü ve emperyalizmle işbirliği içinde olan Osmanlı egemen zümreleri olduğunu söylüyordu. Bir devrimin niteliğini saptamak için kim tarafından yapıldığına değil, kimin yararına çalıştığına bakmak gerektiğini belirten Yücekök, Kurtuluş Savaşı ve sonrasın-

da gerçekleşenin bir burjuva devrimi olduğunu söylüyordu.¹⁵⁷ Ancak Yücekök'ün bakış açısı, demokratik solun teorik altyapısını oluşturma sürecinin ilerleyen aşamalarında fazla hatırlanmamış görünmektedir. Yücekök dışında kalan Turan Güneş, Bülent Ecevit, İsmail Cem ve Deniz Baykal gibi isimler, Türk Devrimi ve Kemalizmi ele alırken, içinde emperyalizm analizinin olmadığı bir "hal-ka yarar getirmeyen Batıcı yenilikler" eleştirisini öne çıkarıyorlardı. Ancak tek parti döneminin faşizm ile benzeştirilerek değerlendirilmesi, İsmail Cem gibi Yücekök'te de görülüyordu. Demokratik Sol Düşünce Forumu'nda değil ama 1983'te yayımlayacağı bir kitapta Yücekök, tek parti dönemi ile faşist Avrupa arasında sadece bir tek fark dışında ayrım olmadığını yazıyordu. Yücekök'e göre Altı Ok'u içeren ideoloji, toplumsal sınıf ve çatışma gerçeğinin reddedilmesini ve yok sayılmasını içeriyordu. Toplumda çatışma yasaklanmış ve ortak mutluluğa meslek gruplarının dayanışması yoluyla varılacağı farz edilmişti. Devlet ile toplumun özdeşleşmesi ve çatışmasız, dayanışmacı, bütüncü toplum algısı bakımından bu dönem Türkiye'si ile Avrupa'da görülen faşist ve Nazi tek parti devletlerini "kıyaslanabilir" yani eşdeğer kılmaktaydı. Kemalist Türkiye ile Avrupa'nın faşist rejimleri arasındaki tek ve büyük ayrılık "faşist ve Nazi partilerinin aksine CHP'nin kendi barışçı iktidar devir ve teslimini kendisinin hazırlamış olmasıdır."¹⁵⁸

Forumda söz alan ve görüşlerini açıklayanlardan biri de Şevket Süreyya Aydemir'di. Aydemir'in konuşmasında Ecevit ve arkadaşlarının reddi miras eğilimlerine, Atatürk ile çevresini birbirinden dikkatle ayırarak verilmiş bir destek görülüyordu. Demokratik solcuların toptancı eleştiri eğilimleri Atatürk'e bakış konusunda tı-

157 Ahmet Yücekök'ün Türkiye'nin Yapısal Analizi-I. Demokratik Sol Düşünce Forumu'nda yaptığı konuşma. Bkz. *Türkiye'nin Yapısal Analizi-I. Demokratik Sol Düşünce Forumu*, Ankara, 1971, s.120-151.

158 Ahmet Yücekök, *Türkiye'de Parlamantonun Evrimi*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1983, s.115-116.

kanıyor ve onun CHP tabanında taşıdığı saygınlık duvarına çarpıyordu. Aydemir, bu konuda daha ustalıklı bir manevranın nasıl yapılabilceğinin örneğini ortaya koyuyordu. Buna göre Atatürk aslında hep yalnız kalmış ve istediklerini yaptıramamış biriydi. Örneğin ilk olarak, Atatürk'ün 1920'de hazırladığı Halkçılık Programı'nı hükümet benimsememişti. İkinci olarak, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu Meclis'e sunan Anayasa Komisyonu Sözcüsü Celal Nuri Bey, bu kanunu Norveç Kanunu Esasisi'nden aldıklarını söylemişti. Şevket Süreyya'ya göre, Türkiye 1924 Anayasası'yla milli kurtuluş hareketinin devrimci vasfından ayrılmıştı. Atatürk buna karşı koymuştu. Ancak başarılı olamadı ve Anayasa kabul edildi. Üçüncü bir örnek olarak, Atatürk'ün evvela devleti teokratik bir devlet halinde gösteren ikinci maddenin kaldırılmasını istemesine karşılık maddenin kaldırılmamış olması gösterilebilirdi. Benzer bir şekilde ikinci maddeyle ilgili olarak, hiç olmazsa kendisine, kanunlarda veto hakkı verilmesini istemiş, ama bu hak da verilmemişti.¹⁵⁹ Atatürk'e kalsa, Türk Devrimi üstyapı devriminden ibaret kalmayabilirdi; ama örneklerin de gösterdiği üzere, Atatürk yalnız kalmıştı. Aydemir'in konuşmasında neredeyse Atatürk döneminde olup bitenlerin büyük kısmı Atatürk'e rağmen yapılmış gibi bir hava vardı. Ancak toplamda Aydemir, gençlere Atatürk ile Türk Devrimi'ni birbirinden ayırmanın yolunu öğretiyor ve demokratik sol tarih tezinin "namusunu kurtarma" işlevini yerine getiriyordu!

Aydemir'e göre Kurtuluş Savaşı'nın üzerine sol bir politika temellendirmek mümkün değildi. Çünkü Kurtuluş Savaşı'nı sivil-asker bürokratlar ve eşraf yapmıştı. Bu kesimlerin içinde özellikle eşrafın Batı kapitalizmi ve onların Türkiye temsilcisi olan ticaret burjuvazisi ile ilişkileri vardı. Dolayısıyla, bu ilişkiler içindeki hâkim zümrelerin iktisadi bağımsızlık mücadelesine girmesini gerektire-

159 Şevket Süreyya Aydemir, "Ekonomik Yapı ve Ekonomik Politik Değişmeler", *İ. Demokratik Sol Düşünce Forumu-Türkiye'nin Yapısal Analizi*, s.34-36.

cek bir neden yoktu. Bu nedenle bu temel üzerine sol bir politika ancak zorlama ya da kendi içinde tutarsız olabilirdi.¹⁶⁰ Benzer görüşleri Turan Güneş de savunuyordu. Ona göre Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Devrimi'nden, sınıfsal temeli nedeniyle sol bir politika çıkması mümkün değildi.

II.2.8. Sivil Toplumcu Tezler: Kemalizmin Sağdan Aşılması

"Ortanın solu" hareketinin Türk Devrimi'ni değerlendirme ve Türk siyasi hayatının temel dinamiklerini okuma biçimi, devlet ile sivil toplumu karşı karşıya getiren ve tarihi sivil toplumun gelişmişliği açısından değerlendiren özelliği itibariyle, adına sivil toplumculuk denilen daha genel bir akımın parçasıdır.* Bu bakış açısı, 1960'ların sonlarında TİP üyesi bir iktisatçı olan İdris Küçükömer tarafından sosyalist sol içinde temsil edilmiş, Kemal Tahir'in devleti sınıflarüstü bir özne olarak gören yorumuyla edebiyat alanında görülmüştü. Akademi çevrelerinde Küçükömer'in yanı sıra Sencer Divitçioğlu, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tartışması üzerinden sivil toplumcu bakış açısını geliştirmiştir. Bu bakış açısı, sağ cenahta tarihin öznesinin devlet olduğu kabulü üzerinden geleneksel milliyetçi tutumla organik bir bütünlük gösteregelmiştir. Tanör'ün "Anayasal Gelişme Tezleri" üzerine yaptığı incelemede "popülist tezler" adı altında topladığı bu bakış açısının odağında, "Türkiye'nin toplumsal ve siyasal gelişmelerini, bürokrasi ile halk arasındaki çelişkiyle açıklamaları" bulunmaktadır.

160 Turan Güneş, "Şevket Süreyya Aydemir'e Soru", *1. Demokratik Sol Düşünce Forumu-Türkiye'nin Yapısal Analizi*, s.53.

* Sivil toplumculuk diye adlandırılan gelenek, özellikle 1960 sonrasında Osmanlı toplum yapısı üzerine yapılan entelektüel tartışmaların içinden doğdu. Bu geleneğin belli başlı tezleri için bkz. Sina Akşın, "Bugünkü Türkiye 1980-2003-Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)", *Türkiye Tarihi*, c.5, Yayın Yönetmeni: Sina Akşın, Cem Yayınları, İstanbul, 2008, s.303-305. Ayrıca bkz. Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

Tanör'e göre popülist tarih okumasının siyaset hayatımızdaki kökleri, esas olarak Demokrat Parti hareketi içinde yatmaktadır. CHP'ye karşı siyasi mücadele yürüttüğü 1946 ve sonrasında, kendi konumunu devleti elinde tutan bürokrasiye karşı halkın temsili üzerinden kurmuş olan DP yöneticilerine göre, Türkiye'de temel siyasi çelişki bürokrasi ile halk arasındaydı. Özellikle Celal Bayar'ın siyasi konuşmalarında bu tezin etkili bir şekilde işlendiği görülüyordu. Tanör'e göre, popülist tarih tezinin düşünsel düzeyde ilk savunusu ise Atatürk döneminde liberal görüşleriyle tanınan gazeteci Ahmet Hamdi Başar'ın yazılarında görülmektedir. Ancak Celal Bayar, bu tezi en etkili savunan politikacı olmuş ve bu bakış açısının geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.¹⁶¹ "Ortanın solu" düşüncesinin teorik temellerini atan Turan Güneş'in, siyaset hayatına Celal Bayar'ın liderliğini yaptığı DP'de başlamış olduğu daha önce belirtilmişti.

CHP içinde, tarihi, bürokrasi/devlet ile halkın çelişkisi üzerinden okuyan "ortanın solu" ekibinin tarih tezi iki kaynaktan beslendi. İlk olarak, DP'nin sivil toplumcu/popülist tezlerinden ve bu tezlerle bağladıkları büyük kitle desteğinden etkilendiler. DP, CHP'yi üç kez ağır seçim yenilgilerine uğratmıştı. DP'nin geniş halk kitlelerinin desteğini arkalarına almasını sağlayan söylemleri, sivil toplumcu nitelikteydi. CHP yöneticileri ve CHP'li aydınlar, "sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış kitle" sloganına da yansıdığı haliyle, tarihi sınıf mücadeleleriyle okumaktan zaten oldukça uzaktılar. Burjuva milliyetçiliğinin ideolojik sınırları içinde devlet-toplum çelişkisine dayanan bir tarih okumasına, zihniyet kalıbı olarak yakın duruyorlardı. Bu çelişkiyi kullanan ve kendilerini halka karşı ceberrut devletin temsilcisi olarak suçlayan DP muhalefetine alternatif bir tarih okumasından temellenen etkili siyasi cevaplar üretilemediler. Aksine, bu sağ söylemin ideolojik etkisine kapıldılar. İkincisi, 1960'ların sola açılan dünyasında ve Türkiye'de CHP, toplumun aydın ke-

161 Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, YKY Yayınları, İstanbul, 2010, s.107 vd.

simlerinin önemli bir kısmının sosyalist görüşleri benimsediği koşullarda, kendi solundan da ideolojik olarak etkilendi. Ancak, sosyalist solda Marksist bakış açısından çok, kendi konumuna daha uygun tezler üreten sivil toplumcu sosyalistlerin tezlerine yakın durdu.¹⁶² Böylece demokratik solcular, hem kendi sağlarından hem de sollarından, Türk Devrimi'ni sahiplenerek aşmak yerine, reddederek aşmak yönünde bir ideolojik destek sağladılar. Modern Türk sosyal demokrasisinin ideolojik arka planı, bu zemin üzerine kurulmaya başlandı.

Tanör'e göre sivil toplumcu/popülist tarih tezleri, Türkiye'de sosyal demokrat hareketin ideolojik karakterine dört etkide bulunmuştur. İlk olarak, yukarıda değinildiği üzere bürokrat-halk ya da devlet-toplum çelişkisi üzerine kurulu bir tarih anlayışı gelmektedir. Bu tarih anlayışını, 1970'lerde CHP ideolojisini inşa etmiş sosyal demokrat teorisyenler ve sosyal bilimciler arasında özellikle Bülent Ecevit, Turan Güneş, İsmail Cem ve Ahmet Yücekök'ün yazdıklarında görmek mümkündür. Devlet ile toplum arasındaki kopukluğu daha çok Tanzimat dönemi ile başlatan bu tarih yorumunda, Tanzimat öncesinde tahtta bulunmuş Osmanlı padişahları ve devlet ileri gelenleri halkla iç içe insanlar olarak görülürken, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi yönetici kadrolarının halktan kopuk ve halka tepeden bakan hatta halkı aşağılayan kimselerden oluştuğu savunulmaktadır. Sosyal demokratların savunduğu popülist tezlerin, Atatürk'ün "Osmanoğullarını Türk halkının elinden egemenlik hakkını zorla alıp bunu gasp eden bir hanedan" olarak niteleyen görüşleriyle ve Kemalizmin tarih tezleriyle ilgisi olmadığı ortadadır. Öte yandan demokratik solun savunduğu bu bakış açısı, anayasa hukukunda Tanzimat ya da I. Meşrutiyet öncesi dönemi "mutlak monarşi" olarak ele alan tahlilleriyle baştan sona ters düşmektedir. Ecevit'in tarih okuması, sivil toplumcu sosyalistlerin,

162 B. Tanör, *age*, s.129.

ATÜT'çülerin ve Celal Bayar'ın bakış açısı ile benzerlik göstermekte ve hatta Nihal Atsız, Necip Fazıl Kısakürek ve Ali Fuat Başgil'in savunduğu aşırı sağcı-gerici tezleri dahi çağrıştırmaktadır.¹⁶³

Sivil toplumcu popülizmin ikinci etkisi, reddi mirasa yol açmasıdır. Halktan kopuk bürokratik üstyapı devrimciliği olarak görülen yakın tarih, olumlu bir miras olarak sahiplenilememiş, aksine bir yük olarak görülmeye başlanmıştır. Aslına bakılırsa, yakın tarihin bu biçimde değerlendirilmesinde, Ecevit ve arkadaşlarının partinin sola açılmasına şiddetle direnen sağcı kanatları ideolojik düzlemde yenilgiye uğratma çabası büyük rol oynamıştı. Partinin toplumsal sürece uyum sağlayarak sola açılabilmesi için, parti içindeki sağ kanadın etkisizleştirilmesi, bunun sağlanabilmesi için ise sağ kanadın kendisini meşrulaştırmakta kullandığı donmuş Atatürkçülük anlayışıyla ideolojik bir mücadele yürütmek gerekiyordu. Turan Güneş, bu ihtiyacı ve reddi miras olayının mantığını 1979'da katıldığı bir panelde şöyle açıklamıştı:

"Reddi miras deyimi, bu Cumhuriyet Halk Partisi'nde solculuk hevesi başlamadan evvel eşrafa, âyana, bürokrasiye, Türkiye'nin elitine ait belli bir davranış, elitist bir politika yerine, halka dayalı bir politikayı getirme iddiası ile çıktı. (...) Cumhuriyet Halk Partisi kendini, bu hareket ortaya çıkıncaya kadar, böyle yeni bir tabana oturtma gayretlerine girinceye kadar, biz kendimizi çok rahat hissediyorduk. Rahatlık şuradan, eh, devrimcilik bizde, ilericilik bizde, hepsi bizde. Fakat bir şey var. Halk bunu anlamıyor. Kendi kıymet hükümleri dünyamıza kapanmışız. Ben onu methediyorum. O beni methediyor, rahatız. Bu 'reddi miras' şundan kaynaklanıyor: Halk Partisi devrimci. Demokrat Parti gerici, toprak ağası filan, birtakım laflar edilir durur. 50, 54, 57 seçimlerinde Türkiye'nin haritasına bakıldığı zaman görülen manzara şudur: İşte biz dev-

rimciyiz, Atatürkçüyüz lafları, laiklik vs. vs. vs. Türkiye'nin doğusu ve güneydoğusunda Cumhuriyet Halk Partisi'nin gücü daha fazla, İstanbul'da, nispeten sanayileşmiş bölge olan İstanbul'da, Nişantaşı, Şişli, Kadıköy sonuçları gelir. Halk Partisi hafifçe ileride. Arkasından Taşlıtarla, bilmem Zeytinburnu sonuçları gelir. Demokrat Parti ezer, geçer, dünyanın farkını yapar. (...) Türkiye'de seçmen eğilimiyle, bizim iddialarımız arasında bir terslik vardır. (...) Eğer belli görüşte sol parti olmak istiyorsanız, evvela seçmeninizin sol olması lazımdır, diye başladık."¹⁶⁴

"Ortanın solu" kanadı, parti içindeki sağ kanadın yanı sıra, 1960'ların ortamında sol içinde itibarı olan sol darbeci çevreler ile de parlamenter meşruiyet zeminini savunan bir mücadele yürütmek durumunda idiler. Ancak bu çevrelere karşı yürütülen ideolojik mücadelenin yola çıkarken dayandığı varsayımlar esas olarak sağın argümanları olunca, varılan yer, geçmişin soldan aşılması yerine sağcılığa ve Türk Devrimi'nin mirasının reddiyesi oldu.

Sivil toplumcu/popülist tarih tezlerinin sosyal demokrat harekete üçüncü etkisi, çok partili hayata geçiş olayının, Türk Devrimi'nin amaçlarına ulaşmasında oynadığı olumsuz etkilerle olumlu etkilerini bir bütün olarak değerlendirmek yerine, salt olumlu etkileriyle ele alınması ve olaya büyük hayranlıkla yaklaşılmasıdır. DP'nin iktidar olmasını bir halk devrimi olarak görme noktasına kadar savrulan ve kendi tarihini bile DP'nin bakış açısından okuyan bu yaklaşım, aynı zamanda demokrasiyi biçimsel şartlarına indirgemektedir. Bu düşüncüyü en uç noktasına kadar sürdüren Deniz Baykal'a göre, "27 Mayıs ile 12 Mart aynı çizgideki olaylardır. İkinin de ortak özelliği 'demokrasiyi askıya almış' olmalarıdır."¹⁶⁵

164 Turan Güneş'in konuşması için bkz. Prof. Dr. Turan Güneş, Doç. Dr. Emre Kongar, Doğu Perinçek, *Atatürk'ün Bugünkü Önemi*, Aydınlık Yayınları, İstanbul, 1980, s.54-55.

165 Tanör, *age*, s.133. Tanör, Baykal'ın *Özgür İnsan* dergisinde yayımlanan 1976 Mayıs tarihli, c.4, s.2'deki "Faşizm Sınavı" başlıklı yazısına gönderme yapıyor.

Popülizmin sosyal demokrasiye dördüncü etkisi, Türkiye'nin Osmanlı zamanından başlayarak ileri atılmalar ve geri çekilmelerle süren 150 yıllık milli demokratik devrim sürecini kuşkuyla karışlamak ve bu süreçlerle kendi arasına mesafe koymak biçiminde ortaya çıkmaktadır. Mutlak monarşinin sınırlandırılması, giderek Cumhuriyet'in kurulması ve halk kitlelerinin siyaset sahnesine daha fazla çıkmasının koşullarını hazırlayan devrimci atılımların önemi küçümsenmektedir. Nitekim bu düşüncenin temsilcilerinde, II. Meşrutiyet hareketinin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin olumlu bir değerlendirmesine rastlanmamaktadır. Benzer bir şekilde Kurtuluş Savaşı'nın ve ulusal devrimin antiemperyalist niteliği, üstünkörü geçiştirilmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında feodal kültüre ve gericiliğe karşı girilen devrimci atılımlar, toplumun uluslaştırılması için yapılması hem gerekli hem de yararlı olan eylemler, halka ters düşen hareketler olmakla ya da "bürokratik devrimciliğin" zorlamaları diye gösterilmektedir. Bu konumlanışın doğal sonucu olarak, "27 Mayıs'tan ve onun sağladığı özgürlük ortamından söz ederken bile, bu özgürlüğün sağlanmasında devrimci yöntemlerin oynadığı belirleyici rolü vurgulamaktan" kaçınılmaktadır.¹⁶⁶

Tanör'e göre sivil toplumcu/popülist tarih tezi, milli demokratik devrime bakışı açısından gerçekçi değildir. Milli demokratik devrim sürecinde rol oynamış aktörlerin, sivil toplumcuların sunduğu gibi yönetici zümrelerden gelen ve halktan kopuk bürokratlar değil, "Türkiye şartlarında 'halk sınıfları' içinden görülmesi gereken orta sınıflardan, hatta bunun aşağı katmanlarından gelme oldukları, bunların, popülist tezlerde ileri sürüldüğü gibi, iğreti, keyfi ve halkın dışında güçler olarak görülemeyeceği açıktır."¹⁶⁷

¹⁶⁶ Age, s. 133.

¹⁶⁷ Age, s. 139.

II.2.9. 1969 Seçim Bildirgesi: Düzen Karşıtlığının Sınırları

"Ortanın solu" hareketine önderlik edenlerin kendi yazdıkları ve söyledikleri dışında, tezlerinin ilk defa partinin resmi metinlerinden birini şekillendirmesi, 1969 seçim bildirgesi üzerinden gerçekleşti. Sosyalist solun hem dünyada hem de Türkiye'de büyük itibar gördüğü ve rüzgârın soldan estiği dönemin koşullarında, CHP ilk defa 1969 seçim bildirgesine "toprak işleyen su kullananın" sloganını koydu. Slogan, esas olarak Ecevit'in çabalarıyla seçim sloganı haline getirilmişti. Fakat gerek İnönü gerekse parti örgütleri açısından bunun ne anlama geldiği ve iktidara geldiklerinde nasıl hayata geçirileceği konusunda kesin bir mutabakat yoktu. Hatta bu sloganı, parti içinde bile özel mülkiyete yönelik bir tehdit gibi algılayanlar bulunmaktaydı. CHP tarihinde bir daha benzeri bir radikal söylemin kolay kolay duyulmayacağı dikkate alınır, bu sloganda seçmen kitlelerinde sola yönelik ilgi ve eğilimi yakalama isteğinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Türkiye tarihinde sosyalist solun en geniş itibara, saygınlığa ve aydınlar ile kitleler nezdinde yönlendirici etkiye sahip olduğu bir dönemde, CHP'nin izlemek istediği "ortanın solu" politikasında, kendi solundan gelen ciddi esinlenmelerin olması kaçınılmazdı.

1969 seçim bildirgesi, ekonominin temel niteliğinin karma ekonomi olarak devam edeceğini ilan ediyordu. Buna göre, devlet ağır ve kilit sanayi diye tanımlanan kuruluşları elinde bulundurmaya devam edecekti. Bunu yapmaktan amaç, ulusal ekonomiye yön verebilmek ve iktisadi gelişmeye öncülük edebilmek olacaktı. Madenler başta olmak üzere, yeraltı ve yerüstü doğal kaynakları devlet tarafından işletilecek ve bu alana yabancı sermaye sokulmayacaktı. CHP'nin amacı, Türkiye'de sanayi devrimini gerçekleştirmek ve toplumu bağımsız bir sanayi toplumu düzeyine erdirmek olarak açıklanıyordu.

Dış politika vaatlerine bakıldığında, CHP, NATO'da kalmayı benimsiyordu. Böylece Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra

başını ABD'nin çektiği emperyalist Batı kampının organik bir parçası olma tercihi sürdürülüyordu. Bununla birlikte, seçim bildirgesinde Kemalist mirasın bir kalıntısı olarak, NATO ile sınırlı kalınarak ulusal bir savunma stratejisi ve politikası da izlenmesi gerektiği görüşüne yer verilmekteydi. Ayrıca Türkiye'deki NATO askeri tesislerinde "Türk Devletinin tam egemenliği ile bağdaşmayan hükümler ve teamüller" in düzeltilmesi gerektiği belirtiliyordu.¹⁶⁸

Bildirgenin "Temel Düşünceler" bölümünde, Ecevit'in yukarıda belirtilen görüşleri, Türk Devrimi'nin üstyapı devrimi olduğu, halkın sosyoekonomik durumunda değişiklik yapmadıkları türünden görüşleri tekrarlanıyordu. Türkiye'nin ihtiyacı, altyapı devrimi idi. Bu amaçla üretim ilişkilerini yeniden düzenlemek ve ekonomik güce el değiştirmek gerekiyordu. Bunun nasıl yapılacağı, bildirmede açıkça anlatılmamıştı. İşin aslı, ihtilalci yöntemle baş vurmadan, parlamentarist yollarla Türkiye'de üretim ilişkilerinin nasıl değiştirileceğini demokratik solcular da bilmiyorlardı. Açık olan bir şey varsa, o da üretim ilişkilerinin üretim biçiminin değişmesi sonucu değiştiği idi. Daha açık bir deyişle, üretim biçimi kapitalizmden sosyalizme dönüşmeden, kapitalizme özgü üretim ilişkileri değişmezdi. CHP sosyalist olmadığına, aksine Türkiye'ye sosyalizmin gelmesini engelleyebilecek yegâne seçenek olduğuna göre, üretim ilişkilerinin nasıl değiştirileceği gerçek bir muammaydı. Ecevit ve arkadaşları, Türkiye'nin Marksist teorinin ustaları tarafından yazılmış kitaplar ve kavramlarla tanıştığı, sol rüzgârların estiği koşullarda Marksizmden apartılmış üretim biçimi, üretim ilişkileri gibi kavramları tutarlılık kaygısı olmaksızın ve maksadını aşacak biçimde kullanıyorlardı. Oysa kastettikleri, üretim ilişkilerini değiştirmek değildi. Kapitalist üretim biçimi ile esastan bir kavgaları yoktu. Sadece sosyal sınıflar arasında daha adil bir

168 CHP 1969 Seçim Bildirgesi, *İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969, s.42.

gelir dağılımından yanaydılar ve bu amaçla, Türk kapitalizmindeki tekelleşme eğilimine gem vurmak istiyorlardı. Düzene karşı olmamanın neredeyse utanç vesilesi olduğu bir siyasal konjonktürde, CHP düzeni kökten değiştirmeyi vaat ediyor, ancak bunu ekonomik, siyasi ve askeri açılardan Batı sistemi içinde, kapitalist yoldan yapmayı deneyeceği anlaşıyordu. Düzen karşıtlığının sınırları tecrübe edilmekteydi.

CHP, 1969 seçimlerinde yüzde 27.4 oy aldı. Seçim sonuçları, parti içinde muhafazakâr muhalefet gruplarının ayağa kalkmasına neden olmuştu. Bu gruplar, partinin "Kemalist ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalmasını ve partinin elitist yapısını korumasını istiyorlardı".¹⁶⁹ Ecevit'in karşıısındaki muhafazakâr muhalefetin Kemalizm anlayışı, tek parti otoriterliği ve seçkinciliği olarak biçimlenmişti. Ancak bu muhafazakâr Kemalizm yorumu, Türk toplumunun içine girdiği sola kayma eğilimine ters düşüyor, parti tabanının beklentilerine cevap veremiyor, bu sayede de Ecevit ve ekibinin işini kolaylaştırıyordu. 20. Kurultay, bu koşullarda 3-5 Temmuz 1970'de toplandı. Kurultay konuşmasında İnönü, muhafazakâr kanadın, partinin sosyalist olmadığını deklare etmesi yönündeki baskılarına cevap olarak, "sosyalist olmaya istek ve yeteneğimiz yok" açıklamasını yaptı. Kurultay'da yaptığı konuşmada Ecevit ise, sınıf çatışmasına ihtiyaç bırakmadan, sınıfların kaynaşmasından yana bir siyaseti öne çıkardı.¹⁷⁰ Ecevit, bir taraftan muhafazakâr Kemalistleri sol bir konumdan eleştirirken, diğer taraftan sol siyasetin üzerine kurulduğu en temel önkabul olan sınıfsal çelişki gerçeğini küçümsemekteydi. Sınıfsız topluma varmakla sonuçlanacak bir siyaseti izlemediği halde sınıfların çatışmayıp aksine kaynaşmasını istemek, Ecevit ve ekibinin solun dayandığı teorik ve analitik zeminden ne kadar uzak olduklarını gösteren bir başka kanıttı.

169 Sencer Ayata, *CHP Örgüt ve İdeoloji*, Ankara, 1992, Gündoğan Yayınları, s.84.

170 Kumaş, *age*, s.207.

Demokratik solun açıkladığı görüşlerin kendi içinde taşıdığı çelişki ve tutarsızlıklara, Doğan Avcıoğlu tarafından 1970 yılında *Devrim* dergisinde işaret edilmişti. Avcıoğlu yazısında, CHP'nin 1969 seçim bildirgesinde açıkladığı düzen değişikliği programını, amaçlanan şeyin devleti "sağmal inek" gibi kullanmak suretiyle herkesi kapitalist yapmak ve bir halk kapitalizmi kurmak olduğunu söyleyerek eleştirdi. Avcıoğlu'na göre, programda vaat edilen çözümler için nereden kaynak bulunacağı belli değildi. Düzeni değiştirme iddiasına rağmen, bunun en önemli boyutlarından biri olan devletin niteliğini dönüştürme hedefi programda yoktu. Oysa bu olmadan, iddia havada kalırdı. Program, devletçiliği reddetmekte ve devleti "ulufe dağıtıcısı" konumuna indirgemekteydi. Programda, düzenin egemen sınıflarına karşı açık ve kesin bir tutum yoktu. Yatıştırımcı ve idare-i maslahatçı bir söylem programın ruhuna sinmişti.¹⁷¹

II.2.10. 12 Mart 1971 Muhtırası ve Sonrası

12 Mart Muhtırası, Ecevit'in kaderinde dönüm noktası olmuştur. Solun bir kesimi, başlangıçta Muhtırayla Başbakan Demirel'in istifasını sağlayan ordunun yeniden 27 Mayıs benzeri bir girişimde bulunacağı beklentisine girmişti. İnönü'nün ilk tavrı ise, Muhtıraya karşı çıkmak yönünde oldu. İsmet Paşa'nın yakınlarının bildirdiğine göre, Paşa radyonun 13.00 haberlerinde okunan Muhtıraya karşı tutum belirtmişti. Fakat aynı gün, MİT Başkanı Fuat Doğu'nun kendisine verdiği dört saatlik brifing sonunda, Paşa düşüncelerini değiştirmişti.¹⁷² Tutum değişikliğinin nedeni, ordunun yönetime doğrudan el koyma ihtimalinin söz konusu olmasıydı. 12 Mart'a karşı çıkmak, kısa vadede askerlerin yönetime doğrudan el koyması yoluyla devletin işleyişini ve parlamenter sistemi krize sokacak,

171 Doğan Avcıoğlu, *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1997, s.303-306.

172 Cılızoğlu, *age*, s.131.

fakat uzun vadede CHP'ye olumlu puan getirecekti. Bunun tersinin yapılması ise, devletin işleyişinde anayasal bir krizi engelleyecek, fakat CHP'nin siyasi çıkarlarını devlet yararına feda etmiş olacaktı. İnönü, daha önce örnekleri defalarca kez görüldüğü üzere, rejim ile ilgili konularda bir kez daha parti yararını bir tarafa itmiş, partinin uğrayacağı siyasi zararı düşünmemişti.¹⁷³ Devletin kurucularından biri olması, İnönü'nün CHP'yi devletin yedeğine sürmesine neden olmaktaydı. İnönü için CHP, her zaman bir "devlet partisi" olarak kalmalıydı. İnönü, devlet ile halk arasında hep devleti tercih etti. 12 Mart, onun için karşı çıkılacak bir şey değil, bir veri idi. Koşullara uygun davranmak ve dengeleri gözetmek gerekiyordu.

Ecevit'in Muhtıraya karşı tutumu ise farklı oldu. 12 Mart Muhtırası'nın ardından askerler tarafından kurulması istenen partiler üstü hükümet, parlamentodaki partiler içinden seçilen milletvekillerinden oluşturuldu. CHP'den hükümet kurması için görev teklif edilen Nihat Erim ve Ferit Melen, aynı zamanda CHP içi ideolojik mücadelede "ortanın solu" karşıtı taraftaydılar. Bu koşullarda, Muhtıranın kendisine karşı verildiğini, esas amacın kendisi olduğunu iddia eden Ecevit, 12 Mart'tan sonra CHP Genel Sekreterliği'nden istifa ederek açık bir muhalefet konumu aldı. İnönü ve Ecevit, 12 Mart'a karşı tutum ekseninde karşı karşıya geldiler. İnönü'nün devleti esas alan meşruiyetçiliği, parlamenter demokrasiyi koruma ve hiç olmazsa kalanı kurtarma anlayışı, 12 Mart Muhtırası'nı meşru bulmayan geniş toplum kesimleri, özellikle de sol kamuoyu nezdinde onun saygınlığını ciddi ölçüde yıprattı.¹⁷⁴ Buna karşılık Ecevit, açık karşı çıkışı nedeniyle büyük saygınlık toplamıştı.

Ecevit, artık doğrudan İnönü'nün rakibiydi ve İnönü bunun farkında olduğu için, Ecevit çevresinin ideolojik tutumunu ilk kez bu kadar doğrudan eleştirmeye başlamıştı. "12 Mart'tan sonra İnönü, Ecevit'i 'ortanın solu'nun anlamını Altı Ok dışında yorumlamakla

¹⁷³ Age, s.282.

¹⁷⁴ Cılızoğlu, age, s.131.

eleştirmeye başladı. İnönü'ye göre 'ortanın solu', Altı Ok dışında, onların etkisini değiştiren bir anlamda yorumlanamazdı."¹⁷⁵ İnönü, 12 Mart Muhtırası sonrası Ankara İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada, "biliyorsunuz ki, 'ortanın solu' sözünü bir fikir olarak, bir ifade olarak ben söyledim ve bunun hududunu anlattım. 'Ortanın solu' hiçbir surette, CHP'nin Altı Ok'u dışında ve onlara karşı yeni bir fikir olarak tatbiki konulamaz. Tefsir olunamaz" diyordu.¹⁷⁶ Ecevit'in rakiplerinden Kemal Satır, CHP içinde yürütülmek istenen akımın başlıca özelliklerinin parti tarihini reddetmek, Cumhuriyet döneminde yapılanları ve Atatürk devrimlerini küçümsemek, aydın yöneticileri halk patronları kabul ederek aydın-halk ikiliği yaratmak olduğunu belirtmekteydi.¹⁷⁷ Satır'ın, Ecevit ve arkadaşlarını eleştirirken haklı olmadığı pek çok konu vardı. Ecevit ve arkadaşlarının savunduğu bazı konuları karikatürize ediyordu. Toplumdan gelen değişme talebini görmezden gelen ve CHP'nin sola açılmasının kaçınılmazlığını anlamak istemeyen bir tutuma sahipti. Bu çerçevede, demokratik sol kanada yönelik eleştirilerinde haklı olduğu yönler bile CHP tabanında etkili oluyordu. Rüzgâr, Ecevit'ten yana esiyordu.

1972 yılı Mayıs'ında, CHP'nin 5. Olağanüstü Kurultay'ı toplandı. Ecevit'in istifasından sonra genel sekreterliğe Kamil Kırkoğlu gelmişti. Kurultay, İnönü-Kemal Satır ittifakı ile Ecevit öncülüğündeki demokratik sol kanadın hesaplaşmasına sahne oldu. Toplantı günü, İnönü'nün kalp spazmı geçirmesi nedeniyle bir gün ertelenmişti ve 6 Mayıs'ta toplanan Kurultay'da delege hâkimiyeti demokratik sol kanattaydı. İnönü, konuşmasında sol kanadın hâkim olduğu parti meclisini kastederek, parti meclisi değişmezse CHP'nin yok olacağını söyledi. İnönü, Ecevit ile birlikte çalışmasının koşullarının kalmadığını belirterek, "ya ben ya Bülent" restini çekti. Bu aşamada demokratik sol kanattan olmamakla birlikte, Genel Sekre-

¹⁷⁵ Esmer, *age*, s.79.

¹⁷⁶ Simav, *age*, s.183-184.

¹⁷⁷ Kemal Satır, *C.H.P.'de Bunalım*, Nüve Matbaası, Ankara, 1972.

ter Kamil Kırıkoglu tarihi bir rol oynadı. Kırıkoglu, Kurultay'da yaptığı konuşmada "İsmet Paşa Padişah değil, Padişahlığı yıkan adamdır. İsmet Paşa Padişah değildir ki, onun semavi iradesine her zaman peki diyelim" diyerek, Ecevit'in önünü açan bir tutum aldı. Ecevit'in de tarihi önemde, son derece etkili bir konuşma yaptığı Kurultay sonunda yapılan güven oylamasında, 709 "evet"e karşılık 507 "hayır" oyu çıktı. İki gün sonra, 8 Mayıs 1972'de İnönü 34 yıldır sürdürdüğü CHP Genel Başkanlığı'ndan çekildi. Birkaç gün sonra, 14 Mayıs'ta toplanan Özel Kurultay ile Bülent Ecevit CHP Genel Başkanlığı'na seçildi.

4 Kasım 1972'de, CHP, 12 Mart koşullarında kurulmuş partiler üstü hükümetten çekildi. CHP, artık 12 Mart rejimine tüm gövde- siyle karşı çıkmaktaydı. Bu tutum, İnönü'nün bakış açısından devlet krizine yol açabilir, parlamentonun kapanmasıyla sonuçlanacak daha büyük sorunları davet edebilirdi. İnönü, 5 Kasım 1972'de CHP üyeliğinden istifa etti. İstifa mektubunda, "12 Mart şartlarının nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda, parti politikasının memleket için sakıncalı gördüğüm şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle CHP'den ayrılmış olduğumu bilgilerinize saygılarımla sunuyorum" diyordu.¹⁷⁸ İnönü, partinin izlediği politikanın, ülke çıkarları açısından sakıncalı bir yön tutturmuş olduğunu düşünmekte ve askerın tepkisini çekecek adımlar atılmasının her şeyi daha kötü yapacağına inanmaktaydı. CHP tarihinde Atatürk'ün liderlik süresinin iki katından daha uzun süre liderlik yapmış olan İnönü'nün adı parti ile özdeşleşmişti. Onun istifasıyla parti içinde yaklaşık on yıldır telaffuz edilen ve altı doldurulmaya çalışılan "ortanın solu"/demokratik sol akım, kanatlar arasındaki mücadeleden kesin galibiyetle çıkmış ve iktidar olmuştu. 1940'lı yıllardan başlayarak devrimin öncü partisinin tıkanması, ideolojik belirsizliğin sağ karşısında partiyi krize sokması, 1960'lar ve 1970'ler dönemin-

178 Simav, *age*, s.280.

de solun hem dünyada hem de Türkiye'de yükselen bir değer halini alması, CHP'nin halkla kucaklaşmaya ve halktan tecrit olma korkusunu kırmaya olan ihtiyacı gibi nedenlerle başlayan, CHP'nin sosyal demokratlaşmaya doğru ideolojik dönüşüm sürecinde en önemli eşiklerden biri atlanılmıştı.

II.3. Ecevit ve Demokratik Sol Program (1972-1980)

II.3.1. Ecevit'in Genel Başkanlığı Dönemi (1972-1980)

Ecevit'in genel başkanlığı dönemi ile birlikte, parti halkçılık ve demokrasi söylemini öne çıkardı. Ancak kavramların içerikleri eskie oranla önemli ölçüde farklılaşmıştı. Örneğin 1972'den sonra parti ideolojisinde halkçılığın anlamı o kadar değişti ki, yeni halkçılık anlayışı, 1930'lardaki halkçılığın tam karşıtı bir anlamda kullanılıyordu. Partide, geçmişte yaşanan seçim yenilgilerinin başlıca nedeni olarak "1930'ların ve 1940'ların baskıcı rejimi, Atatürk'ün laikleşme reformları ve CHP'nin elitist yapısı" gösterilmekteydi.¹⁷⁹ Doktora tezi olarak hazırladığı çalışmasında Deniz Baykal, CHP'nin seçkinci (elitist) bir karakter taşıdığı tespitini siyasetbilimsel bir çözümleme çerçevesine oturtmuştu. Buna göre CHP'nin ilke belirlerken kullandığı ölçüt, bunların pratikte işleyebilmeleri değil ileri, modern, doğru ya da adil olmalarıydı. CHP'nin siyaset anlayışı, belirli soyut değerlere göre taşıdıkları önemden dolayı seçilmiş bazı ilkelere dayanarak toplumu düzenlemeyi hedefleyen rasyonel, sistematik ütöik ve elitist bir anlayıştı. Partinin kadro tipi misyoner tipiti.* CHP, toplumsal ihtiyaçlar karşısında, ihtiyaçların tatminini geri-

179 Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Yay. Haz. Hurşit Güneş, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1996, s.88.

* Siyasetbilimde, aktif siyasetle uğraşan insanların sınıflandırılmasında iki ideal tipe gönderme yapılmaktadır. Bunların ilki, belirli ilkelere hareketle siyaset yapan ve toplumu kendi savunduğu ilkelere ikna etmeye çalışan misyoner tip; ikincisi toplumun talepleri ile devletin kaynaklarını buluşturan ve bu "hizmet"inin karşılığında iktidarı kullanmak şeklindeki komisyonunu alan siyaset

ye bırakan ve uzun vadeli çözümleri ön plana alan bir anlayışı benimserdi. Klasik örneğini AP'nin oluşturduğu sağ partiler ile CHP'nin siyasal kişilik ve anlayışlarının farklılığı, CHP'nin belirli ilkelere toplumu düzenlemeye yönelen, elitist bir siyasal anlayışa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. CHP'de, ilkelerin ileri ve doğru olmasına önem verilmekteydi. Neyin ileri ve doğru olduğunun toplumsal değişme sürecinde sürekli değişmesi, CHP'yi elit gruplara daha sıkı bağlanmaya itmekteydi. Baykal'a göre, ilkeler sürekli değişiyordu. Bir zamanlar Kemalist ilkelerin gördüğü işlev, sonraları demokrasi ilkelerine yerini bırakmış, ardından da aynı görevi "ortanın solu" ilkeleri devralmıştı. CHP'nin iç bunalımları, genellikle, yeni ilkelerin aranışı ve benimsenmesi süreci ile ilgiliydi.¹⁸⁰

1970'ler, CHP açısından, popülist bir halkçılık söylemi eşliğinde Kemalizm ile sosyal demokrasi arasında sosyal demokrasiye doğru bir geçiş dönemi olarak yaşandı. İsmail Cem, 1972 sonrası CHP'ye ilişkin düşüncelerini anlatırken, "o yıllarda hayli genel ve belirsiz çağrışımlar yapan 'demokratik sol', 'halkçı' gibi deyişlere kıyasla 'sosyal demokrat'ın geleceğe dönük bir yarar getirebileceğini öngörmekteydik. Sosyal demokrasi üzerinde durup düşünmenin, CHP'yi kendini daha doğru tanımaya, doğru tanıtmaya, ideolojik berraklığa, biraz da toparlanmaya yönelteceğini varsaymıştık" diyor.¹⁸¹ Cem, CHP'nin 1972 sonrasında içindeki tartışmaları esas olarak tamamladığı ve demokratik solcuların kesin hâkimiyeti altında mutlak olarak solculaşmaya başladığı halde, yine de kimlik bunalımından kurtulamadığını tespit etmektedir. "Ortanın solu"na

komisyoncusu tipidir. Belirttiğimiz gibi, bunlar çözümlemeyi kolaylaştırıcı ideal tip olarak anlaşılmalıdır. Çünkü gündelik hayatta bu ikisi, mutlak bir karşıtlık içinde karşımıza çıkmaz. Her partide belirli ilkeler/idealler gözetilirken, aynı zamanda her parti şu ya da bu ölçüde patronaj yapmak zorunda kalabilir. Siyasi kadrolar da bu gerçeğe uygun biçimde biçimlenme eğilimi taşırlar. Bkz. Türker Alkan, *Siyasal Ahlak ve Ahlaksızlık*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993, s.141-144.

180 Deniz Baykal, *Siyasal Katılma*, AÜSBF Yayınları, Ank, 1970, s.117-119.

181 İ. Cem, *Sosyal Demokrasi Nedir Ne Değildir?*, Cem Yayınları, İstanbul, 1984, s.13.

geçişte CHP kurmaylarının kendileri açısından en önemli sorunları, ideolojik belirsizlikten kurtulmaktı. Kemalist tek parti döneminin olumsuz imajından kurtulma ve sola kayan toplumsal dinamiği kucaklama kaygısı, aşırı sola barikat olma gibi pratik bir amaçla da birleşince, CHP henüz içeriğini ve gelecekteki sonuçlarını tam olarak kestiremediği sosyal demokratlaşma rotasına girmişti.

CHP, sosyal demokrasinin ideolojik çerçevesine uygun olarak, kapitalizmi ortadan kaldırmak ve aşmak değil, reforma tabi tutmak amacındaydı. Tüm çalışanlar için sosyal güvenlik hizmeti, işsizlik yardımları, yaşlılara aylık bağlanması, tüm vatandaşlara sağlık sigortası ve ev kadınlarına sosyal sigorta gibi sosyal devlet uygulamalarını savunuyordu. Fakat azgelişmiş bir ülke olan Türkiye'nin dış bağımlılık koşulları altında ve piyasa ekonomisi içinde kalarak bunları gerçekleştirebilmesinin koşulları tartışılmıyordu. Oysa bu programın gerçekleşmesi, ya Batı'nın yaptığı gibi emperyalist sömürü yoluyla başka ülkelerin kaynaklarını kendi ülkenize aktararak -ki bu nesnel olarak imkânsızdır- ya da kendi ülkenizde mülkiyet ilişkilerine müdahale ederek ve planlı-merkezi bir kamu ekonomisi inşa ederek mümkün olabilirdi. Bu ise kapitalist olmayan kalkınma yolu anlamına geliyordu ve devletçilik döneminde Kemalizmin girdiği yolu, yani tam da CHP'nin kurtulmak istediği mirasın ekonomik boyutunu oluşturunuyordu.

1970'lerin ortalarında, Ecevit'in zaman zaman "kapitalist olmayan yol" vurguları yapmasına karşın, bunların esaslı bir ekonomik yönelişi değil, CHP'yi soldan tazyik eden siyasi rüzgârların etkisi olduğu görülecekti. Çünkü CHP'nin sınıfsal zemini, Batı kampından ve Türkiye'nin uluslararası stratejik konumlanışına uygun olarak oluşmuş sosyoekonomik konumlanışından köklü bir biçimde kopmasına izin vermiyordu. CHP, "ortanın solu" söyleminin yerleşmesinden sonra bile, "bir yanda büyük toprak sahiplerinin, bir yanda işadamlarının temsilcileri, bir yanda ilerici aydınlar, bir yanda küçük de olsa radikal sol, bir yanda mezhep grupları, bir yanda as-

ker-sivil karması bürokratlar"ın olduğu bir "kanatlar koalisyonu" olmaya devam ediyordu.¹⁸²

Ecevit'in genel başkan seçilmesinden çok kısa bir süre sonra, 30 Haziran-2 Temmuz 1972'de 21. Kurultay toplandı. Ecevit'in genel başkanlığını pekiştirdiği Kurultay'da, yine gerçek devrim tartışması yapılıyordu. Ecevit, "köylü, işçi ve profesörle, milyarder iş adamına eşit oy ve söz hakkı tanıyan devrim, gerçek devrimdir" diye konuştu.¹⁸³ Bu kesimlerin eşit oy hakkı zaten tanınmıştı. Eşit söz hakkından, emekçi kesimlerin örgütlenmesi ve sınıfsal çıkarlarını demokratik yarışma atmosferi içinde eşit biçimde kullanabilmesini kastediyor olmalıydı. Bu hedefin, siyasetin demokratikleşmesi açısından anlamlı ve değerli bir hedef olduğuna şüphe yoktu. Ancak bunun "gerçek devrim" diye sunulmasındaki abartı, gözden kaçmıyordu. Türkiye'nin sola açılmasıyla gelen devrimci yükseliş, CHP'nin kendi siyasetlerini devrimcilik üzerinden kurmasına ve meşrulaştırmasına neden olmaktaydı.

II.3.2. 1973 Seçim Bildirgesi: Ak Günlere

1973 genel seçimlerine giderken CHP, "Ak Günlere" adını taşıyan kapsamlı bir seçim bildirgesi yayımladı. Bu seçimler, "ortanın solu" açılımı ile başlayan parti içi sürecin Ecevit'in genel başkan olmasından sonra ilk kez CHP'nin resmi söylemi olarak görücüye çıktığı bir aşama olması nedeniyle, "Ak Günlere" bildirgesi önem taşımaktadır.

Seçim bildirgesinde dikkati çeken ilk husus, dönemin sosyalizm rüzgârının kuvvetli esintisini taşıyor olmasıdır. Bunun en iyi örneklerinden biri, CHP'nin iktidar olduğunda insanın insan tarafından sömürülmesine son vereceğini ilan etmesidir. Bilindiği gibi bunun anlamı, "sınıfsız toplum"un kurulmasıdır. Bilimsel sosyalizmi be-

182 Yurdakul Fincancı, "Sosyal Demokrasinin Tarihsel Temelleri ve Türkiye Çerçevesi", *Sosyal Demokrat İdeoloji*, s.17.

183 Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.228.

nimsemek şöyle dursun, kendisini sağa benimsetmeye çalışırken, TİP tarafından temsil edilen bilimsel sosyalizmi sağın değil, ancak "ortanın solu"na baraj kurmuş bir partinin engelleyebileceği üzerinden argüman geliştiren bir partinin, şimdi sosyalizmin en klasik hedeflerinden biri olan sınıfsız toplum çağrısı yapması, bugünden baktığında tek kelimeyle "ironik"ti. Çünkü, CHP'nin sınıfsız toplum düzenine gerçekten varmak diye bir amacı, ne o gün vardı ne de bugün vardır. Anlaşılan o ki, Ecevit ve ekibi, kendilerinin solunda anlamlı bir siyasal güç birikimi olmasının etkisiyle, kendilerinin bile inanmadıkları sloganlara başvurmuşlardı. Kardam, CHP'nin "Ak Günlere" başlığını taşıyan 1973 Seçim Bildirgesi'nin eleştirisi niteliğindeki çalışmasında, 1970'ler Türkiye'sinde insanın insan tarafından sömürülmesine son vermeyi vaat etmenin, Türkiye'de yer yer hâlâ varlığını sürdüren çeşitli kapitalizm öncesi sömürü biçimleriyle birlikte kapitalist sömürüyü de ortadan kaldırmayı hedeflemek anlamına geldiğine dikkat çekiyordu. Oysa CHP'nin bu söyleminin maksadını çok aştığını gösteren kanıtlardan biri, CHP'nin bir yandan kendi iktidarında insanın insan tarafından sömürüsüne son vereceğini vaat ederken, öbür yandan özel girişimi savunması ve özel sektöre güvenceler vermeye devam etmesiydi.¹⁸⁴

"Ak Günlere" kitapçığı, CHP'nin o güne kadar yayımladığı en kapsamlı bildirgeydi. Ekonomik ve sosyal alanda güç yoğunlaşmasının getirdiği tekellilikten yoğun olarak şikâyet eden bir söylemi vardı. Gerek sağ gerekse solundaki siyasi çizgiden kendisini, ekonomik ve sosyal tekelleşmeye karşı olmakla ayırıyordu. Sağ partiler, ekonomik gücü şirketlerin elinde yoğunlaştıran siyasetler izlemek suretiyle totalitarizmin önünü açıyorlardı. Sosyalist rejimlerde ise tüm ekonomik güç bürokrasinin elinde toplanıyor ve yine totaliter bir sistem ortaya çıkıyordu. Ekonomik gücün tekelleşmesi, siyasi iktidarı da tekelleştiriyor ve demokratik rejimlerin sonunu ge-

184 Ahmet Kardam, *C.H.P. Nedir? Ne Değildir?*, Ülke Yayınları, Ankara, 1976, s.19-20.

tiriyordu. CHP, kendisini bu tuzaktan geniş halk kitlelerini ekonomik güce ortak etmek suretiyle ayıracaktı. Örgütlenen halk, ekonomi alanında varlık gösterdikçe, siyasi güç de bölünecek ve çoğulcu bir demokrasinin ekonomik temeli kurulmuş olacaktı.¹⁸⁵ Kardam, CHP'nin 1973 seçim bildirgesindeki tekel karşıtı söylemin çelişkisine dikkat çekmiştir. Bildirgede, tekellerden halkı ezdiği için şikâyet edilmekte, fakat tekellerin uluslararası finans kapitalin desteği olmaksızın "tekel" olamayacakları gerçeği görmezden gelinmektedir. Ancak, Türkiye gibi geri kalmış bir ülkede, uluslararası finans kapitalin desteği olmadan kendi başına tekelci finans kapital düzeyine varabilecek bir ulusal sanayi veya bir bankacılık sisteminin olamayacağı dikkate alınmadığı zaman, anti tekel söylem soyut hale gelmekteydi.¹⁸⁶ Ülkede tekel haline gelmiş sermaye ile gerçekten hesaplaşabilmenin yolu, onların uluslararası desteklerini sağlayan sistemin, yani ABD'nin başını çektiği emperyalist Batı sisteminin dışına çıkmaktan geçiyordu. CHP, emperyalist-kapitalist sistemin dışına çıkmayı öngören bir uluslararası dış politik konumlanma öngörmediği halde, bir başka deyişle son tahlilde SSCB'nin önderlik ettiği sosyalist kampta ya da Bağlantısız ülkeler kampında değil, Batılı ülkeler kampında kalmaktan yana olduğu halde antitekel bir söylem ileri sürmekteydi. Bu durumda, ortaya attığı iddiaların gereğini yapma şansı olmayacaktı. Bu haliyle antitekel söylem, içeride sol-sosyalist seçmenin oylarını almaya dönük bir taktik söylemden öteye gidemezdi.

Şüphesiz, CHP'nin söylemlerinin sınıfsal bir temeli vardı. Bildirgeye yansıdığı kadarıyla, CHP'nin ideolojik-siyasi söylemi, emperyalizmin ekonomik ve siyasi desteğini arkasına almış, "işbirlikçi büyük burjuvazi tarafından ezilen, gelişmesi engellenen ulusal burjuvazinin radikal kesiminin" tepkisini yansıtıyordu. CHP artık, 1930'lardaki gibi tüm burjuvaziye öncülük edememektedir. Palaz-

185 *Ak Günlere, CHP 1973 Seçim Bildirgesi.*

186 Kardam, *age*, s.45-46.

lanan burjuvazi, 1946'dan itibaren CHP'yi kendi partisini kurmak amacıyla terk etmişti. Özellikle, Batı sermayesi ile bütünleşen büyük burjuvazi Demokrat Parti-Adalet Partisi çizgisinde yer alıyordu. Burjuvazinin daha alt katmanları ve küçük burjuvazinin bazı kanatları diğer sağ partilere yönelmişlerdi. CHP hedef seçmen kitlesi düzeyinde işçi sınıfına yönelmekle birlikte, program düzeyinde milli burjuvazinin bir kesimiyle, küçük burjuvazinin radikal kanadının sözcüsü halini almıştı.¹⁸⁷

"Ak Günlere" bildirgesinde, kooperatifçilik hedefi önemli bir yer tutuyordu. Ancak bir toprak reformu önerilmemişti. Kardam, "büyük toprak mülkiyetinin köylü yığınları üzerindeki ekonomik ve siyasi gücünü kırarak köklü ve demokratik bir toprak reformu yapılmaksızın girilecek bir kooperatifleşme hareketi, köylülüğün hangi kesimlerinin yararınadır?" diye soruyordu.¹⁸⁸ Toprak ağalığı ve büyük toprak mülkiyeti ilişkileri varlığını sürdürdüğü müddetçe, halihazırda zaten var olan tarım kredileri ve tarımsal birlikler gibi uygulamalarda görülen manzara değişmezdi. Bütün kaynaklar öncelikli olarak, büyük toprak mülkünü elinde tutanlara akmaktaydı ve akmaya devam edecekti.

Sonuç olarak "Ak Günlere" seçim bildirgesi, pek çok taahhütte bulunuyor, sözler veriyor, ancak bunların altını doldurmakta zayıf kalıyordu. Bildirge, dönemin ruhuna uygun olarak oldukça sol vurgulara sahipti. Sosyal refah devletinin yaklaşan krizi öncesi, büyük bir moral üstünlük sezilmekteydi. CHP'nin 1960'larda yöneldiği özel sektör öncülüğünde kalkınma eğiliminin yerini, şimdi, kamu öncülüğünde kalkınma, yeraltı kaynaklarının kamulaştırılması alıyor, hatta bu açıdan milliyetçi sağın eleştirildiği görülüyordu. Ancak, verilen sözlerin teorik arka planı son derece zayıftı. O dönem esen sol rüzgârların esintisiyle doluydu ve bu haliyle açıkça popülist bir karakter taşıyordu.

187 Kardam, *age*, s.51.

188 *Age*, s.105.

14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimler, Türkiye'nin 12 Mart rejiminden çıktığını gösterdi. Gerek Türkiye gerekse CHP açısından, seçimlere bir Ecevit rüzgârı ile gidildiği görülüyordu. 12 Mart'a karşı cesaretle direnmiş, sola açılan Türkiye'de kendi partisinin sola açılmasının öncülüğünü yapmış, İnönü gibi bir devî demokratik bir kurultay zaferiyle yenmeyi başarmış olan bu genç ve karizmatik lidere büyük umutlar bağlanmaktaydı.

CHP, 1973 genel seçimlerinde yüzde 33.3 oy alarak 185 milletvekiliği kazandı. Seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına karşın, hükümeti tek başına kurabilecek çoğunluğa ulaşamamıştı. Seçimlerden ikinci ve üçüncü sırada çıkan Adalet Partisi (Süleyman Demirel) ve Demokratik Parti (Ferruh Bozbeyli), CHP ile bir koalisyona keskin biçimde karşıydılar. Seçimlerden dördüncü sırada çıkan ve yüzde 11.8 oy ile 48 sandalye kazanan Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi (MSP), CHP ile bir koalisyona en yakın duran partiydi. Fakat bu parti, daha önce laiklik karşıtı görüşlere sahip olduğu için Anayasa Mahkemesi tarafından 1971'de kapatılmış olan Milli Nizam Partisi'nin devamı niteliğindeydi. Atatürk ilkeleri ve özellikle laiklik konusunda son derece hassas olan CHP tabanının, böyle bir partinin hükümet mevkilerine taşınmasına yol açacak bir koalisyona onay vermesi, son derece zordu. Ancak CHP, uzun yıllar sonra önüne gelmiş olan iktidar imkânını kendi elleriyle geri çevirmek niyetinde de değildi. Bu koşullarda, MSP ile koalisyonu normalleştirecek ve dolayısıyla bir meşruiyet sağlayıcı bakış açısına, bu partiye yönelik yeni bir ele alış tarzına ihtiyaç vardı. 1972'de toplanmış olan CHP 21. Kurultayı'na sunulan Parti Meclisi raporunda, MSP için, "dinsel bağnazlık kadar ekonomik ezilmişliğin savunuculuğunu da seçim sloganı olarak kullanmış olan M.S.P.'nin, bu ikinci sloganla normal olarak C.H.P.'ne gelmesi beklenen bazı oyları kendine çektiği" saptaması yapılmaktaydı.¹⁸⁹ Bir başka deyişle, MSP'nin salt Cumhuriyet düşmanı olmak-

189 Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s.370.

la suçlanması şeklindeki ideolojik tepki yerine, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi karşısında dezavantajlı hale gelen küçük burjuvazinin sınıfsal tepkisini yansıtan bir parti olarak görülmesi eğilimi koalisyon öncesine dayanıyordu. İki parti arasındaki koalisyonu mümkün kılacak ortak nokta, aynı ezilmiş sosyal tabana hitap ediyor olduklarına ilişkin bu tespitte yatıyordu. Ancak bu seçmen tabanı yakınlığı, CHP seçmeninin laiklik hassasiyetini törpülemeye yeterli görünmüyordu.

II.3.3. CHP-MSP Koalisyonu ve Tarihsel Yanılgı Tezi

"Ortanın solu" kanadı CHP'nin Kemalizmden sosyal demokrasiye doğru ideolojik dönüşüm sürecinde halkçılık ve devrimcilik konularında olduğu gibi laiklik konusunda da yeni yorumlar getirmeye, daha 1960'ların sonlarında başlamıştı. Ancak bu konudaki en ciddi ve derinlikli çaba, Ecevit'in danışma ekibinin en genç üyelerinden Ahmet Yücekök'ün yaptığı "Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyoekonomik Tabanı" adlı doktora tezi olmuştu. 1971'de yayımlanan araştırmada, dini amaçlı derneklerin en yoğun olarak kapitalizmin en çok geliştiği bölgelerde görüldüğü, gerici denen kimselerin aslında toplumsal ezilmişliklerini dini bir muhalefet yoluyla ifade eden kimseler oldukları ortaya konulmuştu.¹⁹⁰ Solun yüzeysel biçimde "gerici" deyip geçtiği insanlar, aslında kapitalizmin gelişimi sürecinde ayakta kalmakta zorluk çeken, karşısında rekabet edemedikleri büyük burjuvazi tarafından alt tabakalara doğru bastırılan küçük mülk sahipleriydi. Bu insanlar, karşılıklarına onlarla aynı dilden konuşan, onları anlayan ve kendi argümanlarını yerli bir dil içinde aktaran bir demokratik sol siyaset tarzıyla karşılaştılar, Peygamber döneminin altın çağ özlemleri üzerinden dışa vurdukları es-

190 Ahmet N. Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo Ekonomik Tabanı (1946-1968)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

ki güzel günlere dair beklentilerini, dinci siyasetlere kanalize etmekten kurtulabilirlerdi. Haluk Ülman'ın bu araştırmanın sonuçlarına dair yorumu şöyle olmuştu: "Biz CHP'liler, başta İnönü olmak üzere, dar çerçeveli bir laiklik saplantısı ile ötedenberi gericiliğe ve irticaya karşı çıkarak, devrimci bir parti olarak bindiğimiz dalı kesmişiz. Elbette oy kaybetmişiz."¹⁹¹ Böylelikle artık CHP'nin gericilik kavrayışının değiştirilmesi ve halkın inançlarına saygılı bir laiklik anlayışının benimsenmesi gerektiği anlaşılmaktaydı. CHP'nin 1927 Tüzüğünde "din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırma" olarak tanımlanan laiklik anlayışından uzaklaşma zamanı gelmişti. 1973 Seçim Bildirgesi'nde din konusuna dört sayfa ayrılmış ve CHP'nin dine bakışı anlatılmıştı. Buna göre CHP, toplumun manevi ve ahlaki değer ve ölçülerine de, inanç ve düşünce özgürlüğüne de saygılıydı. Dine bağlılığın ilericilikle bağdaşmaz sayılması yanlıştı. Aksine CHP, halkın dine bağlılığını hızlı kalkınmanın manevi etkenlerinden biri olarak değerlendirecekti.¹⁹²

Yücekök'ün araştırmasının ışığında Ecevit, CHP-MSP koalisyonunun meşrulaştırılması için "tarihsel yanılğı" tezini ortaya attı. Ecevit'e göre tarihsel yanılğı, o güne kadar CHP tabanında yaygın olarak görülen dindarlık ile laikliğin, dindarlık ile ekonomide ilericiğin çeliştiği inancı idi.¹⁹³ CHP-MSP hükümetinin programını Meclis'te okurken Ecevit, "dine karşı şimdiye kadar takınılan tutum tarihi bir yanılğıdır" diyerek MSP ile kurduğu koalisyonu meşrulaştırıyordu. CHP-MSP koalisyon hükümetinin programında, bu koalisyonun uzun süredir Türkiye'nin milli bütünlüğünü ve kalkınma hamlelerini güçleştirmiş bir tarihi yanılğıya son verdiği belirtiliyordu. Kurulan bu koalisyon, sadece ülkeyi yönetecek herhangi bir hükümeti oluşturmuyor, yeni bir dönem açıyordu. Bundan böyle sö-

191 Sağlamer, *age*, s.299.

192 *CHP Seçim Bildirgesi, Ak Günlere*, s.162-165.

193 Bila, *age*, s.393.

mürüyü gizlemek için yapay ayrılıklar körüklemenin koşulları ortadan kalkıyordu. Siyasal çelişmeler artık, "sağlıklı bir demokrasi- nin gereği olan ve çağdaş toplum yapısının ve sorunlarının yarattığı çelişkileri yansıtan düşünce ayrılıkları" biçiminde oluşacaktı. ¹⁹⁴

Ecevit ve ekibi, tarihsel yanılığ tezini koalisyon ayları boyunca işlemeye devam ettiler. Ekip, 1972'den itibaren *Özgür İnsan* adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Derginin başında fiilen Ecevit vardı. Dergi, 1974'te CHP-MSP koalisyonunu savundu. Tarihsel yanılığ tezini işledi ve derinleştirdi. Koalisyona, Hristiyan Sosyalist benzetmesi ile meşruiyet aradı. ¹⁹⁵ Fakat tarihsel yanılığ tezi, sadece koalisyona parti tabanının ikna edilmesinden ibaret bir taktik değil, laiklik konusunda gelecekte de sürdürülecek ideolojik tutumun bir parçasıydı.

MSP'nin ilerici sayılmasının teorik temeli, altyapı-üstyapı devrimi kavramları oldu. Bozuk düzenin sosyal adalet ve sosyal güvenlik yönelimli bir altyapı devrimiyle değiştirilmesini isteyen herkes, dinsel inançları ne olursa olsun ilericiydiler. CHP gençlik kollarının 1976'da düzenlediği Demokratik Sol Düşünce Forumlarının üçüncüsünde, bu yeni yönelim, "ortanın solu" politikası ile birlikte 1960'ların ortalarından itibaren "artık CHP'de 'bürokratik ilerici' tabular yıkılmakta, ilericiliği şeriat düşmanlığı, takke düşmanlığı olarak anlayan CHP'nin yerini, halkın dinsel duygularına saygılı olan, ileri ve geri kavramlarını daha sonraki yıllarda sınıfsal bazına otur- tacak ve halkla arasındaki buzları eritecek olan başka bir CHP almaktadır" sözleriyle açıklığa kavuşturulmuştu. ¹⁹⁶

194 http://www.milligorusucuyuz.biz/index2.php?option=com_content&task=view&id=40 son erişim: 24.08.2009

195 Cılızoğlu, *age*, s.217. Hatta dergi çıkarma işi, Ecevit'in genel başkanlığı sırasında önemli miktarda vaktini aldığı için Genel Sekreter Kamil Kırkoğlu tarafından eleştirilmişti. Bkz. Cılızoğlu, *age*, s.252.

196 *Örgütlenme Üzerine, Demokratik Sol Düşünce Forumu*, c.1, Ankara, 1976, s.112.

Tarihsel yanlış tezi, Türkiye'nin yönetici elitinin din konusundaki tutumuna bir eleştiriydi. Büyük çoğunluğu Kemalizm ile özdeşleşmiş olan bu seçkin zümre, halk tabakalarının inançlarıyla iç içe geçmiş yaşam koşullarını ve idrak biçimlerini küçümsemişler, onlara tepeden bakmışlardır. Özellikle CHP'yi yöneten zümrelerde halkın dindarlığı, Kemalizm adına dışlanmasına neden olmuştur. Böylece geniş halk kitleleri dinci gericiliğin ve dini duyguları siyaseten istismar edenlerin kucağına atılmıştır. Dindarlıkla gericiliği eşitleyen tarihsel yanılgıdan kurtulmak gerekir. CHP-MSP koalisyonu soldaki bu anlayış değişikliğinin ifadesi olduğundan isabetli bir karardır.

Ecevit'in laiklik konusunda bir yumuşamadan yana olduğu biliniyordu. Ancak MSP ile koalisyon kurmanın siyasi gerekçeleri de vardı. Antikomünizm ortak paydasında birleşen ve sola karşı silahlı saldırılara başlamış olan aşırı sağ çevreler, CHP'yi de gizli komünist olarak görüyorlardı. CHP'nin hükümet kurmaması, sağ partileri aralarındaki tüm anlaşmazlıklara karşın birleştirmeye yeten bir güdüydü. Bu koşullarda, koalisyonun kurulma nedenleri arasında, Ecevit'in tırmanışa geçmiş olan "Milliyetçi Cephe" dalgasının önünü kesebilecek bir formül bulma çabası da yatıyordu. Ancak kısa hükümet pratiği, Ecevit'in MSP'nin Müslümanlık algısını yanlış değerlendirdiğini ortaya koydu. MSP, çatısı altına Müslümanların toplandığı, Müslümanlarca yönetilen ve geleneksel bir İslam yorumunu öne çıkartan "masum" bir parti değildi. Modern zamanlara uyarlanmış, siyasal bir ideoloji haline getirilmiş bir din algısı üzerinden hareket ediyordu. Ecevit, fundamentalist/köktendinci bir partiye yüklediği anlam açısından "yanılgıya" düşmüştü.¹⁹⁷

CHP-MSP koalisyonu döneminde, imam-hatip mezunlarının üniversitelere ve Harp okullarına girebilmeleri için yasa çıkarıldı. Ancak yasa, dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından

197 Alpaslan Işıklı, *Sosyalizm Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.278-279.

veto edildiği için yürürlüğe girmedir.¹⁹⁸ Hasan Bülent Kahraman, CHP'nin 1973-1977 arası döneminin, klasik Kemalist ödünsüzlükten laiklik alanında da kopmanın üstü kapalı da olsa yollarının arandığı bir dönem olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹

CHP-MSP koalisyonu, 6 Şubat 1974'te güvenoyu alarak görevine başladı. 18 Eylül 1974'te istifa edene kadar 7 ay görev yaptı. CHP sol kimliğiyle ilk defa uygulama şansı bulabileceğini düşündüğü özgün politikalarını koalisyon protokolüne yazmıştı. Bunlar arasında protokolün 46. maddesinde sanayileşmeyi hızlandırmak, dağınık tasarrufları değerlendirmek ve gelir adaletine destek olmak amacıyla halk sektörünün geliştirileceği vurgusu dikkat çekiyordu. 49. maddede, halk sektörünün finansmanının yurtdışındaki Türk işçilerinin tasarruflarının yönlendirmesi suretiyle sağlanacağı belirtilmişti.²⁰⁰

Koalisyon, tüm iyi niyetlere ve tarafların iktidar olma isteklerinin samimiyetine rağmen, yan yana getirilmeleri ancak büyük zorlamalarla olabilecek her mutsuz beraberlik gibi kısa sürdü. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ülkede yarattığı büyük milliyetçi duyarlılık, Ecevit'i sadece solun gözünde bir umut olmaktan çıkartıp, adeta milli bir kahraman durumuna yükseltmişti. Ecevit, erken genel seçime gitmesi halinde tek başına hükümet kurmasını sağlayacak kamuoyu desteğinin oluştuğunu hesapladı. İstifasını verdi ve zaten zorlukla ayakta duran koalisyonu bozdu. Ancak parlamentoda bir başka hükümetin kurulmasını mümkün kılacak seçenekler tükenmiş değildi. Ayrıca dönemin Soğuk Savaş psikolojisi koşullarında CHP'nin sağ partiler tarafından "komünist" olarak görülmesi söz konusuydu. Cumhurbaşkanı Korutürk, ülkeyi tek başına CHP'nin yönetmesini

198 Vural Savaş, *Atatürk'ün Kemiklerini Sızlatan Parti CHP*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003, s. 17

199 Hasan Bülent Kahraman, *Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin*, İmge Yay., Ank, 1993, s.109.

200 *Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü*, 25 Ocak 1974, Ankara, s.10.

mümkün kılabilecek bir erken genel seçim yerine, hükümeti kurma görevini AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verdi. Demirel, CHP dışındaki tüm sağ partileri etrafına toplayan ve birlik motivasyonunun tamamını solculuk düşmanlığının oluşturduğu bir milliyetçi cephe koalisyonu kurmayı başardı.

II.3.4. 1976 Programı: Kemalizm ile Sosyal Demokrasi Arasında Uzlaşma

Kemalizmden sosyal demokrasiye geçiş sürecinin kritik dönemeçlerinden biri, 1976 yılında geçildi. 27-30 Kasım tarihleri arasında toplanan CHP 23. Kurultayı, yeni bir programı ve tüzüğün yanı sıra Sosyalist Enternasyonal'e katılma önerisini de kabul etti. Öncesinde, 28-29 Haziran 1974'te yapılan Tüzük Kurultayı ile CHP'nin demokratik sol bir parti olduğuna ilişkin değişiklik kabul edilmişti.²⁰¹

Ecevit'in genel başkanlığı öncesinde, parti içindeki en önemli ideolojik ve siyasi mücadele, Kemal Satır'ın önderliğindeki kanat ile "ortanın solu" arasında geçmişti. Satır kanadı tasfiye edilince "ortanın solu" içinde gruplaşmalar başladı. Parti içinde hâkimiyetini kurmuş olan demokratik sol, artık kendi içinde çekişmeye başlamıştı. 23. Kurultay'da genel sekreterlik için üç aday yarıştı. Bunlar geçmişte aynı ekipte yer almış olan Turan Güneş, Deniz Baykal ve Orhan Eyüpoğlu idi. Deniz Baykal ve Haluk Ülman, artık Ecevit'e karşı açıkça muhalefet listesinin adaylarıydılar.²⁰² Ecevit genel başkanlığa rahat seçilse de Genel Yönetim Kurulu üyeliklerini az farkla kazanabildi. Genel Sekreterliğe Orhan Eyüpoğlu getirildi. Turan Güneş, Genel Sekreter Yardımcısı oldu.

1974 Tüzük Kurultayı'nda ideolojisini demokratik sol olarak resmileştiren CHP, 1976 Kurultayı'nda demokratik sol bir program

201 Rahmi Kumaş, *CHP'nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s.237.

202 R. Kumaş, *age*, s.253.

kabul etti. CHP'nin son programı 1953 yılında hazırlanmış, 1954 yılında düzeltilmişti. Özellikle 1950'ler ve 60'larda yaşanan toplumsal değişme, CHP programını eskitmişti. Yeni bir programa ihtiyaç duyulmaktaydı. Program, parti içindeki ideolojik dönüşüm ve kanatlar arasındaki rekabet nedeniyle, demokratik solcuların kesin hâkimiyetinin kurulmasından sonra yapılabildi.

CHP'nin demokratik sol programı, "bir yandan kapitalist sanayileşme sürecinin Türkiye için geçersizliğini belirtirken öte yandan da 'tutucu olmayan baskı rejimi' olarak tanımladığı tek parti sistemine dayanan sosyalist ülkelerdeki uygulamalarında, Türk toplumu için 'artık geçerli bir seçenek olmadığını' belirtmektedir."²⁰³ Programda Altı Ok yeniden tanımlandı. Cumhuriyetçilik en az yer ayrılan ilkeydi. Üç cümlede, ulusal egemenlik ve bağımsızlığın cumhuriyetçiliğin temeli olduğu anlatılıyordu. Milliyetçilik, siyasal ve ekonomik bağımsızlığın kaynağı olarak tanımlanmıştı. Milliyetçilik ilkesinde "demokratiklik" vurgusu ve soya dayalı ayrılmışlığın reddi vurgulanıyordu. Halkçılık ilkesi, 1935 programının ruhuna görece en yakın tanımlanmış ilkeydi. Toplum yararının kişisel yarıardan üstünlüğü vurgusu yapılıyordu. Devletçilik ilkesinin anlatıldığı beş paragraftan dördünün devletçilikle doğrudan ilişkisi yoktu. Devletin ekonomik varlığı, kuvvetler ayrımı mantığına dayandırılmıştı. Toplumda kuvvetin temerküz etmemesi, devletçiliğin sağlayacağı imkânları kullanarak halkı özel sektör ve kamu sektörü karşısında üçüncü bir güç haline getirmekle mümkündü. Laiklik ilkesine ayrılmış sekiz paragraftan dördünde inanç özgürlüğü ve inançlara saygı vurgulanmıştı. Din ile dünya işlerinin ayrılması şeklindeki Atatürk dönemi laiklik tanımı terk edilmiş, DP zamanında yay-

203 *CHP Programı*, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara, 1976; Ayrıca bkz. Alev Coşkun, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınları, 1978, s.115. Alev Coşkun, 1961'de Anayasayı hazırlayan Kurucu Meclis üyeliğinde bulundu. 1970'lerde CHP İzmir İl Başkanı, 1974-1976 yılları arasında CHP Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu üyesi. 1977-1980 döneminde CHP İzmir Milletvekili, 1978'de Turizm Bakanı oldu.

gınlaştırılmış olan din ve devlet işlerinin ayrılması tanımı kabul edilmişti. İnanç özgürlüğünün döne döne vurgulanması, çok partili yaşam öncesi döneme örtük bir eleştiriydi. Devrimcilik ilkesi, devrimci yöntemden çok parlamentarizm maddesine dönüşmüştü. Parlamentarist tekniklere bağlılık içinde değişiklikleri geciktirici engelleri gidermek olarak tanımlanmış bir devrimcilik söz konusuydu. Hem Atatürk dönemine hem de 1970'lerin sosyalist hareketlerine cevaben, CHP'nin "demokratik halk devrimciliğinden" yana olduğu belirtiliyordu.

Dünyada hiçbir sosyal demokrat partinin savunmadığı devletçilik, devrimcilik, halkçılık gibi ilkeler ne kadar yumuşatılırsa yumuşatılsın, bu ilkeleri sosyal demokrasinin evrensel ideolojik çerçevesine sığdırma imkânı yoktu. Dönemin koşullarında bu ilkelerin programdan tamamen çıkartılması da mümkün değildi. CHP tabanı, Kemalizme bağlıydı. Bu koşullarda Altı Ok'un yanına altı yeni ilke daha eklenerek geçici bir uzlaşmaya gidildi. 1976 programında Altı Ok'un tanımlanmasına dokuz sayfa, evrensel sosyal demokrasinin altı yeni ilkesinin tanımlanmasına sekiz sayfa yer ayrılmıştı. Yeni ilkeler özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendini yönetmesiydi.²⁰⁴ Eşitlik ilkesi başlığı altında anlatılanlar halkçılık ilkesinde anlatılanların önemli ölçüde tekrarıydı ve aralarındaki fark anlaşılmıyordu. Yeni ilkeler içinde yer alan halkın kendini yönetmesi ilkesi de dayanışma ve gelişmenin bütünlüğü içinde kısmen vurgulanmıştı. Ayrıca cumhuriyetçilik ilkesinin sol bir yorumu içinde kendilerine yer bulmaları zaten mümkündü. Toplam olarak bakıldığında, yeni ilkelere özellikle altı tane olmasına biraz da zorlayarak çalışıldığı görülmekteydi. Böylece Altı Ok'un çağrıştırdığı Kemalizm ile Batı tipi sosyal demokrasi arasında bir denge ve uzlaşma sağlanmak isten-

204 *CHP Programı*, 1976, s.6.

mişti. Eklenen altı yeni kural, "CHP'nin demokratik solunun temel felsefesini oluşturmakta, ideolojisine içerik vermekte, öte yandan da bu sol anlayışı çerçevelemektedir."²⁰⁵ Bir başka deyişle program düzeyinde yeni ilkeler eski Altı Ok'tan daha bağlayıcı ve daha esasa ilişkin olarak görülüyordu.

CHP'nin Kemalizmden sosyal demokrasiye doğru yaşadığı ideolojik dönüşümde 1970'lerde varılan son nokta, 1976 programı oldu. Bu programın dönemin koşulları, parti tabanının duyarlılıkları ve dönüşüm sürecinin ilk aşamalarında olmak gibi nedenlerle Kemalizmin tümüyle tasfiyesine yönelemediği görülmekteydi. Bunun yerine Altı Ok'un tanımları oldukça hafifletilmiş, altı yeni ilkeyle denge kurulmuş ve geçici bir uzlaşma sağlanmıştı. Uzlaşmanın, sosyal demokrasiden yana bozulacağı açıktı. Ancak parti içinde bu kez Ecevit ekibinin birbiriyle mücadeleye girmesi, ideolojik inşanın hızını kesmiş görünüyordu.

1980 öncesinin son CHP olağan kurultayı olan 24. Kurultay, 24-26 Mayıs 1979'da toplandı. Kurultay öncesi Turan Güneş, Ecevit'e oy vermeyeceğini açıkladı. Ayrıca artık Besim Üstünel'in ismi de muhalifler arasında geçiyordu. Haluk Ülman da sert bir kurultay konuşması yaptı.²⁰⁶ Bir zamanlar Mülkiyeliler Cuntası denilen ekipte bulunan hiç kimse artık Ecevit'in yanında değildi. CHP'nin 1979 Kurultayı'nda Ecevit Genel Yönetim Kurulu listesini tek başına, ilk kez il başkanlarına hiç danışmadan hazırladı. Listedeki isimler "genellikle politikaya yeni atılmış, yönetim tecrübesi olmayan kişilerdi."²⁰⁷ Bunun anlamı, CHP'nin en dinamik ve kitlesel olduğu, siyasi partiler yasasının 1980 sonrası değişiklikleri henüz geçirmediği bir dönemde bile liderin kendisine itaat edecek bir genel

205 Coşkun, *age*, s.106.

206 *Age*, s.272.

207 Bektaş, *age*, s.96.

merkez yönetimi ve parti istemesidir. Bunda şaşılacak bir yön yoktur. Çünkü, liderin etrafında kenetlenmeyen ve aynı hedeflere yönelmeyen bir partiye parti demek son derece zordur. Ecevit, CHP'den daha 1980 öncesinde kopmaya başlamıştı. Özellikle devletçilik ve laiklik konularında Ecevit'in liberalizmi, CHP içinde Batıcı sosyal demokrasinin henüz tam anlamıyla ve tüm boyutlarıyla hâkim olamadığı koşullarda lider ile partisi arasında bir çelişmeye yol açmıştı.

II.3.5. Bağımsızlık ve Dış Politika

1960-1980 döneminde yaşanan dönüşüm, CHP'nin kuruluş dönemi ve 1960 öncesine oranla yeni vurguları öne çıkarması ya da eski tutumlarında yeni yorumları hayata geçirmesi anlamına geldi. Ülkenin bağımsızlık savaşını başarıya ulaştırmış bu partinin imajı, Atatürk dönemi ve sonrasında, kaçınılmaz olarak bağımsızlıkçılık ve antiemperyalizm ile tanımlanmıştı. Ancak çok partili yaşama geçme sürecinde, Türkiye'nin yeni dünya düzenindeki yeriyle ilgili olarak yapılan stratejik tercih değişikliği, bağımsızlık konusunda partinin yeni bir bakış açısı geliştirmesine neden olmuştu. Bu bakış açısı, bağımsızlıktan vazgeçme değil ama onun bir bedelinin olduğu ya da bağımsızlığın sınırlarının çok sert biçimde tanımlanamayacağı gibi bir önkabulü içeriyordu. İsmet İnönü, 1962'deki bir söyleşisinde, CHP'nin kendisinden beklenen ölçüde bağımsızlıkçı bir politika izlemediğine yönelik eleştirilere, bunun görüldüğü kadar kolay olmadığını ima ederek cevap vermişti. Türkiye'de yasama sürecinin arka planında Türk teknokratlarla birlikte çalışan yabancı uzmanların oynadığı role dikkat çeken İnönü, teknokratlara verdiği bir görevin sonucunu kendisinden önce büyükelçilerin öğrendiğini belirtmişti. Bunun Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ihtilafların en önemlilerinden biri olduğunu belirttikten sonra, yabancı personelin bir kez geldikten son-

ra hükümet tarafından yerlerinden sökülmelerinin çok zor olduğuna dikkat çekmişti. ²⁰⁸

İnönü'nün anlatmaya çalıştığı sorun, Batı ile sıkı ilişkilerin başladığı II. Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin devlet kurumları başta olmak üzere pek çok kurumuna yabancı uzman ve danışmanların yerleşmiş olduğu gerçeğiydi. CHP'nin henüz iktidarda olduğu 1940'ların ikinci yarısında, kalkınma planlarının yeteri kadar serbest piyasacı ve Batıcı bulunmadığı için reddedilmesinden daha önce bahsedilmişti. DP iktidara geldiğinde, CHP'nin geçmişinden gelen bağımsızlıkçı reflekslerinin neredeyse hiçbirini göstermediğinden, Amerikalı uzmanlar devlet kurumlarına yerleşmişlerdi. 27 Mayıs'tan sonra açıklanacak olan açık ve gizli ikili anlaşmalar uyarınca, Türkiye'nin kamu politikalarını Amerikalı uzmanların aklına terk etme yolunda önemli adımlar attığı görülmüştü. İnönü bundan şikâyet ediyordu; ancak bu durumu değiştirmek amacıyla köklü adımlar atmaya dönük bir irade göstermemekteydi. Bu açıdan İnönü'nün yakınması kısmen haksız sayılabilirdi. Çünkü Türkiye ile ABD arasındaki ikili anlaşmaların başlama tarihi 23 Şubat 1945'tir. Bir başka deyişle, Türkiye ikili anlaşmalar yoluyla tek taraflı olarak ağır yükümlülüklerin altına girmeye daha CHP'nin iktidar döneminde başlamıştı. ²⁰⁹

1964'teki Kıbrıs bunalımı nedeniyle, Kıbrıs'a müdahale etmeye niyetlenen Türk Hükümeti Başbakanı İnönü'ye dönemin ABD Başkanı Johnson tarafından bir mektup gönderildi. Mektupta, Türkiye'nin olası müdahale sırasında kullanacağı silah ve mühimmatın ABD tarafından Türkiye'ye verildiği hatırlatılıyordu. Johnson, bu silahların Yunanistan aleyhine bir harekâta kullanılmasına izin vermeyeceklerini bildiriyordu. Yaşanan bunalım sırasında İnönü, 16

208 Vural Savaş, *age*, s.173-174.

209 Bkz. Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İç Yüzü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

Nisan'da *Time* dergisine verdiği demeçte, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini Amerika'nın önlediğini belirttikten sonra, "İttifak içinde Amerika'nın önderliğine inanıyordum. Şimdi, cezasını çekiyorum" demişti.²¹⁰ Ancak bu olaydan sonra İnönü'nün CHP'nin rotasını bağımsızlık konusunda son on yıllarda uzaklaştığı Atatürkçü tam bağımsızlık anlayışına yeniden oturtmaya yöneldiğine ilişkin bir işaret görülmedi. CHP ve İnönü, II. Dünya Savaşı döneminden beri yapageldiği üzere, ekonomik bağımsızlık ile siyasi bağımsızlık arasında Atatürk'ün kurduğu ilişkiyi birbirinden kopararak ele almaya devam etti.

CHP-MSP koalisyon hükümetinin dış politikada anlaşılabildiği ortak nokta, sadece Batı ile sınırlı olmayan çok seçenekli bir yol izlenmesi ile ilgiliydi. Protokolün 67. maddesi, dış ticarete çok unsurlu denge politikası öngörmekteydi.²¹¹ Kısa ömürlü koalisyon hükümeti döneminde, Türkiye ABD ile Haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda karşı karşıya geldi. ABD'nin isteği üzerine 12 Mart'tan sonra kurulan Nihat Erim hükümeti haşhaş ekimini yasaklamıştı. Ecevit, haşhaş ekimini ABD'nin istememesine rağmen serbest bıraktı. İki ülke arasında soğuk rüzgârların esmesine neden olan bu olayın ardından Kıbrıs Barış Harekâtı geldi. İlk harekâta ses çıkarmayan ABD, ikinci harekât yapıp, Türk ordusu Kıbrıs derinliklerine ilerleyince tutumunu değiştirdi. ABD, 5 Şubat 1975'te Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı. Türk hükümeti buna, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ilanıyla cevap verdi.*

210 *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1964'ten aktaran: Bilâ, age, s.278.

211 *Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü*, 25 Ocak 1974, Ankara, s.12.

* Dönemin antiemperyalist ve antiamerikan duyarlılığını gösteren bir örnek olarak, 25 Temmuz 1975'te Türkiye ABD'ye verdiği bir nota ile 1969 tarihli Türkiye-ABD Savunma İşbirliği Anlaşması'nı (Defence Cooperation Agreement) askıya aldığını ve ülkedeki bütün Amerikan üs ve tesislerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "kontrol ve gözetimi" altına girdiğini açıklaması gösterilebilir. Bu sırada Başbakan, Süleyman Demirel'di.

1976'da toplanan 23. Kurultay öncesinde hazırlanan Parti Meclisi raporunda, Türkiye'nin uluslararası alandaki yeri, bir kez daha başını ABD'nin çektiği Batı emperyalist kampı içinde tanımlandı. Parti, ABD ile ilişkileri ya yanında olmak ya da karşısında olmak şeklinde bir keskin karşıtlık varsayımı üzerinden tanımlıyor ve "Dünya'da ABD'yi yok sayarak, böyle bir ülke, bir ağırlık yokmuş gibi davranarak dış politika yürüten ülke, ya hiç yoktur ya da yok sayılacak kadar azdır veya önemsizdir."²¹² diyerek, ABD öncülüğü rasyonelleştiriliyordu. Ancak dönemin iç konjonktürü, sol bir parti adı altında katıksız bir Amerikancılığa izin vermeyecek kadar güçlü antiemperyalist duyarlılığa sahipti. CHP'nin tabanında ve CHP dışındaki sol çevrelerde, solculuğun abc'si olarak kabul edilen antiemperyalizm, parti meclisi raporuna bir esneklik payının konulmasına neden olmuş görünmektedir. Raporda, ABD'ye hitaben isteklerini hükümetlere baskı yapmak yoluyla hayata geçirme politikasının uzun ömürlü olamayacağı belirtiliyordu. "O nedenle Türkiye'yle iyi ilişkiler sürdürmek isteyen devletler, Türkiye'de kendisine uysal davranacak Hükümetler peşinden koşmamalı, ülkenin haklarını gerektiği gibi koruyabilecek, gerektiğinde bu uğurda güçlü Devletlere karşı da başarıyla direnecek Hükümetlerinin Türkiye'de işbaşında olmasını dilemelidirler. Ancak o zaman bir süre sonra yok olabilecek sınırlı bir destekle kalmazlar, sürekli olan ve halkın duygularına dayanan gerçek bir dostluğa sahip olurlar."²¹³ CHP parti meclisi, ABD'nin hoyrat emperyalist tutumuna karşı, Türkiye'ye güzellikle yaklaşması halinde, çıkarlarının daha uzun süreli ve daha sağlam temellere dayalı olacağına ilişkin taktik akıl önermekteydi.

212 CHP XXIII. Kurultayı Parti Meclisi Raporu, Çaba Matbaası, Ankara, 1976, s.92.

213 Age, s.92.

II.3.6. Halkçılığın Ekonomik Temeli: Halk Sektörü

1970'li yıllarda CHP'ye damga vuran söylemlerin başında, "halk sektörü" adı verilen bir uygulama geliyordu. Halk sektörü, Altı Ok'taki halkçılık ilkesinin içini yeni bir yorumla doldurma çabasıydı. Tekeli, demokratik sol düşünce forumlarının üçüncüsünde yaptığı konuşmada, CHP'nin 1965'ten sonra başlayan "ortanın solu" sürecinde iki amacı olduğunu savunmuştu. Bir taraftan Altı Ok'u geniş halk kitlelerinin yararına olacak ekonomik bir içerikle yorumlarken, diğer taraftan tek parti döneminin olumsuz imajını silmek amaçlanıyordu. Bu amaçlara ulaşabilmenin yolu, Altı Ok ilkelere içinde yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun düşen halkçılık ilkesini öne çıkarmaktan geçiyordu. Çünkü devletçilik ilkesi, tek parti döneminin bürokratik uygulamalarını, devrimcilik ilkesi ise halka rağmen yapılan işleri çağırıyordu.²¹⁴

Demokratik sol dönüşüm sürecinin mimarları, Atatürk dönemi halkçılığını halka tepeden bakmakla, "halk patronluğu" ile ve yapılanların halka rağmen yapılmasıyla eleştiriyorlardı. Demokratik sol programın benimsenmesiyle birlikte, CHP'nin geleneksel halkçılık ilkesinin anlamı yeni boyutlar kazanmıştı. Halkçılığın klasik anlamı dönüşmüş ve halkçılık, halka rağmen yerine halkla beraber anlamına gelmeye başlamıştı.²¹⁵ Halkçılığa Atatürk döneminde kazanmış olduğu anlamdan farklı olarak yeni bir içerik kazandırılmasının gerekliliğine ilişkin genel kabul, halk sektörü programına giden yolu açtı. Artık toplumsal sınıfların varlığı görmezden gelinmeyecek, aksine onlar arasında siyasi ve ekonomik gücün yoğunlaşmaması, eşit dağılması için tedbirler alınacaktı.

214 İlhan Tekeli ve E. Soral, "Halk Sektörü", *III. Demokratik Sol Düşünce Forumu*, c.2, Ankara, 1976, s.114.

215 Alev Coşkun, *age*, s.45.

Halk sektörü, halkçılığın devletçilik ile birleştirilmesi ve halkçılığa ekonomik bir somutluk ve içerik kazandırılması çabasını yansıtıyordu. Bu çabada, Altı Ok'un devletçilik ilkesinden yararlanma düşüncesi öne çıkmıştı. Demokratik solcular, devletçilik ile halkçılığın bağlantısının hiçbir zaman kurulmamış olduğu şeklindeki eleştirel bir tespitten hareket ediyorlardı. Halkçılığın hayata geçirilebilmesi için devletçilik ile ilişkilendirilmesi gerekiyordu. Tekeli'ye göre, halk sektörü programıyla "halkçılık ekonomik içerik kazanmakta ve halkçılığı gerçekleştirecek bir araç oluşturmaktadır. Halkçılığa böyle araçsal bir özellik kazandırılmasının anlamını iyice değerlendirebilmek için, bu olguya CHP'nin geçirdiği ideolojik evrim içinde bakmakta yarar vardır. CHP'nin Altı Ok'u içindeki iki ideolojik öge, 'Halkçılık' ve 'Devletçiliğin' birbiri ile ilişkisi kurulmamıştır. 1931 Kurultayı'ndan beri her iki ilkenin de parti programında yer almasına karşın, hiçbir zaman devletçiliğin halkçılığı gerçekleştirmekte bir araçsal işlevi olduğu söylenmemiştir. Bu bağ, daha çok CHP dışındaki çevrelerin Altı Ok'u yorumlamalarında görülmektedir."²¹⁶

Ecevit, halk sektörü düşüncesinin kaynağında, yurtdışına giden işçilerin bir süre sonra Türkiye'de kendi hemşerileriyle vs. bir araya gelerek meyve suyu, zeytinyağı veya konserve fabrikaları gibi hafif sanayi birimleri kurmalarının yattığını belirtmiştir. Halkın tasarruflarını ülke yararına kullanma isteği sonucu, yer yer bir araya gelerek, kooperatifler ve şirketler kurdukları görülmüyordu. Yapılması gereken, zaten başlamış olan bu eğilimin desteklenmesi ve yönlendirilmesiydi. Ecevit'e göre, CHP'nin bu olayı kamu sektörü ile işbirliği içinde ve ağır sanayi girişimlerine yönlendirerek örgütlemeyi önüne koyması gerekiyordu.²¹⁷

216 İlhan Tekeli ve E. Soral, "Halk Sektörü", *III. Demokratik Sol Düşünce Forumu*, c.2, Ankara, 1976, s.118.

217 Bülent Ecevit, *Demokratik Sol ve Hükümet Bunalımı*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974, s.76-77.

Halk sektörü programı, başlangıçta Ecevit ve ekibini çok heyecanlandırmış görünmektedir. Bu program, bir taraftan halkçılık ilkesini 1965 sonrasının sola açılma eğilimine uygun olarak yeniden yorumlarken, diğer taraftan onu somut bir uygulama projesine kavuşturuyordu.²¹⁸ Halk sektörü sayesinde, CHP'nin sosyal demokrat kimliği sosyoekonomik bir alternatife sahip oluyordu. Bu alternatifi, dünyada uygulanmakta olan somut örnekleri de vardı. On yıllardır sosyal demokratlarca yönetilen İsveç'te, sosyal demokrat iktidarların kurduğu "işçi yatırım fonları" biliniyordu. CHP, halk sektörünü hayata geçirdiği takdirde sağ partilerle özdeşleşen ve sosyalist soldan güçlü bir şekilde eleştirilen kapitalizm ile asla taraftar olmadıkları ve devlet kapitalizmi ile özdeş gördükleri komünizm arasında kendilerine ait alternatif bir sosyoekonomik model, bir tür "Üçüncü Yol" oluşturabilecekti. Ecevit'in 1975 yılında verdiği bir demeçte, çağımızda az gelişmiş veya gelişme halindeki bir ülkede kapitalizmi benimseyenlerin, ister istemez, ülkeyi dış sömürüye de açtıklarını söylemesi, kapitalist olmayan yoldan kalkınma çağrısını yapmaktaydı.²¹⁹ Ancak söz konusu "Üçüncü Yol" arayışının mantığı, ekonomik gücü (üretim araçlarının mülkiyetini) devletin ya da özel sektörün elinde tutmasının küçük bir azınlığın toplumu sömürmesi şeklinde ortak bir sonucu olduğu tespitinden hareketle, demokrasinin ekonomi alanına da yayılmasını sağlamak için üretim araçlarının mülkiyetini halka aktarmak gerektiği idi.²²⁰

Halk sektörü programı, çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştı. Bunların bir kısmı soldan geliyor ve CHP'yi kapitalizmi savunmakla eleştiriyordu. Örneğin, Doğan Avcıoğlu, CHP'nin herkesi burjuva yapma amacında olduğunu söylüyordu. CHP, halk sektörüyle kapitalizme karşı mücadele etmek şöyle dursun, küçük birikim sahiplerini bir

218 İlhan Tekeli ve E. Soral, "Halk Sektörü", s.108.

219 Bülent Ecevit, *Demokratik Sol*, (propaganda broşürü), tarihsiz, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara, s.6.

220 Coşkun, *age*, s.52.

araya getirerek herkesin kapitalist haline gelmesine önderlik etmeye soyunmaktaydı. Aslında CHP'nin istediği tam da buydu. Kendisine yüklenen tüm sol/sosyalizan beklenti veya ithamlara karşın CHP, halk sektörünün kapitalizmin tekeli yapısını kıracağını savunuyor, daha rekabetçi bir serbest piyasa yaratmaya hizmet edeceğini, bunun da halkın yararına olacağını düşünüyordu. Sağ cenahtan yöneltilen ve CHP'nin esas çekincesini oluşturan eleştiri, halk sektörünün antikapitalist bir program olarak görülmesiydi. Halk sektörü politikası, büyük burjuvaziden tepki aldı. CHP-MSP hükümetinin kurulmasının hemen ardından İzmir Ticaret Odası, EBSO ve Ticaret Borsası, ortak bir bildiriyle halk sektörü politikasını anayasaya aykırılıkla suçladılar.²²¹ Bu nedenle demokratik solcular, ısrarla halk sektörünün özel sektöre karşı olmadığını anlatmaya çalıştılar. Ecevit'e göre, dar ve orta gelirli veya ücretli halk topluluklarının birikimlerini toplu yatırımlara dönüştürmeleri, özel sektörü ortadan kaldırmak veya küçültmek şöyle dursun, tersine büyütecektir. CHP, "mümkün olduğu kadar geniş halk topluluklarının sermayeci ve girişimci duruma getirilmesini istemektedir."²²² Halk sektörü politikası, halkçılığın ve devletçiliğin değişen toplumsal koşullara uyarlanması değildi. Aksine, devletçilik politikasına karşı bir alternatifti.²²³ Bu politikanın amacı, bir taraftan kapitalizmin tekelleşmesi, ekonomik gücün dar bir zümrenin elinde toplanarak demokratik siyasal hayatı sekteye uğratması gibi tehlikeleri bertaraf etmek amacıyla, özel girişimin sosyalleştirilmesi, diğer taraftan devletçiliğe karşı, devletin elindeki ekonomik güç yoğunlaşmasını ve bürokrasinin halk patronluğu yapmasının koşullarını ortadan kaldırmaktı.²²⁴

Kardam'a göre halk sektörü politikasıyla güdülen temel amaç, işbirlikçi büyük burjuvaziye karşı tekel dışı kalmış ulusal burjuva-

221 Kardam, *age*, s.121-122.

222 Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınları, Ankara, 1968, s.154.

223 Ergül, *age*, s.278.

224 Ecevit, *age*, s.186.

ziye devlet destekli koruma sağlamaktı.²²⁵ Ancak, bu haliyle program gerçekte değildi. Kardam, "yerli-yabancı tekellerin varlıklarına son verilmedikçe, ekonominin kilit noktaları devletleştirilmedikçe, böylece işbirlikçi burjuvazinin ve dayanağı emperyalizmin ekonomik ve siyasi güçleri kırılmadıkça, kendisine sağlanacağı ve sürekli olacağı vaat edilen bütün devlet desteğine rağmen, 'halkın' küçük tasarruflarının birleşmesiyle kurulacak böyle bir 'üçüncü sektör'ün uluslararası tekellerle ve bu tekellerin ülke içindeki ortaklıklarıyla rekabet edebilmesi düşünülemez" diye yazıyordu.²²⁶ Bunların yapılabilmesi ise, Türkiye'nin ABD'nin öncülüğündeki uluslararası ekonomik sistemden çıkması gerekirdi.

1970'lerin sonlarına doğru, Ecevit, halk sektörüne olan vurgusunu azaltmaya, bunun yerine özyönetim ilkesini öne çıkarmaya başladı. "Aynı zamanda, Tito ile Ecevit arasında belirgin bir yakınlaşma ve gidip gelmeler başlamıştı."²²⁷ Ancak 12 Eylül 1980 darbesi tüm siyasi faaliyetleri kesintiye uğrattı. Ecevit kendi partisiyle yeniden siyasete döndüğünde, gerek Türkiye'nin gerekse dünyanın gündemi önemli ölçüde değiştiği için, Ecevit damgası taşıyan halk sektörü ve özyönetim gibi programlar 1970'lere ait bir dönem politikası olarak tarihe karıştı.

II.3.7. Demokratik Solda Ekonomi ve Devletçilik Anlayışı

"Ortanın solu" hareketinin, Kemalizmin ana ilkelerini revize etme çabasından devletçilik ilkesi de nasibini aldı. Şüphesiz, Ecevit ve arkadaşları, devletçiliğin yeniden ele alınışı ve revize edilişiyle ilgili tutumlarına kaynaklık eden değerleri kendileri icat etmediler. Önceki bölümlerde görüldüğü üzere, CHP'nin devletçiliğinin, özel sektör karşısında adeta utangaç bir biçimde savunulmaya başlan-

²²⁵ Kardam, *age*, s.120.

²²⁶ *Age*, s.128-129.

²²⁷ Özyönetim ile ilgili olarak bkz. Alpaslan Işıklı, *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1980; *Gün Doğmadan*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.150.

masının kökleri, II. Dünya Savaşı sonrası yıllara kadar gitmekteydi. Ancak aynı süreç, dünyada başta ABD olmak üzere Batı emperyalizmine karşı geniş bir bağımsızlık hareketinin yükselişine de sahne oldu. Bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan ülkeler, yeniden uluslararası kapitalizmin tahakkümüne girmemelerinin iktisadi alanda bağımsız kalmalarını garanti altına almaktan geçtiğini biliyorlardı. Bu amaçla, özel sektörün yanı sıra kamu sektörünün de ekonomide şu ya da bu ağırlıkta olmasına yönelik pratikler geliştirdiler. Bir başka deyişle, Türkiye Batı'ya yanaşıp kendi ekonomisini Batı kapitalist pazarlarının bir uzantısına dönüştürürken, dünyada Kemalist Türkiye'yi örnek alan pek çok ülke kamu ekonomisi öncülüğünde bağımsız devlet düzenleri kurmaya yöneliyordu. CHP'deki "ortanın solu" hareketi, karakteristik biçimde bu iki eğilimin yarattığı gerilimi 1960'lar ve 1970'ler boyunca yansıtmıştır. Bir taraftan Kemalizmin yükünden kurtularak ABD merkezli Batı'nın organik bir parçası olmaya yönelmek, diğer taraftan antiemperyalist, kamucu, toplumcu sol eğilimlerden etkilenmek... Ancak "ortanın solu" hareketinin tarihsel evrim çizgisine toplu olarak bakılırsa, esas doğrultunun solun Batı standartlarında tanımlanması olduğu görülür. Bir başka deyişle CHP'nin "ortanın solu"na yöneldiği koşullarda, dünyada iki sol vardı. Birincisi, emperyalist karakter taşıyan Batı'nın, emekçileri kapitalizm içinde tutma stratejisinin ihtiyaçlarına cevap veren soldu. İkincisi, antiemperyalist olan ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak kamu ekonomisinin öncülüğünü savunan devrimcilikti. "Ortanın solu" yönelimi, kökleri zaten Kemalist devrimcilikte olan bir partinin köklerini keşfetmesi ve yeniden yorumlayarak modernize etmesi biçiminde değil, onu Batıcı bir solculuk lehine sorgulaması sürecinde inşa edildi. Devletçilik meselesine Ecevit ve arkadaşlarının yaklaşımı, bu olgunun açıkça görülmesini sağlayan noktalardan biridir.

20 Aralık 1961'de *YÖN* dergisinin ilk sayısı ile birlikte, Türk siyasi hayatında çok önemli yeri olan *YÖN* bildirisi yayımlandı. Başlangıçta 164 aydının imzasıyla çıkan bildiri, daha sonra katılanlar-

la 1042 imzacıya ulaşmıştı. Yön bildirisi, Türkiye'nin eğitimden demokratikleşmeye pek çok sorununun çözümü de dahil, muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma hedefinin gerçekleşmesini üretim artışına bağlıyordu. Bunun gerçekleşmesi ise özel sektör ile devletçiliğin birlikte var olacağı bir karma ekonomiden geçiyordu. Ancak yeni bir devletçilik anlayışına ihtiyaç vardı ve bu geçmişte olduğu gibi sadece özel sektörü destekleyen bir pasif devletçilik anlayışından uzak, öncelik sahibi bir devleti kabul eden yeni bir anlayış olmalıydı. Sadece özel sektöre dayanan bir kalkınma hem gerçekleşemez hem de uygulandığı müddetçe büyük bir toplumsal eşitsizliğe neden olurdu. Bildirinin yayımlandığı tarihte Ecevit Çalışma Bakanı idi. Bildirinin imzacılarından biri olması için kendisine yapılan çağrıyla, modern devletçilik anlayışını çok aşırı bulduğu için başlangıçta kabul etmemiş, daha sonra sakındığı noktaları bildiren bir mektup göndermek kaydıyla imzalamıştı.

Kili'ye göre, CHP'nin 1961 genel seçimleri öncesi yayımladığı seçim bildirgesinde özel sektörü her türlü müdahaleden uzak tutacağını açıklaması, "devletçiliği ilke edinmiş, devletin ekonomik hayatta 'nazım' rolünü, müdahalesini zorunlu görmüş bir partinin seçimlere giderken ve hele kalkınmanın plana bağlanacağını önerdiği bir dönemde" tutarlı bir davranış olmamıştı.²²⁸ Kili'ye göre, CHP'nin 1964 tarihli İleri Türkiye Ülküsü Bildirgesi'nde yer alan devletçilik anlayışı, devletçiliği özel girişimin emrine, yedeğine itmesi nedeniyle, devlete 1924 Anayasası'ndan daha büyük ödevler yükleyen 1961 Anayasası'nın gerisine düşmüştü. Çünkü 1961 Anayasası, kamu yararı gerektirdiği takdirde devletin ekonomiye müdahalesini öngörüyordu. CHP bu bildirgeyle, sağ-liberal kesimin ideolojik yörüngesine girmesinin sonucu olarak, devletçilik konusunda 27 Mayısçıların ve hatta 1961 Anayasası'nın yapımında önemli rol oynamış bir kısım parti kadrosuyla çelişkiye düşmüş-

228 Kili, *age*, s.174.

tü.²²⁹ Ancak birkaç yıl sonra İnönü "ortanın solu"nda olduklarını kamuoyuna ilan ettiğinde, bunun başta gelen nedenini CHP'nin devletçi bir parti olmasına bağlamıştı. İnönü'ye göre CHP, devletçi bir bünyeye sahipti. Dolayısıyla ekonomik anlayışı itibariyle "ortanın solu"nda yer almaktadır. Devletçilik ülkenin 1923'te içinde bulunduğu harap koşullarda "nasıl tek, eşi ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiyse, bugün de ekonomik hayatımızın temel bir unsurudur" diyordu.²³⁰ Ancak İnönü'nün bu açıklamayı yaptığı 1965 yılında yapılan genel seçimlerde CHP, seçim bildirgesinde özel sektörün hastane kurmasının teşvik edileceğini vaat ediyordu.²³¹ Bu çelişkili durumun bir mantığa oturtulması çabaları, "ortanın solu" akımının hem lideri hem de teorisyenlerinden biri olarak sivrilen Ecevit'ten gelecekti.

Ecevit'e göre devletçilik, kapitalizmin ana ilkesi olan özel girişi tehdit edecek bir biçimde anlaşılamazdı. "Ortanın solu"ndaki devletçilik, iktisadi faaliyetin ve üretim araçlarının tümüyle devletleştirilmesini, teşebbüs özgürlüğünün yok edilmesini isteyen bir devletçilik değildir.²³² Halk sektörü bahsinde de görüldüğü üzere, demokratik bir siyasi düzene yönelik ekonomik tehdit, ekonomik gücün devlette (komünizm) ya da bir grup tekelleşmiş sermaye de (tekelci kapitalizm) yoğunlaşmasıydı. Bu durumda Ecevit'e göre devletçilik yolu, demokratik bir siyasi düzenin kurulmasının önündeki engellerden biri oluyordu. Bunun yerine, 18.9.1967'de *Ulus*'ta yazdığı üzere Ecevit, sermaye ile emeğin birliğini kurmak istiyordu. Türkiye kapitalist olmayan yoldan kalkınmalıydı.²³³ Ancak bunun yolu devletçilik olamazdı. Devletçilik ile halkçılığın bir

229 Age, s.158.

230 Abdi İpekçi, "İnönü İle Mülakat", *Milliyet*, 29 Temmuz 1965'ten aktaran: Kili, age, s.212.

231 Kili, age, s.217.

232 Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1968, s.19 vd.

233 19.9.1976 tarihli *Tercüman* gazetesindeki demeç. Bkz. Mirkelamoğlu, age, s.437.

kaynaşması olarak sunulan halk sektörünün hayata geçirilmesi, kapitalist olmayan bir yol yaratmak şöyle dursun, yukarıda görüldüğü gibi kapitalizmin güçlenmesinin bir yolu olarak sunuluyordu.

Sosyal demokratlaşma sürecinde devletçilik ilkesinin revizyonu, dönemin sol rüzgârlarının yarattığı etkinin damgasını taşımaktan kurtulamadı. Bir taraftan CHP'yi soldan kuşatan güçlü bir sosyalist muhalefetin etkisi, bir taraftan kitle partisi olmanın getirdiği seçmen eğilimleri doğrultusunda herkese "mavi boncuk" dağıtılması şeklindeki popülizm, 1960'ların ortalarından 1980'e kadar kendisini dışa vurdu. Bu bağlamda Ecevit, "CHP iktidara geldiğinde bütün yeraltı kaynaklarını millileştirecek ve bunlardan önemlilerini devletleştirerek bu ihanete kesin olarak son verecektir" diye yazıyordu.²³⁴ Ancak 1973 seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti programının Meclis'teki müzakereleri sırasında, Ecevit'in kürsüden "devletleştirmeci bir parti değiliz. Hükümet programına 'boraks'ın devletleştirilmesinden başka bir madde girmemiş olmasının nedeni, koalisyon müzakereleri sırasında yapmış olduğumuz bir pazarlık değildir. İki partinin de aklına, devletleştirilmesi gereken başka bir konu gelmemiştir" diyordu.²³⁵

CHP'nin kendi sağ ve solundaki güç dengelerinin yarattığı gerilimli ortamda sık sık ideolojik savrulmalar yaşamasının ilk nedeni, kendi iç dinamikleriyle ilgiliydi. Parti, sosyal demokratlaşma sürecinin henüz erken bir aşamasındaydı ve teorik açıdan zayıftı. Kemalizme mal edilen ve kurtulmak istenen ilke ve politikaların yerine konulmaya çalışılanların altı henüz yeterince doldurulmamıştı. İkinci neden, CHP'nin kitle partisi niteliği taşımasıydı. Siyasi mücadelenin merkezi ve esas kurumu olarak parlamentoyu gören "parlamentarist" siyaset tarzı, kaçınılmaz olarak ilkelerden değil, oy almasını sağlayacak seçmen eğilimlerinden hareket ediyordu. Ece-

234 Bülent Ecevit, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınları, Ankara, 1968, s.169-170.

235 "37. Birleşim", *TBMM Tutanak Dergisi*, s.510'dan aktaran: Mirkelamoğlu, *age*, s.153-155.

vit'in kendilerini komünistlikle suçlayan sağ partilere cevaben verdiği, "biz komünist olursak ancak halk isterse oluruz. Halkın istediği yere kadar gitmeyi amaçlayan, 'sol'unun hududu halkın arzusu olarak ilan edilmiş halkın ifade ettiği, halkın müsaade ettiği ölçüde solcu olmayı kendine şeref, kendine şan, kendine ilke edinmiş bir partiyiz" şeklindeki demeci, adeta oy alabilmek uğruna politik ilke vs. tanımayacaklarının ilanı gibiydi.²³⁶

Üçüncü neden, CHP'yi kendi dışından güçlü bir biçimde etkileyen sosyalist solun ideolojik tazyiki idi. CHP tabanı, zaman zaman bu etkiden bunalıyor, soldan gelen etkili eleştirilere cevap vermekte güçlük çekiyor ve moral bozukluğu yaşıyordu.²³⁷ CHP tabanının kendi solundan gelen eleştirileri cevaplamakta zorlanması ve bunun sonucunda içine düştüğü ruh hali Ecevit tarafından da bilinmekte ve bununla mücadele edilmeye çalışılmaktaydı. 14.12.1974'te, "bilgiçce sözler kullanıp daha ağızlarını açarken halktan kopan bazı kimselerin ilericilik iddiaları karşısında hiçbirimizin küçüklük duygusuna kapılmasına gerek yoktur" diyordu.²³⁸ CHP'nin 1960-1980 döneminde bazen şaşırtıcı tonlara ulaşan devrimcilik, anti-kapitalizm ve antitekel vurguları, parti tabanının Kemalist duyarlılığının yanı sıra sosyalist solun etkisini de taşıyordu. CHP, demokratik sol düşünce forumlarının pek çok bildirisinde görüleceği üzere kendisini, kendi solundaki akımlara karşı demokratiklik ve dogmatizm karşıtlığı vurgularıyla inşa etmeye yöneldi. Bu sırada bir taraftan da devrimcilik vurgularını öne çıkararak kendi tabanında oluşan kompleksi yenmeye çalıştı.

"Ortanın solu" söylemiyle başlayan sosyal demokratlaşma süreci, bir ideolojik inşa çabasına sahne oluyordu. Ancak gerek sosyal demokrasinin ideolojik karakterinden gelen güç dengelerini gözet-

236 "36. Birleşim", *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 25.2.1975'ten aktaran: Mirkelamoğlu, *age*, s.556.

237 *Örgütlenme Üzerine, Demokratik Sol Düşünce Forumu*, s.149.

238 Bülent Ecevit, *Demokratik Sol*, (propaganda broşürü), s.3.

me anlayışı, gerekse CHP'nin sosyal demokratlaşmasının daha çok Kemalizmden kurtulma gibi reaksiyoner bir güdüden kaynaklanması, söz konusu inşayı aceleci bir arayışla iç içe geçirmişti. 1960'ların sonlarından itibaren, "Ecevit, devletçilik ve halkçılık sentezinden başka ne varsa herşeyi gündeme getirme telaşı içine girmiş gibiydi. Halk sektörü, köykent gibi söylemlerin biri bırakılıyor biri alınıyordu. Bugünün neoliberal modeline mükemmel bir zemin oluşturduğu artık iyice ortaya çıkmış bulunan bir devletçilik düşmanlığı, CHP içinde içten içe kökleştirilmekteydi. Halkın devlet tarafından ezilmesine karşı çıkışta öylesine bir vurgu tutturulmaktaydı ki, sonucun topyekûn bir devletçilik karşıtlığına dönüşmesi kaçınılmaz olmaktaydı."²³⁹

CHP, sosyal demokrasiyi benimsemeye başladığında, Batı sosyal demokrasisi Marksizmden kalan tüm bağlarından kopuşunu tamamlamıştı. II. Dünya Savaşı sonrası, 1951-1962 yılları arasında sosyal demokrasi ile Marksizmin bağları Sosyalist Enternasyonal (SE) kararları ve uygulamalarıyla tümüyle tasfiye edilmişti. Bu koşullarda CHP, 1960'lardan sonra rotasını sosyal demokrasiye çevirdiğinde, karşısında tümüyle Avrupamerkezci, ABD'nin önderliğini yaptığı emperyalist blokun çıkarlarıyla bütünleşmiş bir ideolojik çerçeve buldu. Batı tipi sosyal demokrasi, Batı sermayesinin anti-komünizm ihtiyacına eklemlenmişti. Nitekim Aksoy'a göre SE'ye üye olmak hem komünizmin hem de Sovyetler'in karşısına kararlı ve bilinçli bir biçimde dikilmek anlamına geliyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra komünizme kaymaktan kurtulabilmiş bütün toplumlar, bunu hemen hemen sadece "demokratik sosyalist bir yöntemi benimsemiş" ve böylece "halkını Sosyal Güvenlik ve Sosyal Adalet alanında tatmin etmiş" olmasına borçluydular. Aksoy'a göre, sosyal demokrasi komünizmin panzehiriydi. Çünkü, komünizmin ortaya çıktığı zemini ortadan kaldırıyordu.²⁴⁰

239 Alpaslan Işıklı, *Gün Doğmadan*, s.127.

240 Aksoy, *Sosyalist Enternasyonal ve CHP*, s.62.

II.4. 1980 Sonrası Sosyal Demokrasi ve Kemalizm

II.4.1. Türkiye'nin Sosyoekonomik Dönüşümü:

12 Eylül ve Özal Dönemi

12 Eylül 1980 darbesinden 1990'ların başına kadar uzanan yıllara Özal dönemi demek mümkündür. Her ne kadar 12 Eylül darbesinden genel seçimlerin yapıldığı 1983'e kadar ülkeyi Kenan Evrencuntası yönetmiş olsa da, Turgut Özal 24 Ocak Kararları'nın mimarlarından biri olarak söz konusu dönemde ekonomiden sorumlu devlet bakanlığı görevini yürütmüş ve ülkenin yönetimine ortak olmuştur. 1983 genel seçimlerinden Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) birinci çıkmış ve 1991'e kadar sürecek olan Özal dönemi başlamıştır. Bu dönemi toplumsal, siyasal ve kültürel açılardan karakterize eden unsurların başında, yeni bir sermaye birikim modeline tekabül etmesi gelmektedir. Yeni bir birikim modeli ihtiyacı bir dizi yeni sosyoekonomik uygulamayı, yeni bir siyaset ve yönetim tarzını ve bu uygulamaları yapacak yeni tipte bir kadroyu öne çıkarmıştır.

Sosyal demokrasinin krizinin anlatıldığı ilk bölümde, 1974'te başlayan petrol krizi, sosyal refah devletinin tıkanması ve neoliberalizmin canlanışından bahsedilmişti. Dünya ekonomisinin durgunluğa sürüklendiği koşullarda, Batı dünya sisteminin organik bir parçası olan Türkiye de bu krizden nasibini aldı. 1950'lerin ortalarından itibaren Türkiye, "montaj sanayi" olarak da bilinen ithal ikameci sermaye birikim modelini uygulamaktaydı. Model, dış ülkelerde üretilen ara malların ithal edilerek içeride montajlanmasına dayanır ve bu modelin yaşayabilmesi, ülkede dövizin varlığına bağlıdır. Çünkü, küçük bir kısmı ülke içinde üretilen malların ithal edilebilmesi çok zordur. Sistem, esas olarak iç pazarın ihtiyacını karşılama amacına yöneliktir. Bunun sonucunda, dışarıdan dövizle alan içeriye lirayla satan bir mekanizma kurulmuştur. Üretim çarkının dönebilmesi, ülkenin döviz üretebilmesine bağlıdır. Bunun en önemli yollarının başında dış borç gelmektedir. Ancak Türkiye,

dış borç seçeneğini bir ölçüde ikame edecek bazı avantajlara sahip olduğundan, bu sisteme yönelmesi kolaylaşmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan yüklü bir döviz varlığı ile çıkmıştı; tarım ürünlerinin para ettiği her yıl döviz ihtiyacı karşılanabiliyordu. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başlarında, döviz ihtiyacı esas olarak yurtdışına çalışmaya giden işçilerin yurda gönderdikleri döviz birikimleriyle karşılandı. 1974 petrol kriziyle başlayan darboğaz, kısa sürede Türkiye ekonomisini durma noktasına getirdi. 1977'den itibaren tüm ithalatın peşin ödeme ile yapılması zorunluğu ile karşılaşıldı. Dönemin başbakanlarından Süleyman Demirel'in "yetmiş sente muhtacız" şeklindeki veciz sözüyle hatırlanan bu dönemde, Türkiye durgunluğa bir süre kısa vadeli borçlar bularak direndi. Sık sık deva-lüasyon yapılmasına karşın, Türkiye açısından deniz bitmişti. Yeni bir sermaye birikim modeli kendisini dayatıyordu. Batılı ülkeler neoliberal politikalarla krizi aşmaya yönelirken, Türkiye gibi kendilerine bağlı pazarlara yeniden yapılanma programını dayattılar. Türkiye'nin dışa açılması ve ihracata yönelik bir büyüme stratejisi belirlemesi gerekiyordu. Fakat bu strateji, dünya piyasalarında rekabet etmek anlamına geliyor ve yerli malları ucuza satmayı gerektiriyordu. Ucuza mal satabilmek için içeride işçi ücretleri başta olmak üzere üretim maliyetlerinin aşağı çekilmesi gerekiyordu. Teknolojiyi yenileyerek üretim maliyetini aşağı çekme şansı yoktu; çünkü zaten yeni teknoloji getirecek sermaye yoktu. O halde rekabetin en önemli koşulu, işçi ücretlerini aşağı çekmekti.

24 Ocak 1980 kararları, bu koşullarda kabul edildi. Döviz darboğazını aşmak için, korumacı bir ekonominin hızla dışarıya açılması ve döviz kazanması gerekiyordu. Bunun için de, elde ne varsa iç talep bastırılarak satılacaktı. 24 Ocak kararları, diğer yönüyle de dünya ekonomisinde gelinmiş olan bir noktanın Türkiye'ye dayatmasıdır. 24 Ocak Kararları'nın mantığı, Türkiye'nin o güne kadar olduğu gibi yüksek ücretlerle ihracat yapamayacağı idi. Sendikalar disipline edilmeliydi. Ucuz kredi, bol vergi iadesi ve pahalı

döviz kaldıraçlarıyla ihracat teşvik edildi. Ucuz emek, yerli hammaddeye dayalı hafif sanayiler, turizm, bankacılık ve taşımacılık gibi servis sektörleri teşvik edildi.

Türkiye'nin Batı pazarları ile sınırsız biçimde bütünleşmesi, Türkiye ekonomisine "milli" bir karakter veren tüm niteliklerin tasfiyesi, özelleştirme, taşeronlaştırma, devletin küçültülmesi ve emekçilerin gelirlerinin aşağı bastırılması gibi önlemler içeren bu program, başta sol partiler olmak üzere muhalefetin güçlü olduğu, sendikalar ve dernekler gibi kitle örgütlerinde geniş halk kesimlerinin örgütlü olduğu koşullarda hayata geçirilemezdi. Nitekim program, 1980 yılı Ocak ayında ilan edilmesine rağmen, Eylül ayı geldiğinde hiçbir ilerleme kaydedilememişti. Muhalif partileri susturmak ve sendikaları tasfiye etmek, demokratik yollar içinde imkânsızdı. 12 Eylül Darbesi, bu koşullarda yapıldı. Halkın çıkarlarını savunabilecek bütün örgütler, partiler, dernekler, sendikaların yanı sıra aydınlar ve basın susturuldu. Devleti halka karşı kutsayan antidemokratik bir anayasa kabul ettirildi ve halkın içinde solun bir daha anlamlı bir kuvvet olamaması amacıyla kolay denetlenebilir bir toplum yaratma projesi hayata geçirilmeye başlandı. Devlet eliyle, Türk-İslam sentezi adı verilen bir toplumsal muhafazakârlaştırma politikası hayata geçirilmeye başlandı.

12 Eylül Darbesi ve 1982 Anayasası'nın yanı sıra ihracata dayalı yeni model, 1980 sonrası Türkiye'si'nin ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel manzarasını kalıcı bir biçimde dönüştürdü. Özal ile birlikte kredilerin ucuzlatılması, bol vergi iadesi ve pahalı döviz kaldıraçlarının devreye sokulmasıyla teşvik edilen ihracata dayalı sermaye birikim modeli, toplumun tüm sınıflarında büyük etkiler yarattı. Emegın değerinin düşürölürken, yerli hammaddeye dayalı hafif sanayiler, turizm, bankacılık ve taşımacılık gibi servis sektörleri teşvik edildi. Böylece 1979'da milli gelirden yüzde 33'e yakın pay alan maaş ve ücretlilerin payı 1988'de yüzde 14'e kadar geriledi. Buna karşılık kâr, faiz, kira, temettü vs. sermaye gelirlerinin pa-

yı 1979'da yüzde 43 civarından 1988'de yüzde 69.5 düzeyine yükseldi.²⁴¹ Bu kararların arkasında yatan mantık, ülkenin daha az tüketerek daha çok ihracat yapması ve döviz elde ederek borçlarını ödemesiydi. Amaç, iç talebi kısmak ve üretimi dışarı satmaktı.²⁴² Dışa açılma politikasının gereği olarak, iç talebi kısmak ve bütçe üzerinde yük olan destekleme alımlarını azaltmak yoluna gidildi. Pamuk, ayçiçeği ve şeker pancarı gibi endüstriyel bitkilerin düşük maliyetle sağlanması, bu ürünleri girdi olarak kullanan firmaların dış rekabet gücünü artıracaktı. Üretici köylülüğün gelirlerini azaltma süreci, bu güdülerle başlatıldı. Tarımın milli gelirden aldığı pay, 1976'da yüzde 31 iken 1988'de yüzde 16.5 düzeyine geriledi.

Yaşanan toplumsal değişme, sermaye kesimini de dönüştürdü. 1980 sonrası ekonomi politikalarında sanayileşme stratejisine yer verilmedi. Planlama, anayasaya yazılmakla birlikte fiilen uygulanmadı. Ekonomide üretime değil, ticarete ve hizmetlere ağırlık verildi. Ancak sermaye kesimine vergi indirimi, teşvikler ve ücretlerin bastırılması vs. yollarla yapılan kaynak aktarımı. özel sektör tarafından yatırıma dönüştürülmedi. Çünkü özel sektör, kamu kesimi yatırımları için şiddetle kaynağa ihtiyaç duyuyor ve çıkardığı yüksek faizli tahvillerle borçlanıyordu. Bu koşullarda sermayedarlar tasarruflarıyla yeni yatırımlar yapmak yerine, devlete borç vererek rantiye olmaya yöneldi. Dışa dönük birikim modeli çerçevesinde, faizlerin yükseltilmesi, döviz kurunun sabit olmaktan çıkarılıp günlük kur sistemine geçiş, devlet tahvillerine yüksek faiz, kentlerin hızlı büyümesinin getirdiği rantlar iştah kabartıyordu. 1980 sonrası 500 büyük firmanın faiz geliri payları 1982'de yüzde 27.6 iken 1988'de yüzde 44'e çıktı. Aynı dönemde kârlarının payı ise, 1982'de yüzde 19,4'ten 1988'de yüzde 22.3 ancak yükselebildi. 1980'lerde

241 Mustafa Sönmez, *Türkiye'de Gelir Eşitsizliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.86.

242 Nur Vergin, *Din Toplum ve Siyasal Sistem*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.234.

sadece birikim modeli değiştirilerek emek-sermaye ilişkileri yeniden düzenlenmekle kalmadı; aynı zamanda sermayenin kendi içinde de güç dengeleri yeniden oluştu. Vadeli mevduat ve döviz hesaplarından elde edilen gelirler, döviz, altın ve gayrimenkul alım-satım gelirleri hariç, 1979'da GSYİH'nın yüzde 0.7'si iken 1986'da yüzde 10'una ulaşmıştı. Kambiyo işlemleri, devlet tahvillerinin faizleri ve kentsel arsa alışverişi 80 sonrasının başlıca birikim yolları oldular. Dışa açılma, dış ülkelerin tekelleri ile rekabet edebilecek güçlü sermayeli tekelleri gerektirmekteydi. Para ve döviz hareketlerinin serbestleşmesi, dış ticarete aracılık yapan mali sektörü sistemin merkezine çekti. İç ve dış borçlanmalarla sektör iyice cazip hale geldi. Mali kuruluş sahipleri, dışa mal satanlar, turizmciler, dışarıda inşaat işleri alanlar, taşımacılık yapanlar ve kentsel rantlarla uğraşanlar 1980 sonrasının kazananları oldular. Uluslararası sermayeyle bütünleşme arttı; hatta sınırlı bir sermaye ihracı bile başladı. 1980 sonrası uygulanan düşük vergi, aşırı sübvansiyon yöntemi ile kamu kesimi çökertildi. Bu süreç, 1985'e doğru tamamlandı.²⁴³

ANAP, büyük kentlerde gecekondu tapu tahsis belgesi vererek ve imar yasaklarını gevşeterek dar gelirli kentsel rantlara ortak etti. Üç büyük şehirde 3 milyon gecekonduya tapu dağıttı. Belediye gelirleri artırıldı. Gecekonduya yol, su, elektrik götürüldü. Büyük boyutlarda ve süreklilik gösteren kırdan kente göç, kentsel rantlar, kaçak yapı, kat çıkma süreçleri adına "nöbetleşe yoksulluk"* denilen olguyu yarattı. Tüm bunlar, hem ANAP'a ekonomik maliyet getirmiyor hem de emekçiler içinde taban bulmasını sağlıyordu.

Büyük burjuvazi içinde, 1983'te ANAP-MDP eksenli bir bölünme oldu. 1989'dan sonra "sanayici" kesimin rantıyeleşme eleştirile-

243 İzzettin Önder, *Ekonomi & Politika Yazıları*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.104.

* Nöbetleşe yoksulluk kavramı için bkz. Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ri ve DYP'ye kayma (Boyner'ler ve Ege Bölgesi örnekleri) yaşandı. 1991'de büyük burjuvazi içinde bir bölünme daha yaşandı. Burjuvazi içinde bir kesimin karşı çıktığı şey, özünde burjuvazinin genel ve uzun vadeli çıkarlarının gözetilmesi yerine ANAP'ın daha küçük bir azınlığı kayırması idi. DYP bu süreci gördü ve 1991 öncesinde, belli fraksiyonların değil tüm burjuvazinin iktidarı olacağını mesajını verdi.

Toplam olarak bakıldığında, Özal dönemini kendisinden önceki dönemlerden ayıran noktaların başında, bir askeri darbe koşullarında başlamış olması gelmektedir. 12 Eylül rejimi, "sivilleşme" görüntüsü altında Özal tarafından sürdürülmüştür. Katı bir neoliberal ekonominin uygulanabilmesinin önünde engel oluşturabilecek her türlü toplumsal muhalefet, askeri darbenin yardımıyla tasfiye edilmişti. Özal bu programı uygulayabilmek için, elinde tek başına hükümet olmasını sağlayacak parlamento çoğunluğu ve anayasayı değiştirmeye taraftar bir muhalefet desteği olduğu halde, 12 Eylül'ün yasaklarını olduğu gibi bırakmış ve hatta kullanmıştır. Özal dönemini önceki dönemlerden muhalefetsizlik, terörden yılmış kitlelerin başlangıçtaki toplumsal mutabakatı, görülmemiş bir kişisel yönetim uygulaması, Türkiye'nin sermaye birikim modelinin değişmesi ve bunun olağanüstü yolsuzluklara yol açması, iş bitirme söylemi doğrultusunda hâkim olan bir mühendis ideolojisi ve bunun getirdiği ahlaksal çözülme olguları ayırmaktadır.

Makro planda 1980 dönemeci, Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yerini yeniden tanımlamıştır. İthal ikameci modelin uygulandığı dönemde, güçlü bir ulus-devlet yapısı içinde devletin ekonomiye etkin müdahalesinin olduğu ve korumacı-kalkınmacı bir ekonomik yapılanma söz konusuydu. 1989'da sermaye hareketlerini sınırlandıran yasalar kaldırıldı ve kambiyo rejimi tamamen serbestleştirildi. "Böylece, Türkiye ekonomisi dünya pazarlarıyla eklemelenme ve küreselleşme sürecinde yeni bir dönemeci gerçekleştirerek, 1990'lı yıllara doğrudan doğruya 'dışa açık bir makro eko-

nomi' görünümünde girmiştir."²⁴⁴ İthal ikameci dönemde devletin sermaye birikim sürecini denetleme yolları, KİT'ler ve beş yıllık planlardı. İhracata dönük birikim sürecinde ise sermaye birikimini teşvikler ve ücretlerin bastırılması yoluyla denetlemeye yönelmiştir. 1989'da, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması sonucunda, devletin ekonomideki rolü önemli ölçüde gerilemiştir. Bundan sonra devletin çok daha dolaylı yollar olan finansal araçlar ve uluslararası faiz arbitrajını kullanarak ekonomiyi etkilemeye çalıştığı bir aşamaya geçilmiştir. Türkiye'nin sermaye birikim rejimini değiştirmesi sonucu, "devlet özellikle 1990 sonrası yıllarda ulusal ekonominin yönlendirilmesi işlerini tamamen yitirmiş ve bir topyekûn reform stratejisi ile makroekonomik istikrarı yeniden oluşturabilmek yerine, ekonominin birikim önceliklerini doğrudan doğruya kısa vadeli dış sermaye girişlerinin özendirilmesine dayandırarak, kısa süreli ve yapay büyüme kazanımları üzerine kurmayı tercih etmiştir. Bu tercih, ulusal ekonomiyi tamamen konjonktürel ve dışsal olgulara bağımlı hale getirmiş ve ekonominin kısa çevrimli, mini büyüme-kriz-istikrar sarmallarına sokulmasına neden olmuştur. Bu süreçte kamu kesimi, borç servisi yükü sürdürülemez boyutlara ulaşmış, kamu kesimi tasarruf ve yatırım yapamaz hale gelmiş, özel sektör birikim tercihleri giderek reel üretici sektörlerden uzaklaşarak, spekülatif rantiyer-tipi birikim alanlarına yönelmiş ve işgücü piyasalarında marjinalleşme ve kuralsızlaştırma artarken, toplumsal gelir dağılımı da ciddi biçimde bozulmaya itilmiştir."²⁴⁵

12 Eylül, sosyoekonomik olarak olduğu kadar siyasal olarak da Cumhuriyet tarihinin önemli kırılmalarından birini temsil etmektedir. Neoliberal ekonomik modele uygun olarak, Batı piyasalarıyla Türkiye'nin iç piyasasının bütünleşmesi siyaseti de etkilemiştir. Türk ekonomisinin, Batı ekonomilerinin organik bir parçası olma-

244 Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.39-40.

245 Age, s.159-160.

sı sağlanmıştı. Özal, ticareti serbestleştirdi. Türk Parasını Koruma Kanunu'nu kaldırarak Türk ekonomisinin dolarize olmasının önünü açtı. Döviz cinsinden paralar, Türk parasından daha etkili birer mali araca dönüştüler. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) kuruldu. Şirketler yabancıların eline geçmeye, devletin elindeki KİT'ler özelleştirme, tasfiye ya da taşeronlaştırma yoluyla elden çıkmaya başladı. Borçlanarak yönetilmeye başlanan kamu maliyesi, giderek IMF ve Dünya Bankası'nın direktiflerine bağımlı hale geldi. Kısacası, hükümetlerin ekonomiyi yönetmek için kullanabilecekleri enstrümanlar azaldı veya etkisizleşti. Bu koşullarda, siyaset kurumu ekonomiyi yönetme iktidarını elinden kaçırdı. Ekonomi, siyasetin karışması olmaksızın kendi dinamikleri içinde işlemesi gereken bir alan olarak tanımlanınca, siyasetin yapabileceği işler hem daraldı hem de kaynakları azaldı. Neoliberal ekonomik mantığı kabul eden siyasi partiler hükümet olduklarında, ekonomi politikaları önemli ölçüde kendileri dışındaki dinamiklere bağlı olarak işlediğinden birbirlerine benzemeye başladılar. Partiler arasındaki siyasi rekabet, temel ekonomik politikalardaki farklılıkların tartışılması üzerinden değil, kimin daha "iş bitirici", kimin daha "dürüst" vb. olduğu gibi konular üzerinden yapılmaya başlandı. Partiler arasındaki farklar azalırken, ideolojiler çağının sona erdiği, sağ-sol ayrımının artık geçerli olmadığı gibi argümanlar neoliberal ekonomik atağın ideolojik tamamlayıcısı olarak devreye girdi.

II.4.2. 1980 Sonrasında Sosyal Demokratların Bölünmesi

CHP'nin Batı tipi sosyal demokrasi ideolojik hattında tutarlılık kazanmasında, 1980 darbesinin ve toplumun siyasal tercihlerindeki nesnel sağa kayma sürecinin büyük payı vardır. Darbe sonrasında, Türkiye'de seçmenlerin giderek sağa kaydığı yeni bir dönem başladı. Bir taraftan neoliberal ekonomi ve toplum modelinin egemen hale gelmesi, diğer taraftan sol tehlikesine karşı devletin toplumu muhafazakârlaştırmaya yönelmesi ve en sonunda 1980'lerin

sonu ve 1990'ların başında SSCB'nin çöküşüyle gelen solun krizi, Türkiye'de sosyalist solun etkisini kaybetmesine, CHP'nin de seçmen tercihleriyle birlikte sağa kaymasına neden olmuştur. Kendi solunun ideolojik etkisinin ortadan kalkması, CHP'nin Batı tipi bir sosyal demokrat parti kimliğine yönelmesini kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır.

Ecevit, 12 Eylül öncesi gidişin bir süre sonra darbeye sonuçlanabileceğini görüyordu. "2 Ocak 1980'de Cumhurbaşkanı Kuvvetler'in önlerine uzattığı 'Ordu uyarı mektubunu' gördükten sonra Silahlı Kuvvetlerin 'işin' peşini bırakmayacağı yargısına varmıştı. 24 Ocak kararlarının Güney Amerika 'modeli' getireceğini sürekli vurgulaması, belki de gelecekte bir müdahale olabileceğini başka yoldan anlatmaya yönelikti."²⁴⁶ Ülkenin göz göre göre bir darbeye gittiğini gören ve bu konuda uyarılar yapan pek çok insan vardı. Ancak sonraki gelişmelerin, 12 Eylül Darbesi'nin sadece ülkenin içine düştüğü istikrarsızlığı durdurmak için ordunun inisiyatifıyla yapılmış bir hareket değil, uluslararası bir operasyonun parçası olduğunu gösterdiği söylenebilir. Bu nedenle uyarılar fayda etmemiş ve kararını çoktan vermiş olan kesimler üzerinde etki bırakmamıştı.

1980 darbesi sonrası Hamzakoy'daki sürgünden dönen Ecevit, CHP kurmaylarının kendisinin yokluğunda 12 Eylül rejimine karşı izlenmesini kararlaştırdıkları stratejiyi genel sekreterinden öğrendi. Buna göre CHP Genel Yönetim Kurulu, askerlerin demokratik geleneklere bağlı oldukları tahlilinden hareketle darbecilere karşı mücadeleyi değil, eninde sonunda kışlarına dönecekleri için bu süreci hızlandırmak amacıyla askerlere yardımcı olmayı tercih etmekteydi.²⁴⁷ Darbeden önce parti içi hiziplerin kendisine karşı mücadeleleri ile bunalmış olan Ecevit, darbeye karşı mücadele yerine uzlaşma ve bekleme önerenlerin ağırlıkta olduğunu görünce, partisi ile arasındaki son ipleri de kopardı. Bundan sonra kendi karizma-

246 Cüneyt Arcayürek, *Hapishanedeki Ecevit*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1986, s.49.

247 Ergül, *age*, s.59.

tik liderliği etrafına toplanan yeni bir kadroyla, içinde kendisine karşı hiçbir hizbin doğamayacağı tam kontrolü altında yeni bir parti kurma yoluna girecekti.

Cunta yönetimi darbeyle birlikte siyasi partilerin faaliyetlerini önce askıya aldı, kısa bir süre sonra ise hepsini kapattı. 1980 öncesinin siyasi parti liderleri ve belli başlı yöneticileri yargılanmaya başlandılar, siyaset yapmaları yasaklandı ve bazıları hapse atıldılar. Partilerin kurulmasına izin verilmesiyle birlikte eski partilerin kulvarlarını doldurmak amacıyla önemli ölçüde yeni kadroların ne çıkmasıyla yeni adlar taşıyan partiler kuruldu. Ancak bu iş kolay olmadı. Çünkü cunta yönetimi, yeni partilerin kurucularını onaylama yetkisini elinde tutuyor ve kendisi açısından sakıncalı bulduğu isimleri veto ediyordu. Böylece siyaset yapması yasaklanmamış olan fakat cuntadan veto yediği için kurucular kuruluna katılamayan pek çok siyasetçinin yeri geçmişte adları pek ne çıkmamış yeni kadrolarca alelacele dolduruldu. Acelenin sebebi, 6 Kasım 1983'te yapılacak genel seçimlere katılma hakkı kazanabilmek amacıyla bir an önce partilerin kuruluşunu gerçekleştirmek ve gereken örgütlenme barajını açarak seçime katılmaya hak kazanmaktı.

Kapatılan CHP'nin siyasi mirasını temsil iddiasıyla iki parti kurulmuştu. Bunların ilki ve seçime katılmaya hak kazananı Halki Parti (HP), diğerı vetolar nedeniyle genel seçimlere yetişemeyen Sosyal Demokrat Parti (SODEP) idi. Halki Parti, 20 Mayıs 1983'te kuruldu. Kurucusu bir dönem İsmet İnönü'nün özel kalem müdürlüğünü yapmış olan 12 Eylül darbesi sonrasının başbakanlık müsteşarı Necdet Calp'ti. Halki Parti sosyal demokrat kamuoyunda 12 Eylülcülerin icazetli solcu partisi olarak eleştiriliyordu. Parti, 1983 genel seçimlerinde yüzde 30.4 oy alarak anamuhalefet partisi oldu. Ancak İsmet İnönü'nn oğlu Erdal İnönü'nün genel başkanlığında kurulan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) genel seçimlere yetişemese bile kurulduktan kısa süre sonra CHP'nin mirasının asıl sahibi olarak sivrildi. 25 Mart 1984'te yapılan yerel seçimlere katılan SO-

DEP, yüzde 23.4 oy alarak Halkçı Parti'nin yerini alacağını göstermiş oldu. Ortaya ilginç bir durum çıkmıştı. SODEP'e engeller çıkarıldığı için seçimlere sokulmamıştı; ancak seçmen gözündeki CHP'nin mirasçısı olarak görülüyordu. Parlamentoda ana muhalefet HP idi; ancak bu parti 12 Eylülcülerin icazetli partisi olarak görülüyordu. Bu durumda baş ile gövdeyi birleştirerek bu tuhaf duruma son vermek gerekiyordu. Nitekim iki parti, HP genel başkanlığına Aydın Güven Gürkan'ın seçilmesinden kısa bir süre sonra, 3 Kasım 1985'te Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adı altında birleştiler.

Ecevit ile eski CHP kadrolarının yollarının ayrılma nedenlerinden biri olan 12 Eylül darbesine yaklaşım meselesi, SODEP belgelerinden izlenebilir. 6 Temmuz 1984'te toplanacak olan SODEP Kurultayı'na sunulan Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK) Çalışma Raporu'nda, "demokrasimizin iyi işlemediği, bunalımlara düşülen zamanlar olmuş, her defasında Silahlı Kuvvetlerimizin müdahalesiyle kısa bir aradan sonra yeniden demokratik düzene dönmüştür. Toplumumuzun dört yıl önce içinde bulunduğu iç savaş halini andıran kargaşa ortamı, bugüne kadar Cumhuriyet'imizin karşılaştığı en tehlikeli bunalımdı. Bu nedenle Silahlı Kuvvetlerimizin 12 Eylül 1980 günü ülkede kardeş kavgasını önlemek için zorunlu olarak yönetime el koymaları sonunda, ülkede yeniden huzur ortamının kurulması, daha uzun bir süre gerektirdi" denilmekteydi.²⁴⁸ Aynı raporda yeni anayasamızın halk tarafından büyük bir çoğunlukla kabul edildiği belirtiliyor ve 12 Eylül sonrası dönem, "demokrasiye geçişten çok demokrasiye sahip çıkmak, onu yeniden 12 Eylül 1980 öncesi kargaşasına dönmeden işletebileceğimizi göstermek dönemi diye anlıyoruz. Bütün davranışlarımızda bu sorumluluk duygusu egemen olmuştur" sözleriyle değerlendiriliyordu.²⁴⁹

248 *Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Birinci Büyük Kongre Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu*, Ankara, 1984, s.3-4.

249 *Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Birinci Büyük Kongre MKYK Çalışma Raporu*, s.5.

1983'te sosyal demokratlar tek bir parti çatısı altında birleştiler; fakat Bülent Ecevit tüm ısrarlı çağrılara kapısını kapatarak bu birliğin dışında kaldı. İsmi etrafında ciddi bir toplumsal potansiyel vardı ve bu potansiyeli tümüyle kendi denetiminde olacak yeni bir partide değerlendirmekten yanaydı. 1986'da Demokratik Sol Parti (DSP) kuruldu. Bülent Ecevit'in siyasi yasağı nedeniyle kısa bir süre eşi Raşsan Ecevit'in genel başkanlığını yürüttüğü partinin başına, 1987'den itibaren Bülent Ecevit geçti. SHP ile DSP arasında program düzeyinde bazı benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da bulunmaktaydı. Ancak 1980 sonrası ile öncesi arasında devam eden ortak bir sosyal demokrasi geleneğinden söz edilebilir. Bunun gstergeleeri arasında ilk olarak, SHP'nin Erdal İnönü'y genel başkan yaparak İnönü mirasını vurgulaması, DSP'nin yer vermediği Altı Ok'u parti programı ve amblemine alması ve 1980 ncesi CHP ile program ve kadro benzerliği gelmektedir. DSP'nin genel başkanının CHP'nin eski genel başkanı oluşu, DSP programındaki -SHP programında yer verilmemiş olan- halk sektörü vurgusu gibi 1980 ncesi CHP'sinin en temel politikalarına yer verilmiş olması, iki partiye bölünmüş halde ve bazı farklar içermekle birlikte ortak bir sosyal demokrat geleneğin varlığından söz edilebileceğini göstermektedir.

Ecevit, 1980 ncesi CHP'sindeki hizip mücadelelerinden edindiği deneyim temelinde, tümüyle kendi kontrolü altında bir parti kurmaya yönelmişti; fakat SHP kendi içinde iktidar mücadelelerine sahne oluyordu. Hizipler arasındaki mücadele, tıpkı 1980 öncesinde olduğu gibi başlangıçta liderin otoritesini kabul eden, ancak partinin üst yönetim organlarındaki güçler dengesini kendi lehlerine değiştirmeye yönelen bir taktik izliyorlardı. 1970'ler CHP'sindeki hizip mücadeleleri ile 1980'li yılların SHP'sindekiler arasındaki temel fark, hiziplerin kendilerine ideolojik bir misyon yklemelelerinde görüldü. Baykal-Topuz ikilisi, SHP'yi CHP'lileştirmek söylemiyle hareket ederken, Doğulu milletvekilleriyle birlikte sol kanat Batılı sosyal demokrat parti talebini ileri sürüyorlardı.²⁵⁰

250 Ergül, *age*, s.199.

SHP'deki kanatlar arasında ilk ciddi kamplaşma, 1988 Haziran'ında yapılan Kurultay öncesinde başladı. Baykal, 25 Haziran 1988'de yapılan Kurultay'da SHP genel sekreteri seçildi. Kanatlar arasında ideolojik farklılaşma 1990 yılındaki Olağanüstü Kurultay'da iyice su yüzüne çıktı. Eylül 1990'da yerel seçimlerde yaşanan Bayrampaşa yenilgisi üzerine İnönü, Baykal'ın ekibinden olan Genel Sekreter Yardımcısı Erol Çevikçe'yi azarladı. Çevikçe ile birlikte MYK'daki tüm Baykal ekibi istifa etti. Artık İnönü ile Baykal'ın kesin cepheleşmesi başlamıştı. 29 Eylül 1990'daki SHP Olağanüstü Kurultayı, İnönü ile Baykal'ın ilk hesaplaşmasına sahne oldu. Sonuç, Baykal için hezimetti. İnönü 504, Baykal 405 oy aldı. 44 kişilik parti meclisine sadece 4 Baykalcı girebilmişti.

Temmuz 1991'deki SHP Kurultayı'nda Baykal kanadı, yönetim hırsından ibaret bir sorunlarının olmadığı, taraflar arasındaki ayrılığın esas olarak ideolojik olduğu mesajını öne çıkardılar ve Altı Ok'un temsil ettiği Kemalist değerlere cepheden taarruz ettiler. SHP'de parti içi iktidara oynayan Baykal, İsmail Cem ile kader birliği yaparak, kendilerini, "yeni sol" adını verdikleri bir vizyonla farklılaştırma yoluna gittiler. Yazdıkları ortak imzalı kitapta, modern bir sosyal demokrat partiye ilişkin temel tezlerini ortaya koydular. Erdal İnönü ve Baykal arasındaki ikinci hesaplaşma, 27 Temmuz 1991'deki olağan Kurultay'da yaşandı. İlk turda İnönü 510, Baykal 483 oy aldı. Üçüncü ve son turda İnönü 534, Baykal 451 oy aldı. Parti Meclisi'ne giren Baykal taraftarı sayısı 15'e çıkmışsa da Baykal'ın bir kez daha yenilmiş olduğu gerçeği değişmiyordu. Üçüncü ve son karşılaşma, 25-26 Ocak 1992'de toplanan Olağanüstü Kurultay'da gerçekleşti. Her ne kadar 1991 genel seçimlerinde beklediğini bulamamış olan SHP'deki yenilgi duygusu İnönü aleyhine bir hava yaratıyor olsa da DYP ile koalisyona girilecek olmasının getirdiği iktidar beklentisi, bu dezavantajı ortadan kaldırıyor. Kurultay toplandığında, DYP ile koalisyon protokolü üzerinde anlaşmaya varılmış ve hükümet kurulmuştu. İnönü, Kurultay'a hü-

kümet ortağı partinin genel başkanı ve başbakan yardımcısı olarak girmenin avantajıyla 516 oy aldı. Baykal, 486 oy alarak üçüncü kez yenildi.²⁵¹

1980 darbesiyle kapatılan partilerin yeniden açılmasına izin veren kanunun çıkması, Baykal ve arkadaşları için bir fırsat oldu. SHP içindeki iktidar mücadelesinden sonuç alamayan Baykal ve arkadaşları, 9 Eylül 1992'de CHP'yi yeniden açtılar. 9 Eylül 1992 tarihinde toplanan 25. CHP Kurultayı, Deniz Baykal'ı genel başkanlığa seçti. Baykal'ın Genel Yönetim Kurulu'nda 1970'lerin "ortanın solu" ekibinden Besim Üstünel, Haluk Ülman ve İsmail Cem gibi isimler bulunuyordu. Sosyal demokrat cephenin üç partiye bölünmüş yapısı uzun sürmedi. 1991 genel seçimlerinde DYP ile birlikte hükümet kuran SHP hızlı bir iktidar yıpranması yaşamaya başlamıştı. 1989 yerel seçimlerinde kazanılan belediyelerin kendilerinden bekleneni vermekten çok uzak olması, iki yıl sonraki genel seçimlerde SHP'yi ANAP'ın arkasına düşürmüştü ve üçüncü parti yapmıştı. Terör örgütü PKK'nın güdümündeki Halkın Emek Partisi (HEP) ile yapılan seçim ittifakı, partinin aleyhine olmuştu. SHP'li Bayındırlık Bakanı Mustafa Yılmaz, bakanlığının ikinci ayında SHP örgütünün kendisinden usulsüz taleplerde bulunduğu gerekçeyle istifa etti. Bu istifanın ardından, gazetelerde, SHP il başkanlarının mesleki dağılımını manşete taşınması ve SHP'nin 76 il başkanından İstanbul, İzmir ve Adana gibi büyük il başkanlarının da aralarında bulunduğu 28'inin müteahhitlik yapıyor olduğunun görülmesi partiye olan güveni sarstı. Sivas Katliamı'ndaki basiretsiz tutum ve İSKİ skandalı, 1993'e gelindiğinde, *Hürriyet* gazetesinin manşetinde de yer almış olan Strateji Mori Araştırma Şirketi'nin yaptığı kamuoyu araştırmasına göre, SHP'nin oylarını barajın altına indirmişti.²⁵² Tüm bu faktörlerin etkisiyle, yıllardır zaten DSP ile

251 Oktay Pirim, *Deniz Baykal*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007, s.58.

252 Şaban Sevinç, *Yenilmiş Komutanlar Müzesi*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000, s.85.

SHP'nin ittifakını arzularken şimdi üç parçaya bölünmüş sosyal demokrat partilerin birleşmesine yönelik taban talebi, çığ gibi büyüdü. Ecevit, önceki yıllarda olduğu gibi tüm çağrılara kulaklarını kapatırken, SHP ile CHP'nin birleşmesi süreci ilerlemeye başladı.

CHP ve SHP, 18 Şubat 1995'te CHP çatısı altında birleşti. Birleşme Kurultayı'nda CHP genel başkanlığına Baykal ve Karayalçın'ın* uzlaşması sonucu Hikmet Çetin seçildi. Birleşme CHP'de olduğu için, Adnan Keskin genel sekreterliğini sürdürdü. Bu durum, Baykal ekibinin birleşik CHP'deki delege hâkimiyeti açısından kritik önem taşıyordu. Bir ara Hikmet Çetin, Hasan Fehmi Güneş'i genel sekreter yapmaya çalıştıysa da başaramadı. Böylece, "80 bin üyeli ve 1994 yerel seçimlerinde yüzde 4.5 oy alan CHP'nin, 1 milyon üyeli iktidar ortağı SHP'yi yutma operasyonu" Adnan Keskin eliyle tamamlandı. Bu operasyon, sadece birkaç ay sürdü. Aynı yılın sonlarına doğru, 9 Eylül 1995'te yapılan Büyük Kurultay'da Baykal ve Karayalçın emanetçi Hikmet Çetin'den devralmak istedikleri CHP genel başkanlığı için kozlarını paylaştılar. Baykal, Karayalçın'ı 309 oya karşı 681 oyla geçip genel başkan seçildi.²⁵³ CHP'de Baykal dönemi başlamıştı.

28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nun aldığı devrim kanunlarının uygulanmasına ilişkin karar, Türk siyasetinde yeni bir dönemin açılmasına neden oldu. Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi (RP) ile Tansu Çiller'in DYP'sinin oluşturduğu Refahyol koalisyonu, 1997 Haziran ayında istifasını verdi. İki liderin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den beklentisi, hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e vermesi ve bir DYP-RP koalisyonunun kurulma-

* Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, DYP'nin genel başkanlığına Tansu Çiller seçildi. Erdal İnönü, bir süredir siyaseti bırakmak istediğini dillendiriyordu. DYP'deki değişim fırsatını kullanarak SHP genel başkanlığından ayrıldı. 11 Eylül 1993'te yapılan SHP 4. Olağan Kurultayı'nda boşalan genel başkanlık koltuğuna, Aydın Güven Gürkan'ı 403 oya karşılık 559 oyla geçen Murat Karayalçın seçildi.

²⁵³ Sevinç, *age*, s.136.

sıydı. Ancak Demirel, bu hükümet formülünün Türkiye'yi gerdiği düşüncesiyle hükümeti kurma görevini ANAP lideri Mesut Yılmaz'a verdi. Meclis aritmetiği uyarınca, RP ile DYP'yi dışarıda bırakan tüm koalisyonlar, DSP ve CHP'nin hükümette olmasını ya da hükümetin kaderini ellerinde tutmalarını sağlıyordu. Bu koşullarda, ANAP ile DSP ve DYP'den ayrılan bir grup milletvekilince kurulmuş olan Demokrat Türkiye Partisi (DTP), ANASOL-D hükümetini kurdu. CHP, hükümeti dışarıdan destekledi. Ancak ANAP'ın içine karıştığı iddia edilen Türkbank yolsuzluğu olayı, Baykal'ın desteğini çekmesine neden oldu ve hükümet düştü. Yeni hükümet, bu kez Ecevit'in başbakanlığında bir azınlık hükümeti olarak kuruldu. Bu sırada PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması, DSP'nin 18 Nisan 1999 genel seçimlerinde ülkenin ve solun birinci partisi haline gelmesi ve CHP'nin yüzde 10 seçim barajının altında kalmasıyla sonuçlandı. Deniz Baykal, CHP genel başkanlığından istifa etti.

22 Mayıs 1999'da Olağanüstü Kurultay'ını toplayan CHP'de Altan Öymen, Hasan Fehmi Güneş, Murat Karayalçın, Ertuğrul Günay ve Hurşit Güneş genel başkanlığa aday oldular. Üçüncü turda diğer adaylar çekilince mücadele Altan Öymen ile Hasan Fehmi Güneş arasında geçti. Bu turda Baykal'ın da desteğini alan Öymen, 521 oyla genel başkan seçildi. Yeni dönemin genel sekreteri ise Tarhan Erdem'di. Erdem, geçmişte bir grup liberal ve liberal sol aydınla Demokratik Cumhuriyet Programı adlı bir siyasal bildirgeyi ilan etmiş olmasıyla tanınıyordu. Öymen-Erdem ikilisinin yönetimi kalıcı olmadı. Baykal için istifa, gerek kendisinin gerekse parti tabanının moral bozukluğunun zaman yoluyla tedavisi anlamına gelen bir moladan ibaretti. Nitekim 16 ay sonra Baykal, 30 Eylül 2000'de yapılan Olağanüstü Kurultay'da Öymen'in 355 oyuna karşılık 543 oyla üçüncü turda yeniden genel başkanlığa döndü. Bu sıralarda, Batı sosyal demokrasisinde Üçüncü Yol rüzgârı esiyordu. Sosyal demokrasiye yeni bir tanım yapılmış ve sol hükümetler kurulmaya başlanmıştı. Baykal, CHP'nin başına geri dönerken, bir taraftan CHP'yi

Avrupa'da estirilmekte olan sol rüzgârların Türkiye adresi olarak gösteriyor ve Ricky Martin'in şarkısının eşliğinde Kurultay'da merdivenlerden inen görüntüleri hafızalarda yer buluyor, öte yandan "Anadolu Solu" adını verdiği yeni bir kavramdan bahsediyordu.²⁵⁴

18 Nisan 1999 genel seçimlerinden yüzde 22.2 oyla birinci çıkan DSP, MHP ve ANAP ile birlikte üç partili bir koalisyon kurdu. DSP'nin sol politikaları hayata geçirmesine izin vermeyecek kadar hassas dengeler üzerine oturan koalisyon, kurulduktan birkaç ay sonra yaşanan Marmara depremi ve ardından gelen iki büyük ekonomik krizle sarsıldı. Bozulan ekonomiyi yönetmesi için Dünya Bankası'ndan Kemal Derviş Türkiye'de davet edildi. Derviş, kendisine emanet edilen Türk ekonomisini krizin faturasını dar gelirli kesimlere yıkan, bir başka deyişle sol bir yaklaşımla ilgisi olmayan biçimde yönetti. Ancak yine de sosyal demokrat solun paylaşılama-yan adamı oldu. Derviş, İsmail Cem ve Hüsamettin Özkan'ın kurdukları Yeni Türkiye Partisi (YTP)'nin tüm ısrarlı çağrılarını reddederek 3 Kasım 2002'de yapılacak erken genel seçimler öncesinde, Baykal'ın çağrısıyla CHP'ye katıldı. Seçimler sonrasında CHP genel başkan yardımcılığı, MYK üyeliği ve CHP Bilim Yönetim Kültür Platformu koordinatörlüğü görevlerine getirildi.

CHP, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde yüzde 19.3 oy ile 177 milletvekili çıkardı. DSP ise yüzde 1.2 düzeyine düştü ve siyasi hayattan silinmenin eşiğine geldi. Bülent Ecevit'in 5 Kasım 2006'da vefat etmesinin ardından, zaten önemli ölçüde Ecevit'in kişisel karizmasından kuvvet alan DSP siyasette fazla varlık gösteremedi.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin salt çoğunlukla iktidar olduğu yeni dönemde CHP, 2002'den bu satırların yazıldığı 2012'ye kadar ana muhalefet partisi konumunu sürdürdü. Deniz Baykal'ın 10 Mayıs 2010'da bir komplo sonucu istifası zorunda kaldı. CHP'nin 22 Mayıs 2010'da yapılan 33. Olağan Genel Kurulu'nda partinin genel başkanlığına Kemal Kılıçdaroğlu seçildi.

254 Pirim, *age*, s.74.

II.4.3. Sosyal Demokrasinin Kimlik Krizi

Türk sosyal demokrasisi, 1980 sonrasında üzerinden atmak şöyle dursun, giderek derinleşen bir ideolojik kimlik krizi yaşamaya başladı. Bunun, Batı sosyal demokrat partilerini de etkileyen sosyal refah devletinin krizi ile ilgili genel bir boyutu olduğu kadar, Türk sosyal demokrasisinin ülkeye özgü koşullardan etkilenmesiyle ilgili özel bir boyutu da vardır. Batı ülkelerindeki sosyal demokrat partileri de etkileyen krizin genel dinamikleri birinci bölümde ele alındığı için burada tekrar etmek gereksizdir. Türkiye'ye özgü koşulları ise kendi içinde iki başlık altında ele almak mümkündür. Bunların ilki, 12 Eylül sonrasında siyasal alanın içine sokulduğu durum ile ilgilidir ve doğal olarak etkileri sadece sol partilerde değil sağ partilerde de gözlenmiştir. İkincisi ise sosyal demokrat parti yönetimleri ve ideologlarının Kemalist mirastan kurtulma çabaları ile seçmen tabanının Kemalist duyarlıkları arasındaki gerilimle ilişkilidir. Türk sosyal demokrasisi, bir taraftan Kemalizmden kurtulmaya çalışır ve bu doğrultuda programlar geliştirirken diğer taraftan kendisini Atatürkçü, Kemalist, Kuvayi Milliyeci, devrimci vs. sıfatlarla tanımlamaya devam eden bir seçmen tabanını "idare etmeye" çalışmak zorunda kalmıştır. Bu durum, son tahlilde Kemalist mirasın reddini kararlılıkla sürdürmeye engel olamamış, ancak süreci yavaşlatmış, zaman zaman yalpalamalar oluşmasına neden olmuş ve sürece sancılı bir karakter vermiş görünmektedir.

Siyaset kurumu, darbe sonrası süreçte, dönemin olağanüstü koşullarının etkisiyle hızlı bir yozlaşmanın içine girdi. Kamu çalışanlarına ve öğrencilere siyaset yasağı gelmesi, kadın kolları ve gençlik kolları kurmanın yasaklanması, sendikalar ve derneklerle siyasi partilerin ilişki kurmalarının yasaklanması vb. nedenler, siyaseti dar bir zümrenin tekeline soktu. İdeolojik ayrılıkların neoliberalizme teslim olması sonucu ortaya çıkan siyasi benzeşme, rant ekonomisinin yükselişi koşullarında partilerde zaten eskiden de var olan

patronaj ilişkilerini en önemli faaliyet biçimine dönüştürdü. Bu yozlaşmadan sol da nasibini aldı. Sosyal demokrat saflardaki örgütsel yozlaşma hızlandı. Tabanı koruyabilmek için, "üye adedine göre delege" sistemi SODEP tüzüğüne kondu. Böylece, üye yazımı ile parti içindeki roller arasında dolaysız bir bağ kuruldu. Partide üst mevki hesabı yapanlar, kaçınılmaz olarak üye sayısını şişirmeye ve daha çok delege kazanmaya çalıştılar. İstanbul örgütünün, başlangıçta altı bin olan üye sayısı on beş günde on beş bine çıktı. Bunların çoğu naylon üyelerdi ve seçimlerde parti çoğu yerde üye sayısı kadar bile oy alamadı. Delege sistemi ve üye yığılması, SHP'de etnik ve mezhepsel yozlaşmayı ciddi bir soruna dönüştürdü.²⁵⁵ Örgütlerin mezhep ve hemşehrilik bağları üzerinden işlemesi, bir kimlik krizi göstergesiydi. 1980 öncesinde oluşturulmaya başlanan demokratik sol ideolojik kimliği, henüz yeterince temellendirilmemişti. Batı tipi bir sosyal demokrat parti olma hedefi, partinin kuruluş aşamasında Erdal İnönü'nün ifade ettiği gibi hâlâ ulaşılmaya çalışılan geleceğe ilişkin bir hedefti. İnönü, 17 Kasım 1991'de kendisiyle yapılan bir röportajda, kimlik krizini "söylediğimiz şeyleri başka partiler de söylüyorlar. Bir farkımız kalmıyor iktidardan. İşin öyle olmadığını gösterecek yeni tavırlar, yeni sloganlar gerekli oluyor"²⁵⁶ sözleriyle ifade ediyordu.

1980 öncesinde demokratik sola ait politikalar olarak savunulan halk sektörü ve köykent gibi bazı öneriler, gerçekte Ecevit ile özdeşleşmişti ve onun kendi partisini kurma yoluna girmesi nedeniyle SHP tarafından sahiplenilmiyordu. Kemalist kimlikten uzaklaşmak istendiği üzerinde mutabakat vardı; fakat Batı tipi bir sosyal demokrat parti olabilmek için neyin eksik olduğu konusunda görüş birliği yoktu. Dünya konjonktürü açısından bakıldığında ise sosyal

²⁵⁵ Ergül, *age*, s.232.

²⁵⁶ "Sosyal Demokratlar Tartışıyor", *Cumhuriyet* Gazetesinde Yayımlanan Yazı Dizisi, (20 Ekim 1991 Genel Seçimleri Sonuçları sonrası değerlendirmeler), s.19.

demokrasi, 1980'lerde sosyal refah devletinin neoliberaler tarafından tasfiye edilmesine direnemeyen bir konumdaydı ve moral bozukluğu içindeydi. Türkiye'de ise, 12 Eylül darbesi sosyalist solu ezmişti. SHP'nin solundan gelecek ve SHP'yi sola çekecek bir dinamik kalmamıştı. Muhafazakârlığın ve neoliberal ekonomi politikalarının yıldızı parlamaya başlamıştı. Bu koşullarda ideolojik kimliği belirsizleşmiş durumdaki SHP, kısa sürede kimlik politikalarının öne çıktığı ve belirleyici olduğu bir partiye dönüştü. Kimlik politikaları ise etnik (Kürt, Laz vb.) mezhepsel (Alevi-Sünni) ve yöresel (Karadenizliler, Doğulular vb.) içerik taşımaktaydılar. 1987'de İstanbul İl Başkanı Hasan Fehmi Güneş, İstanbul İl Örgütü'nün tamamen feodal hemşehrilik ilişkileri ve hizipsel yapılanmalar üzerinden işlediğini dile getirmişti.²⁵⁷

İdeolojik temelsizlik, SHP'de pek çok konuda bir hazırlıksızlığın, program konusunda bir yüzeyselliğin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Bu durum, gününbirlik siyaset yapılması ve bir konuda alınan belli bir tutumun kısa bir süre sonra değiştirilerek kendi içinde çelişkili bir parti görünümü vermesi sonucunu doğurmuştu. Bu durumun somut örnekleri arasında, 1986'da DYP'den gelen Anayasa'yı değiştirme önerisine, DSP'nin tam destek vermesinin ardından SHP'den gelen "SHP, Türkiye'de demokrasi sorununa salt bir Anayasa sorunu olarak bakmamaktadır. Bu nedenle SHP, çok ciddi ve kapsamlı bir mevzuat taraması hazırlığı içindedir" diyerek yan çizmesi akla ilk gelenlerdendir.²⁵⁸ SHP, program derinliği ve iktidara hazırlık bakımından son derece yetersiz bir görünüm vermektedir. 1989'da TV'deki bir açıkoturumda SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, "ANAP kopya çekmesin diye ekonomi politikalarını açıklamadıklarını söyledi."²⁵⁹ Bu ifade, SHP'nin ANAP'ı rahatsız etmeye-

257 Ergül, *age*, s.25.

258 *Age*, s.31.

259 Hasan Yalçın, "SHP Neden Parçalanıyor?", *2000'e Doğru*'dan aktaran: Ergül, *age*, s.285.

cek, ANAP'ın öğrenmesi halinde rahatlıkla alıp kendisi için kullanabileceği ekonomi politikaları olduğunu itiraf etmek olarak yorumlanabilir. Başka bir örnek ise, Kürt sorunu konusunda yaşandı. 1987 Nisan'ında, SHP MKYK üyesi Turgut Atalay çocuklara Kürtçe isim konulması, Kürtçe'nin serbest konuşulması ve parti programının Kürtçeye de çevrilmesini önerdiği için partiden ihraç edildi.²⁶⁰ Aynı SHP, dört yıl sonra 1991 genel seçimlerine HEP ile ittifak yaparak girecekti. Bu durum, SHP'nin başka pek çok konuda olduğu gibi Kürt sorunu konusunda da hazırlıksız olmasının sonucunda kolaylıkla savrulmalar yaşayabildiğini gösteriyordu. Gerçekten SHP'nin, böylesi önemli bir konuda ciddi ve kapsamlı bir programı uzun yıllar olmamıştır.

Uğur Mumcu, sorunun derinlerde aranması gerektiğini belirtiyor ve Türkiye'de sosyal demokrat partilerin, gerçekte Batılı anlamıyla düşünüldüğünde, "liberal" partiler olduklarını söylüyordu. Bunun başlıca nedeni, Türkiye'deki sağ partilerin gerçekte Batılı anlamda liberal partiler olmamalarıydı. Sağdaki boşluk, sol tarafından dolduruluyor ve sosyal demokrat partiler Batı'daki liberal partilerin işlevlerini yerine getiriyorlardı. Mumcu, Türk sosyal demokrat partilerinin daha sağa, merkeze doğru kaymalarının kaçınılmaz olduğunu belirtiyordu.²⁶¹

Gerçekten de, sosyal demokrasinin merkezi söyleminin 1980'ler boyunca demokrasinin sınırlarının genişletilmesi talebi olduğu görülüyordu. Gelir dağılımında adalet ve işçi sınıfının yaşam koşulları, emekçilerin iktidara katılması gibi sol vurgular, çok daha ikincil kaldılar. Bu nedenle sosyal demokrat partilerin esas işlevi, özgürlüklerin genişletilmesi şeklindeki liberal parti işlevi ile aynı oldu.

²⁶⁰ Ergül, *age*, s.192-193.

²⁶¹ Uğur Mumcu, "Dünyada ve Türkiye'de Solun Sorunları", Röportaj: Halil Berk-tay, *Saçak*, sayı 25, Şubat 1986, s.25.

Mumcu, SODEP ve Halkçı Parti'nin soldan çok sağa yakın fikirlerle kurulduğunu, normalde liberal sağa ait fikirlerin, Türkiye'de bu kulvarın boş olmasının sonucu sol görüşler gibi sunulduğunu belirtiyor ve Türkiye'deki sosyal demokrat partilerin kapitalist düzeni değiştirmek ve kapitalist sömürüyü ortadan kaldırmak, IMF'ye karşı tavır, Türkiye'deki Amerikan üslerine karşı önlem gibi bir düşüncelerinin olmadığını, bu partilerin düzenin yedek lastiği olduğunu söylüyordu.²⁶²

1987 yılında, SHP eski genel başkan yardımcılarında biri olan Tevfik Çavdar, SHP'nin bir dünya görüşü olmamasından dolayı belkemiğinin olmadığını belirtmişti.²⁶³ Bu yönde arayışlar ve girişimler vardı; ancak ideolojik yönelimi yansıtan Batılı sosyal demokrat parti olma tartışmaları bile yüzeysel kalmakta, derinleşememekteydi. Ercan Karakaş, 1988 Mart ayında *Sosyal Demokrat* dergisini çıkarmaya ve SHP'nin çağdaş bir sosyal demokrat parti olması için ne yapılması gerektiğini Uğur Mumcu'yu haklı çıkartacak biçimde liberal kimlikleriyle bilinen Asaf Savaş Akat ve Şahin Alpay gibi isimlerle cevaplama çabasına girişmişti.²⁶⁴

Sosyal demokratların liberal değerler temelinde siyaset yapmaya yönelmelerinin sonuçlarından biri, sağ partilere doğru kan kaybetmenin sıradan bir olaya dönüşmesi oldu. Örneğin Murat Karayalçın'ın SHP Genel Başkanı seçildikten sonra kabineye aldığı Salih Sümer, Azimet Köylüoğlu, Önay Alpagu ve Mehmet Dönen ile SHP'li Meclis Başkanvekili Kamer Genç teker teker DYP'ye geçtiler. 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden sonra 7 milletvekili CHP'den istifa etti ve AKP'ye katıldı. 9 CHP'li milletvekili ise Erkan Mumcu ile birlikte ANAP'ın mecliste grubunu kurmak için CHP'den istifa etti.²⁶⁵ Gazeteci Hikmet Çetinkaya, 3 Kasım 2002

262 Mumcu, *age*, s.26.

263 Ergül, *age*, s.96.

264 Age, s.200.

265 Pirim, *age*, s.132.

genel seçimlerinden 2005'e kadar geçen üç yıllık sürede CHP'den toplam 23 milletvekilinin istifa ettiğini, bunlardan 8'inin ANAP'a, 7'sinin AKP'ye ve 4'ünün de SHP'ye geçtiğini bildiriyordu. Çetinkaya, 23 CHP'li milletvekilinin 15'inin AKP ve ANAP gibi sağ partilere geçmesinin, son elli yılda ilk defa yaşandığına dikkat çekmişti.²⁶⁶ Bu sağa kaymaların sonuncusu, AKP'ye Kültür Bakanı olmak için katılan Ertuğrul Günay ile yaşandı. Günay, AKP'ye katılmasının nedenlerini açıklarken, kendisinin hayatı boyunca devlete karşı sivil toplumu savunduğunu söylemişti. Böylelikle, tarihi devlet-sivil toplum ekseninden okuyan ve CHP'nin sosyal demokrasiye evrilmesinin ideolojik mayasını oluşturan bu bakış açısının, AKP ile CHP arasındaki ayrılığı temele ilişkin olmaktan çıkarp ikincil konulardaki farklara indirgediği Günay tarafından veciz bir biçimde ifade edilmiş oluyordu.

II.4.4. Uzlaşmanın Sonu: Tarihsel Miras Tartışmaları

Erdal İnönü'nün partinin kuruluşu aşamasında, sosyal refah devletine varma amacında olduklarını ve bunun için öncelikle üretimi artırmak gerektiğini söylüyordu. Oysa 1980'lerin başında, Batı'da, refah devletinden kaçış başlamıştı. Neoliberalizmin atağı karşısında sosyal demokrat hükümetler, artık savunmakta güçlük çektikleri sosyal refah devletini tasfiye etmeye yönelik gönülsüz de olsa adımlar atmaya başlamışlardı. Türk sosyal demokratlarının bir taraftan Batı ile bütünleşme programını benimseyip diğer taraftan Batı'da esen rüzgârlara karşı durabilmeleri, hem mümkün değildi hem de kafalarında böyle bir model yoktu. O halde, Erdal İnönü'nün önlerine koyduğu hedefin, henüz erken aşamalarda olan neoliberal atılım sürecini yeterince açık biçimde okuyamamış olmaktan geldiği düşünülebilir. Açıklamada ayrıca "Batılı anlamda bir sosyal demokrat partinin programı ile temelde benzerlikler taşıya-

²⁶⁶ Hikmet Çetinkaya, "Atatürkçü Muharrem Bey", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 2005.

cak, fakat ülkemizin gerçeklerini de göz önünde tutacak" bir partinin kurulmakta olduğu belirtiliyordu.²⁶⁷ Bu, "Batılı anlamda sosyal demokrat parti" olmakla "ülke gerçeklerini göz önünde tutmak" yaklaşımı, yeni partinin ambleminde gösterilmişti. SODEP'in parti ambleminde bulunan dal üzerindeki yedi yaprak, ilkeleri temsil etmekteydi. Bu ilkeler, Atatürk ilkelerine bağlılık; insana en üstün değeri vermek; gücünü halktan almak; çoğulcu demokratik yönetimden ayrılmamak; üretimi artırmak; bağımsızlığımızı güçlendirmek; sosyal adaleti gerçekleştirmek olarak belirtilmekteydi.²⁶⁸ Kısacası SODEP'in okları Altı Ok değildi. Sadece bir okta Altı Ok'un tamamı simgelenmişti. Gerçekte, 1976 programında 12'ye çıkarılan ilkeler yediye düşürülmüş ve evrensel sosyal demokrasi ilkelerine ağırlık verilirken Altı Ok'un amblemdaki yeri görece azaltılmıştı. Buna karşılık Altı Ok, DSP'nin ne ambleminde ne de programında yer almadı. Ecevit'in partisi, kelimenin tam anlamıyla Bülent ve Rahşan Ecevit çiftinin partisiydi. Tümüyle Ecevit'e özgü görüşler, politikalar ve örgüt ruhu ile şekillenmişti. Seçmen tabanı açısından SODEP-SHP çizgisine oranla kent yoksullarına daha fazla dayanıyor ve özellikle dış politika konularında Ecevit'e özgü bir ulusalcı tutum takınıyordu.

Kemalizmden sosyal demokrasiye geçiş sancılarını yaşayan Türk sosyal demokrasisinin krizi, 1980 sonrasında, 1980 öncesindeki temel önkabuller üzerinden ilerleyerek sürdü. SODEP Genel Sekreteri Atilla Sav, aşmaları gereken ideolojik sorunun Kemalist mirasla ilgili olduğunu "Batı'da sosyal demokratlar devletçiliğin, plancılığın uygulanması için çalışırlar. Oysa bizde bunlar zaten uygulanmaktadır. Bu nedenle Batı'da sosyal demokrat partilerde 'değişmecilik' amaç olurken, Türkiye'de neredeyse 'statükonun korun-

267 *Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Birinci Büyük Kongre MKYK Çalışma Raporu*, Ankara, 1984, s.8.

268 *Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Birinci Büyük Kongre MKYK Çalışma Raporu*, s.95.

ması' amaçtır" sözleriyle özetlemişti.²⁶⁹ Burada Türkiye koşullarını ve somut sorunlarını göz önüne almaksızın Batı sosyal demokrasisinin zorlama biçimde uygulanması çabası, tuhaf bir analize yol açmış görünmektedir. Sav, Kemalist mirasın Türk sosyal demokrasisini muhafazakârlaştırdığı ve statükocu hale getirdiğini anlatmaktadır. Bu mirastan kurtulma yönünde atılacak adımlar, 1980 sonrasında yeniden harmanlanan siyasi ortamında eskiye oranla çok daha kolay ve kalıcı olacaktır.

Ortada ideolojik bir garabet olduğu konusunda yaygın bir görüş birliği vardı. Solun Kemalist ağırlığından kurtulması gerektiğini düşünen liberal aydınlar, SHP programındaki devletçilik ve devrimcilik gibi ilkelere ise, Batı sosyal demokrat parti programlarında rastlamanın mümkün olmadığına dikkat çekiyor ve tutarlı bir sosyal demokrat partinin Kemalist mirasın yükünden kurtulması zorunluluğunu vurguluyorlardı.²⁷⁰ SHP ve DSP programları üzerine yapılan karşılaştırmalı bir araştırmada, her iki partinin özgürlük anlayışında bir halkın, ulusun, sınıfın ya da bir topluluğun değil, bireylerin özgürlüğü temelinde tanımlandığı belirtiliyordu.²⁷¹ Bir başka deyişle, her iki parti de liberal özgürlük felsefesi temelinde hareket ediyorlardı. Bu ve benzeri veriler, sosyal demokrasiye ait ideolojik unsurlarla Kemalizme ait unsurların çelişkili biçimde bir arada barındırıldığını gösteriyordu. Bu çelişkilere işaret eden Alpay ve Gürsel, Türk sosyal demokrat partilerini yeterince liberal olamadıkları için eleştiriyorlardı. Batılı sosyal demokrat partiler, bir çatı altında toplanan ve standartlaştırılan eğitim kurumlarının ve devlet tekeli altında tutulan kitle iletişim araçlarının varlığı koşullarında çoğulcu, çok sesli bir kültür hayatının geliştirilemeyeceği düşüncesini benimser. Oy-

269 Ergül, *age*, s.258.

270 Şahin Alpay ve Seyfettin Gürsel, *DSP-SHP Nerede Birleşiyor, Nerede Ayrılıyorlar?*, Afa Yayınları, İstanbul, 1986, s.20-21.

271 Alpay ve Gürsel, *age*, s.16.

sı Türk sosyal demokrat partileri, bu konulardaki tutumları açısından çoğulcu bir kültür anlayışına ulaşamamışlardır.²⁷²

Halkçı Parti Genel Başkanı ve SHP döneminin önde gelen isimlerinden olan Aydın Güven Gürkan, SHP'nin Kemalist mirasını simgeleyen Altı Ok'u parti programında tutmanın "ancak çok büyük bir zorlamanın ürünü" olabileceğini, bu ilkelerin kimisinin artık genel bir kabul gördüğünü ve bu nedenle bu ilkelerle diğer siyasal görüşlerden farklılaşmanın imkânsızlaştığını, kimilerinin ise eskidiğini veya yanlış anlamalara elverişli olduğunu savunuyordu. Gürkan'a göre SHP programında Altı Ok'un bulunması, bilinçli bir ideolojik tercihten değil 1980 öncesinin CHP tabanına kestirmeden bir siyasi mesaj ulaştırabilmek gibi pratik bir amaçtan kaynaklanıyordu.²⁷³

Deniz Baykal ve İsmail Cem, SHP'deki liderlik yarışında, sorunlarının sadece koltuk olmadığı, aynı zamanda farklı bir ideolojik kulvarı temsil ettikleri iddiasıyla hareketlerine "yeni sol" adını vermişlerdi. Yeni sol hareketine göre Türk sosyal demokrasisi, Batı'dan farklı olarak Marksizmin revizyonu ile değil, "aşırı merkezîyetçi, bürokratik, seçkinci ideolojiden ve 'tek parti', 'devlet partisi' geleneğinden" doğmuştu.²⁷⁴ Bu ifadeler, aynı zamanda Kemalizmin nasıl resmedildiğini gösteriyor. Kurtulmak gereken Kemalist miras aşırı merkezîyetçi, bürokratik ve seçkinci bir ideoloji ile ilişkilidir. Üstelik 1960'ların ortalarından beri tüm yapılanlara karşın Türkiye'nin sosyal demokrasisi, kendi geçmişiyle hesaplaşamamıştır. Aksine, sorgulayamadığı geçmişini aşırı şekilde yüceltmiş ve onu tabulaştırmıştır. Batı tipi bir sosyal demokrat harekete dönüşebilmek için hesaplaşılması gereken konular arasında İstiklal Mahkemeleri, Takrir-i Sükûn Yasası, Kemalistlerin işçi örgütlenmeleri-

²⁷² *Age*, s.65.

²⁷³ Ruşen Çakır ve Hıdır Göktaş, *Resmî Tarih Sivil Arayış*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s.16.

²⁷⁴ Deniz Baykal ve İsmail Cem, *Yeni Sol*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s.42.

ne karşı tavırları, Kemalistlerin düşünce özgürlüğüne getirdikleri yasaklar ve Yassıada Duruşmaları vardır. Bunlarla tarih önünde ciddi bir hesaplaşmaya girişmeyen bir hareket, gerçek anlamda sol olamaz. Bu hesaplaşma yapılmadığı müddetçe, Türk Ceza Kanunu'ndan 141, 142 ve 163. maddeleri çıkartmak, sadece biçimsel bir demokratikleşme getirebilir. Solun bilinçaltındaki 141, 142, 163'ler ise dimdik ayakta kalmaya devam edecektir. Baykal ve Cem'e göre SHP, sosyal demokrasinin evrensel ilkelerini göz ardı etmekte ve tek parti döneminin anlayış ve ilkeleriyle yetinmektedir. Oysa Altı Ok ilkeleri arasında bulunan devletçilik (etatism), hiçbir sosyal demokrat partinin ilkeleri arasında yer almaz. Milliyetçilik (nationalism) ise sol değil sağ partilerin geleneksel ve evrensel ilkesidir. Sosyal demokrasi bunlarla yetinemez ve gelişemez. Kemalizmin ilkeleri ile tanımlanmış bir solculuk, çağdaş sosyal demokrasiyle ilgisi olmayan bir üçüncü dünya solculuğudur. SHP'nin bu anlayıştan kurtulması gerekir. Baykal ve Cem'e göre, 1960'ların sonunda CHP'nin kazanmış olduğu başarı tam da bu yola girmesinin sonucuydu. Parti içindeki tutucuların "reddi miras yapıyor" itirazlarına kulak asılmaması ve devlet partisi kimliğini geçmişte bırakarak "halkın partisine" dönüşebilmesi, CHP'yi yeni kitlelere açmıştı.²⁷⁵ Ancak bu açılım sürdürülememiş ve SHP yönetimi, yeniden "ortanın solu" açılımı öncesinin geleneklerine dönmüştü.

1980'lerin sonlarında İsmail Cem-Deniz Baykal ekibinin merkezi temaları, yenileşme ve geçmişe takılıp kalmama idi. SHP'de iktidar olamayan ekip, 1992'de kendi çağdaş sosyal demokrasi projelerini CHP'yi yeniden açarak hayata geçirmeye başladılar. Ne var ki, Türk toplumunun karşı karşıya olduğu nesnel sorunlar, Kemalizmin ilkelerini tümüyle arkada bırakmaya izin vermiyordu. Söylem düzeyinde öyle söylenmese de fiilen Kemalizm kaynaklı politiklardan yeni CHP de yararlanmak durumunda kalıyordu.

CHP'nin büyük dramı, kopmak istediği köklerin hâlâ Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap veriyor olmasında yatmaktadır denilebilir. Server Tanilli, bu durumu bir "çıkılmaz" olarak tanımlamakta ve 1970'lerin sonlarında yazdığı satırlarda, CHP'nin Batı'daki sosyal demokrat partilerden ayrıldığı bir noktaya dikkat çekiyordu. Kendi ülkelerindeki tekeli kapitalizmle bütünleşmiş olan Batı sosyal demokrat partileri karşısında, programında kapitalizme karşı demokratik devrim hedefine yer veren CHP'nin Batılı sosyal demokratlarla arasında derin bir çelişki bulunmaktaydı ve bu çelişki CHP'nin çıkamazını oluştuyordu.²⁷⁶

Batıcı sosyal demokratların saygı duyduğu ve çözümlemelerine itibar ettiği isimlerden biri olan Asaf Savaş Akat'a göre, Kemalizm sosyal demokrasi öncesinden bir kalıntıydı ve parti ideoloji ve programlarından temizlenmesi gerekiyordu. 1960 ve 1970'lerde, zaman zaman CHP'ye egemen olabilen "kapitalist olmayan yol" sloganları henüz sosyal demokrat olunamadığını gösteriyordu. Çünkü sosyal demokrasi, kapitalizmin iktisadi alternatifi değildir ve sosyal demokratlar, 1970'lerin CHP'si gibi kapitalist olmayan yol arayışına girmezler. Onların amacı, kapitalist bir ekonomik yapılanma içinde görece daha fazla eşitlik ve özgürlük talep etmektir. Türkiye'de sosyal demokrasinin bir an önce kendi gerçeğiyle yüzleşmesi ve Kemalizm'den kalan üçüncü dünyacılık eğilimlerini terk etmesi gerekir. Bu açıdan Kemalizm, ülkenin gelişmesinin önündeki önemli engellerden biridir.²⁷⁷

Bu satırların yazıldığı sırada Ertuğrul Günay, CHP ile taban tabana zıt olduğu düşünülen bir partide, AKP'de yer alıyor ve Kültür Bakanlığı görevini yürütüyordu. Ancak Günay, geçmişte CHP'nin genel sekreterliğini yapmış ve 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı ve ardından CHP genel başkanlığı

276 Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2006, s.426.

277 Çakır ve Gökteş, *age*, s.124-130.

ğına aday olacak kadar ileri görevler üstlenmiş bir sosyal demok-rattı. Onun 1990'ların başında, CHP'nin tarihsel mirası, Kemalizm ve Altı Ok hakkında söyledikleri önemlidir. Çünkü, bu fikirlere sa-hip insanların kendileriyle tutarlı olmak adına nereye kadar gelebil-diklerini bundan daha iyi gösterecek bir örnek olmadığı düşünüle-bilir. Bir başka deyişle, Kemalizmin reddiyesinin CHP'nin ya da CHP'lilerin AKP'lileşmesine vardığı, Günay'ın şahsi tecrübesinden çıkarsanabilir. Ertuğrul Günay'a göre, SHP'nin ambleminde Altı Ok'un bulunmasının tek sebebi, tarihe duydukları saygıdır. Altı Ok, sosyal demokratların iktidar olduklarında uygulayacakları progra-mın içeriğini değil, artık arkada bırakılmış bir tarihi işaret etmekte-dir. Nitekim SHP programındaki Altı Ok tanımı, evrensel sosyal demokrasinin ilkeleri ile çatışmayacak biçimde yazılmıştır. Altı Ok'un sosyal demokrasi ideolojisi ile çelişmesi, Günay'a göre, CHP'nin 1976 programında da yansımaları bulmuş ve Altı Ok'un yanına özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü, halkın kendini yönetmesi gibi altı yeni evrensel ilke da-ha eklenmişti. Günay'ın Cumhuriyet dönemine ilişkin değerlendiri-mesi de ilginçtir. Ona göre, Cumhuriyet'in ilk yıllarının uygulamaları, "zaman zaman halka rağmen olma noktasına ulaşmış" ve "halkla karşı karşıya gelmiş"tir.²⁷⁸

Türk sosyal demokrat partilerinde DSP kuruculuğu ve genel baş-kan yardımcılığı ile CHP Parti Meclisi üyeliği yapmak suretiyle gö-revler alan Haluk Özdalga, aynı zamanda da sosyal demokrasi üze-rine teorisyen kimliğiyle bilinmektedir. Özdalga, sadece sosyal de-mokrazi üzerine yazdıklarıyla değil, 22 Temmuz 2007 seçimlerinde Ertuğrul Günay ile birlikte AKP'den milletvekili seçilmesiyle de ha-tırlanmaktadır. Özdalga'ya göre Altı Ok, modern sosyal demokrasi-nin ilkeleriyle uyuşmamaktadır. Bu nedenle Altı Ok tartışması; basit

bir program tartışması değil, CHP geleneğinin sorgulanmasıdır. Bu konuda alınacak tavırla, sosyal demokrat hareketin "değişmeye, yeniliğe açık, çağdaş, modern bir sosyal demokrat hareket olması belirlenecek, kendi tarihimizden ve koşullarımızdan kopuk olmayan bir sosyal demokrat hareket yaratmamız sağlanacaktır."²⁷⁹

1991 yılında kurulan DYP-SHP koalisyonu döneminde, SHP'nin elinde bulunan Kültür Bakanlığı'nda danışmanlık yapmış olan ve sosyal demokrasinin bir diğer teorisyeni olarak tanınan Hasan Bülent Kahraman'a göre, CHP'nin başarısızlığının başlıca nedeni, Kemalizm ile olan bağlarını halen tümüyle kesmemiş olmasıdır. Kahraman'a göre, mevcut haliyle bile CHP hâlâ fazla Kemalist'tir. Sosyal demokrasiyi Altı Ok'tan değil Marksizmden temellendirmek gerekir. Kahraman'a göre, sosyal demokrasi Marksizmden temellenir ve SHP de öyle yapmalıdır. Altı Ok çizgisinden arınmalıdır.²⁸⁰ Kahraman'ın kafasındaki Marksizmin nasıl bir şey olduğunu tahmin etmek zor değildir. Çünkü, Türkiye sosyalistleri 1920'lerden bu yana demokratik devrimi ve bu arada Altı Ok'u savunageldiler. Bu yüzden Kahraman'ın Marksizmi, bugün bazı çevrelerce savunulan sivil toplumcu bir Marksizm anlayışına yakındır. Kahraman, Kemalizm çözümlemesine sadece solidarizm-korporatizm üzerinden gitmekte, Kemalizmin antiemperyalist niteliğine, Avrupamerkezciliğe olan mesafesine hiç değinmeksizin çıkarımlar yapmaktadır. Kahraman, Altı Ok ve Kemalizmden kopamayan bir SHP'nin sosyal demokrat olamayacağını belirtmektedir. Ona göre SHP, Marksist gelenekle bütünleşmeli, kendisini emek-sermaye ve kapitalizm-sosyalizm çelişmeleri ekseninde tanımlamalıdır.²⁸¹

1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında yoğunlaşan Kemalizmden kurtulma tartışmaları, 1990'ların ortalarına doğru köktendinci-

279 Age, s.111-112.

280 Hasan Bülent Kahraman, *Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s.140 vd.

281 H. B. Kahraman, *age*, s.234.

liğin ve etnik milliyetçiliğin yükselişi, Gümrük Birliği ve AB'nin ekonomik ve siyasal etkileri, dünya jandarmalığına soyunan ABD'nin Körfez Savaşı ile Türkiye için tehdit oluşturan oluşumlara hız vermesi gibi gerek milli gerekse kültürel kaygıları yükselten gelişmelerin etkisiyle gündemden düştü. Yaşanan süreçler toplumun geniş kesimlerinde bağımsızlık, egemenlik ve aydınlanma talebinin yükselmesine neden oldu. Özellikle sosyal demokrat partilerin tabanlarında Atatürk'e duyulan ihtiyaç ve özlem, Kemalist mirasın terk edilmesi yolundaki genel sürecin yüksek sesle dillendirilmesinin önüne geçti. 2000'li yıllarda Altı Ok'u tartışmaya açma çağrısı yapanların sonuncusu Kemal Derviş oldu. "Artık Altı Ok'u, sosyal demokrasiyi, hem evrensel hem de yerel düzeyde tartışmamız lazım" diyen Derviş'in çağrısı fazla yankı bulmadı.²⁸²

II.4.5. Bağımsızlık ve Dış Politika

12 Eylül 1980 darbesi, yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'nin Batı sistemine bağımlılığını bir derece daha artıran çeşitli tedbirler almıştı. İthal ikameci dönemin özelliği olan -montaj nitelikli de olsa- milli bir nitelik taşıyan sanayi, milli tarım ve ticaret, ortadan kalkmaya başlamıştı. Ülkenin milli bir ekonomi sistemine sahip olmasının en önemli nedenlerinden olan kamu sektörü, tasfiye edilmeye başlanmıştı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ekonomik ve siyasi bağımlılık ilişkilerinde yeni ve ileri bir aşamaya geçilmişti.

1980'den sonra, Türkiye'de sosyal demokrasi açısından bağımsızlık ve dış politika konusundaki tutumları etkileyen iki olgudan söz edilebilir. Birincisi, sosyal demokrasiyi bağımsızlıkçı politikalar konusunda tazyik eden ve onları görece solda tutan bir faktör olarak antiemperyalizmin savunucusu olan bir sosyalist sol önemli darbeler yemiş ve siyaset alanında varlık göstermekten uzaklaştırılmıştı. Bu durum, sosyal demokratların kendi sollarının çekiminden

282 Pirim, *age*, s.115.

kurtulmalarına yol açıyor ve bağımsızlık, antiemperyalizm, kamu-
culuk gibi konularda sol sınırı belirsizleştiriyordu. İkincisi, Kema-
lizmin reddiyesi süreci ilerliyor, kendi kadrolarını ve söylemlerini
derinleştirmeye devam ediyordu. Darbenin yarattığı belirsizlik or-
tamı, 1980'lerin sonlarında Kemalizme yönelik ideolojik taaruzu en
yüksek noktasına çıkartacaktı. CHP-SHP-DSP geleneğinin antiem-
peryalizm ve bağımsızlık konusunda besleneceği en önemli öz kay-
nak Kemalizm olduğu halde, bu mirasın terk edilmesi konusunda-
ki genel uzlaşma, kaçınılmaz olarak Batı ile tam bütünleşme prog-
ramının gönüllü olarak sahiplenilmesine varmaktaydı.

SODEP'in MKYK raporu, Türkiye'nin dünyadaki yeri ve dış
politika konularında net bir NATO'cu tavır alıyordu. "Türkiye'nin
jeo-politik konumu ve dünya güçler dengesi içinde savunmamızın
ortak savunma örgütü olan Kuzey Atlantik Andlaşması içinde ör-
gütlenmesinin sürdürülmesi gerektiğine inanıyoruz" denilen rapor-
da, Türkiye'nin hukukun üstünlüğü ve insan haklarından ve temel
özgürlüklerden herkesin yararlandırılması ilkesinden yararlanmaya
başlaması, 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne katılmamızın bir sonu-
cu olarak sunuluyordu. SHP bu ilkeye bağlı olduğunu söylemekle
kalmıyor, aynı zamanda bu ilkelere bağlılığın Avrupa ile bütünleş-
me suretiyle garanti altına alınabileceğini kabul ediyordu. Bu anla-
yış, sonraki yıllarda AB tam üyeliğinin Atatürk'ün hedefi olarak su-
nulması sonucuna kadar varacaktı. SODEP raporuna göre, "Türki-
ye Cumhuriyeti kuruluşundan beri, kendisini bir Avrupa ülkesi ola-
rak görmüş, iç ve dış politikalarını bu yolda düzenlemiştir. Bu ba-
kımdan Türkiye'nin siyasal ve ekonomik açılardan Avrupa'nın dı-
şında kalması düşünülemez."²⁸³ Bu nedenle SODEP, Avrupa Eko-
nomik Topluluğuna (AET) katılmaktan yanaydı.

Baykal'a göre SHP'nin program düzeyindeki açık tutumuna rağ-
men, kadrolar arasında hâlâ eskiden kalan antiemperyalist söylem-

283 *Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Birinci Büyük Kongre MKYK Çalışma Raporu*, s.102-103.

lere rastlanabiliyordu. Baykal, SHP'nin Amerika düşmanlığından ve külüstür bir Ortadoğu kültür dayanışmasından kurtulamadığından şikâyet ediyordu.²⁸⁴ Baykal'ın bu sözleri, ABD'nin Irak'a saldırdığı 1991'deki Birinci Körfez Savaşı'yla ilgili tartışmalar bağlamında sarf edilmişti. Hükümetin Irak'ı vurması için ABD'ye yardımcı olması ve Türkiye'deki üsleri kullandırması, kamuoyu vicdanında karşılığını bulmamış ve geniş bir savaş karşıtı ruh hali yaygınlaşmıştı. Bu bağlamda Baykal, Körfez bunalımı dolayısıyla, "İncirlik üssünü kullandırma kararı alan iktidarın bu tutumuna karşı bir düşmanlık yapma hakkını kendimde görmüyorum" açıklamasını yapmıştı.²⁸⁵ *Cumhuriyet* gazetesi köşe yazarı Oktay Akbal, 1991 yılındaki SHP Kurultayı öncesi yazdığı bir yazıda, "Baykalcıların Kore övgücülüğü, Altı Ok düşmanlığı, programda büyük değişiklikler yapma hevesleri, hepsi insanları aldatmaya yöneliktir. (...) Kuvayi Milliye'den, Atatürk'ün, İnönü'nün CHP'sinden bu yana gelerek gelen SHP'yi ABD'ci kafaların eline bırakmak elbette ki yanlıştır" diye yazmıştı.²⁸⁶ Akbal'ın göremediği, SHP'de "Amerikancılar" ile "bağımsızlıkçılar" arasında bir rekabetin olmadığıydı. İdeoloji ve program düzeyinde, sosyal demokratlar hangi cephede yer alacaklarını on yıllar önce kararlaştırmışlar ve bunu yazılı hale getirmişlerdi. Kemalizm ile açıkça çeliştiği halde Atatürk'e yapılan vurguların devam etmesinin nedeni, bunların tabanı kontrol etmeye yaramasıydı. Kemalizmin bağımsızlıkçı tutumu ile NATO'culuk arasındaki çelişki, Atatürk'ün de zaten bu amaca varmayı istediği argümanıya meşrulaştırılmaya çalışılıyordu.

12 Eylül Darbesi'ni izleyen yıllarda, bu çelişkiye işaret eden Uğur Mumcu, gelişmiş sanayi toplumlarının, sermaye birikimlerini sömürgecilik ve emperyalist sömürü yöntemlerine borçlu olduk-

284 Baykal'ın 19 Şubat 1991 tarihli *Sabah* gazetesindeki demeci için bkz. "Atatürk'ün Partisi CHP'yi Nasıl Çökerttiler", *Aydınlık*, 25 Nisan 1999, s.7.

285 Ergül, *age*, s.309.

286 *Age*, s.329.

larını belirtiyordu. Batı sosyal demokrasisi ise gelişmiş sanayi toplumlarında, ülkesinin emperyalist sömürsünden pay alan işçi sınıfının uzlaşmacılığını yansıtıyordu. Örneğin Alman sosyal demokrasisinin antiemperyalist olmaya ihtiyacı olmadığı gibi, böyle bir tutum onun aleyhine olacaktır. Buna karşılık Türkiye’de kendisine sosyal demokrat diyen bir insanın bir Alman sosyal demokratından farklı olarak antiemperyalist olması zorunluydu.²⁸⁷

Türkiye'nin gelişmiş ülkeler düzeyine varabilmesinin yolu, kendi sanayisini kurması, kendi tarım ve ticaretini destekleyerek geliştirmesi, özetle bir milli ekonomi inşa etmesiydi. Batı piyasaları ile tam bütünleşme programı, Türkiye'nin gelişmiş sanayi ülkeleri ile rekabet etme şansı olmayan ekonomisini yıkıma uğratiyordu. Bunun Atatürkçülük adına ve Atatürk'ün varmayı hedeflediği yer olarak sunulması, seçmenlerin denetlenmesine yönelik bir taktik manevra olarak değerlendirilebilir.

DSP'nin tavrı, 1970'lerde Ecevit'in edindiği kişisel tecrübe ve taşıdığı görüşler doğrultusunda SHP'ye göre daha ihtiyatlı bir dil kullanmak yönündeydi. DSP, NATO ve AET'ye katılmaya karşı olmakla birlikte, Türkiye'nin tek taraflı bir dış politika izlemesinin milli açıdan sakıncalı olabildiği gerçeğinden hareketle, bölge merkezli bir dış politika ve Batı'nın Türkiye üzerindeki tek taraflı ağırlığını dengeleyecek bir dış politika yöneliminden yanaydı. DSP'nin bu tutumu, "Batı ittifakı içinde yer almak ancak 'çok boyutlu bir denge' gözetmek" biçiminde özetlenebilir. "DSP Batı ittifakı içindeki iki merkez olan, ABD ile Batı Avrupa ile ilişkilerde denge kurulmasından yanadır."²⁸⁸ Bu nedenle Körfez Savaşı karşısında Ecevit, ABD'nin Irak'ı tehdit ettiği sıralarda Saddam Hüseyin ile görüşmeye gitmiş ve müdahalenin açıkça karşısında yer almıştı. Bununla da kalmayıp Batı sosyal demokratlarını emperyalist işbirlikçiliği yap-

287 Mumcu, *age*. s.24.

288 Alpay-Gürsel, *age*, s.22.

makla eleştirmişti. Ecevit'e göre, "Batı ve Kuzey Avrupa sosyal demokratları, Körfez bunalımıyla güncellik kazanan Ortadoğu sorunlarına yaklaşımlarında, Batı'nın kapitalist ve emperyalist güçlerinden farklı bir politika oluşturmamışlardır. (...) İnsan hakları Irak'ta çiğnenirken tepki göstermişlerdir; ama Batı uydusu bazı Ortadoğu ülkelerinde insan haklarının çiğnenişine duyarsız kalmışlardır."²⁸⁹

Türkiye, 1995 yılında Çiller ve Karayalçın liderliğindeki DYP-SHP hükümeti döneminde Gümrük Birliği'ne girdi. Türkiye'nin, Avrupa ile siyaseten bütünleşmesi Avrupa'ya kaldıramayacağı bir yük getireceğinden istenmezken, Batı'dan uzaklaşma riskine karşı olabildiğince sıkı bağlarla Batı'ya bağlanmaya çalışıldı. Gümrük Birliği, bu amacın somutlaşmasıydı. Türkiye, üyesi olmadığı bir birliğin kurallarına gönüllü olarak tabi olmayı "nasıl olsa günün birinde AB'ye tam üye olacağı" önyargısıyla kabul etti. Böylece, karar organlarında yer almadığı Avrupa Birliği'nin tüm kararlarına uymayı peşinen kabul etmiş oluyordu. Milli çıkarlarının aleyhine olacak kararlar karşısında dahi Türkiye'nin karşı oy verme, kabul etmeme ya da erteleme gibi hakları olmayacaktı. Anlaşmanın 56. maddesi uyarınca, "Türkiye, Gümrük Birliği'ne girmekle, herhangi bir dünya ülkesiyle Avrupa Birliği'nin bilgi ve onayı dışında ticari anlaşma yapmamayı kabul ediyor, yapması durumunda birliğe anlaşmayı engelleme yetkisi veriyordu."²⁹⁰ O dönemde SHP ile henüz birleşmemiş olan CHP'nin Genel Başkanı Baykal, anlaşmanın imzalanmasını, "Türkiye'nin işçisi, esnafı, sanatkârı ve sanayicisi bundan böyle yalnızca 60 milyonluk Türkiye için değil, 400 milyonluk Avrupa için üretim yapacaktır... Bu zaferin sahipleri Gazi Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Turgut Özal'dır" sözleriyle karşılamıştı.²⁹¹

289 "Sosyal Demokratlar Tartışıyor", Cumhuriyet Gazetesinde Yayımlanan Yazı Dizisi, (20 Ekim 1991 Genel Seçimleri Sonuçları sonrası değerlendirmeler), s.23

290 Vural Savaş, *Atatürk'ün Kemiklerini Sızlatan Parti CHP*, s.83.

291 Savaş, *age*, s.92.

Gümrük Birliği meselesinde DSP, iktidardaki SHP'ye karşı muhalefette olmasının da rahatlığıyla daha ihtiyatlı bir üslup kullanıyordu. Anlaşmanın imzalanmasından bir ay kadar önce TBMM'de yapılan görüşmede, Ecevit, Gümrük Birliği'nin Türkiye açısından büyük fayda potansiyeline sahip olduğunu söylüyordu. Ecevit'e göre, Gümrük Birliği sayesinde uzun vadede, Türkiye'nin ulusal sanayisinin verimliliği ve rekabet gücü artacak, maliyetleri düşecek, teknolojileri yenilenecekti. Bununla birlikte tüketici korunmuş olacak ve yabancı sermaye özendirilmiş olacaktı. Türkiye, Gümrük Birliği'ne girmeliydi. Ancak Ecevit, bazı çekinceleri olduğunu belirtiyordu. Birincisi, AB'ye tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne girmek arabayı atın önüne koşmak demektir. İkincisi, Gümrük Birliği'ne girişin koşullarını ve zamanlamasını belirlemeden ve kendi hazırlıklarını yapmadan girmiş bir Türkiye, ağır bir dış ticaret açığı ve dış ödemeler dengesi sorunuyla karşılaşacaktı. Sadece gümrük vergisi ve konut fonunun kaldırılması bile, yılda yaklaşık üç milyar dolarlık bir gelir kaybı yaratacaktı. Ecevit'e göre, AB, Türkiye'nin bu kaybını giderecek bir mali yükümlülüğü üstlenmeliydi. Hükümet, anlaşmayı imzalamadan önce AB'nin Türkiye'ye mali yardım engelini kaldırılacağı, antidamping uygulamalarında haksızlık yapılmayacağı, gümrüğü sıfıra indirilen dışsatım ürünlerimize miktar kısıntıları getirilmeyeceği sözünü ve yine Avrupa Birliği'nin ortak gümrük tarifelerinin bizi üçüncü ülkelerle de ekonomik ilişkilerimizde bağlamayacağı güvencesini vermeliydi. Bunlar olmadığı müddetçe, Gümrük Birliği'ne üye olmak, Türkiye için bir intihar olurdu.²⁹² Ancak 1999'da MHP ve ANAP ile hükümet kuran DSP'nin üç yıllık iktidar döneminde Türkiye'nin Gümrük Birliği'ndeki dezavantajlı konumunu düzeltmeye yönelik herhangi bir girişimi olmadı. Ecevit'ten sonra DSP genel başkanlığına seçilen Zeki Sezer, 2006'da Gümrük Birliği anlaşmasının gözden geçiril-

292 <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c079/tbmm19079077.pdf>

mesini istedi. Türkiye'nin sonuna kadar taviz veren ülke durumunda olduğunu söyleyerek, anlaşmanın yeniden değerlendirilmesi çağrısı yaptı.²⁹³

Gümrük Birliği anlaşması, Kemalizmin özünü oluşturan ulusal bağımsızlık ve egemenlik ilkesine cepheden karşı olmakla eleştirilmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından Erol Manisalı, Gümrük Birliği anlaşmasının Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliği açısından verdiği zararı şu sözlerle anlatıyordu:

1) Türkiye'nin yalnız AB ile değil tüm dünya ile ticari ilişkileri (ve dış ticaret politikaları) AB tarafından belirlenir ve yönlendirilir hale geldi. Türkiye'nin dünya ile ilişkileri ipotek altına alındı.

2) Bu durum, "olağanüstü anormallikler ve gariplikler doğurdu". AB'nin ikili ticaret anlaşması yaptığı ABD, Çin, Meksika, Kuzey Afrika ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticaret, "tam bir sömürge düzenine döndü". Türkiye bu ülkelere mal satarken üçüncü ülke, mal alırken AB üyesi gibi ele alınıyor ve farklı gümrük tarifeleri uygulanıyor. Türkiye, AB'ye dışarıdan yükümlülük altına sokulmuş bir muz cumhuriyeti haline dönüştürüldü.

3) AB'nin ikili anlaşma yapmadığı ülkeler ile Türkiye kendi başına anlaşma yapamıyor, yasak. AB'nin ikili anlaşma yaptığı ülkeler ise, "Siz tam üye değilsiniz, sizinle anlaşma yaparsak tek yanlı kazancımız ve avantajımız elden gider" diyerek normal ilişki kurmak istemiyorlar.²⁹⁴

Manisalı'ya göre gümrük birliğini savunanlar, Türkiye ile AB arasındaki ticari boyuta bakmakta ve buradaki gelişmeyi bir kaza-

293 Bkz. <http://www.haberler.com/zeki-sezer-gumruk-birligi-yeniden-degerlendirilsin-haberi/>

Ayrıca <http://www.sondakika.com/haber-zeki-sezer-gumruk-birligi-yeniden-degerlendirilsin/>

294 Bkz. <http://www.as-add.de/Dosya/tuerkiyeab/2057-guemruek-birlii.html> Son erişim: 30.04.2012. Erol Manisalı'nın Gümrük Birliği hakkındaki görüşleri için bkz. E. Manisalı, *Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996; E. Manisalı, *Türkiye'nin Askersiz İşgali Gümrük Birliği*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, 2009.

nım olarak sunmaktadırlar. Oysa bu, tek taraflı bir yaklaşımdır. Gümrük Birliği yarattığı etkilerle bir bütün olarak değerlendirildiği zaman, toplam dış ticaret açığını arttırdığı, Batılı şirketlere tanıdığı avantajlar sayesinde iç piyasada yerli üretici aleyhine haksız rekabet yarattığı ve ulusal politika izleme imkânını ortadan kaldırması gibi olumsuzluklar görülmekteydi.

1990'lar ve 2000'lere dış politika açısından damgasını vuran gelişmelerin bir diğeri Avrupa Birliği (AB) üyeliği meselesi oldu. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, AB'ye tam üyeliğin halkımızın büyük çoğunluğunun paylaştığı bir ulusal dava olduğunu savunuyordu. AB konusu devlet politikası olarak ele alınmalı, partilerin iç siyasete alet ettikleri bir konu olmamalıydı. Çünkü Baykal'a göre, AB yolunda en büyük emeği olanlar gelmiş geçmiş bütün devlet adamlarıdır. Atatürk'ten başlayarak Türkiye, Batı'nın bir parçası yapılmaya çalışılmıştır. AB tam üyeliği, Atatürkçülüğün bir gereğidir.²⁹⁵

Sağ partilerin AB sürecini sahiplenmeleri ve hatta CHP'yi AB'ye karşı olmakla "itham" etmeleri karşısında Baykal, bu sürecin 1963 Ankara Antlaşması ile başladığını ve başlatan kişinin dönemin Başbakanı İnönü olduğunu hatırlatıyordu. Baykal'a göre, CHP bu konuda tutarlı ve sürekli bir yaklaşıma sahipti. CHP, iktidar ve muhalefette olduğu her dönem, AB üyeliğine kararlılıkla sahip çıkmıştı. Üstelik bu basit bir politik taktik değil, CHP'nin stratejik yöneliminin sonucuydu. "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne yönelik iddiasının altında, Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetlerinin büyük modernleşme çabaları yatar. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından başlamak üzere gerçekleştirilen hukuk reformları, demokrasiye yönelik siyasi reformlar, çok partili düzene geçme açılımları, kadın-erkek oy hakkının, eşitliğinin güvence altına alınması ve Türkiye'nin çağdaş bir toplum olarak büyük değişim geçir-

295 *Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır, CHP Broşürü*, CHP Genel Merkez Yayını, Ankara, 2006, s.40.

miş olması, Avrupa Birliği yolundaki engellerin kaldırılması için Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetlerinin geçmişte atmış olduğu adımlardır."²⁹⁶ Bir başka deyişle, Türk Devrimi'nin amacı, "Avrupa Birliği yolundaki engellerin kaldırılması"dır.

Baykal, AB'ye soğuk bakan ve girmeyi ulusalcı duyarlıklarla eleştiren CHP içindeki ve dışındaki kesimlere, AB'ye girmek "bizim kendi değerlerimizden, kimliğimizden, manevi inançlarımızdan kopmak anlamına gelmiyor" sözleriyle cevap vermişti.²⁹⁷ Bağımsız ve egemen Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri, Lozan Antlaşması ile atılmıştı. Kendine ait bir yasama ve yürütme organı, bayrağı, marşı ve üye ülkeleri bağlayıcı müktesebatı olan AB'ye üyelik, bağımsız bir ülke açısından egemenlik devri anlamına gelmeyecek miydi? Bunun Kemalizm ile bağdaşması mümkün müydü? Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra pek çok ülke gibi Türkiye de köktendincilik ve etnik milliyetçiliğin yükselişine sahne oldu. Atatürkçü kimliğiyle bilinen aydınlar birer birer suikaste uğruyor, Sivas'ta aydınlar otellerde yakılıyor ve şeriatçı kimliğini saklamayan RP, önce büyükşehir belediyeleri dahil yüzlerce belediyeyi alıyor ve 1995'te hükümeti kuruyordu. Bu gelişmelere bağlı olarak, toplumun geniş kesimlerinde laiklik hassasiyeti yükselmeye başladı. Öte yandan, ABD yeni dünya düzeni konseptini ilan ediyor ve dünyaya jandarmalık yapmaya başlıyordu. Küreselleşme adı verilen süreç, ulus devletleri erozyona uğrattırıyor, ekonomik ve kültürel bütünleşmeye gönüllü katılmayan ülkeleri askeri güç kullanılarak "sistemin" içine alıyordu. Yaşanan her iki süreç, Türkiye'de bağımsızlık ve laiklik kaygılarını yükseltmekteydi. Bu iki konudaki hassasiyetin Türk toplumunun kendi siyasal kültüründeki somut karşılığı, Kemalizm idi. 1990'lar, diyalektik olarak Kemalizmin yükselişine tekabül ediyordu. Bu süreçten en çok CHP tabanı nasi-

296 Age, s.48.

297 Age, s.32.

bini aldığı için, seçmenlerini AB üyeliğine razı etme görevi en çok CHP'yi uğraştırıyordu. Baykal, "AB fikri esas itibariyle Lozan'da ortaya çıkan anlayışla taban tabana zıttır demek mümkün değildir. AB anlayışını biz bağımsız bir Türkiye devleti temelinden yola çıkarak öngörüyoruz"²⁹⁸ sözleriyle bu çabayı somutlaştırıyordu.

AB konusunda CHP ve DSP'nin bazı çekinceler taşıdıkları ve hükümetlere milli hassasiyetler açısından bazı uyarılar yaptıkları da görülmüştür. Bunun başlıca iki nedeni olduğu düşünülebilir. Birincisi, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde atılan ileri adımlar, esas olarak ANAP veya AKP gibi partilerin hükümette olduğu dönemlere tekabül etmiştir. CHP ve DSP'nin muhalefet görevini üstlenmeleri, sağ hükümetlere AB'nin taşıyabileceği bazı sakıncalar konusunda uyarılar yapmalarına vesile olmuştu. İkinci ve asıl neden ise, küreselleşme döneminde bir ulus-devlet olarak Türkiye'nin milli reflekslerini kaybetmeye başlamasının, hemen hemen bütün partilerin tabanlarında şu ya da bu ölçüde değişen bir ulusalcı duyarlılığın yükselmesine neden olmasıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, CHP taban hassasiyeti açısından bu süreçten en fazla etkilenen partilerin başında geliyordu. Prensip düzeyinde AB üyeliğini Türk Devrimi ve Atatürk'ün amacı olarak tanımlayan Baykal, AB'nin Türkiye'ye karşı takındığı tutum konusunda bazı itirazlarda bulunmuştur. İtirazları, AB tarafından diğer aday ülkelere yapılmadığı halde, Türkiye'ye özgü olarak getirilen bazı şartların varlığı konusunda odaklanmıştır. AB'nin tam üyelik öncesi Türkiye'nin önüne Kıbrıs, serbest dolaşım kısıtlaması ve özel statü üyeliği gibi diğer aday ülkelerin hiçbirinin önüne konmayan engelleri koyduğunu ve bunların kabul edilmemesi için Türkiye'nin etkili bir mücadele vermesi gerektiği savunulmaktadır.

Deniz Baykal Türkiye'nin AB tarafından "özel" bir statü ile tanımlanma çabasına yönelttiği eleştirilerin liberal ve muhafazakâr

298 Age, s.161.

çevrelerden eleştiriler almasını ve CHP'nin AB karşıtı olarak görülmesini haksızlık olarak nitelendiriyor ve ekliyordu: "CHP, AB üyeliği istemediği için değil, tam üyelik istediği için bugünkü iktidarın AB ile ilişkilerimizi getirdiği noktaya karşı duruyor."²⁹⁹ Bir başka deyişle AKP hükümeti, aslında taviz vermemenin mümkün olduğu ve AB'nin Türkiye'den istemekte haksız olduğu tavizleri vermek suretiyle Türkiye'nin tam üyelik yolunu kısaltmamakta, aksine uzatmaktadır. AB, karşısında kendi hukukunu bilmeyen ve savunamayan bir hükümet olduğu müddetçe daha büyük tavizler alabilmek adına, Türkiye'nin tam üyelik yolunu uzatmaya çalışacaktır.

AB üyeliğini bir devlet politikası ve bir milli mesele olarak gören CHP, AB ile ilişkileri geliştirmenin sadece hükümetin değil muhalefetin de görevi olduğu düşüncesiyle, 2008 yılında AB'nin merkezi Brüksel'de bir büro açtı. AB karşısında DSP'nin tutumu CHP'den farklı olmadı. Stratejik olarak tam üyeliği destekleyen DSP, AB'nin Türkiye'nin önüne çıkardığı bazı engellere ilişkin çöncinelerini dile getiren bir politik çizgi izledi.

Tüm tarafgirliklerine karşın CHP ve DSP'nin liberal ve muhafazakâr çevreler tarafından AB konusunda aşırı milliyetçi, ulusalcı, içe kapanmayı savunan AB karşıtı partiler olarak eleştirilmelerine neden olan şey, tam teslimiyet tutumu almamalarıdır. Konuyu uzatmamak için bir örnekle yetinmek istiyoruz. Avrupa Parlamentosu, 15 Kasım 2000 tarihli kararında, "Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin Ermeni soykırımı yaptığını ilan eder ve Türk hükümetinin bunu kabul etmesini ister. Türkiye'nin bu olguyu reddetmesinin Avrupa Birliği üyeliğinin kesin engeli olduğunu açıklar" denilmektedir.³⁰⁰ Kanımızca bu, meselenin özünü ortaya koymaktadır. Türkiye'nin AB'ye tam üye olabilmek için Ermeni soykırımı yaptığını kabul ve ilan etmesi de dahil, milli bir intihar anlamına gelecek birçok konuda tam anlamıyla teslimiyetçi bir tutum alması istenmek-

299 Murat Yetkin, "Baykal: Bize Haksızlık Var", *Radikal*, 06.11.2005.

300 Savaş, *age*, s.132.

tedir. Bu adımları atmayı kabul eden AKP'nin bile, AB yetkililerine kendi tabanlarını ve Türkiye kamuoyunu hazırlamak için zamana ihtiyaçları olduğunu söyledikleri ve muhataplarından anlayış bekledikleri konulardır bunlar.

Tabanlarının niteliği dolayısıyla AB talepleri karşısında milli konulardaki çekince ve itirazlarını daha yüksek sesle ifade etmeleri, sosyal demokratları Avrupa solu ile olan ilişkilerinde "kan uyuşmazlığı" diye nitelenebilecek bir konuma getirdi. 6 Ağustos 2009 tarihli CHP Merkez Yönetim Kurulu Raporu'nun ekleri arasında bulunan ve araştırmacı Cezmi Doğaner tarafından kaleme alınmış olan "CHP ve AB Solu" başlıklı rapor bu açıdan dikkat çekmektedir. Doğaner, sosyal refah devletinin Batılı sosyal demokrat partilerin savunduğu öncelikler arasından çıkmaya başladığını, bunun yerine "önce üretim" ilkesinin geçtiğini belirtiyor. Avrupa solunun sağa kaymasının bir sonucu olarak SPD'nin neoliberal politikaların başlıca savunucusu olduğu ve Hollanda sosyal demokrat partisi PvdA lideri Bos'un, yakın bir zaman önce "sosyal demokrasinin eşitlik ilkesini terk etmeliyiz" dediği bildiriliyor. Doğaner raporunda, Batı'nın sol partilerinin emperyalist, sömürgeci ve yayılmacı anlayışlarını sürdürdüklerini ve bu nedenle Irak işgalini elbirliği ile yaptıklarını savunuyordu. Raporda, Avrupa sosyal demokrasisi içindeki sağa kayma ve emperyalist-yayılmacı tutumun CHP ve Türk sosyal demokratların her fırsatta eleştirilmesine neden olduğunu saptıyordu. Rapora göre, neoliberal Avrupa sosyal demokratlarından oluşan kesimler, CHP'yi haksız bir biçimde AB karşıtı olmakla eleştirmektedirler.³⁰¹

II.4.6. Neoliberalizmin İnisiyatif Yıllarında Devletçilik

1980 sonrası sosyal demokrat partilerin devletçilik konusundaki yaklaşımlarına bakıldığında, ilk yıllarda, 1970'lerden devralınan

301 *Cumhuriyet Halk Partisi Merkez Yönetim Kurulu Raporu*, 6 Ağustos 2009, Ankara, s.168-169.

geleneğin izlerinin görece güçlü olduğu görülmekteydi. Başlangıçta gerek SODEP-SHP gerekse DSP'nin ekonomide merkezi planlamadan yana olduklarını bildiriyorlardı. SODEP, planlama ve devletçiliği bir yöntem olarak kullanacağını ve devletin ekonomiye üretici ve düzenleyici olarak katılacağını belirtiyordu.³⁰² SODEP, özelleştirmeden hiç bahsetmiyor ve KİT'lerin "iyi yönetime" kavuşturulması gerektiğini savunuyordu. Buna karşılık, 1970'lerde Ecevit ile özdeşleşen halk sektörü ve özyönetim konularının terk edildiği göze çarpıyordu. Toprak reformu yoluyla topraksız köylünün toprak sahibi yapılması, toprak ağalığının tasfiyesi gibi konular da sosyal demokratların gündeminde değildi. DSP'nin devletçilik konusundaki farkı, halk sektörüne yer vermesiydi. Bunun sonucu olarak DSP, ekonomide devlet sektörünü genişletmek için özel bir çaba göstermeyeceğini belirtiyordu.³⁰³ Çünkü özel sektör ile devlet sektörü yanında bir üçüncü sektörün gelişmesine çalışacaktı.

ANAP iktidarıyla başlayan neoliberalizm rüzgârı, 1980'lerin ortalarından başlayarak "her şeyi devletten beklememek gerektiği" söylemiyle devletin küçültülmesine girişti. Devletin beceriksiz ve müsrif olduğu, özelleştirilen işletmelerin daha verimli çalışacakları konusunda toplumda geniş bir mutabakatın olduğu görülmüyordu. Türkiye'nin bir parçası olduğu Batı dünyasında da özelleştirme rüzgârı esiyor ve sosyal demokratlar devletin küçültülmesine karşı çıkmak şöyle dursun, aksine sosyal refah devletine karşı eleştirel bir mesafe alıyorlardı. Neoliberalizm entelektüel üstünlük sağlamıştı ve ideolojik açıdan inisiyatif sahibiydi. Bu koşullarda Türkiye'de de sosyal demokratların devletçilik noktasında direnmedikleri ve görüşlerini revize ettikleri görüldü.

SHP içinde liderlik mücadelesi veren yeni sol hareketi, pazar ekonomisinin önümüzdeki ekonomik şekillenmenin temel çıkış

302 *Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Birinci Büyük Kongre MKYK Çalışma Raporu*, s.107.

303 Alpay ve Gürsel, *age*, s.32.

noktası olduğunu hiçbir kompleks taşımaksızın, artık herkes görmeli ve saptamalıdır diyordu. Türkiye, henüz Batılı anlamda bir Pazar ekonomisi inşa edebilmiş değildi. Bu açıdan pazar ekonomisi, Türkiye'nin bir gerçeği değil hedefiydi.³⁰⁴ 1980'lerin sonuna gelindiğinde, sosyal demokratlar devletçiliğin ciddi bir ağırlık taşıdığı karma ekonomi modeli nedeniyle Türkiye'de tüm kurum ve kurallarıyla işlevsel bir pazar ekonomisinin inşa edilemediğini, oysa istenir olanın bu olduğunu savunmaya başlamışlardı. Sağ partiler, solu genel olarak devletçi olmakla ve çağın gerisinde kalmakla eleştirirken, sol da kendi içinde birbirini eleştirirken aynı argümanı kullanıyordu. Ecevit'e göre SHP, bütün dünyada çağını dolduran devletçilik geleneğini sürdüren bir partiydi. DSP ise, halk güdümünde ve halk yararına işleyecek bir pazar ekonomisinden yanaydı.³⁰⁵ Ecevit, SHP ile birleşmeme gerekçelerinden birini, kendisinin daha 1960'larda ekonomik anlamda devletçiliğe kuşkuyla bakmaya başladığı halde SHP'nin devletçi olmasıyla açıklıyordu.³⁰⁶

Yukarıda tarihsel mirası ele alış meselesinde değinilen Altı Ok tartışmaları, kaçınılmaz biçimde devletçiliğin ele alınışını da kapsıyordu. Yakup Kepenek, 1970'li yıllarda Altı Ok'un yeniden yorumlarına çalışmalarının en önemli nedenlerinden birinin, devletçiliğin ekonomik boyutunun artık geçmişte kalması olduğunu belirtiyordu. Bir başka deyişle, CHP'nin ekonomide devletçiliği terk etme düşüncesine daha 1970'lerde sahip olduklarını söylüyordu. Kepenek'e göre, sosyal demokraside piyasa ekonomisinin esastı ve Altı Ok'un bu açıdan da geçerliliği yoktu.³⁰⁷ Benzer görüşleri hem CHP hem de

304 Baykal ve Cem, *age*, s.62.

305 "Sosyal Demokratlar Tartışıyor", Cumhuriyet Gazetesinde Yayımlanan Yazı Dizisi, (20 Ekim 1991 Genel Seçimleri Sonuçları sonrası değerlendirmeler), s.24.

306 Ecevit'in 8 Eylül 1991'de *Milliyet* gazetesinde Ercüment İşleyen'in sorularına verdiği cevaplar için bkz. Atilla Akar, *Öteki DSP Ecevitlerin Gayri Resmi Öyküsü*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s.33.

307 Çakır ve Göktaş, *age*, s.161-164.

DSP'de yöneticilik, milletvekilliği ve bakanlık yapmış olan Şükrü Sina Gürel'den de duymak mümkündür. Devletin küçültülmesi ve altyapı yatırımları yapan girişimci bir devlet rolünün artık tasfiye edilmesi gerektiğini savunan Gürel'e göre özelleştirme bu açıdan ilke olarak doğrudur.³⁰⁸ Aydın Güven Gürkan'a göre "bugün artık hiç kimsenin elinde dünya ekonomisine kapalı, kendine yetmeye çalışan, yoğun devletçi, fiyat ve piyasa işleyişlerini reddeden, özel girişimciliğe ciddi sınırlamalar getiren, özel mülkiyeti istisnai sayan, yarışmacılığın avantajlarından yararlanmayan, ekonomiyi ve toplumu merkezi bir planda yönetmeye çalışan, demokrasiyi, insan haklarını ve çoğulculuğu önemsemek gereğini duymayan bir kalkınma modeli yoktur."³⁰⁹ Gürkan, neoliberallerin tümüyle serbestleştirilmesini istedikleri piyasaya karşı, devletin denetleyici ve gözlemci rolü oynayacağı bir piyasa ekonomisinden yana olduğunu belirtiyordu. Ancak Gürkan'a göre günümüz dünyasında "fiyat işleyişleri, özel mülkiyet, özel girişimcilik ve yarışmacılık hiçbir ülkenin kendisinin tek başına değiştiremeyeceği bir genel çerçeveyi oluşturuyor"du.

CHP genel sekreterliği yapmış olan Tarhan Erdem öncülüğünde İlder Turan, Necdet Uğur, Mehmet Kabasakal ve Ferhat Kentel gibi otuz aydının imzasını taşıyan Demokratik Cumhuriyet Programında ekonomi konusunda kendi içinde tutarlı ve görece radikal liberal görüşler savunuluyordu.

Devletin ekonomiye müdahale etmesi ve onu vesayet altında tutmak istemesinin piyasa mekanizmalarının yeterince gelişmemiş olduğu geri kalmış ülkelerde görülen bir olgu olduğu belirtiliyordu. Kurum ve kuralları yeterince oluşmamış bir ekonomide piyasanın doğru kararları veremeyeceği düşüncesi kendisine zemin bulmaktaydı. Oysa bizzatı bu önkabul bir kez benimsenince piyasa mekanizmalarının, kurum ve kurallarının gelişmemesine yol açmaktaydı. O halde yapılacak iş belliydi. Piyasanın zaman içinde olgunlaşarak

308 *Age*, s.78-79.

309 *Age*, s.22.

sorunları çözebileceğine inanmak, piyasaya güvenmek gerekiyordu.³¹⁰ Devlet finans da dahil ekonominin hiçbir sektöründe faaliyet göstermemeliydi. Ekonomide devletin çekilerek boşalttığı alanlar sivil toplum kuruluşlarınca doldurulmalıydı. Sosyal güvenlik ve eğitim devletin tümüyle çekilmeyeceği ancak özel sektörün faaliyetlerine açılacak alanlardı. Ayrıca devlet çalışma hayatına ve işçi-işveren ilişkilerine hiçbir biçimde taraf olmamalıydı. Devlet konut üretmeyecek, elindeki tüm KİT'leri özelleştirecekti. Sosyal politika adına devletin piyasalara tek müdahalesi para, mal ve emek piyasalarını düzenleyen ve denetleyen kurallar getirmek ve düşük gelir gruplarının gelirlerini arttırıcı politikalar üretmekten ibaret olmalıydı.

Baykal, CHP genel başkanı olarak görev yaptığı yıllarda özelleştirme konusundaki tutumunu değiştirmede. Özelleştirmenin bir rasyonelizasyon olduğunu ve işletmelerin etkinleştirilmesi, modernleştirilmesi anlamına geldiğini söylemeye devam etti. Özelleştirme taraftarı olmanın gerekçesini ise CHP'nin bir üçüncü dünya devletçisi parti olmadığı ile açıklıyordu. CHP genel başkanı liberal ve serbest pazar ekonomisinden yana olduklarının altını çiziyordu.³¹¹

II.4.7. Muhafazakârlığın Yükselişi Yıllarında Laiklik

Ecevit, 1989'un sonlarında verdiği bir röportajda "ben 1973'ten beri dinci görüşle Atatürkçü görüşün, laik devlet düzeninin bağdaştırabileceği, en azından uzlaştırılabileceği kanısındayım. (...) dini-ne, geleneklerine bağlı herkesi sağcı sayma veya sanma eğiliminin de bir tarihsel yanılığ olduğunu söylüyorum. Bu deyiimi ilk kez Meclis kürsüsünde kullanmıştım." (...) "Tarikatlar üzerindeki yasaların da artık çağını doldurduğu kanısındayım" diyordu.³¹² Ece-

310 *Demokratik Cumhuriyet Programı*, İmge Yayınları, Ankara, 1995, s.27-64.

311 Baykal'ın 21 Ağustos 1997 tarihli *Milliyet* gazetesinde ve 8 Eylül 1997 tarihli *Yeni Yüzyıl* gazetesinde çıkan demeçleri için bkz. "Atatürk'ün Partisi CHP'yi Nasıl Çökerttiler", *Aydınlık*, 25 Nisan 1999, s.7.

312 Ergül, *age*, s.279-280.

vit'in İslamcı kesimlerde sevinçle karşılanan, özellikle Ali Bulaç ve Nabi Avcı gibi İslamcı entelektüelleri çok memnun eden bu sözlerde ifade edilen tutum aslında yeni değildi. Ecevit 8 Eylül 1991'de *Milliyet* gazetesinde Ercüment İşleyen'in sorularına verdiği cevapta 1960'lı yılların başlarından beri laiklik konusundaki görüşlerinde, partinin geleneksel çizgisinden farklı düşünmeye başladığını belirtiyordu. "1968'deki bir CHP Parti Meclisi toplantısında laik bir devlette tarikatların yasaklanamayacağını savundum"³¹³ diyen Ecevit, 90'ların ikinci yarısında Fethullah Gülen'le samimi bir ilişki kuracak ve bir zamanlar Demokrat Parti'nin "halk tarafından benimsenen ve benimsenmeyen devrimler" ayrımı yapması gibi "laiklikle bağdaşan ve bağdaşmayan tarikatlar" ayrımı yapmaya başlayacaktı. Ecevit, SHP'nin laiklik anlayışını da beğenmiyordu. 1988 yılında "Söz gazetesi için Ahmet Taner Kışlalı'ya bir röportaj veren Ecevit, "SHP'nin programında ve tutumunda laiklik anlayışının çok dar ve çağın gerisinde olduğu eleştirisini yöneltmişti.³¹⁴ DSP'nin hazırlattığı din raporunda "CHP'nin geleneksel din karşısında olumsuz bir tutumu deyimleyen Jakoben tavrını unutturmak" DSP'nin laiklikle ilgili bir misyonu olarak görülüyordu.³¹⁵

Baykal ve Cem'in yeni sol hareketi, sosyal demokrasinin Kemalist mirasının eleştirisi bağlamında laikliği de ele almışlardı. CHP-SHP geleneğinin laiklik anlayışında bir değişime ihtiyaç olduğu düşüncesindeydiler. Buna göre laiklik geçmişte yasakçı, dışlayıcı ve baskıcı bir biçimde yorumlanmıştı. Sosyal demokratların ihtiyacı olan yorum ise çağdaş, çoğulcu, özgürlükçü ve demokrat bir laiklik yorumuydu.³¹⁶ Buradaki çoğulculuk anlayışı, dini gruplar, mezhepler ve tarikatların kamusal yaşamda görünür hale gelmelerini onaylayan ve bu durumu özgürlükçülük olarak tanımlayan bir

313 "Atatürk'ün Partisi CHP'yi Nasıl Çökerttiler", *Aydınlık*, 25 Nisan 1999, s.4.

314 Ergül, *age*, s.186.

315 *Age*, s.280-281.

316 Baykal ve Cem, *age*, s.93.

anlayışa tekabül ediyordu. Sonraki yıllarda Baykal'ın CHP genel başkanı olduğu dönemde İstanbul İl Başkanı Gürsel Tekin'in öncülüğünde başlayan çarşaf açılımı ve Kadiri Tarikatı mensuplarının törenle CHP'ye katılması gibi uygulamalar bu anlayışın uzantıları olarak dikkati çektiler. 2007 genel seçimleri öncesi Baykal'ın çarşafli kadınlara parti rozeti takmasıyla hatırlanan bu olaydan sonra kendisine yönelen tepkilere Baykal, "tek parti döneminin yasakçı anlayışına dönmeyeceklerini" söyleyerek cevap verdi. Arkasından İzmit Büyükşehir Belediye Başkan adayı Sefa Sirmen her mahalle-ye bir Kuran Kursu açacaklarını duyurdu.

Tarhan Erdem'in önderlik ettiği Demokratik Cumhuriyet Programında din işlerinin cemaatlerin, derneklerin ve vakıfların etkinlik konusu olarak kabul edildiği belirtilmişti.³¹⁷ Demokratik Cumhuriyet Programı CHP'nin resmi belgelerinden biri değildir. Ancak bu programda somutlaşan bakış açısının, Altan Öymen'in CHP'nin genel başkanlığı döneminde partinin genel sekreterliği düzeyinde temsil edilmiş olması dikkat çekicidir.

II.4.8. Kılıçdaroğlu ve Geleneğin Devamı

1980 sonrasının en uzun süre genel başkanlığını yapan Deniz Baykal'ın bir kaset komplosuyla istifaya zorlanmasının ardından 22 Mayıs 2010 tarihinde yapılan CHP 33. Olağan Genel Kurultayı'nda Kemal Kılıçdaroğlu CHP'nin genel başkanlığına seçildi. Türk sosyal demokrasisinde Kılıçdaroğlu dönemi devam etmektedir. Fakat bu satırların yazıldığı sıralara kadar olan açıklama ve icraatları açısından Kılıçdaroğlu'nun yukarıda çerçevesi çizilen geleneğin içinde yer alan bir siyasetçi olduğu anlaşıldı. Partisinin siyasal çizgisini özgürlükçü (liberal) demokrasi olarak ilan etmesi, 1990'larda sosyal refah devletinin yerini sosyal liberalizmle ikame eden Batı sosyal demokrasisinin izini sürdüğünü ortaya koyuyordu. Laiklik

317 *Demokratik Cumhuriyet Programı*, s.50.

konusunda, geleneği sürdürdüğünü hatta bir adım öteye taşıdığını, siyasallaşmayan, siyaset yapmayan tarikatlara saygılıyız sözleriyle gösterdi.* Laikliğin tehdit altında olmadığını söylemesi CHP tabanında tartışma yaratmış görünmektedir. Çünkü siyaset yapmayan bir tarikatın olup olmadığı bir yana, tarikat ve cemaatlerin devlet organlarında örgütlendiklerine ve başlangıçta gizli yürütülen ancak son yıllarda aleni biçimde siyasal gündem takip ettiklerine ilişkin bir tartışma olmasa gerektir.

Kılıçdaroğlu, parlamentarizmin doğal sonucu olan herkese ma'vi boncuk dağıtma şeklindeki popülizm ile siyasette herkese dost olmanın mümkün olmadığı şeklindeki basit ilkeyi birbirine karıştıran bir tutum izliyor gibi görünmektedir. Tarikat ve cemaatlere verilen tavizlerin Atatürk'ün öngördüğü bir toplum ve devlet düzeninin inşa edilmesine nasıl bir katkı sağlayacağı merak konusu olmaya devam etmektedir. Kılıçdaroğlu döneminde halkla bütünleşme diye formüle edilen kitle tabanını genişletme arzusu, özgür toplum ilkeleriyle açık uyuşmazlık içindeki tarikat ve cemaat gibi totaliter yapılanmalara meşruiyet kazandırma adımlarıyla yürütülmeye çalışılmaktadır.³¹⁸

Avrupa Birliği politikası, Kılıçdaroğlu'nda yerel yönetimlerde özerklik şartına Türkiye'nin koyduğu çekincenin kaldırılacağıının ilanı noktasına ilerledi. Atatürk dönemine yönelik eleştiriler, Der-sim üzerinden yeni bir boyuta taşındı. Genel olarak, AKP'nin seç-men tabanındaki güçlü desteğinin, "AKP'nin kozlarını elinden almak" diye tanımlanan bir politikayla zayıflatılması denilebilecek bir siyaset yapma tarzı, Kılıçdaroğlu'nun siyasal eylemine yön veriyor gibi görünmektedir.³¹⁹

* Kılıçdaroğlu, bu sözleri 24 Ocak 2011'de Denizli Ticaret Odası'nda yaptığı konuşmanın ardından basının sorularına cevap verirken sarf etmişti.

318 Kılıçdaroğlu döneminde dinciliğe ve genel olarak sağa verilen tavizler hakkında derli toplu bir haber için bkz. <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/chp-nin-saga-acilimi-devam-edecek-haberi-51778>

319 Devrim Sevimay ile söyleşi. Bkz. *Milliyet*, 3 Eylül 2010.

SONUÇ

Kemalizm ile sosyal demokrat ideoloji arasında birbirleriyle uzlaştırılması mümkün olmayan ve aynı zamanda esasa ilişkin olan bir dizi çelişme bulunmaktadır. Bunların ilki ve en önemlisi, dünya durumunun analizine ilişkindir. Her iki bakış açısından, dünyadaki güçler dağılımı ve buradan hareketle oluşturulacak stratejik tercihler temelden farklıdır. Dünyanın durumu ve dünya üzerindeki güçlerin nesnel konumlanışı üzerine yapılacak analizler bir ülkenin yönetilmesinde belirleyici önem taşır. Bu analiz sayesinde ülkenin içinde yer alacağı uluslararası ittifaklar, imzalayacağı anlaşmalar, milli güvenlik stratejisi, temel savunma ihtiyaç ve öncelikleri ile uluslararası hedefleri belirlenir. Ülkenin uluslararası rol ve vizyona ilişkin konumu yine bu analizlerden kaynaklanır. Söz konusu stratejik konumlanma analizi, o ülkenin iç siyasal güçler dengesi üzerinde de etkide bulunur. Devlet, ülkede faaliyet gösteren siyasal güçler arasında kendi konumlanışına göre fark gözetir. Örneğin II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın inisiyatif sahibi olduğu ilk yıllarda, Türk hükümeti ırkçı-Turancı faaliyetlere göz yumduğu halde, Hitler'in yenilgisinin kesinleşmesi üzerine meşhur 1944 tevkifatları ile bu akımı tasfiye etmiştir. Benzer şekilde, savaştan sonra ABD'nin öncülüğündeki uluslararası kapitalist sistemin organik bir parçası olmaya yönelen Türkiye'de sadece Atatürk döneminin Sovyet dostluğu politikası terk edilmekle kalmamış, içeride de sosyalist sol üzerindeki baskı, siyasi cinayetlere kadar uzanan bir devlet terörüne dönüşmüştür. Feodal toplumsal ve siyasal düzeni ihya etme yan-

lısı irtica, Atatürk döneminin baş düşmanı iken, Atlantik sistemi içinde devletin sola karşı en sadık ve güvenilir müttefik haline dönüşmüş ve devlet tarafından desteklenerek palazlandırılmıştır.

Atatürk, 13 Eylül 1920 de TBMM'de açıkladığı Halkçılık programında Türk halkının emperyalizmin ve kapitalizmin baskı ve zulmü altında olduğunu belirtmişti. Atatürk, dünyanın emperyalist devletler ile mazlum milletler biçiminde iki ana kampa ayrıldığını savunmaktaydı. Bu bakış açısı, Sovyet devrimcilerinin bakışı ile koşutluk taşıyordu. Emperyalizmin tahakkümü karşısında milli bağımsızlıklarını kurtarma derdindeki sosyalist ve devrimci milliyetçi akımların dünyayı ve kendilerini benzer biçimde değerlendirdikleri görülmektedir. Atatürk'e göre Türkiye mazlum bir ülkedir ve emperyalistler karşısında Türkiye'nin nesnel yeri mazlum milletler safıydı. Sömürgeleşmiş ya da bu yola girmiş ülkeler açısından Türkiye'nin başarıya ulaşmış milli mücadelesi, Atatürk'ün deyimiyle Asya devrimlerinin öncüsü rolünü oynamaktaydı. Mazlum milletler Türkiye'nin başarıya ulaşmış yolunu izleyerek birer birer bağımsızlıklarını kazanacak ve sömürü ilişkileri yeryüzünden silinecekti. Atatürk, bunu "bütün mazlum milletler zalimleri bir gün mahv ve nabut (yok) edecektir" sözleriyle ifade etmişti. Bu stratejik konumlanışı nedeniyle Türkiye uluslararası alanda saldırgan bir politika değil "Yurtta sulh cihanda sulh" politikası izlemiştir. Bugün değilse bile koşullar uygun olduğunda sınırları ötesine yayılmayı amaçlamak türünden politikalar Atatürk Türkiye'si ile yan yana gelmemiştir. Türkiye'nin müttefikleri kendisi gibi emperyalist saldırganlıktan mağdur olan ülkeler iken, düşmanları yani kendisine yönelik tehdidin kaynağı Batı ülkeleridir. Atatürk'ün milletler cemiyetine katılmak yerine doğu milletlerinin kendilerini Avrupa tahakkümünden korumak üzere kendi aralarında birlik kurmalarına ilişkin düşüncesi bu bakış açısının sonucuydu.

Atatürk'ün dış politikası bu yaklaşımın doğal sonucu olarak oluşmuş, Türkiye gibi emperyalizme karşı direnen Sovyetler Birli-

ği ile sıkı dostluk ilişkileri geliştirme ve Balkan Antantı ve Sadabat Paktı gibi anlaşmalarda yansımaları bulan bölge merkezli bir dış politika izleme esaslarına oturmuştur. Atatürk, 4 Ocak 1922'de SSCB Devlet Başkanı Lenin'e gönderdiği mektupta "sonuç olarak, bugünün Türkiye'si, Batı Avrupa'ya olduğundan çok, bir bakıma, Rusya'ya daha yakındır. Sonra, ülkelerimiz arasında bir başka benzerlik, bizim kapitalist ve emperyalist düzene karşı savaştığımızdır" diyordu. Bölge merkezli politikalarla Türkiye Balkanlardan Asya içlerine kadar bir Avrasya Birliği'nin kurulmasının önder ülkesi olmaya girişmiştir. Emperyalist Batı kampının o dönemdeki uluslararası lideri olan İngiltere, bu anlaşmaya karşı çıkmış ve sonraları da birliğin dağılması için çalışmıştır.

Atatürk'ün Batı kavramını, tarihsel süreçte kazandığı ikili anlama uygun biçimde kullandığı görülür. Bir başka deyişle Atatürk'te iki ayrı Batı vurgusu vardır. Birincisi 18. yüzyılda insanlığı temel hak ve özgürlükler, insan hakları ve yurttaşlık gibi modern siyasal kavram ve uygulamalarla tanıştırmış olan Aydınlanma Çağı'nın mirasçısı olan Batı; ikincisi ise kendisinden başka milletlere yaşam hakkı tanımayan sömürgeci ve emperyalist Batı'dır. Atatürk, Batı emperyalizmi karşısında yok olmamak için XVIII. yüzyıl Batı uygarlığını sahiplenmektedir. Dolayısıyla Kemalizm, Batıcı değil, çağdaşlaşmacı bir akım olarak belirir. Türkiye'nin çağdaşlaşma hareketinin bir taklitçilik olmadığını altını çizen Atatürk bu düşüncesini Türkiye'nin bir maymun gibi hiçbir milleti taklit etmeyeceği, Amerikanlaşmak ya da Batılılaşmak diye bir meselesinin olmadığı şeklinde ifade etmişti. Türkiye'nin meselesi özleşmek, çağdaşlaşmaktı. Bu amaçla izlenmesi gereken program Kemalizm adıyla somutlaştırılmıştı.

Kemalizmin dünya durumu ve buradan hareketle Türkiye'nin yeri konusundaki analizi sosyal demokrat ideolojinin temel önkaulleri ile karşılaştırıldığında, Kemalizmin aksine sosyal demokrasinin hiçbir sorunu emperyalizm olgusu üzerinden koymadığı görü-

lür. Sosyal demokrasinin dünyayı görüş ve algılayış biçimi tam anlamıyla Avrupamerkezci bir açı içermektedir. Avrupamerkezci bakış açısı öylesine belirgin ve baskındır ki, Bernstein, açıkça emperyalist sömürgeciliği uygarlık götürmek adına savunabilmiştir. Kemalizm, dünya durumunu ezen-ezilen milletler biçiminde ayrılmış bir uluslararası saflaşma olarak görür ve bu saflaşmada kendi yerini ezilen milletler içinde görürken sosyal demokrasi XIX. yüzyıldan günümüze kadar hiçbir yerde ezen-ezilen milletler analizini benimsemez. Sosyal demokraside emperyalizm kavramı bir anlam ifade etmez. Bu kavram çok sınırlı olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve sadece SSCB'yi anlatmak için kullanılmıştır. Batı sosyal demokrat partilerinin programlarındaki "kapitalist sömürü" ve "sınıf mücadelesi" kavramları II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda tümüyle çıkarılmıştır. Sosyal demokrasinin dünya ve toplum analizinde emperyalizm, kapitalist sömürü ve sınıf mücadelesi gibi bir gerçeklik yer almaz. Bir başka deyişle emekçilerin ve dünya halklarının sömürülmesinin önlenmesi ve bu amaçla kendi toplumlarındaki egemen sınıflarla mücadelenin örgütlenmesi gibi bir amaç sosyal demokrasinin gündeminde yoktur. Kemalizmde çağdaşlaşma ve özleşme vurgusuna karşılık sosyal demokrasi, AB sürecinde giderek güçlenen biçimde Avrupalılık kimliğini vurgulamaktadır. Sosyal demokrasi Avrupamerkezci tutumundaki kararlılığın bir sonucu olarak, Batı ülkeleri ile ezilen dünya ülkelerinin karşı karşıya geldiği her olayda Batı emperyalizminin çıkarlarını savundu. 1956'da Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinde, Hindistan ve Afrika'nın bağımsızlık mücadelelerinde ve en son Irak'ın işgalinde sosyal demokratların yeri Batı'nın çıkarlarının savunulmasıydı. Sosyal demokrasinin emperyalist politikaların dışında bir varlığının olmadığını Türkiye bizzat yaşayarak gördü. Avrupa sosyal demokrat partileri, son otuz yıl boyunca PKK terörizmini teşvik eden bir yaklaşım içinde olageldiler, ASALA'yı hiçbir zaman açıkça karşılarına almadılar, Ermeni soykırımı iddialarını desteklediler, Kürt sorunu-

nun uluslararası müdahale konusu olmasını teşvik ettiler ve Kıbrıs sorununda Rum tarafının tezlerini destekleyegeldiler. Özetle, Avrupa sosyal demokratları emperyalizmle mazlum milletlerin karşı karşıya geldikleri her durumda emperyalist politikaları savundular ve savunmaya devam ediyorlar.

Bunun neden böyle olduğunu anlamak zor değildir. Sosyal demokrasi, sömürgelere sahip olan ve emperyalizm aşamasına ulaşmış olan Batılı ülkelerin toplumsal ve siyasal sorunlarına çözüm temelinde inşa edilmiş bir ideolojidir. Bu nedenle sosyal demokratlar Batılı ülkelerin sömürgelere sahip olması ya da onlarla emperyalist karakterli ilişkilere girmelerini bir uygarlaştırma misyonu olarak algıladılar. Böyle yapmasalardı, kendi ülkelerinin burjuva-liberal hükümetleri tarafından her türlü baskı ve devlet terörüne maruz kalacaklardı. İdeolojilerinin tüm karakterine rengini verecek nihai bir tercih yapmaları gerektiğinde Marksizm ile yollarını ayırarak tercihte bulundular. Sosyal demokrasi, gelişiminin sonraki aşamalarında da emperyalist karakter kazanmış olan Batı kapitalizminin iktisadi sınırlarını, temel faaliyet alanı olarak benimsedi. Dolayısıyla her ideoloji gibi sosyal demokrasinin de tarihin belli bir aşamasında belli bir toplumsal yapının kendine özgü sorunlarını çözmeye yöneldiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında sosyal demokrasinin gelişmiş, sanayileşmiş, emperyal karakter kazanmış Batı toplumlarında son derece gelişmiş bir işçi sınıfının varlığın koşullarında, işçi sınıfı içindeki nitelikli işgücünün, kendi burjuvaziyle liberal parlamenter demokrasi ve görece daha adil paylaşımaya dayalı bir kapitalist piyasa ekonomisi çerçevesindeki uzlaşmasına tekabül eder. Bu programın Kemalizmi var eden toplumsal koşullar ve Kemalizmin çözmeye yöneldiği toplumsal sorunlar ile bir ilişkisi olmadığı ortadadır.

Kemalizm ile sosyal demokrasinin dünya durumunu değerlendirme biçimlerindeki açık bir çelişki olduğu görülmektedir. Ancak acaba bu çelişki günümüzde anlamlı olmayı sürdürmekte mi-

dir? Bir başka deyişle, meseleye Türkiye'den bakıldığında Atatürk'ün yaşadığı dönemden farklı olarak emperyalizm çağının bitip bitmediği, insanlığın bir kardeşlik ve uyum çağına ulaşip ulaşmadığı, eğer emperyalizm çağı sona ermediyse emperyalizmin nerede olduğu, hangi ülkeler tarafından temsil edildiği, Türkiye'nin somut olarak hangi emperyalistlerden kendisini koruması gerektiği ya da Türkiye'nin de artık emperyalist ülkeler kampının bir üyesi olup olmadığı, Türkiye'nin dünyanın mazlum ülkeleri üzerinde paylaşım mücadelesi veren güçlerden biri olup olmadığı gibi soruların cevaplanması gerekir. Sosyal demokrasinin, Kemalizmin gelişimi ve olgunlaşmasının doğal bir sonucu olduğunu iddia edenlerin, tutarlı olmak adına, yeryüzünde bugün emperyalizm diye bir sorunun olmadığını kabul etmeleri beklenir.

Kemalizmin sosyal demokrat ideoloji kapsamında tanımlanmasını güçleştiren bir başka unsur ekonomi politikasının araçlarına ilişkindir. Kemalizmde de sosyal demokrasi gibi kapitalist ekonominin ana hatları kabul edilir. Bir başka deyişle, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve pazar ekonomisi Kemalizmin ekonomik kabulleri içindedir. Fakat bu kapitalizm, arkada bırakılan Osmanlı mirasından çıkartılan dersler uyarınca, mutlaka bağımsız işleyen bir sistem olmalıdır. Osmanlı döneminde olduğu gibi, Batı kapitalizminin organik bir parçasına dönüşerek "dünya" pazarlarıyla sınırsız biçimde bütünleşmiş, kurallarını koyamadığı bir sisteme eklemlenmiş, milli ihtiyaçların kontrolünden çıkmış serbest bir piyasa ekonomisi Kemalizmin ekonomi yaklaşımının dışındadır. Ekonominin işleyişi kamu yararı ve ülkenin sanayileşmiş Batı ülkeleri düzeyine çıkması hedeflerine uygun olarak gerçekleşmelidir. Bunun yegâne yolu ise piyasa ekonomisini devlet güdümlü olarak işletmektir.

Milli kalkınmalarını sadece girişimcilerden bekleyen azgelişmiş ülkeler üç sorunla karşılaşmaktadırlar. Birincisi, yeterli sermaye birikimi ve deneyimi olmayan girişimcilerin, ülkenin ihtiyaçlarını karşılayabilecek duruma gelmelerinin on yıllar almasıdır. Kendine

yeterli hale gelmesi uzun bir zaman dilimine yayılan ülkelerin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri mümkün olamamaktadır. İkincisi, girişimcilerin kapitalizmin rasyonel işleyişine uygun olarak acil toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik değil, kendileri için en karlı alanlara yatırım yapmalarıdır. Üçüncüsü, girişimcilerin bir dizi riski üstlenerek yerli üretim yapmak yerine, zaten Batı'da üretilmekte olan malların temsilciliğini, dağıtımcılığını üstlenerek kompradorlaşmalarıdır. Azgelişmiş ülkelerin kalkınması açısından en büyük sorun, bir dünya-sistemi halini almış olan uluslararası kapitalizmin, milli ekonomileri kendisine eklemlenmeleri yönünde baskı altına almasıdır. Böylece, özel teşebbüsü kalkınmanın dinamosu olarak gören azgelişmiş ülkeler, kısa bir süre içinde kendi sermayedarları üzerinden Batı sisteminin organik bir parçasına dönüşmektedirler. Bu durumda devletçilik, azgelişmiş ülkelerin, Batı'daki ekonomik krizler karşısında sarıldıkları bir taktik çözüm olmaktan çıkmakta ve ekonomik bağımsızlığın temel koşullarından birisi haline gelmektedir. Devletçilik sanayileşmiş ülkelerle arasındaki gelişmişlik makasını kapatıncaya kadar, azgelişmiş ülkelerin stratejik yönelimlerinden biri olmak zorundadır. İşte diğer ilkelere birlikte devletçiliğin 1937'de anayasa ilkesi haline gelmesi bu denklemin sonucudur. Bir başka deyişle Türkiye, 1930'ların dünya ekonomik krizini atlatabilmek için geçici olarak devletçiliği kabul etmemiş, uzun vadeli bir kalkınma ve sosyal adalet ilkesi olarak devletçiliği benimsemiştir. Burada sözü edilen vadenin, Türk toplumu Kemalist devrim'in kazanımlarını tümüyle içselleştirene, yani toplum milli demokratik devrim aşamasını arkada bırakıncaya kadar süreceği söylenebilir.

1929'da patlak veren krizden sonra Türkiye'de de devletçiliğe geçildi. Fakat devletçilik düşüncesi Kemalistlerce bu tarihte keşfedilmiş değildi. Atatürk, daha 1 Mart 1922 gibi erken bir tarihte ekonomi politikasının amaçları arasında kamu yararını ilgilendiren teşebbüslerin devletleştirilmesinin geldiğini ilan etmişti. Kemalist

Devrim'in anladığı devletçilik, bireysel girişimlere özgürlük tanımakla birlikte, milletin içinde bulunduğu durumu göz önüne alarak hem ekonominin genel yönetimini devletin eline alması hem de stratejik alanlarda ve büyük çaplı yatırım gerektiren alanlarda devletin bizzat yatırım yapması demektir. Bu yaklaşımın liberalizmden başka bir sistem olduğu bizzat Atatürk tarafından belirtilmiştir. Bu sisteme Atatürk ve Kemalistler "mutedil devletçilik" veya "devlet sosyalizmi" demeyi uygun bulmuşlardır. Devlet sosyalizminden kastedilen, işçi sınıfının yeterince güçlü olmadığı yerlerde sosyal adaletçi ve emekten yana bir ekonomiyi devletçi uygulamalarla gerçekleştirmektir. Buradaki devlet sosyalizmi bir dönem kavramıdır. Sonraları bırakılmış olan bu kavramın bugün anlaşılan anlamıyla sosyalizmle bir ilgisi yoktur. Devlet sosyalizmi, devletçilik demektir.

Mustafa Kemal'in siyasal sosyalleşmesini gerçekleştirdiği dönemler sol düşüncelerin, sosyalizmin ve en genel anlamda toplumcu düşüncelerin gerek Avrupa'da gerekse Rusya ve Kafkasya'da önemli saygınlık sahibi olduğu dönemlerdi. Mustafa Kemal'in kuşağı ayrıca, Abdülhamit istibdadına ve Osmanlı Devleti'nin emperyalizm karşısındaki aczine karşı, kaynağını Fransız Devrimi'nden alan toplumcu-milliyetçi ve özgürlükçü düşüncelerle yetişmişlerdi. Savaşıkları emperyalizmin aslında kapitalizmin bir vafı ve aşaması olduğunu gören Kemalistler kamu ekonomisinin ağırlıkta olduğu bir milli ekonomi düşüncesine başından beri yakın durmaktaydılar. Fakat biraz önce de belirtildiği üzere 1920'lerde kamu ekonomisi kurabilmek için gerekli sermaye birikimi şöyle dursun, Türkiye'nin kapitalist bir ülke olduğunu söylemek bile zordu. Bu koşullarda, öncelikli olarak kalkınma ve kendi kendine yeter haldeki milli bir ekonomi oluşturma görevi ile karşı karşıya olan Kemalistler, ellerindeki tüm araçlardan yararlanarak bu görevi yerine getirmek zorundaydılar.

Sosyal demokrasinin ekonomi politikasında devletin ekonomiye müdahalesi kabul edilir. Ancak burada devlet, üretici bir role so-

yunmayacaktır. Batı ülkelerinin burjuvazisi zaten oldukça gelişmiştir ve toplumsal üretimi her alanda örgütleyebilecek sermaye birikimi ve deneyime sahiptir. Batı'da sorun, gelişmiş bir burjuvazi ile gelişmiş bir işçi sınıfı arasında bölüşümün görece adil biçimde yapılmasıdır. Dolayısıyla devletin ekonomiye müdahalesi esas olarak yeniden-dağıtımçı nitelik taşır. Sosyal demokrasi kalkınma sorununu çözmüş toplumların gerçeği içinde formüle edilmiş bir ideoloji olduğundan, devletin kalkınma amaçlarına bağlı olarak ekonomide asli bir rol oynaması türünden Kemalist anlayışlara yabancıdır.

Sosyalizmin güçlü olduğu, buna karşılık Batı burjuvazisinin kendi işçi sınıfı ile sosyal refah devleti çerçevesinde bir zorunlu uzlaşma yaptığı II. Dünya Savaşı sonrasında, sosyal demokrasi ekonomide kendi sınırlarını keşfetme imkânı buldu. Sosyal demokratların uzun yıllar iktidarda kaldıkları İsveç'te vergi oranları yüzde 80'lere kadar çıkarılmış, fakat bu kez de sermayenin kendini üretmesi anlamsız hale gelince geri adım atmanın yolları aranmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle sosyal demokrat ekonomi, mantığının sınırlarına kadar dayanmış ve daha ileri giderse sosyalizme dönüşmesi gerekeceği için liberalizme çark etmişti. Avrupa'da çoğu sosyal demokrat partinin programında bulunan "üretim araçlarının topluma maledilmesi" amacı, daha 1960'lı yıllarda folklorik bir özelliğe dönüşmüştü. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra başlayan küreselleşme çağında ise sosyal demokrasi kendisini Üçüncü Yol adı altında sosyal refah devleti döneminin anlayışlarından da kurtardı. Gelineen noktada son yirmi yılın gerçeği sosyal demokrasinin sosyal liberalizme dönüşmüş olmasıdır.

Kemalizmin sosyal demokrat ideoloji kapsamında tanımlanmasını güçleştiren unsurların üçüncüsü siyaset yönteminde somutlaşmaktadır. Kemalizmin siyasi yöntemi devrimciliktir. Sosyal demokrasi ise devrimciliğe diktatörlük olarak bakar, evrimci, reformcu ve parlamentaristtir.

XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa'da işçi sınıfının önündeki temel meselenin iktidara gelmek değil, dayanabilecek yaşam koşulları elde etmek, kapitalist toplumda tanınmak ve temsil fırsatına kavuşmak ve kendi örgütlerinden oluşan bir ağ kurabilmek olduğu görülür. Zamanla sosyal demokrasi kapitalizmin doğal gelişimi içinde adım adım sosyalizme doğru evrimleşeceğini ve işçi sınıfına düşen siyasi görevin bu kendiliğinden sürecin önündeki bazı engelleri kaldırmaktan ibaret olduğunu savunmaya başladılar. Bu amaçla iktidara gelmeleri halinde sosyal demokratlar tam istihdam, yaygın bir sosyal güvenlik ağı, adil gelir dağılımı, medeni hakların genişletilmesi ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gibi reformlar yapmaya yöneldiler. Bizzatihi sosyal demokrat ideolojinin inşası, bilimsel sosyalizmle arasında yaşadığı evrim-devrim tartışması ile biçimlendi. Bir başka deyişle sosyal demokrasi kendisini Marksizm karşısında devrimciliğe tavır alarak inşa etti. Evrimcilik, sosyal demokrasiyi her şart altında mevcut hukuki çerçevenin içinde kalmaya ve siyasi mücadelenin ana merkezi/odağı olarak parlamentoyu kabul etmeye götürdü. Parlamentarizm, sosyal demokrat siyasetlerin temel güdüsünün oy alma kaygısına dönüşmesini sağladı. Bu nedenle sosyal demokraside oy getirmeyen bir siyaset savunulmaz ve oy kaybettiği düşünülen bir siyaset ya terk edilir ya da değiştirilir. Örneğin, İsveç Sosyal demokrat Partisi (SAP), üretim araçlarının toplumsallaştırılması tartışmaları ile öne çıktığı iki ayrı seçim döneminde de oy kaybettiği için bu görüşlerini iyice yumuşatarak değiştirmiştir. Sosyal demokrasinin Marksizmden kopuş sürecinde ideolojik kimliğini oluşturan en temel niteliklerden ikisi oy merkezli parlamentarist önkabul ve seçmen taleplerine göre biçim alan popülist yönelim oldu. İlk bölümde tartışıldığı üzere belirli dönemlerde toplumsal tercihlerin sağa kaydığı ve sol politikaların kitlelerde itibar görmediği durumlarda sosyal demokrat partilerin oy alabilmek uğruna sağcılaşmasının; konjonktürün tersine döndüğü koşullarda solcullaşmasının başlıca nedeni budur.

Sosyal demokrasinin evrimcilik, parlamentarizm ve popülizm olarak özetlenebilecek siyaset yönteminin Kemalizmin pratiği ile karşılaştırılması, aynı ideolojik çerçeveye sokulamayacak kadar büyük bir açıklığın oluştuğunu göstermektedir. Toplumsal planda bakıldığında Kemalizm, Türk toplumunun feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin en önemli atılımını simgelemektedir. Bu devrimin toplum politikaları aydınlanma, rasyonelleşme ve bireyselleşme diyebileceğimiz bir dönüşümü sağlamıştır. Siyasi planda ümetten millete geçilmiş, toplumsal planda bireyler arasındaki feodal ilişki ve bağlar modern ilişkilere dönüştürülmüştür. Kemalist Devrim, Türk modernleşmesinin en önemli sıçramasıdır. Bu açıdan I. Meşrutiyet ile başlayan ve II. Meşrutiyet ile yeni bir aşamaya giren Türk modernleşmesinin devamıdır ve sonuçları bakımından en kalıcı etkiye sahip olan halkasıdır. 1920 Türk Devrimi, egemenliğin kaynağını ilahi olmaktan çıkarıp millete vermesi, bağımsız bir millet kurması, modern bireyin ortaya çıkmasına izin veren reformlar yapması, meta ekonomisini geliştirip insanları feodal ekonomik bağlardan özgürleştirilmesi, ağalık, şeyhlik, beylik gibi ünvanların kullanımını yasaklaması ve laiklik gibi politikaları ile feodal ilişki sisteminde kul olan insanları rasyonel bireyler haline getirme çabalarının toplamı itibariyle, sosyal demokrasinin ideolojik sınırlarına girmesi mümkün olmayan bir devrim hareketidir. Dahası 1930'ların CHP programlarında açıkça kendisini evrimcilikle bağlamayacağını ve toplumsal/siyasal değişimde devrimci metodu benimsediğini belirtir. Yeryüzünde hiçbir sosyal demokrat partinin devrimcilik diye bir siyasi yöntem benimsemesi söz konusu değildir.

Atatürk'ün parlamentoya verdiği önem, bir bütün olarak Kemalizmin parlamentarist bir eylem olmadığı gerçeğini değiştirmez. Bilindiği gibi Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Meclis belirleyici bir tarihsel rol oynamıştır. Atatürk'ün siyasal yaşamda parlamentoya, devrimi milletin gerçek hedefine yöneltme ve tüm ulusun ilgisini sağlama işlevi yüklüyordu ve TBMM için "en bü-

yük eserim" ifadesini kullanıyordu. Ancak Kemalizmin pratiğinde Meclis'in yaptığı iş, tek kelimeyle devrim eylemidir. Bu açıdan Kemalizmin devrimi Meclis'in sağladığı meşruiyet temelinde örgütlemesiyle, sosyal demokraside tüm siyasi faaliyetin odağı olarak parlamentonun görülmesi arasında bir uçurum bulunmaktadır. Sosyal demokrasi, hâkim sınıfların kendi önüne koyduğu kanunsallık içinde hareket ederken, Atatürk'ün eylemi, *Nutuk*'taki ifadesiyle padişaha ve halifeye "isyan" etmek, milleti isyan ettirmek ve devrim yapmaktır. Devrim, feodal bir tarım ülkesinde yapıldığı için, Batı tipi demokrasinin kurum ve kuralları kadar insan malzemesi de yoktur. Kaldı ki, 1920'ler ve 30'ların Avrupası'nda parlamentoların sönüşü olgusu yaşanmakta, faşizm yükselmektedir. Ancak Kemalistler, nasıl olsa Avrupa'da da demokrasi çözülüyor diye değil, kendi nesnel koşulları içinde çözmeleri gereken sorun olan, demokrasinin toplumsal temellerini kurmak amacıyla hareket ettiler. İki kez girilen çok partili rejim denemesi, esas meselenin, feodal toplumun güçlerinin henüz diri olduğu ve yeniden geleneksel/feodal bir tarım toplumu düzenini ihya edebilecek güçte olduklarını gösterdi. Bu nesnel gerçeklik nedeniyle Kemalizmin demokrasisinde burjuva demokrasisinin biçimsel varlığı ile demokrasiyi eşitleyen bir anlayışa rastlanmamaktadır.

Kemalizmin devrimcilik anlayışı ile sosyal demokrasinin evrimciliği birbirini tamamlayan değil, birbirlerine alternatif olan yaklaşımlardır. Devrimciliğin, diğer okları tamamlayan yönü, bir tür yöntem ilkesi olmasında yatmaktadır. Bir başka deyişle, Atatürk ve arkadaşları, Cumhuriyetçilik, devletçilik, halkçılık gibi ilkelerin devrimci bir irade ile ele alınması gerektiğini düşünmüşlerdi. Böyle yapılmadığı takdirde partiyi redd-i mirasta bulunmaktan, "devlet partisi"- "merkez parti" durumuna düşmeye ve giderek devrimi ilerletmekten devrimi beklemeye (izindeyiz, devrimlerin bekçisiyiz vs.) varan bir muhafazakârlaşmanın beklediğini görüyorlardı.

Bu üç faktörün toplu değerlendirmesi bize ne söylemektedir? Bir ideoloji olarak sosyal demokrasi ve bir program olarak Kema-

lizm, iki farklı toplumsal formasyonun önünde duran farklı türden sorunları çözmek için formüle edildiler. Kemalizm, sömürgeleşmekte olan az gelişmiş bir ülkenin bağımsızlık ve çağdaşlaşma ihtiyacına cevap vermeye yönelik olarak ortaya çıkmış bir milli demokratik devrim programıdır. Buna karşılık sosyal demokrasi bir yüzyıl önce sanayileşme, laikleşme, uluslaşma gibi bileşenleri olan modernleşme paketini içselleştirmiş, XIX. yüzyılın son çeyreğinde emperyalist bir nitelik kazanmış Batı toplumlarının içinde, işçi aristokrasisi denilen sınıfsal tabana dayanarak ortaya çıkmış işçi sınıfının uzlaşmacı ideolojisiidir.

Bir program olarak Kemalizm geleneksel bir tarım toplumunun sanayileşmiş toplumların sömürgeleştirici tahakkümü altında yüzyıla yayılan sancılı dönüşüm süreci içinde üretildi. Kemalizm öncesi reformlar tüm iyileştirmelere karşın, Osmanlı Devletinin Düyun-u Umumiye'nin eline düşmesine de, Sevr Anlaşması ile tarihe karışmasına da engel olamadı. Ne var ki, reformlar modern düşünceli bir insan kaynağı ve kısmen modernize edilmiş birkaç kurum yaratabildi. Yine de Kemalistler iktidarı aldıklarında Türk toplumu, klasik anlamıyla bir geleneksel toplum manzarası arz ediyordu. Sanayi yok denecek durumdaydı, ekonomi ilkel yöntemlerle sürdürülen tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Ağalık, şeyhlik, şıhlık gibi feodal mülkiyet ve ilişki ağları yaygındı. Kentler gelişmemişti, eğitim düzeyi son derece düşüktü. Pazar ekonomisi gelişmemiş olduğundan tarım arazileri yollarla kentlere bağlanmamıştı, otarşik bir köy ekonomisi hüküm sürüyordu. Geleneksel ilişkiler, yol ve ulaşım imkânlarının sınırlılığı ile birleşince halkı siyasal bir özne olmaktan uzak tutuyordu. Toplum yoksuldu, okul, hastane, nitelikli işgücü yoktu. Salgın hastalıklar yaygındı. Bu koşullarda Kemalizm gelişmiş bir toplumda işçi sınıfının burjuvazi karşısında sosyal adalet talebinin ideolojisi olan sosyal demokrasi ile çözebileceği sorunlarla değil, bambaşka türden sorunlarla karşı karşıyaydı. Nitekim Kemalistler, sosyal demokrasiyi tanıyor, böyle bir ideolojiden

ve temel söylemlerinden haberdardılar. 1918 Aralık ayında İstanbul'da Dr. Hasan Rıza Bey'in liderliğinde Sosyal Demokrat Fırkası adıyla bir parti bile kurulmuştu. Ancak Kemalistler hiçbir zaman kendilerine sosyal demokrat demediler.

Atatürk döneminde sosyal alanda fırsat eşitliğini ve ekonomik alanda adil bir gelir dağılımını sağlamaya yönelik siyasetler uygulanmıştı. Esasen seçimle işbaşına gelen bütün iktidarlar, meşruiyetlerini sürdürebilmek için şu ya da bu ölçüde sosyal politikalar uygulamak zorundadırlar. Ancak Kemalizmin sosyal politikalarının ya da sosyal adalet amacının varlığı, kendi başına sosyal demokrasi için yeter koşul değildir. Devleti bireyden üstün gören her parti faşist; temel hak ve özgürlükleri savunan her parti liberal; otoritenin kötü bir şey olduğunu savunan her akım anarşist; vatanını savunan her parti milliyetçi olmaz. Bir ideoloji, kendisini oluşturan öğelerden bir tanesine indirgenemez. Ve bir siyasi partinin ideolojisi herhangi bir ideolojinin savunduğu unsurlardan bir ya da birkaçını içeriyor diye, o parti o ideolojinin kapsamına girmez. Hayatta en hakiki yol göstericinin bilim olduğunu savunmaları Kemalizmi pozitivist yapmaya nasıl yetmiyorsa; sosyal adaleti savunmaları, kamu yararını bireysel yarardan daha öncelikli görmeleri de, Kemalizmin sosyal demokrasi çerçevesi içinde yer alması için yeter-koşul oluşturmaz.

Büyük ideolojik geleneklerin bir tek biçimi yoktur. Bir Batı Marksizmi, Troçkizm, Leninizm vb. Marksizmler vardır. Benzer bir şekilde liberalizmin Fransız tipi ile Amerikan tipi aynı değildir. Hatta Hayek, Friedman gibi neoliberaler sosyal liberalizm kadar neoliberal kalıplara uymayan hiçbir liberalizm tipini gerçek anlamda liberal kabul etmezler. Yine de bu öznel yorumlar, büyük ideolojik geleneklerin çeşitli yorumları olduğu gerçeğini değiştirmez. Buradan hareketle devletçilik, devrimcilik, halkçılık gibi ilkeleri savunan bir Türk tipi sosyal demokrasinin varlığından bahsedilemez mi? Bu sorunun cevabı olumsuz olmak zorundadır. Çünkü bir ide-

olojinin ana çerçevesine dahil olan alt biçimler, kendilerine özgü farklılıklar taşımakla birlikte, o ideolojinin temel postülalarını benimsemek zorundadırlar. Bir başka deyişle Troçkizm, Marksizme dahildir. Kendine özgü varsayımları vardır. Ancak onun Marksizme dahil olmasını sağlayan, Marksizmin temel postülalarını benimsiyor olmasıdır. Sosyal liberalizm, liberalizme dahildir. Çünkü negatif özgürlükler, birey merkezli toplum görüşü, piyasa ekonomisinin esas olması vb. liberalizmin temel varsayımlarını benimser. Devlete daha fazla pay biçmesiyle ayrılır. Ama bu sosyal liberalizmin liberal geleneğin dışına düşmesini sağlamaz. Oysa devletçi, devrimci ve halkçı bir parti, üstelik dünyayı emperyalizm ve mazlum milletler ekseninden görüyorsa, sosyal demokrasinin içine sığmaz. Bu ayrı bir şeydir. Kemalizmi sosyal demokrasiden ayıran devletçilik özelliği bankacılığın devlet denetimini, dış ticaretin devlet denetimini ve devletin özel sektörle yarışmasını öngörür. Bu anlayışı Batı sosyal demokrasi anlayışı içinde bulmak mümkün değildir.

CHP'nin sosyal demokrat olduklarını keşfetmeleri, esas olarak Demokrat Parti'nin kendisini açıkça liberal olarak konumlandırmasından sonra başlamış bir süreçtir. DP karşısında üst üste alınan üç seçim yenilgisi, CHP'de kendisini daha net ideolojik kavramlarla tanımlama ve DP'ye seçenek olabilecek net çözümler üretmeye zorladı. DP'nin daha sağına düşen bir ideolojik tanımlama söz konusu olamazdı. Daha solda ise ya sosyalizme referans verilecekti ya da burjuva parlamentarizmi içinde bir sosyal demokrat sola. İdeolojik arayış bir bunalım yaratmakla birlikte, çözüm daha çok 1950'lerin ortalarından itibaren, DP diktatörlüğüne karşı hukuk devletinin kurum ve kurallarını yerleştirme önerileri üzerinden biçimlendi. Neyi savunması gerektiğini el yordamıyla program düzeyinde somutlamaya başlayan CHP, savunmaya başladığı bu programın hukuk devleti çerçevesinde sosyal refah sistemi olduğunu ve bunun ideolojik karşılığının sosyal demokrasi olması gerektiği yorumuna vardı. CHP açısından sosyal demokratlaşmak bir

taşıla iki kuş vurmak anlamına geliyordu. Birincisi iktidarı kapırdığı liberal/muhafazakâr cenah karşısında artık ideolojik bir bunalım yaşamaktan kurtulacak, kendisini onlar karşısında farklılaştırmasını sağlayacak bir kimlik edinecek ve toplumsal sorunlara öneceği çözümlerin kaynağı olacak ideolojik bir membaya kavuşmuş olacaktı. İkincisi, bunu yaparken II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'yi içine soktuğu stratejik yeni yönelimin temel dengeleriyle oynamayacak, Atlantik sisteminin içinde kalmaya devam edecekti. Çünkü sosyal demokrasi, sosyalizmden farklı olarak zaten uluslararası kapitalizm içinde meşruiyetini kanıtlamış ve "kabul görmüş" bir ideolojiydi.

1960'lar son derece anlaşılabilir bir şekilde, DP'nin açıkça karşı olduğu, CHP'nin ise savaştan sonra tümüyle terk ettiği bağımsız milli ekonomi-bağımsız siyaset/uluslararası bağlantısızlık yöneliminin gündeme geldiği yıllar oldu. Doğan Avcıoğlu'nun öncülüğündeki YÖN hareketi ve İkinci Kurtuluş Savaşı sloganıyla siyaset yapan Türkiye İşçi Partisi (TİP), CHP'nin boşalttığı sol Kemalizm/devrimcilik kulvarını doldurdular. Bu hareketler, dönemin CHP'sinden farklı olarak, Kemalizmin hedeflediği toplumsal amaçlara ulaşabilmek için, uluslararası kapitalizmin az gelişmiş ülkelere dayattığı işbölümünü reddetmek, sistemin dışına çıkmak ve milli ihtiyaçları esas alan bağımsız bir ekonomi inşa etmek gerektiğini savunuyorlardı. Devletçilik, böyle bir ekonomide üretimi güdüm altına almak için elzemdi. Kısa bir süre sonra CHP genel başkanı olacak olan Ecevit, YÖN bildirisini devletçilik anlayışını benimsemediği için imzalamamış, sonradan bu konudaki şerhini bildiren bir mektupla imza koymuştu.

Toplumsal süreçler bu günden yarına gerçekleşmez. Zamana yayılır. Bu zaman dilimi, bireylerin hayatları için uzun sayılabilecek süreler olsa da toplumsal süreçleri için olağandır. CHP'nin sosyal demokratlaşması da 1960'ların başlarından başlayarak 1990'ların başlarına kadar yaklaşık otuz bir sürece yayıldı. 1990'ların son-

larında Avrupa'daki Üçüncü Yol çizgisini izleyerek kendi içinde daha piyasacı, daha küreselleşmeci yeni bir evreye girdi. Geline son noktada Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlığı döneminde sosyal liberalizme referans vermeye başladı. Her süreç gibi Kemalizmden sosyal demokrasiye yaşanan ideolojik dönüşüm de, başlangıçta eski ile yenin biraradalığı, çelişik birlikteliği biçiminde varoldu ve tutarlı bir sosyal demokrat kimlik zaman içinde berraklaştı. Sosyal demokrasinin ontolojik olarak kabul edemeyeceği devletçilik, devrimcilik gibi ilkelerin tasfiyesi zamana yayılmak zorundaydı. Bu nedenle CHP Kemalizmden sosyal demokrasiye dönüşümünde, bir dönem hem Kemalist hem de sosyal demokrat ilkeleri bir arada barındırdı. 1976 programında, dönemin koşulları ve tabanın hassasiyeti gereği, Altı Ok içerikleri yumuşatılarak tanımlanmakla birlikte programda tutuldu. Ancak yanına "evrensel sosyal demokrasi ilkeleri" denilerek altı yeni ilke eklendi. 12 Eylül darbesinin siyasette yarattığı yeniden harmanlanma, sosyal demokratlaşılacak ise Altı Ok'tan kurtulmak gerektiği şeklindeki ideolojik tutarlılık arayan kadroların cesaretini arttırdı. Özellikle 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında Altı Ok'un sosyal demokrasi ile bağdaşmayacağı konusunda CHP/SHP/DSP yönetici elitleri arasında farklı düşünen kimse kalmamıştı. Sadece bazı politikacılar, taban hassasiyeti nedeniyle simgesel olarak parti bayrağında bu ilkelerin tutulmasında pratik bir fayda gördüklerini beyan ediyorlardı. Kısacası, CHP'nin antiemperyalist, devletçi ve devrimci bir akım olan Kemalizmden koparak Batıcı, "sistem-içi" bir sosyal demokrat parti haline getirilmesi süreci tamamlandı.

O halde CHP'nin gündelik siyasi söyleminde sıklıkla Atatürk'e, Altı Ok'a ve hatta antiemperyalizme göndermeler yapmasının nedeni nedir? Buna verilebilecek ilk cevap, kitle partilerinde her türden insan olduğu, Kemalizme muhalefet eden bir kanadın da varolabileceği, ancak onların görüşlerinin partileri bağlamadığı şeklinde olabilir. Ancak CHP saflarındaki Kemalist mirastan kurtulma ve

Kemalizmin vesayetinden çıkmaya ilişkin tutumun, CHP içindeki bir azınlığın, bir grubun ya da kanadın "kendilerini bağlayan" görüşleri olmadığı görülmektedir. Bu yaklaşımın sahipleri CHP'nin genel başkanları, genel başkan yardımcıları, genel merkez yöneticileri gibi partinin siyasi çizgisine yön veren isimlerdir ve yaklaşımlar partinin programı, kurultay kararları gibi resmi belgelerine geçirilmiştir. Ayrıca bu bir "tartışma" değildir. Esasen bu konuda fikirler netleşmiştir. Partinin yönetici eliti içinde ne yapılması gerektiği konusunda farklı görüşlere rastlanmamaktadır. Bu durumda yapılabilecek yegâne açıklama, CHP tabanı, siyasi partiler yelpazesi içinde kendisini Kemalist olarak tanımlayanların sayıca en yoğun olduğu bir kitledir. Böyle bir kitlenin toplumsal ve siyasal koşullara bağlı olarak zaman zaman partiyi daha Kemalist vurgular yapmaya zorlayan bir baskı unsurunun varlığıdır. Parti tabanında ve geniş toplum kesimlerinde Kemalist duyarlılığın yükseldiği anlarda, CHP'nin esasa ilişkin tercihlerinde nihai bir değişiklik yapmayacak şekilde, bazı vurgu farklılıkları görülebilmektedir. Ancak on yıllardır yaşanan ideolojik dönüşümün bugün vardığı noktada CHP açısından Batıcı sosyal demokrat politikaların esası ve kalıcı olanı; Kemalist vurguların ise ikincil ve geçici (konjonktürel) olanı simgelediği görülmektedir.

DP karşısında alınan seçim yenilgilerinin CHP içinde bir özeleştirici ve arayış sürecine yol açmaması imkânsızdı. Fakat DP'nin tek parti dönemine yönelik şiddetli taarruzlarının yarattığı etki, CHP saflarında kendi geçmişini soldan yapılacak bir eleştiriyle değil, DP'nin baktığı gibi bakarak, sağdan yapılan bir eleştiriyle aşma eğilimine yol açtı. Bir başka deyişle tek parti döneminin olumsuz çağrışımlarından kurtulmak ve halkı kucaklamak adına geliştirilen demokrasi söylemi, Kemalizmin sağdan eleştirisine dönüştü. CHP, Kemalist devrimin toplumun demokratikleştirilmesindeki tarihsel rolünü atladı. Biçimsel demokratik kurumların varlığı ile demokrasiyi eşitledi ve demokrasi adına feodal güçlerin (tarikatlar vs.) öz-

gürlüğünü savunur hale geldi. Neden böyle oldu? Çünkü dönemin koşullarında CHP'nin Kemalizmi soldan aşması demek, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Atlantikçi uluslararası düzende yer alacağına ilişkin sınıfsal uzlaşmaya ihanet etmesi anlamına gelecekti. Oysa CHP bu uzlaşmanın mimarı olmakla övünmekteydi. Bir başka deyişle, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktüründe Türkiye yerini ABD'nin başını çektiği Batı emperyalist kam-pı ile birlikte hareket etmek olarak tanımlamıştı. Kemalizmin iradesini sürdürmeye çalışmak ve ona yönelik sağ/muhafazakâr eleştirileri devrimciliğe daha sıkı sarılarak aşmaya kalkışmak demek, CHP'nin TİP'in rolünü üstlenmesi anlamına gelecekti. CHP, "sistem" in dışına çıkmadığı gibi, kendisine TİP'in bir "tehlike" olmasını da önleyebileceği "sistem içi" bir sol tanımladı. 1960'ların sonlarından itibaren "ortanın solu" ekibi tarafından Kemalizme yapılan "sol görünümlü" eleştiriler, ideolojik kopuşun teorik temellerini at-maya yönelikti.

Liberal/muhafazakâr sağın eleştirileri karşısında, Kemalizmi sağdan aşmaya ve sosyal demokrasiye dönüşümü meşrulaştırmaya yönelik en temel teorik hamle devrimin niteliğine ilişkin olandı. Kemalist devrimin üstyapı devrimleri olduğu tezi, devrim kavramını basit bir sözlükteki en temel anlamına indirgeyen bir tutumla temellenmekteydi. Sosyal olgular, onları tanımlamamızı sağlayacak birtakım genellikler ve eğilimler içerirler. Fakat gerçek hayatta her sosyal olay ya da olgu kendine özgü nitelikler taşır. Devrim de böyledir. Örneğin Fransız devrimi ile İngiliz devrimi, tarihsel olarak aynı işlevi yerine getirmiş, burjuvazinin sınıf hâkimiyetini sağlamış olmakla birlikte, tümüyle farklı niteliklere sahiptirler. Gerçek hayatın taşıdığı bu farklılıklar, sosyal bilimlerde modellemeler yapılmasını sağlar. Bu nedenle devrimin bir sözlük tanımı olduğu gibi, gerçek hayatta ortaya çıkan farklı devrim modellerinin varlığı da kabul edilir. XIX. yüzyıl burjuva devrim modelleriyle, XX. yüzyıl sosyalist devrimlerinin ya da azgelişmiş toplumların emperyalizme

karşı bağımsızlık ve demokratikleşme devrimleri farklı devrim modelleridirler. 1920 Türk Devrimi, Fransız devriminin 1789'da Fransa'da yaptığı işi yapmıştır ancak başka bir yüzyılda, başka bir toplumda, başka koşullar altında yapmıştır. Bu nedenle birisi gerçek devrim, ötekisi üstyapı devrimi diye ayırmak, sosyal hayatın gerçeğine uymayan indirgemeci bir yaklaşıma işaret eder.

Kemalizmin sağdan aşılması bir dizi stratejik siyasi analiz ve tercih değişikliğine kaynaklık etti. Bunlardan biri de laiklik ile ilgiliydi. "ortanın solu" döneminde CHP kurmaylarına göre Türkiye'de ilerici-gerici ayrımı halkın metafizik/üstyapısal inançları üzerinden yapılmamalıydı. CHP'ye hâkim olan tek parti uzantısı aydın-bürokratlar meseleyi böyle koymaktaydılar. Oysa gerici ile ilerici olanı belirleyen ekonomiydi. Üretici güçleri geliştirenler tarihsel olarak ilerici, durduranlar ise gerici bir rol oynarlar. Bunun halkın inançları ile bir ilgisi yoktur. Bu nedenle CHP, halkın inançlarına saygılı olmalı, mücadelesini egemen sınıflarla ve hâkim düzeni halk yararına değiştirmekle ilgilenmelidir. İlk bakışta doğru gibi görünen bu yaklaşım stratejik bir hatayı içeriyordu. O da Kemalist devrimin tarihsel-sosyolojik anlamına ilişkin bir analize dayanmıyor olmasıydı. 1960'larda moda haline gelen Marksizmin bazı kavramsal aygıtlarının eklektik biçimde kullanılması ve bir kuramsal bütünlük gözetilmeksizin, bazı doğru gözlemlerden genelgeçer sonuçlar çıkarma anlayışı CHP'yi devrimi bekleyen tehlikelere ilişkin gerçekçi bir analizden uzaklaştırmıştı.

Tek parti döneminde halka yönelik baskılar gerçekleşti ve CHP'nin bir özeleştirici yapması doğru bir tutumdur. Ancak bu özeleştiride Türk Devrimi'nin üretici güçlerin gelişmesi açısından oynadığı büyük rolün ve kapitalistleşme için gerekli üstyapısal engellerin ortadan kaldırılmasının önemi es geçilmişti. Böylece 'gerçekçi' bir ilerici-gerici tanımlaması yapmak için yola çıkılırken tüm yakın tarihe bakılmamış, kısa vadeli, seçmen tercihlerine mahzar olabilmeyi hedefleyen, parlamentarist ve popülist amaçlarla pratik bir si-

yasal taktik gerekçesi temellendirilmiştir. Aksi halde yakın tarihimizde üretici güçlerin gelişmesinde en büyük rolü tek parti dönemi CHP'sinin ve devletçilik uygulamalarının oynadığını görmemek imkânsızdır. Diğer taraftan dünyaya üretici güçler, altyapı/üstyapı gibi kavramlar üzerinden bakan bir yaklaşımın bununla tutarlı olarak dünyada üretici güçlerin gelişmesinin önündeki en büyük engelin emperyalist sömürü olduğunu da görmesi gerekirdi. Oysa CHP'nin Batı ile bütünleşme konusunda ısrarcı olmuştu. Özetle, Kemalizmin üstyapı devrimciliği olduğu yönündeki eleştiriler, bir üstyapı demokrattığı sonucuna vardı.

KAYNAKÇA

- AFET (İNAN), *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.
- AĞAOĞLU, Samet, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayınları, İstanbul, 1992.
- AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
- AKAD, Tanju, "Avrupa'da Sosyal Demokrasi Üzerine Düşünceler", *11. Tez*, Ekim 1986, sayı 4.
- AKAR, Atilla, *Öteki DSP Ecevitlerin Gayri Resmi Öyküsü*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKSOY, Muammer, *Atatürk ve Sosyal Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.
- AKSOY, Muammer, *Sosyalist Enternasyonal ve CHP*, Tekin Yayınları, 1977.
- AKŞİN, Sina, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1987.
- AKŞİN, Sina, "Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)", *Türkiye Tarihi c. 5 (Bugünkü Türkiye 1980-2003)*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul, 2008.
- ALKAN, Türker, *Siyasal Ahlak ve Ahlaksızlık*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993.

- ALPAY, Şahin ve S. Gürsel, *DSP-SHP Nerede Birleşiyor, Nerede Ayrılıyorlar?*, Afa Yayınları, İstanbul, 1986.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, *Hapishanedeki Ecevit*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1986.
- ARTHUR, Chris J., "Bernstein: Sosyal Demokrasinin Öncüsü", *11. Tez*, sayı 4, 4 Ekim 1986.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.1, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.9, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.16, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.22, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.25, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c.27, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c.4, Tekin Yayınları, İstanbul, 1997.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1997.
- AYATA, Sencer, *CHP Örgüt ve İdeoloji*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- AYBAY, Aydın, "Sosyal Demokraside Hukuk Düzeni", *Sosyal Demokrat İdeoloji* (iç), Ed. Yurdakul Fincancı, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1990.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Ekonomik Yapı ve Ekonomik Politik Değişmeler", *1. Demokratik Sol Düşünce Forumu-Türkiye'nin Yapısal Analizi* (iç), Sosyal Demokrat Yayınlar, Ankara, 1971.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, c.3, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1975.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990.

- "Atatürk'ün Partisi CHP'yi Nasıl Çökerttiler", *Aydınlık*, 25 Nisan 1999.
- BAYKAL, Deniz, *Siyasal Katılma*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1970.
- BAYKAL, Deniz ve İsmail Cem, *Yeni Sol*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- BAYUR, Hikmet, "Atatürk Üzerine Birkaç Düşünce", *Atatürkçülük Nedir?* (iç.), Varlık Yayınları, İstanbul, 1980.
- BEER, Max, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi*, çev. Galip Üstün, Can Yayınları, İstanbul, 1989.
- BEKATA, Hıfzı Oğuz, "DP İktidarı Hazmedemedi, CHP Muhalefeti Kabullenemedi", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1995, sayı 141, Söyleşi: Fahri Aral.
- BEKTAŞ, Arsev, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- BELLİ, Mihri, *İnsanlar Tanıdım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000.
- BERNSTEIN, Eduard, "Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokratların Ödevleri'nden Seçme Parçalar", *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar*, c.I,II,III, Der. Mete Tunçay, çev. Osman Hızır, Teori Yayınları, Ankara, 1986.
- BERNSTEIN, Eduard, *Evrimsel Sosyalizm*, çev. B. Alkım Cerit, Evren Bülaycı, Kavram Yayınları, İstanbul, 1991.
- BERKSOY, Taner, "Sosyal Demokrasinin Ekonomi Programı/Anlayışı", *Sosyal Demokrat Yaklaşımlar* (iç), İstanbul, 2003.
- BİLA, Hikmet, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987.
- BOLLUK, Hadiye (Yay. Haz.), *Hâkimiyeti Milliye Yazıları Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- BOZKURT, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- BOZKURT, Mahmut Esat, *Liberalizm Masalı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

- BOZKURT, Celal, *Siyaset Tarihimizde C.H.P.*, Ankara, 1967.
- CAN, Cahit, "Devrim ve Hukuk", *Bilim ve Ütopya*, sayı 171, Eylül 2008.
- CAN, Cahit, *Cumhuriyet Devrimi ve Öngörülme-yen Bugünü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- CANYAŞ, F. Orkunt, *Türkiyede Sosyal Demokrasinin Evrimi: CHP Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Ün. Sos. Bil. Enst., Ankara, 2008.
- CEM, İsmail, *Türkiye Üzerine (Araştırmalar)*, Cem Yayınları, İstanbul, 1970.
- CEM, İsmail, "Sosyal Yapıda ve Sınıflar Arası İlişkilerde Değişmeler", *Türkiye'nin Yapısal Analizi-I. Demokratik Sol Düşünce Forumu*, Ankara, 1971.
- CEM, İsmail, *Sosyal Demokrasi Nedir Ne Değildir*, Cem Yayınları, İstanbul, 1984.
- CEM, İsmail, "Sosyal Demokrasi Açısından Verimlilik-Eşitlik İlişkisi ve Çelişkisi", *Sosyal Demokrat İdeoloji* (iç), Ed. Yurdakul Fincancı, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1990.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi Tutanakları*, TBMM Matbaası, Ankara, 1927.
- C.H.P., Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.
- CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, Ankara, 1947.
- C.H.P. 25. Yıl Kitabı*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.
- C.H.P. Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor*, Ankara, 1951.
- C.H.P. Seçim Beyannamesi*, Kültün Matbaası, Ankara, 1957.
- CHP XIX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu*, Ankara, 18 Ekim 1968.
- CHP Seçim Bildirgesi, İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969.

- "Ak Günlere", *CHP Seçim Bildirgesi*, 1973.
- Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi Arasında Yapılan Koalisyon Protokolü*, 25 Ocak 1974, Ankara.
- CHP Programı*, 1976.
- CHP Programı, Yeni Hedefler Yeni Türkiye*, 1993.
- Cumhuriyet Halk Partisi Merkez Yönetim Kurulu Raporu*, 6 Ağustos 2009, Ankara.
- CHP XXIII. Kurultayı Parti Meclisi Raporu*, Çaba Matbaası, Ankara, 1976.
- CILIZOĞLU, Tanju, *Kırık Politika- Anılarla Kamil Kırıkoğlu*, El-ya Yayınları, İstanbul, 1997.
- COŞKUN, Alev, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1978.
- COŞKUN, Alev, *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin Yayınları, 1978.
- ÇAKIR, Ruşen ve Hıdır Göktaş, *Resmi Tarih Sivil Arayış*, (Röportaj), Metis Yayınları, İstanbul, 1991.
- ÇAVDAR, Tevfik, "Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- ÇEÇEN, Anıl, *Sosyal Demokrasi*, Devinim Yayınları, Ankara, 1984.
- ÇETİNKAYA, Hikmet, "Atatürkçü Muharrem Bey", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 2005.
- Demokratik Sol Düşünce Forumu*, c.1, Ankara, 1976.
- Demokratik Cumhuriyet Programı*, İmge Yayınları, Ankara, 1995.
- D'ENCAUSSE, H.C., S.R. Schram, *Marksizm ve Milliyetçilik*, çev. Ersoy Doğanyurt, Yol Yayınları, İstanbul, 1976.
- DERVİŞ, Kemal; ASKER, Serhan; IŞIK, Yusuf, *Krizden Çıkış ve Çağdaş Sosyal Demokrasi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.

- DURSUN, Tuncay, *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- DUVERGER, Maurice, *Siyasi Partiler*, çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993.
- DSP Programı, Ankara, tarihsiz.
- ECEVİT, Bülent, *Bu Düzen Değişmelidir*, Tekin Yayınları, Ankara, 1968.
- ECEVİT, Bülent, *Ortanın Solu*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1968.
- ECEVİT, Bülent, *Atatürk ve Devrimcilik*, Tekin Yayınları, 1970.
- ECEVİT, Bülent, "Önsöz", *1. Demokratik Sol Düşünce Forumu-Türkiye'nin Yapısal Analizi*, Sosyal Demokrat Yayınlar, Ankara, 1971.
- ECEVİT, Bülent, *Demokratik Sol ve Hükümet Bunalımı*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1974.
- ECEVİT, Bülent, "Bölge-Merkezli Dış Politika", *Ulusal*, Güz 1997.
- ELİÇİN, Emin, *Türk, Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel Yayınları, İstanbul, 2007.
- ERALP, Atilla, "Sosyal Demokrasi ve Bunalım: Brandt Raporları Üzerine", *11. Tez*, sayı 4, Ekim 1986.
- ERGÜL, Teoman, *Sosyaldemokraside Bölüşme Yılları (1986-1991)*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- ERÜRETEN, Bahir Mazhar, *Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları*, Töre Yayınları, İstanbul, 2004.
- ESMER, Gülsüm Tütüncü, *Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları*, Antalya, 2006.
- FEDAYİ, Cemal, "CHP'nin Sosyal Demokratlaşması Sürecinde Kemalizm Tartışmaları", *Liberal Düşünce*, sayı 36, Güz 2004.
- FEJTÖ, F., *Herşeye Rağmen Sosyal Demokrasi*, V Yayınları, Ankara, 1989.

- FİNCANCI, Yurdakul, "Sosyal Demokrasinin Tarihsel Temelleri ve Türkiye Çerçevesi", *Sosyal Demokrat İdeoloji* (iç), (Ed. Yurdakul Fincancı), TÜSES Yayınları, İstanbul, 1990.
- FİNCANCI, Yurdakul, *Günümüzde Sosyal Demokrasi*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1993.
- GEVGİLİLİ, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.
- GIDDENS, Anthony, *Üçüncü Yol*, çev. Mehmet Özay, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.
- GIDDENS, Anthony, *Üçüncü Yol ve Eleştirileri*, çev. Nihat Şad, Phoenix Yayınları, Ankara, 2001.
- GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Hayatında CHP'nin Mevkii*, c.2, Ankara, 1965.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974.
- GÜL, Zeycan, *Sosyalist Enternasyonal ve CHP*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ün. Sos. Bil. Enst., İstanbul, 2005.
- GÜLCAN, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- GÜLLER, Mehmet Ali, "Baykal Erdoğan'ı Altı Okçu İlan Etti", *Aydınlık*, 10 Kasım 2011.
- GÜNEŞ, Turan, *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.
- GÜNEŞ, Turan, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Yay. Haz. Hurşit Güneş, Ümit Yayınları, Ankara.
- GÜNEŞ, Turan, Emre Kongar, Doğu Perinçek, *Atatürk'ün Bugünkü Önemi*, Aydınlik Yayınları, İstanbul, 1980.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *Kültür ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

- Hamburg Programı, *21. Yüzyılda Sosyal Demokrasi, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin Temel İlkeler Programı*, çev. Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği, Kalkedon ve SODEV Ortak Yayınları, İstanbul, 2008.
- IŞIK, Oğuz ve M. Melih Pınarcıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk Gece-kondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- IŞIKLI, Alpaslan, *Devlet ve Demokrasi*, Kuvayı Milliye Yayınları, Ankara, 1999.
- IŞIKLI, Alpaslan, *Gün Doğmadan*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- IŞIKLI, Alpaslan, *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*, Alan Yayınları, İstanbul, 1980.
- IŞIKLI, Alpaslan, *Sosyalizm Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- İLSEVER, Ferit, *Cumhuriyet Devrimi Kanunları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- İNALCIK, Halil, "Atatürk ve Atatürkçülük", *Doğu Batı*, sayı 29, 2004.
- JAURES, Jean, *Seçmeler*, çev. Asım Bezirci, Ararat Yayınları, İstanbul, 1967.
- JOLL, James, *İkinci Enternasyonal*, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, *Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin*, İmge Yayınları, Ankara, 1993.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, *Sosyal Demokrasi Türkiye ve Partileri*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993.
- KARA-İNCİÖĞLU, Nihal, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", *Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* (iç), Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, tarihsiz, Cem Yayınları, İstanbul.

- KARAKAŞ, Ercan, "Sosyal Demokraside Siyaset Biçimi ve Yöntemi/Örgütlenme/Uluslararası İşbirliği", *Sosyal Demokrat Yaklaşımlar* (iç), SODEV ve TÜSES Ortak Yayını, İstanbul, 2003.
- KARDAM, Ahmet, *C.H.P. Nedir? Ne Değildir?*, Ülke Yayınları, Ankara, 1976.
- KARS, H. Zafer, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- KAUTSKY, Karl, *Seçilmiş Politik Yazılar*, çev. Celal A. Kanat, İstanbul, 1990.
- KAUTSKY, Karl, *Proletarya Diktatörlüğü*, çev. Mehmet Karaoğlu, Yazılama Yayınları, İstanbul, 2008.
- KAVUKÇUOĞLU, Deniz, *Sosyal Demokraside Temel Eğilimler*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, 2003.
- KAYALI, Kurtuluş, "Bülent Ecevit'i Anlamayı Denemek", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1995, sayı 142.
- KAYALI, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- KILIÇ, Arslan, "Kemalizm, Sosyal Demokrasi'nin Bize Özgü Biçimi midir?", *Teori*, Nisan 2007.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
- KİLİ, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- KOLOĞLU, Orhan, "Cumhuriyet Halk Partisi II", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1995, sayı 142.
- KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- KONYAR, Hürriyet, "Ulus", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1995, sayı 142.
- KONYAR, Hürriyet, *Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

- KÖMÜRCÜ, Derya, *Türkiye’de Sosyal Demokrasi Arayışı*, Agora Yayınları, İstanbul, 2010.
- KUMAŞ, Rahmi, *Parlamentonun Boyutları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.
- KUMAŞ, Rahmi, *CHP’nin Soyağacı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- KUMBARACIBAŞI, Onur, "Önyazı", Reha Bilge, Nilgün Cerrahoğlu, Umur Talu vd., *Sosyal Demokrasi* (iç), Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.
- LENİN, V.I., *Proleterya İhtilali ve Dönek Kautsky*, çev. Arif Gelen, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1969.
- MAKAL, Ahmet, "Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, Yaz 2002, sayı 93.
- MANİSALI, Erol, *Gümrük Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996.
- MANİSALI, Erol, *Türkiye’nin Askersiz İşgali Gümrük Birliği*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul, 2009.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- MARKS, Karl, Engels, Friedrich, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çev. M. Kabagil, Sol Yayınları, Ankara, 1969.
- MICHELS, Robert, *Political Parties*, Collier Books, New York, 1962.
- Millet Hizmetinde 40 Yıl C.H.P.*, Parti Tanıtım Broşürü, Ankara, 1963.
- MILWARD, Alan S., "Bütünleşmenin Baharları", *Avrupa Sorunu* (iç), Ed: Peter Gowan ve Perry Anderson, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2005.
- MİRKELAMOĞLU, Necip, *Ecevit Ecevit’i Anlatıyor*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1977.

- MUMCU, Uğur, "Dünyada ve Türkiye'de Solun Sorunları", Röportaj: Halil Berktaş, *Saçak*, sayı 25, Şubat 1986.
- Newsweek Türkiye*, "Neo CHP", 17-30 Mayıs 2010, sayı 82-83 (özel çift sayı)
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1979.
- ÖNDER, İzzettin, *Ekonomi & Politika Yazıları*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖZACUN, Orhan, *C.H.P. Kısa Bibliyografya Denemesi*, Fatih Ofset, İstanbul, 1993.
- ÖZBAKIR, Ethem, *Demokratik Sol Belgeler*, CHP Gençlik Kolları Yayını, Ankara, 1977.
- ÖZDALGA, Haluk, *Çağdaş Sosyal Demokrasinin Oluşumu*, Hil Yayın, İstanbul, 1984.
- PEKER, Recep, *İnkılap Dersleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- PERİNÇEK, Doğu, *Kemalist Devrim 2, Din ve Allah*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
- PERİNÇEK, Doğu, *Kemalist Devrim 3- Altı Ok*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- PERİNÇEK, Doğu, *Kemalist Devrim 1, Teorik Çerçeve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- PERİNÇEK, Doğu, *Kemalist Devrim 5, Kemalizmin Felsefesi ve Kaynakları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- PERİNÇEK, Doğu, *Atatürk'ün CHP Program ve Tüzükleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- PERİNÇEK, Doğu, "Siyaset, Hukuk ve Devrim", *Bilim ve Ütopya*, sayı 171, Eylül 2008.
- PERİNÇEK, Doğu, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

- PERİNÇEK, Doğu, "Neo CHPnin Nesep Tashihi", *Aydınlık*, 8 Ekim 2011.
- PERİNÇEK, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- PİRİM, Oktay, *Deniz Baykal*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2007.
- SAĞLAMER, Kayhan, *Ecevit Olayı, Bir Başbakanın Doğuşu*, c.2, Belge Yayınları, İstanbul, 1974.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.
- SATIR, Kemal, *C.H.P.'de Bunalım*, Nüve Matbaası, Ankara, 1972.
- SAVAŞ, Vural, *Atatürk'ün Kemiklerini Sızlatan Parti CHP*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003.
- SAVRAN, Sungur, "CHP ve Sosyal Demokrasi: Bir İlişkinin Anatomisi", *11. Tez*, Ekim 1986, sayı 4.
- SCASE, Richard, "İsveç I Sosyal Demokrasi", *Batı Avrupa'da Sosyal Demokrasi* (iç), çev. Yurdakul Fincancı, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1991.
- SCHORSKE, Carl E., "Erfurt Sentezi ve Reformizmin Yükselişi", *Batı Avrupa'da Sosyal Demokrasi* (iç), çev. Yurdakul Fincancı, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1991.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.
- SEVİNÇ, Şaban, *Yenilmiş Komutanlar Müzesi*, Ümit Yayınları, Ankara, 2000.
- SİMAV, Akın, *Turan Güneş'in Siyasal Kavgaları*, İstiklal Matbaası, İzmir, 1975.
- SORAL, Erdoğan, "Sosyal Devlet", Reha Bilge, Nilgün Cerrahoğlu, Umur Talu vd., *Sosyal Demokrasi* (iç), Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.
- Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) Birinci Büyük Kongre Merkez Karar ve Yönetim Kurulu Çalışma Raporu*, Ankara, 1984.

- "Sosyal Demokratlar Tartışıyor", *Cumhuriyet*, Ankara, 1992.
- Sosyalist Enternasyonal XIX. Kongresi*, 15-17 Eylül 1992, Berlin, SHP Broşürü, Nisan 1993, Ankara.
- Sosyalist Enternasyonal XX. Kongresi, Birleşmiş Milletler Genel Merkezi, New York, 9-11 Eylül 1996, "Dünya Ekonomisi Deklarasyonu", Sosyal Demokrat Hareket Dergisi Eki.
- SÖDER, G. ve diğerleri, *Sosyal Demokratların Çıkmazı*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 1966.
- SÖNMEZ, Mustafa, *Türkiye'de Gelir Eşitsizliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- ŞAYLAN, Gencay, *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- TABB, William K., *Ahlaksız Fil*, çev. Ercüment Özkaya, Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- TANİLLİ, Server, *Uygarlık Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır, CHP Broşürü, CHP Genel Merkez Yayını, Ankara, 2006.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1992.
- TANÖR, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, YKY Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tarih IV, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.
- TEGEL, Susan, "İmparatorluk Almanyası'nda SPD (1871-1914)", *Batı Avrupa'da Sosyal Demokrasi* (iç), çev. Yurdakul Fincancı, TÜSES Yayınları, İstanbul, 1991.
- TEZEL, Yahya Sezai, "Ben Bu Gidişle Galiba CHP'ye Oy Vermeyeceğim; Çünkü...", *Türkiye Günlüğü*, sayı 105, Kış 2011.

- TEKELİ, İlhan ve E. Soral, "Halk Sektörü", *III. Demokratik Sol Düşünce Forumu*, c.2, Ankara, 1976.
- TEKELİ, İlhan, *Modernite Aşılırken Siyaset*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999
- TORUN, Esma, *Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, İzmit, 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.
- TUNÇAY, Mete, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- TUNÇKANAT, Haydar, *İkili Anlaşmaların İç Yüzü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.
- TURAN, Şerafettin, *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi*, TÜSES Yayınları, İstanbul, 2000.
- TURAN, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- TURHAN, Mehmet, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.
- UNCULAR, Betül, *Dünden Bugüne "Laci"liler*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları Yayınları, İstanbul, 1999.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, *İlk Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990.
- VERGİN, Nur, *Din Toplum ve Siyasal Sistem*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

- YAZICI, Nevin, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- YELDAN, Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- YEŞİL, Ahmet, "Osmanlı'da Siyasi Temsil ve Ayan Meclisi", *Türkiye Günlüğü*, sayı 60, Mart-Nisan 2003, Ankara.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.
- YETKİN, Çetin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.
- YETKİN, Murat, "Baykal: Bize Haksızlık Var", *Radikal*, 06.11.2005.
- YÜCEKÖK, Ahmet Naki, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo Ekonomik Tabanı (1946-1968)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.
- YÜCEKÖK, Ahmet, *Türkiye'de Parlamantonun Evrimi*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1983.

İnternet Kaynakları

- BORATAV, Korkut, Sosyal Demokrasinin Sefaleti: Britanyadan İki Örnek, <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/sosyal-demokrasinin-sefaleti-britanyadan-iki-ornek-51027>
- ERDER, Necat, "Türkiye'de Sosyal Demokrasinin İdeoloji Sorunsalı", <http://www.sdd.org.tr/necaterder2.htm>
- HACALOĞLU, Algan, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Temel Özü", Aralık 1999, http://test.chp.org.tr/index.php?module=reports&page=show_reports&report_id=25&pid=412

KAYADOR, Vakur, CHPnin Temel Sorunu Ne?,
<http://www.odatv.com/n.php?n=chpnin-temel-sorunu-ne-1701101200>
<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/chpnin-saga-acilimi-devam-edecek-haberi-51778>
<http://www.as-add.de/Dosya/tuerkiyeab/2057-guemruek-birli-i.html> Son erişim: 30.04.2012.
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c079/tbmm19079077.pdf>
<http://www.haberler.com/zeki-sezer-gumruk-birligi-yeniden-degerlendirilsin-haberi/>
<http://www.sondakika.com/haber-zeki-sezer-gumruk-birligi-yeniden-degerlendirilsin/>

YAŞAMÖYKÜSÜ

1974 İstanbul doğumlu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Sosyoloji bilim dalında lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenimi gördü. Halen Adnan Menderes Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesidir. Türk siyasal sistemi, siyasal partiler ve siyasal ideolojiler gibi konularda çalışmaktadır.

Atakan Hatipoğlu

CHP'NİN İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ

Kemalizmden Sosyal Demokrasiye

**Sosyal Demokrasinin Türkiye serüveni ve
"Kemalist CHP"nin "Sosyal Demokrat CHP"ye
dönüşmesinin kilometre taşları...**

- Türkiye'nin Atlantik Kampı serüveninin başlaması ve CHP'de ideolojik kırılma yılları (1945-1950)
- CHP'nin muhalefet, bunalım ve kimlik arayışı yılları (1950-1960)
- "Ortanın Solu" hareketi, "Reddi Miras" ve Sosyal Demokrasinin "keşfi" yılları (1960-1972)
- Kemalizm ile Sosyal Demokrasiyi uzlaştırma çabaları (1976 Programı)
- Küreselleşme ve Kemalizmi sağdan aşma çizgisi
- 1980'li ve 1990'lı yıllardaki Sosyal Demokrasi eksenli bölünmeler
- Kılıçdaroğlu ve ekibiyle gelinen yer

ISBN 978-975-343-653-3

9 789753 436533

25 TL